

HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ

VE

AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ

(İNCELEME- METİN vr. 61a-165b)

(Yüksek Lisans Tezi)

Osman PEKER

Kütahya - 2010

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE AHLÂK-I MUHSİNÎ
TERCÜMESİ
(İNCELEME- METİN vr. 61a-165b)**

Danışman :

Yard. Doç. Dr. Atilla BATUR

Hazırlayan :

Osman PEKER

Kütahya - 2010

Kabul ve Onay

Osman PEKER'in hazırladığı "Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2011

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Adem CEYHAN		
Yard. Doç. Dr. Atilla BATUR (Danışman)		
Yard. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2011

Osman PEKER

ÖZGEÇMİŞ

20.08.1976 yılında Kütahya'nın Gediz ilçesinde doğan Osman PEKER ilk ve ortaöğrenimini İzmir'de tamamladı. Lisans eğitimini Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölünde 1997 yılında tamamladı. 1997 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Halen Gediz Anadolu Öğretmen Lisesi'nde okul müdürü olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

ÖZET
HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ
(İNCELEME- METİN vr. 61a-165b)

PEKER, Osman
Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR
Ocak, 2011, 365 sayfa

Bu çalışma, 17. Asırda tercüme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eser incelenerek devleti yönetenlerin ve de bireylerin taşıması gereken ahlâkî özellikleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmamızda, *Hocazâde Abdülaziz Efendi* tarafından 1612 senesinde Türkçeye tercüme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserin 61a-165b varakları arası yeni harflere aktarılarak incelemesi yapılmıştır.

Araştırma giriş, inceleme, metin ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, ahlâk kavramı etraflıca incelenmiş olup devirlere göre ahlâkî anlayışlar ele alınmıştır. 2. Bölümde, incelediğimiz eserin yazıldığı döneme kadar geçen süreçte bu türden yazılan telif ve tercüme eserler özetlenerek tanıtılmıştır. Eserin muhtevası ve de şekli gereği siyaset-name türü eserler sınıfına da dâhil edilebileceği düşüncesiyle siyaset-namelerle ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır.

3. Bölümde, eserin yazarı *Hüseyin Vâiz Kâşîfi* ve eserleri tanıtılmış, edebiyatımızda yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercüme hakkında bilgi verilmiştir. 4. Bölümde de yazarımız *Abdülaziz Efendi*'nin hayatı, eserleri etraflıca incelenmiş ve eser hakkında bilgi verilmiştir. Yine aynı bölümde tercüme sebebi, tercüme metodu, eserin dil ve üslûbu hakkında değerlendirmeler yapıp eserin incelenen bölümlerinin kısa özetleri verilmiştir.

5. Bölümde, eserin nüshaları, metin tespitinde tutulan yol ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 3467 numaralı *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin müellif hattı eserin 61a-165b sayfaları arası bölümün transkripsiyonlu metni verilmiştir. Bu bölümde metin aralarında adı geçen tarihi, dini şahsiyetler hakkında bilgiler dipnotlarda verilmiştir. Ayrıca metinde zikredilen ayet ve hadisler mümkün olduğu kadar kaynaklardan bulunarak dipnotlara anlamları verilmiştir. Sonuç kısmında eserle ilgili edinilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Ahlâk-ı Muhsinî, Siyaset-nâme, Nasihat-nâme, Abdülaziz Efendi, Hüseyin Vâiz Kâşîfi.

ABSTRACT
HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE AHLÂK-I MUHSİNÎ TRANSLATION
(THE TEXT Of STUDYING vr. 61a-165b)

PEKER, Osman
Master Thesis, Turkish Language and Literature Main Science Branch
The advisor of the thesis: Asst. Prof. Atilla BATUR
January, 2011, 365 pages

This study has been done with the purpose of putting forward the moral qualities that the rulers of the government and individuals have to carry by examining the work named Ahlak-ı Muhsini which was translated in the 17th century.

In our study the examination of the work named Ahlak-ı Muhsini which was translated into Turkish by Hocasade Abdulaziz Efendi in the year 1612 has been done by reading the sheets of paper between 61a-165b.

The research is made up of introduction, examination, text and conclusion parts. In the introduction part the concept of moral has been examined fully and the moral understanding according to periods has been taken into consideration. In the 2nd part, composed and translated works that have been written this way in the process that passed till the period that the work we are examining was written have been introduced by being summarized. With the thought that according to the work's contents and form it can be included into the category of 'Siyaset-nâme' sort works information about 'Siyaset-nâmeler' has been tried to be given.

In the 3rd part, the author of the work Hüseyin Vâiz Kaşifî and his works have been introduced, information about Ahlak-ı Muhsini translations made in our literature has been given. And in the 4th part the life and works of our author Abdulaziz Efendi have been examined fully and information about the work has been given. Again in the same part evaluation about the work's language and style, translation purpose, translation method have been made and short summaries of the examined sections of the work have been given.

In the 5th part copies of the work, the method followed in the detection of the work and the text with transcription of the part between the 61a-165b pages of the 3467 numbered author handwritten work Ahlak-ı Muhsini in the Süleymaniye Library has been given (In this part information about important people whose names pass in

between texts have been given in the footnotes. Also, verses of the Kuran and the sayings of the prophet Muhammed that are mentioned in the text have been found from sources as far as possible and their meanings have been written.) In the conclusion part a general sum up in the guidance of information obtained about the work has been done.

Key Words: Moral, Ahlâk-ı Muhsinî, Siyaset-nâme, Nasihat-nâme, Abdülaziz Efendi, Hüseyin Vâiz Kaşifî.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLÂK

1.1. AHLÂK	4
1.2. İSLÂM'DAN ÖNCEKİ AHLÂKİ EKOLLER	6
1.2.1. Örf	6
1.2.2. Maddi menfaat	6
1.2.3. Şahsi mutluluk.....	7
1.2.4. Halkın mutluluğu	7
1.2.5. Vicdan	7
1.2.6. Kuvvet.....	8
1.3. ESKİ ÇAĞDA AHLÂK	9
1.3.1. Sokrates'in Ahlâk ile İlgili Düşünceleri.....	9
1.3.2. Platon'un Ahlâk ile İlgili Düşünceleri.....	11
1.3.3. Aristo'nun Ahlâk ile İlgili Düşünceleri.....	12
1.4. CÂHİLİYE DÖNEMİ AHLÂK ANLAYIŞI	14
1.5. İSLÂM'DA AHLÂK ANLAYIŞI	16
1.5.1. İslâm Ahlâkının Özellikleri.....	21
1.5.2. İslâm Ahlâkının Kaynağı	23
1.5.3. İslâm Ahlâkının Gayesi.....	25
1.5.4. İslâm Ahlâkının Bir Bilim Dalı Olarak Ortaya Çıkışı	28
1.5.5. İslâmî Düşünce Sisteminde Ahlâk Felsefesinin Gelişimi.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

AHLÂK KİTAPLARI

2.1. 17. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR YAZILMIŞ TÜRKÇE AHLÂK KİTAPLARI	36
2.1.1. Telif Eserler	39
2.1.2. Tercüme Eserler	59
2.1.2.1. Kâbus-nâme Tercümeleri.....	59
2.1.2.2. Kelile ve Dimne Tercümeleri	61

2.1.2.3. Bostan Tercümeleri.....	64
2.1.2.4. Gülistân Tercümeleri	66
2.2. SİYASET-NÂMELER.....	69
2.2.1. İyi Bir Siyaset-nâmede Bulunması Gereken Özellikler.....	74
2.2.2. 17. Yüzyıla Kadar Yazılmış Olan Siyâset-nâmeler	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFİ VE ESERLERİ

3.1. HÜSEYİN VÂİZ KAŞİFİ VE ESERLERİ	83
3.1.1. Hayatı	83
3.1.2. Eserleri	84
3.1.3. Ahlâk-ı Muhsinî	87
3.1.3.1. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE ESERLERİ

4.1. HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE ESERLERİ.....	91
4.1.1. Hayatı	91
4.1.2. Eserleri	95
4.1.2.1. Telif Eserleri.....	96
4.1.2.2. Tercüme Eserleri.....	97
4.2. AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ (AHLÂK-I SULTAN AHMEDÎ).....	98
4.2.1. Tercümenin Sebebi.....	101
4.2.2. Tercüme Metodu	102
4.2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri.....	105
4.2.3. Ahlâk-ı Sultan Ahmedî'nin Muhtevası ve Özeti.....	116

BEŞİNCİ BÖLÜM

HOCAZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ'YE AİT AHLÂK-I MUHSİNÎ

5.1. NÜSHALARI	130
5.2. METİN TESPİTİNDE TUTULAN YOL	131
5.3. METİN	131
SONUÇ.....	337
EKLER.....	339
KAYNAKÇA	347
DİZİN	352

KISALTMALAR

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
bkz.	Bakınız
bs.	Basım
c.	Cilt
CBÜ	Celal Bayar Üniversitesi
d.	Doğum
DPÜ	Dumlupınar Üniversitesi
haz.	Hazırlayan
hak.	Hakkında
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphane
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
trc.	Tercüme eden
Üni.	Üniversitesi
vr.	Varak
Y.	Yıl
Yay.	Yayınları

TEZ METNİ

GİRİŞ

Osmanlı imparatorluğunun 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak gerek yönetim açısından gerek sosyo-ekonomik açıdan karşılaştığı yeni şartlar ve ortaya çıkan sıkıntılar devletin bazı sorunları çözmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu amaçla içinde bulunulan bunalımlar, devrin düşünürlerini ve devletin başındakileri çözümler üretmeye yöneltti. Bu çözümlerin en başta geleni genel ahlâk kitapları, idare ve siyaset kitaplarının telif ve tercümeleridir. Aslında bu konudaki eserler Arap, İran ve Türk edebiyatlarında daha eski devirlerde de pek çok kez nasihatname, pend-name ve fütüvvet-name adı altında kaleme alınmış, değişik eserlerde ahlâk konusu üzerinde durularak birey ve toplumun eğitime çalışılmıştır. İncelediğimiz eser de bahsettiğimiz çeviri eserler içinde yer alır. Bu telif ve tercüme eserler Divân edebiyatı geleneği içinde yer alan mensur eserler içindeki bir geleneğin devamıdır. Mensur eserler, her ne kadar yine bu gelenekteki nazmın gerisinde kalsa da büyük görevler üstlenmiştir. Bu yüksek lisans çalışmamızda amacımız, Divân edebiyatı geleneği içerisinde oluşturulan, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından dilimize çevrilen *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eseri günümüz diline çevirip, bilim dünyasına tanıtmak, XVII. yüzyıldaki Divân nesrinin dil ve üslûp özelliklerini eser üzerinden tespitine imkan sağlayıp bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmaktır.

Çalışmamızda, *Hocazâde Abdülaziz Efendi* tarafından 1612 senesinde Türkçeye tercüme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 3467 numaralı nüshasının 61a-165b varakları arası okunup yeni yazıya aktarılarak incelemesi yapılmıştır. Araştırmamız giriş, inceleme, metin ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmamızda metni sağlam bir şekilde okumaya özen gösterdik. Ancak yine de eksiklerimizin ve yanlışlarımızın olması muhtemeldir. Metni yeni harflere aktarırken transkripsiyon işaretlerini kullandık. Metindeki Arap alfabesiyle yazılmış olan kısımları aynen aldık ve bu kısımlardaki ayet ve hadislerin anlamlarını kaynaklardan bularak dipnotlarda mutlaka belirtmeye çalıştık.

Giriş bölümünde, ahlâk kavramını etraflıca inceleyip devirlere göre ahlâkî anlayışları ele aldık. 2. Bölümde, incelediğimiz eserin yazıldığı döneme kadar geçen süreçte bu türde yazılan telif ve tercüme eserleri özetleyerek tanıttık. Eserin muhtevası ve de şekli gereği siyaset-name türü eserler sınıfına da dâhil edilebileceği düşüncesiyle

siyaset-namelerle ilgili bilgi vermeye çalıştık.

3. Bölümde, eserin yazarı *Hüseyin Vâiz Kâşîfî* ve eserlerini tanıtip, edebiyatımızda yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. 4. Bölümde de yazarımız *Abdülaziz Efendi*'nin hayatını, eserlerini etraflıca inceleyip eser hakkında bilgi verdik. Yine aynı bölümde tercüme sebebi, tercüme metodu, eserin dil ve üslûbu hakkında değerlendirmeler yapıp eserin incelenen bölümlerinin kısa özetlerini yaptık. 5. Bölümde, eserin nüshaları, metin tespitinde tutulan yol ve eserin 61a-165b sayfaları arası bölümün transkripsiyonlu metni verilmiştir. Bu bölümde metin aralarında adı geçen tarihi, dini şahsiyetler hakkındaki bilgileri dipnotlarda vermeyi uygun gördük. Eserimizi incelememizin tamamını ve yapılan araştırmaları göz önünde tutarak bir değerlendirmeye neticelendirdik.

Bu konuda çalışmama yapmamı teşvik eden, tez aşamasında da yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Adem CEYHAN'a, Yüksek lisans ders aşamasından tez aşamasının sonuna kadar her konuda yoluma ışık tutan danışmanım ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR'a, bu uzun ve yorucu çalışma temposu sırasında bana maddi-manevi destek veren değerli eşime şükranlarımı sunarım.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLÂK

1.1. AHLÂK

Ahlâk, eylemlerimizi düzenleyen, belirli kurallara göre yönlendiren bilgi alanıdır. Eylemlerde iyiye yönelmeyi amaç edinen ve kötü olandan uzak durmayı gerektiren ahlâk alanı insanın toplumsallaşması ile birlikte zorunluluk haline gelmiştir. Toplum içinde yaşayan birey, hem kendini korumak hem de diğerleri ile uyum içinde bir yaşam sürdürebilmek için bir takım kurallara uymak zorundadır. Bu nedenle ahlâk, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır.

Ahlâk felsefesinin temel konuları; iyi ve kötünün ne olduğuyla birlikte, erdem, özgürlük, vicdan gibi kavramlardır. Bu kavramların açıklanması ile birlikte kavramlar temel alınarak, insanın nasıl davranması gerektiği ve yaşamını düzenlemesi için hangi kurallara uyması gerektiği üzerine kuramlar oluşturulmuştur. Ahlâkın evrensel olması gerektiğinin savunulduğu gibi genel geçer ahlâk kurallarının olamayacağı görüşü de oluşmuş, ahlâk insanın dışında var olan kurallar bütünü olarak da görülmüştür. Evrensellik, ahlâk felsefesinin en tartışmalı konularından biridir. Ahlâk kuralları evrensellik açısından ikiye ayrılır. Nesnel ahlâk, herkes tarafından kabul edilen belirli normların olduğunu savunurken, öznel ahlâkta herkes için geçerli olabilecek normlar yoktur.

Ahlâk'ın bugüne kadar birçok tarifi yapılmıştır. Her ilim adamı, filozof veya toplumdan herhangi birisi hayatı, insanları ve maddi manevi değerleri farklı perspektiflerden algıladığından bu kavramın tarifi de farklılıklar arz etmektedir. Kimileri fazilet, erdem, güzellikler bütünü olarak tanımlamış kimisi yalan, hıyanet, korkaklık benzeri çirkinlikleri de sıralamıştır tarifin içine. Biz konuya başlarken bunlardan bir kaçını vermekle yetineceğiz.

Ahlâk¹, (Hulk) huy, tabiat. İnsanın davranış tarzı, tutum ve tavrı, bir cemiyette makbul ve iyi sayılan davranış kuralları. Bu kural ve kaideleri inceleyen ilim. Ahlâkın kaynağı ve mahiyetini inceleyen felsefe.²

¹ Filozoflar hangi hareketlerin iyi, hangilerinin kötü olduğu ve insanın neden ahlâk kaidelerine uyması gerektiği konusunda ortak bir fikre varamadılar. Kimi menfaati, kimi saadeti, kimi de vazifeyi ahlâkın temeli saydı. İslâm ahlâkı ise ahlâkın temeli Allah'ın emrine uygunluğu ve gaye olarak da Allah rızasını almakla insanı şahsi veya içtimai (toplumsal) bencillikten kurtarmıştır. Ahlâkı da cemiyetten cemiyete ve zamanla değişen keyfî ve tesadüfî kaideler yığını olmaktan çıkarıp Allah'ın emirlerine uygunluğu esas almakla, birlik ve beraberliği ve devamlılığı sağlamıştır.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız , www.osmanlicaturkce.com, 2007-2010.

Bazı kaynaklarda ahlâkın tanımı şöyle yapılmaktadır:

İnsanda bulunan ruhi ve zihni haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilim.³

İnsanın yaratışında var olan ruhsal ve zihinsel güzellikler, insanı insan yapan değerleri inceleyen, irdeleyen ve öğreten bilim dalı.⁴

Herhalde onu en kolay şöyle tarif edebiliriz: Ahlâk; maksatlı ve istenilerek yapılan bir âdettir ya da o, tekrarlanan, itiyat haline getirilen bir azimettir, hayra da yöneltir, şerre de.⁵

Gazzâlî ahlâk ile ilgili olarak: “Ahlâk, insanın mânevî yapısında yerleşen öyle bir melekedir ki, davranışlar, hiçbir fikrî zorlamaya gerek kalmadan bu melekedен rahatlıkla ortaya çıkar.” demiştir.⁶

Ahlâk, kelimesinin etimolojik açıdan kökeninin Arapça “*hulk*” ; Yunanca “*ethos*” ve Latince “*mos*” kelimelerine dayandığı bilinmektedir. Arapça “*hulk*”, “*huy*” anlamına gelmektedir. Arapça “*ahlâk-ı hamîde*” ve “*ahlâk-ı hasene*” iyi ahlâk; “*ahlâk-ı zemîme*” ve “*ahlâk-ı seyyie*” ise kötü ahlâk anlamlarına gelmektedir. İngilizcede ahlâk kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “*ahlâk*” (ethics) kelimesinin kökeni ise Yunanca “*ethos*” dan gelmektedir. Yine İngilizce de ahlâk kavramını ifade etmek üzere kullanılan “*morality*” kelimesi Latince “*mos*” kelimesinden türetilmiştir.

Ahlâk; nefsi, deruni ve manevidir. Harici tezahürleri de muamele (davranış) ya da seyri sülûk ismini verdiğimiz fiillerdir. O halde ahlâk kaynak, seyri sülûk da onun tezahürüdür.

Ahlâk, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenmektedir. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış biçimlerine karşılık ahlâk, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.⁷

İslâm düşüncesi içinde ahlâk disiplininin geniş ve de önemli bir yeri vardır.

³ Ferit Devellioğlu (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, s.17.

⁴ İsmail Parlatur (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, s. 55.

⁵ Ahmed Muhammed el Hûfi (1988), *Rasûl ve Ahlâk*, (Terc.: Bedrettin Çetiner - Yusuf Ertuğrul), Bayrak Matb. Yay., İstanbul, s.11.

⁶ Ali Özek (1987), *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul, ss. 17-18.

⁷ Recep Kılıç (1996), *Ahlâkın Dini Temeli*, Ankara, s. 2.

Ahlâkla ilgili ayetler Kur'ân'da önemli ölçüde bir yer tutar. Hadisler içinde aynı şeyi söyleyebiliriz. Denebilir ki Kur'ân ve Sünnetin amacı insanı eşref-i mahlûkat seviyesine çıkarabilmek için gerekli bütün erdemleri kazanmasını sağlamaktır.

Bu amaç İslâm ilim adamları tarafından da sürdürülmüştür. Nitekim, asli gayesi İslâmi değerleri yaşatmak ve yaygınlaştırmak olan zengin literatür içinde edebî-ahlâki mahiyette olan eserler, İslâm'ın şekillendirmek istediği insan tipinin sahip olması gereken başlıca erdemleri ve uzak durması gereken erdemsizlikleri yansıtan çok geniş bir edep ve hikmet birikimini ortaya koyar.⁸

İslâm düşüncesinde ahlâki bir disiplin olarak temellendiren ve problemlerini en geniş şekilde tartışarak "ilmü" l-ahlâk"ın yani ahlâk felsefesinin kuruluş ve gelişmesini sağlayanlar ise İslâm filozoflarıdır. İslâm ahlâk düşüncesinin ilmi ve fikri bir alan olarak ortaya çıkışını Hasan-ı Basri' ye götürmek mümkündür.⁹

Geniş bir tarihe ve zengin bir mirasa sahip olan İslâm ahlâk düşüncesi yeterince incelenmemiştir. Batı ahlâk anlayışını inceleyen eserler İslâm ahlâkını inceleyen eserlerden daha fazla ve daha kalitelidir.¹⁰

1.2. İSLÂM'DAN ÖNCEKİ AHLÂKİ EKOLLER

1.2.1. Örf

Her ümmetin örfü, nizamı ve adetleri vardır. Bunlara uymaktan hayır beklerler. Çocuklarını bunlara uymak üzere yetiştirirler, çocukları bunlara uymadığı hallerde de cezalandırırlar.

Bazı araştırmacılara göre örf ahlâki ölçüdür: Örfte uyan şeyler hayırdır, ona uymayan şeylerde şerdir. Örfte mevcut olmayan şeylerde insanlar muhayyerdir: isterlerse yaparlar isterlerse terk ederler.¹¹

1.2.2. Maddi menfaat

Bazıları maddi menfaatin ahlâkın temeli olduğunu ileri sürmüşler, bunu delillendirme ve tahlil konusunda kafa yormuşlardır. Bunlara göre toplumların gerçekleştirdiği işlerin maddi gayeleri ya da acil veya gelecekte bir takım menfaatleri

⁸ Mustafa Çağrı (2006), *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yay., 2006, s. 9.

⁹ *a.g.e.*, s.10.

¹⁰ *a.g.e.*, s.10.

¹¹ Muhammed el Hûfi, *a.g.e.*, s. 14.

vardır.

Maddi menfaatin etrafında dönüp dolaştığı ekonomik sebepler, çok kere ekonomik olmayan bir takım sebeplerin tesir alanına girer.¹²

1.2.3. Şahsi mutluluk

Bu görüş sahipleri mutluluğun lezzetten ibaret olduğuna ve elemden de uzak olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre ahlâkın esası lezzettir. Amellerin etrafında cereyan ettiği mihver de işte bu lezzettir. İşler bir lezzet, bir haz kazandırıyorsa hayırdır. Eleme, acıya sebep oluyorsa bu takdirde de şerdir.

Onlara göre elem yokluk lezzettir. O halde insanın, elem verecek şeylerden uzaklaşması gereklidir.

Şahsi mutluluğa çağıranların en büyüklerinden birisi Epikür (MÖ. 341-270) 'dür. Ona göre şahsi mutluluk insanın gayesidir. Hayatta ondan başka hayır yoktur. Hayatta elemden başka şer de yoktur.¹³

1.2.4. Halkın mutluluğu

Epikür, ahlâki ekolünü ferdi mutluluk üzerine oturturken diğer bazıları da ahlâki ekollerini toplum mutluluğu esasına oturtmuşlardır. Onlara göre kişi, insanların büyük bir bölümünün mutluluğunu gerçekleştirmekle görevlidir. Mutluluk ya da haz Epikür'ün dediği gibi sadece çalışana mahsus değildir. Bilakis o işle ilgili ya da işin ilgili olduğu herkese şamildir.

Bunların inancına göre faziletler doğurdıkları elemelerden daha çok haz verdikleri için fazilet sayılır. Bazı insanlara elem verseler bile yine fazilettirler.

Bu ekol oldukça eskidir. Aristo Evidoks'un, hazzı en yüksek hayır olduğu görüşünü taşıdığını zikreder. Akıllı ya da akılsız olsun bütün kâinat ona rağbet edip istemektedir. Ve şöyle demiştir: Herkes için hayırlı olan, herkesin rağbet ettiği şey, en yüce hayırdır.¹⁴

1.2.5. Vicdan

Yunan filozofu Zenon (M.Ö. 342-270) ahlâki ekolünü vicdan üzerine oturttu ve bu ekolü Alman filozofu Kant (1725-1804) yeniledi.

¹² a.g.e., s. 15.

¹³ a.g.e., s. 16.

¹⁴ a.g.e., ss. 17-18.

Bu ekolün esası şudur: Her insanda yaratılıştan bir kuvve vardır. Bununla hayrı şerden ayırır. Bu kuvve iledir ki insanlar; doğruluk, kahramanlık, iffet ve emanetin fazilet olduğuna ittifak etmişlerdir. Keza yalan, korkaklık, fücür ve hıyanetinde rezilet olduğunda icma etmişlerdir, birleşmişlerdir.

Biz, bir ameli hayır ya da şer ile nitelediğimiz zaman, mutluluk ekolü taraftarlarının yaptığı gibi haz ya da eleme bakmayız. Bilakis işlerin neticelerine bakmaksızın fitratımızla hükmederiz.

Bu ekolün belirgin özelliklerinden biri de faziletleri bedihi saymalarıdır. Bu durumda faziletlerdeki hayrı delillendirmeye gerek yoktur. Faziletlerin rezilete dönüşmesi, ya da reziletlerin fazilet haline gelmesi mümkün değildir.¹⁵

1.2.6. Kuvvet

Yeni bazı Batı filozofları ahlâkı kuvvete dayandırırılar. Herbertz ve Hişte gibi. Bunlara göre güçlülerin, zayıflara ve kölelere yakışmayacak bir ahlâkı vardır. Aynı şekilde güçsüz kölelerin de güçlülere yakışmayan bir ahlâkı vardır. Bu ekol sahipleri bu görüşleriyle bütün faziletleri kuvvete bağlarlar. Cesaret, kahramanlık, büyüklük, üstünlük ve benzeri sıfatlar hep kuvvetin görüntüleridir. Kuvvetin görüntüsü olarak görülmeyen huylar da yine kuvvete racidir.

Acımak güzeldir. Zira kendinden zayıf olana merhamet eden kişinin kuvvetinin bir görüntüsüdür. Merhamet o kişinin üstünlüğünün bir delilidir.

Cömertlik güzeldir. Zîrâ cimriliğe mukavemet gücünü temsil etmektedir. Cömertlik aynı zamanda cömerdi muhtaç kişiden üstün kılmaktadır. Güçlülüğü onu veren cömert derecesine çıkarmaktadır.¹⁶

Günümüze kadar yazılmış olan iyi ahlâkı öğretmeyi amaçlayan kitapların kaynakları hususunda değişik tasnifler yapılabilir. Biz burada Mehmet Ali Ayni'nin kaynak olarak nitelediği kitaplara değineceğiz kısaca.

Eski âlimlerimiz başlı başına ahlâk kitabı yazmaya özenmemişlerdi. Onlar bu işi lüzumsuz görüyorlardı. Çünkü onların nazarında en yüksek bir ahlâk kitabımız vardı. Bu kitap Müslümanlar için Kur'ân-ı Kerim'di. Bu kitap insana doğru yolu gösteriyordu.

¹⁵ a.g.e., s. 20.

¹⁶ a.g.e., s. 21.

Selamet ve saadetin prensipleri o kitabın yazılı idi...¹⁷

Eslafımızın nazarında ahlâkımızın ikinci mühim kaynağı Hz. Muhammed'in sözleri idi. Esasen Peygamberimizin kendisi bu dünyaya iyi ahlâkı öğretmek için geldiğini ve buna memur olduğunu haber vermişti.¹⁸

Eski ahlâk kitaplarımızın mühim bir kaynağı daha vardır. Bu da yüksek maneviyat ve hüviyetleri herkese hürmet telkin etmiş olan kemalat sahibi bazı müstesna zatların Pendnâme ve Nasihatnâme adını verdikleri öğütleri ve yaşayış tarzlarıdır.

Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından tercüme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* de insanın ihlâs, şükür, sabır, tevekkül, hayâ, iffet, şefkat, tevazu, adalet, ahde vefa gibi ahlâkî özelliklerini ele alan bir eserdir. Kitabın muhtevasını anlayabilmek için, farklı dönemlerdeki ahlâk anlayışlarına bakmak faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.3.ESKİ ÇAĞDA AHLÂK

Eski Yunan'da Fisagor'dan sonra Sokrat, Platon ve Aristo'nun düşünceleri ile ahlâk ayrı bir bilim hâline getirilmiştir.¹⁹ Yunan ahlâk felsefesinde başlıca soru mutluluktur. Yunan filozoflarına göre insan davranışlarının amacı, mutluluğa ulaşmaktır. İnsan hayatının gayesini mutluluk olarak gören bu ahlâk felsefesine "eudaemonism" denmektedir. Bu ahlâk teorisinin esas karakteri gayeci oluşu ve insan davranışlarını yönedikleri gayeye göre değerlendirmesidir.

1.3.1.Sokrates'in Ahlâk ile İlgili Düşünceleri

Felsefenin ahlâkî bir disiplin olarak ele alıp incelemesi, toplumsal bunalım dönemlerinde kendini göstermiş ve bir ihtiyaç haline gelmiştir. Yunanistan' da yaşayan ilk filozoflar olarak bilinen yedi bilgeler toplumdaki sorunları, ahlâkî irdeleyerek çözmeye çalışmışlardır. Yedi bilgilerden sonra Sokrates ahlâk alanına yönelmiş, felsefesinde ilk sırayı ahlâka vermiştir. Sokrates'in ahlâka yönelimi dönemin karmaşıklığına son vermek amacı ile olmuştu. Yunanistan'ın ahlâkî çöküntü yaşadığı bunalımlı dönemlerinde parayla ders vererek bilginin görelî olduğunu savunan sofistlere karşı Sokrates, iyi ve kötünün ayırt edilebileceğini savunarak bilginin görelî olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Sofistler "insan her şeyin ölçüsüdür" derken ahlâk da yâdnmış,

¹⁷ Mehmet Ali Ayni (1993), *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yay., İstanbul, s.11.

¹⁸ a.g.e., s.11.

¹⁹ Agâh Sırrı Levend (1988), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara, s. 89.

iyi kişiden kişiye göre değişen bir kavram olarak ele alınmıştır. O dönemde gerçek bilgi değerini kaybederken, sadece güzel konuşma sanatı öne çıkmış insanlar bilgidan uzak kalmışlardır. İyi ve kötünün görelî olduğu görüşü insanları istedikleri gibi davranmaya yöneltmiş, ahlâki değerler kaybolmaya başlamıştı. Sokrates ise, insanların nasıl yaşamaları gerektiği üzerinde durmuş, erdem kavramını temel alarak insanın ancak bilgi ile erdem sahibi olabileceğini savunmuştur. Sokrates'in felsefesi "İyi bir yaşam nasıl olur?" sorusu üzerine şekillenir. Tüm çabası bu soru ile birlikte insanların cevabını bulmasını sağlamaktır.

Sokrates bir kuram oluşturup insanlara bu kuramı aktarmamış, onlara sorular sorarak önce bilgisizliklerini göstermiş, ardından yine sorularla insanların doğru yolu bulmalarına yardımcı olmuştur. "tek bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir." sözü ile bilginin görelî olduğunu değil, her bilginin şüphe süzgecinden geçmesi gerektiğinin üzerine durarak doğruya ulaşmayı amaç edinmiştir.

Sokrates'e göre insanı kötülüğe sürükleyen bilgisizliğidir. "kimse bilerek kötülük yapmaz." sözü ile kişinin iyi bir yaşam sürmesini bilgi sahibi olmasına bağlamıştır. Bilgi edinen kişi erdeme sahip olacaktır. Erdem ve bilgi Sokrates'e göre özdeştir. Bilgi edinen kişi eylemlerinde iyiye yönelecek, iyi bir yaşam süren kişi erdem sahibi olacak ve erdem sayesinde de mutluluğa ulaşacaktır. Burada mutluluk ahlâkını görmekteyiz. Ahlâkın amacı mutluluktur, insanın ulaşmak istediği en yüksek iyi de ancak mutluluktur ve mutluluğun yolu da erdemden geçer. Sokrates'in yazılı eseri olmadığı için onun hakkında bilgilerimiz Platon'un diyaloglarındanır. Platon diyaloglarında Sokrates'i konuşturur. Sokrates hakkında edindiğimiz bilgilere göre yaşamı ve düşünceleri arasında çelişki olmadan, ahlâklı bir yaşam sürmüş, kendi doğruları uğruna ölümü de göze almıştır.

Tamamen ahlâkî konularla meşgul olan ilk filozof Sokrates'tir. Görevinin insanları fazilet ve bilgelik peşinde yürümeye ikna etmek olduğunu söyleyen Sokrates'e göre, fazilet ile bilgi aynı şeydir. Doğrunun ne olduğunu bilen insan, doğru davranışta bulunur. İyi bir hayat yaşamak için, iyi hayatın ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Kötülüğün kaynağı cehalettir. Bilgi, ahlâkî davranışta bulunmak için araştırılır. Sokrat'ın ahlâk felsefesinde insan hayatının gayesi, mutluluğa ulaşmak olmalıdır. Bunun için insan, kendisini mutlu kılacak iyinin, faziletin bilgisini elde etmelidir.

1.3.2. Platon'un Ahlâk ile İlgili Düşünceleri

Sokrates'in öğrencisi olan Platon'da ahlâk anlayışı, insanın en yüksek iyiyi elde etmesine yönelmiştir. Platon'a göre, en yüksek iyinin elde edilmesi, insanın gerçek mutluluğa ulaşmasına yardımcı olur. Platon'un ahlâk felsefesi eudaemonist karakterlidir. İnsanın bu en yüksek iyiliğinin, aklî ve ahlâkî bir varlık olarak şahsiyetinin gelişmesi, ruhunun doğru tarzda eğitilmesi ve hayatının genel bir ahengi olduğu söylenebilir. Ruh, olması gereken bir mertebede bulunan insan, mutlu olur. Filozofa göre, mutluluğu temin eden iyilik, haz ile bilgeliğin doğru olarak karıştığı bir hayatta aranmalıdır. İnsanın en yüksek iyiliği, Tanrı'nın bilgisini de ihtiva eder. Hatta dünyadaki İlâhî uygulamanın farkına varmayan insanın, mutlu olması mümkün değildir. Mutluluk, faziletli yaşamakla elde edilir. Bu da Tanrı'ya elden geldiği kadar benzemekle olur. Demek ki, ancak faziletli insan, gerçek manada mutlu insandır. Fazilet, ruhun iç düzeninden, sağlığından ve uyumlu olmasından başka bir şey değildir. Bilgelik, cesaret, itidal ve adalet olmak üzere dört esas fazilet vardır.

Platon, fert olarak insanın mutluluğunun tam olarak cemiyet içinde gerçekleşeceğine; cemiyetin mutluluğunun da, gerçek manada devlet içerisinde filizleneceğine inanmıştır. Gaye, bütün devlette elden geldiğince büyük bir mutluluk sağlamaktır. Platon'a göre, insan hayatının nihâî gayesi, mutluluğun elde edilmesidir. Bu da gerçek anlamda devlette mümkün olacaktır. Devletin gayesi ferdin değil, bütünün mutluluğudur ki bu, devlette adaletin gerçekleşmesi ile meydana çıkar.

Platon, Sokrates'in ahlâk anlayışını devam ettirirken, erdem kavramını felsefesinde ön planda tutmuştur. Ahlak, insanlar arası ilişkileri düzenlemekte etkili bir alan olduğu için filozofların siyaset alanına girmeden felsefelerini oluşturmaları mümkün olmamıştır. Platon'un da ahlâk felsefesi siyaset felsefesi ile iç içedir. Platon, Yunan felsefesinin doruk noktasıdır. Karışıklığın olduğu bir dönemde yapıtları ile siyasi ilişkileri eleştirmiş, dönemin çarpıklıklarını gözler önüne sermiş ve unutulmaya başlanılmış olan erdem, iyilik gibi kavramları tekrar ortaya atarak insanların bir arada yaşamak için gerekli olan niteliklerini hatırlatmıştır. Sorunları toplumsal düzeyde ele alarak felsefeyi halka indirmiştir. Felsefenin temel sorunlarının belirlenmesinde de Platon etkili olmuştur. O dönemde sorduğu sorular hala geçerliliğini korumaktadır.

Platon ahlâkı Sokrates'te de olduğu gibi iyi kavramı üzerine şekillenir.

İdealizmden yola çıkarak iyinin insanın içinde olduğunu savunur. Bu nedenle iyiliği içimizde aramamız gerekir. İnsanın içindeki sestir iyi. Kişi iyiye yöneldikçe ahlâklı olacaktır; fakat iyi kavramı insanın içinde olsa bile herkeste eşit olarak bulunmamaktadır. Nasıl ki erdeme sahip olmak ancak bilgiye yoğunlaşmakla ve zamanla gerçekleşirse; iyi de insanın ona yönelmesinde kendini gösterecektir. İnsan iyiye yaklaşabileceği gibi, sadece iyi ideasının yansımısını da yaşayabilir. Bu nedenle amaç olarak ahlâklı bir yaşamı hedeflemek önemlidir. Platon'a göre ahlâk yaşamın amacıdır. Ahlâkın temelinde erdem olduğundan daha önce bahsetmiştik. Erdem bilgeliştir. Bilgelik ise kişiyi mutluluğa götüren tek yoldur. Mutluluk tek amaçtır ve yücedir. Kişi mutluluğu kendinden dolayı ister, kendinde değer taşır mutluluk.

Platon ahlâkı toplumsal olandan ayırmaz. Yaşamla ilgili en yüce kavram olarak devleti belirler. Toplum devlet olmadan var olamaz, bu nedenle devlete karşı yükümlülükleri de vardır. Nasıl ki amaç mutluluksa bu mutluluğun ulaşılabileceği yer de yine devlettir. Devlet dışında insanlar mutluluğu bulamazlar. Bunun nedeni ise insanın doğal güçsüzlüğünden kaynaklanır. Güçsüz olan insan devlet sayesinde korunur ve devletin korumasına karşılık ona borçlu hale gelir ve yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekir. İnsan en ilkel ihtiyaçlarını bile toplumsallaşmadan karşılayamaz; fakat asıl sorun bu toplumsallaşmanın ne şekilde olacağıdır. En yüce amaç iyiye ulaşmaksa iyi devlet nasıl olacaktır sorusu akıllara gelmektedir. Bu sorunun yanıtı ise yine bilgidedir. Toplum içindeki en bilge kişiler başa geçerek yönetimi elinde tutmalı ve tüm kararları vermelidir. Bilge kişi her zaman iyiye yöneleceği için hem adaleti hem de eşitliği sağlayacak bu sayede kendinin ve tüm toplumun mutluluğunun sorumluluğunu üstlenecektir.

1.3.3.Aristo'nun Ahlâk ile İlgili Düşünceleri

Aristo'nun ahlâk felsefesi de hocası Platon'un ahlâk anlayışı gibi eudaemonismin tipik bir örneği olarak gösterilir. Aristo, geliştirdiği ahlâk felsefesinde her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her fiil ve tercihin, bir iyiyi arzuladığını düşünür. Bu sebepten iyiyi, her şeyin arzuladığı şey diye dile getirir. Bir gaye olarak arzulanan bu iyilik, mutluluktur.²⁰

Aristoteles'e göre insanda iki tür eylem vardır. Bunlardan biri bilinçli eylemken

²⁰ Kılıç, *a.g.e.* , ss. 5-8.

diğeri bilinçsiz eylemdir. Kişiyeye anlık her zaman doğruyu gösterirken, imgelem doğruya ya da yanlışa kayabilecektir. Aristoteles iyi olanın seçilmesinde aklın belirleyici gücü üzerinde durur. Eylemde bulunan insan seçim yapmış demektir. Seçim yapmak ise bir şeyi diğerlerinden ayırmak anlamına gelir. O halde seçim yapmak için kişinin usunu kullanmasına ihtiyaç vardır. Kişi sadece tutkularına göre bir yaşam sürmemeli, tutkularını usu ile dengelemelidir. Kişi ancak us ile iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilecek ve erdem sahibi olacaktır. Erdeme ulaşmak ancak eylemlerde kendini göstermesi ile gerçekleşir. Erdemin ne olduğunu bilmenin insana yararı yoktur; önemli olan erdemli bir yaşam sürebilmek ve erdemi uygulamaya geçirebilmektir. Erdemin amacı mutluluktur. Kişi eğer erdemi seçiyorsa bunu yalnızca mutlu olmak için seçmiştir ve erdem sayesinde en yüce iyiye ulaşacaktır.

Aristoteles insanların mutluluk arayışını şu sözler ile ortaya koyar: “Edimlerimizden doğan iyilikler arasında en yüce iyi hangisidir? Bunun mutluluk olduğu üzerinde insanların çoğu hemen hemen anlaşmışlardır. Kalabalıklar da seçkinler de buna mutluluk der; iyi yaşamak ve başarmak mutlu olmaktır diye düşünürler. Mutluluğun ne olduğunu bilmeye gelince bu tartışmalı bir sorundur ve kalabalıklar bu sorunu bilgelerin çözümlendiği gibi çözümlemezler. Bazılarına göre bilgelik görünür ve duyulur şeylerle ilgilidir: beğeni, zenginlik...(..) kalabalıklar en kaba insanlar mutluluğu zevkte bulurlar(..) kalabalıklar bir tutsak ruhu taşır ve hayvan yaşamı seçerler. Seçkinler onuru seçerler; çünkü genellikle siyasal yaşamın amacı budur.”

Aristoteles her türün kendine ait zevkleri olduğunu savunur. İnsanı hayvanlardan ayıran da seçimleridir. İnsan iyi ve kötüyü ayırabilecek güçtedir ve bu güç sayesinde insani özellikleri ortaya çıkar. Sadece hazları için yaşayan kişinin yaşamının, hayvan yaşamından farkı kalmayacaktır. Erdemli olmak aşırılıktan kaçmayı gerektirir. Erdem bedene bağlı değildir, tamamen ruha aittir.

Aristoteles de Platon da olduğu gibi mutluluğu toplumsallıkla sınırlar. Kişi başkaları ile ilişkilerinde mutluluğa ulaşabilecektir. Yetkin birey kendini başkalarına da adayandır; çünkü kendi için iyilik isteyen kişi başkalarına karşı da aynı düşünceleri taşıyacaktır.

İlk çağ felsefesini incelerken dönemin karmaşıklığı göz önüne alınmalıdır. Filozofların devlet kurumuna ve toplumsallığa verdiği değer dönemin bunalımından

kaynaklanmaktadır. İlk çağ filozoflarının en büyük katkısı şüphesiz ki felsefeyi uygulama alanına taşımaları ve toplumsal sorunlar olarak ele almalarıdır. Ahlâk yoksunluğu filozofları bu konuya yöneltmiş, Platon'la birlikte felsefeye dizgeci bir anlayış gelmiştir. İlk çağ filozoflarından önce mitolojik öğelerle sınırlı olan insan doğaüstü güçlerin etkisi altında iken, Sokrates ve ardından gelen filozoflar sayesinde iyi ve kötü ayırımında aklın belirleyiciliği ön plana çıkmıştır.

İslâm filozofları da ahlâk felsefelerini oluştururken antik Yunan'ın bu üç filozofunun görüşlerinden yararlanmışlar ve ahlâkı sistemli bir biçimde açıklamaya çalışmışlardır.

1.4. CÂHİLİYE DÖNEMİ AHLÂK ANLAYIŞI

İslâm öncesi Araplarının ahlâk zihniyeti hakkındaki en önemli kaynaklar cahiliye şiiri, atasözleri (emsal) ve hitâbet örnekleriyle Kur'an, hadisler ve ilk döneme ait diğer İslâmî belgeler; Roma, Bizans, İran gibi yabancı kaynaklardır. Özellikle cahiliye şiiri, atasözleri ve hitâbet örneklerinden edinilen bilgilere göre cahiliye edebiyatında ahlâk ve bu kelimenin tekili olan hulk nâdiren kullanılmıştır. Kabileci Arap toplum yapısında hayatta kalma mücadelesi, aşiret insanının herhalde en temel meşguliyetiydi; bu da büyük ölçüde kabilenin insan ve mal gücü yanında mânevî gücüne ve saygınlığına bağlı bulunduğu için özellikle şeref, cesaret ve cömertlik cahiliye ahlâkında bütün erdemlerin en üstünde yer alıyordu; bu erdemler de genellikle mürüvvet (mürûe) kavramıyla ifade ediliyordu. Bununla bağlantılı başka bir kavram da asabiyyettir.²¹

Mürüvvet, geniş anlamıyla yiğitlik ve mertliğin en ileri düzeyi olarak algılanıyordu. Kısaca "övmeye değer her şey" demek olan bu kavramın Roma'daki "summum bonum" (hayırların hayır) tabirinin dengi olduğu düşünülebilir. Cahiliye Arapları'nın anlayışında mürüvvet, başta hilim olmak üzere sabır, bağışlama, misafirperverlik, yoksullara yardım, iyi komşuluk, zayıfları koruma gibi erdemleri kapsamaktaydı. Ancak diğer birçok kavramda olduğu gibi mürüvvette de hayret verici bir anlam sapsması olmuş; bu kavram, "kandan başka hiçbir şeyin gideremeyeceği azap verici bir susuzluk" ve "delilik diye anlatılabilecek bir şeref hastalığı" halini almıştı.²²

Cahiliye dönemi ahlâk zihniyetini içeren literatürde, mürüvvet gibi onunla az çok

²¹ Çağrı, *a.g.e.*, s.19.

²² *a.g.e.*, s.20.

ilgisi bulunan hayır, mâruf, hak, şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefâ vb. ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar ve bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındı. Ancak bütün bu kavramlar ve terimler, yüksek ve evrensel bir ahlâk anlayışını ifade etmekten geniş ölçüde uzak olup dünyevî ve kabileci bir karakter taşımaktaydı.

Kişi ve kabile şerefi, dönemin ahlâk zihniyetini belirleyen etkenlerden biriydi. Bir kısmına yukarıda işaret edilen erdemlerin temel amacı da kişi ve kabile şerefini arttırmak, insanların hayranlık ve saygısını kazanmaktı. Bu dönemde iyilik için iyilik değil, onur kazanmak için iyilik anlayışı hâkimdi. Bu yüzden, çoğunlukla fahr ve tefâhur kelimeleriyle ifade edilen kibir, gurur, soyluluk ve üstünlük yarışı, Kur'ân-ı Kerîm'de de eleştirici bir sûrede (Tekâsür sûresi) bildirildiği üzere onlara zaman zaman kabirlere gidip mezar taşlarıyla övünmek gibi saçmalıklar bile yaptırırdı. Edebiyatın başlıca temalarından birinin "medih" ve "zem" olması da o dönem ahlâkının egoist karakterini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Cahiliye ahlâkının, en geniş sınırı kabileyi aşmayan bu egoist karakterini göstermesi bakımından çok önemli olan diğer bir kavram da asabiyettir.²³

Asabiyet, kısaca kabile üyeleri arasında kayıtsız şartsız dayanışma yasasını ifade etmekte ve Arap'ın hayatına yön veren, ahlâkî zihniyet ve değerlerine hâkim olan cahiliye ruhunu yansıtmaktaydı.

Dine fazla bir ilgi duymayan, hatta dönemin hayat anlayışı, inanç ve düşüncesi hakkında en temel kaynak olan şiirde dine ve dinî konulara meselâ kadın, aşk ve şarap gibi hafif mevzularla medih, zem ve tefâhur gibi egoist ve duygusal konulardan daha az yer veren cahiliye Arapları'nda yine de bir Allah inancı vardı. Bununla birlikte koyu putperestlik, onların Allah'a göstermeleri beklenen saygı ve ilgilerini öldürmüş olup bu durum, dinin insanlarda bıraktığı derunî ve ahlâkî tesirden cahiliye Arapları'nı mahrum etmişti.²⁴

Hürriyet bilinci veya duygusu da cahiliye Arapları'nın başlıca özelliklerindedir. Bazı araştırmacılar, cahiliye döneminde kabileyi aşan siyasî birlikler kurulamayışını, onlardaki bu hürriyet ruhuna bağlamışlardır. Ancak onlardaki bu, bencil ve ilkel bir hürriyet idi. İlkel hürriyetin en temel niteliği ise otorite tanımamaktır. Nitekim cahiliye

²³ a.g.e., s. 21.

²⁴ a.g.e., ss.21-23.

Arapları böyle bir otorite düzenini her zaman reddetmişlerdir.

Sonuç olarak cahiliye döneminin bütün ahlâkî erdemlerinin arkasında kişinin veya kabilenin gururu (fahır), şeref (mecd) ve öfke (gazap, hamiyye) duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöret kazanma, saygı görme, başka kabileler karşısında hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı. Esasen bu dönemin, fert ve kabile gururu, kibir ve serkeşlik nitelikleri dolayısıyla cahiliye diye anıldığı, başka birçok delil yanında, Amr b. Külsûm'ün Muallaka'sından da açıkça anlaşılmaktadır:

"Sakın biri bize karşı bir cahillik yapmaya kalkışmasın!

Sonra biz cahillikte bütün câhillerden baskın çıkarız!"²⁵

1.5. İSLÂM'DA AHLÂK ANLAYIŞI

İslâm'ın ortaçağ karanlıklarına getirdiği aydınlık ahlâk anlayışının niteliklerini anlatmak üzere çok şey söylenebilir ve farklı şekillerde gruplandırılabilirse de bunları dört ana başlıkta toplamak mümkündür.

a) İnsanın manevi hayatını, bireysel ve sosyal davranışlarını gözetip kollayan bir Allah inancı.

İslâm dini evrensel, mutlak ve genel geçerliliği olan bir ahlâki yapı kurarken bu ahlâkın en önemli teminatı olmak üzere her şeyi bilen, her şeye muktedir, rahmeti çok geniş, fakat cezalandırması da çok şiddetli²⁶ yüce bir Yaratıcı şuurunu geliştirmiştir. İnsana cahiliye devrindeki gibi sapma dönemlerinde esiri olduğu her türlü bencil, çıkarıcı ve şartlı istek ve eğilimlerini aşarak yüce Allah'ın koyduğu genel ve kesin kuralları hayatının her alanı için sarsılmaz kanunlar olarak alma bilinci, iradesi ve imanını vermiştir.²⁷

b) İnsanın kendisiyle hesaplaşmasını hedefleyen bir irade eğitimi.

İslâm dini, insanda, öncelikle kendi nefsiyle hesaplaşma iradesini geliştirdi. Cahiliye döneminin doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına, insanın nefsini dizginlemesi, tabiatındaki öfke ve şiddetten korunması anlamına gelen hilim ve şefkati

²⁵ a.g.e., s.24.

²⁶ "Kullarıma haber ver ki (günahları örten) gafur, (ihsanı bol olan) rahim Ben'im. Bununla beraber azabımda elim mi elim" Kur'ân, Hicr, 15/49-50.

²⁷ Çağırıcı, a.g.e., s.25.

koydu. Bu suretle insana o güne kadar kendi dışındakilere çevirdiği mücadele enerjisini, kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini öğretti. Cahiliye dönemi Arap kabilelerinin hayat tarzları, örfleri ve uygulamaları üzerine bir toplum yapısı kurmanın mümkün olmadığı, onların koyu ve anlamsız putperestliklerinin, yüksek bir ahlâkın kurulmasına başlı başına bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber, adeta bütün kötülüklerin anası olan, bundan dolayı da Kur’ân-ı Kerîm’in “çok büyük zulüm” saydığı²⁸ putperestlikten toplumu temizleyerek toplumu bir olan Allah’a itaat temeline dayalı bir ahlâki ve dini birlik sağlama görevini üstlenmiş,²⁹ böylece kabile ve soy sop anlayışı yerine Allah’a saygı, ferdi ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü haline gelmiş, bu ölçüye uygun olarak İslâm’ın öğretileri, Allah’ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, insan ilişkilerinde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, fakat bütün bunların başarılabilmesi için de kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha çok erdemi ihtiva etmiştir.³⁰

c) Geniş bir ümmet birliği ve kardeşlik ruhu.

İslâm dini, diğer konularda olduğu gibi ahlâk bakımından da Cahiliye anlayışlarına karşı büyük bir değişim ve yükseliş hareketidir. Bu açıdan, belki de İslâmiyet’in gerçekleştirdiği en büyük anlayış değişikliği, ırkçılık, kabilecilik ve bölgecilik bağlarını kırarak insanları evrensel değerler ve yüksek ahlâk ilkelerine yöneltmesidir.

Gerçekten İslâmiyet, bütün insanların bir tek erkek ve kadının soyundan geldiğini, onların -birbirleriyle kişisel veya ırk üstünlüğü yarışına girmek için değil- “tanışıp bilişmek için kavimlere ve kabilelere ayrıldığını”³¹, böylece yaratılışa ilişkin ve biyolojik farklılıkların ahlâkî ve manevi anlamda üstünlük sebebi sayılamayacağını,

²⁸ “Lokman oğluna nasihat ederken: Evladım! Dedi, sakın Allah’a eş, ortak uydurma! Çünkü şirk pek büyük bir zulümdür” Kur’ân, Lokman, 31/13.

²⁹ “Hepiniz toptan, Allah’ın ipine (dinine) sınıksız sarılın, bölünüp ayrılmayın. Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırması ve onun lütfu ile kardeş oluvermiştiniz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oraya düşmekten de sizi O kurtarmıştı. Allah size âyetlerini böylece açıklıyor, ta ki doğru yola eresiniz.” Kur’ân, Âli İmran, 3/103.

³⁰ Çağrı, a.g.e., s.26.

³¹ “Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmamız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanıdır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.” Kur’ân, Hücûrat, 49/13.

üstünlüğün yalnızca insanın kendi çabalarıyla kazanabildiği ve samimi dindarlığın, dinî ve ahlâkî erdemlerin ana kavramı konumundaki ‘takvâ’ terimi ile ifade edilen meziyetlerde olduğunu ortaya koydu.

Her ne şekilde olursa olsun, ‘asabiyet’ anlayışının temeli durumundaki soy-sop üstünlüğü, kabilecilik ve ırkçılık davalarını bütünüyle reddetti. Âl-i İmran sûresinin 103. ayetinde Müslümanlara hep birlikte Allah (c.c.)’ın dinine (hablullah) sarılmaları emredildikten sonra, Allah’ın cahiliye asabiyetinden kaynaklanan düşmanlıkları kardeşliğe çevirmesi ve böylece onları “bir ateş çukuru”na düşmekten kurtarması, Allah (c.c.)’ın kendilerine bir ‘nimet’i olarak nitelenir.

Başka bir âyette ise Kur’an- Kerîm’in evrensel ve sistematik diyebileceğimiz bir ahlâk buyruğu şu şekilde ifade edilir: “İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın”.³² Hz. Peygamber (s.a.v.), ırkçılık ve kabileciliği kastederek, “asabiyet duygusuyla birbirine öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken ya da asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin bu ölümü”nün, “cahiliye ölümü” olduğunu belirttiği hadislerinde³³ hem asabiyet ruhunu yıkmakta hem de genel olarak cahiliye ahlâkı karşısında İslâmiyet’in bunu reddeden tavrını vurgulamaktaydı.³⁴

d) Hak, Adalet ve Eşitlik gibi evrensel değerlere yönelme.

İslam dini ‘adalet’ ve ‘zulüm’ kavramlarını da orta çağ anlayışından büsbütün başka bir konumda ele aldı ve adalete kesin olarak ‘evrensel’ bir boyut kazandırdı. Şûrâ sûresinin 15. ayetinden anlaşıldığına göre Kur’ân-ı Kerîm adaleti, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhsal denge ve ahlâkî kemal olarak ortaya koymuştur. Daha sonra İslâm ahlâk bilginlerinin ‘itidal’ ve ‘adalet’ bazen de ‘vasat’ kavramlarıyla ifade ettikleri bu denge ve olgunluğun oluşmasıyla insanın davranışları da aşırılıklardan uzak olarak meydana gelecektir.

³² “...Siz iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve başkasına saldırmak hususunda birbirinizi desteklemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir.” Kur’ân, Maide, 5/2.

³³ Müslim, “İmâre” 57; Nesâî, “Tahrîm”, 28; İbn. Mâce, “Fiten”, 7.

³⁴ Çağrı, a.g.e., ss. 26-27.

Kur’ân-ı Kerîm’de³⁵ İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen ‘vasat ümmet’ deyimindeki ‘vasat’ kelimesi bütün tefsirlerde adalet anlamında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı toplumsal bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını öngörmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’de adalet sıfatından yoksun kalmış kişi dilsiz, âciz ve hiçbir işe yaramayan köleye benzetilerek böyle birinin, adalet erdemini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı belirtilmiş³⁶; böylece adaletin bir kemal (olgunluk ve yücelik) sıfatı olduğuna işaret edilmiştir. Yine Kur’ân’da hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki, bizzat Allah (c.c.)’ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve O’nun vaadinin kesin (hak) olduğu bildirilmiştir.³⁷

Kurân, başkalarına yapılan kötülükleri, her şeyden önce kötülüğü işleyenin kendisine yapmış olduğu bir zulüm sayar. Söz gelimi, evlenme ve boşanma ile ilgili konularda eşine zarar vermeye kalkışan kişi, “Kuşkusuz kendisine kötülük etmiş olur.”³⁸ Bir dönemin insanlarını ahlâkî ve dinî durumları itibariyle başlıca üç tip olarak tanıtan bir âyette, iyi kişi ‘Hayırda yarışan’, iyilik ve kötülüğe aynı ölçüde elverişli durumdaki kişi ‘orta halli’(muktesid), kötü kişi ise ‘nefsine zulmeden’ şeklinde tanımlanmıştır.³⁹

Hz. Peygamber, biraz önce andığımız “Zalim de olsa mazlumda olsa kardeşine

³⁵ “Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun. Senin arzulayıp da şu anda yöneldiğin Kâbeyi kible yapmamızın sebebi, sırf Peygamberin izinden gidenlerle ondan ayrılıp gerisin geriye dönecekleri meydana çıkarmaktır. Gerçi bu oldukça ağır bir iştir. Ancak Allah’ın doğru yola erdirdiği kimseler için mesele teşkil etmez. Allah imanınızı zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı pek şefkatlidir, çok merhametlidir.” Kur’ân, Bakara, 2/143.

³⁶ “Allah bir de şu temsili getiriyor: İki kişi var. Birisi dilsiz, hiçbir şey beceremez, efendisine sadece bir yük! Ne tarafa gönderse hiçbir işe yaramaz! Şimdi hiç bu zavallı ile, hakkı hakikati bilen, adaleti dile getirip gerçekleştiren, dosdoğru yol üzere ilerleyen bir insan eşit tutulabilir mi?” Kur’ân, Nahl, 16/76.

³⁷ “Kendi nefesine zulmeden her kişi, dünyadaki bütün şeylere malik olsaydı bile, cezadan kurtulmak için hepsini fidye olarak verirdi. Onlar cezaları olan azabı görünce içten içe duydukları pişmanlığı açığa vururlar. Ne çare ki, kendilerine asla haksızlık edilmeksizin, aralarında adaletle hüküm verilmiştir. İyi bilin ki göklerde ne var, yerde ne varsa Allah’ındır. İyi bilin ki Allah’ın vâdi gerçektir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.” Kur’ân, Yunus, 10/54-55; Enbiyâ, 21/47; Zümer, 39/69.

³⁸ “Ey kocalar! Eşlerinizi boşar, onlar da iddetlerini bitirirlerse, artık ya onları iyilikle yanınızda tutar, yahut güzellikle salıverirsiniz! Onların hukukuna tecavüz etmek kasdıyla zarar vermek için eşlerinizi alıkoymayın! Kim böyle yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini şakaya almayın! Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetleri ve sizi irşad etmek gayesiyle indirmiş olduğu kitap ve hikmeti hatırlayın, dile getirin, Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah’ın her şeyi hakkıyla bildiğini pek iyi bilin!” Kur’ân, Bakara, 2/231.

³⁹ “Sonra Biz, kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Kullarımızdan kimi nefesine zulmeder. Kimi mütedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütuf budur.” Kur’ân, Fâtır, 35/32.

yardım et” şeklindeki cahiliye döneminin acımasızlık ve şiddet ilkesini, “Zalime yapılacak yardım, onun iki elini tutmaktır (zulmüne engel olmaktır)”⁴⁰ diyerek tersine çevirip yüksek ve evrensel bir ahlâk ilkesi haline getirmiştir.

Kur’ân, sünnet ve diğer İslâmî literatürde adalet kelimesi eşitlik kavramını da içeren bir anlam zenginliği içinde kullanılır. İslâm’ın koymuş olduğu, bütün insanlığı kucaklayıcı olan bu kapsamdaki adalet ilkesi, cahiliye dönemini ilkel ve bencil hürriyet anlayışını da kökten değiştirdi. Kur’ân-ı Kerîm’deki “inanmış bir köle”nin hür ve soylu bir müşrikten daha değerli olduğu şeklindeki yepyeni insanlık ve değer anlayışı cahiliye Arabını çileden çıkardı.

Nitekim İslâm’a en büyük tepki, kendilerini hem ‘özgür olanlar’ hem de ‘soylular’ anlamındaki ‘ahrâr’ kelimesiyle niteleyen baskıcı azınlık sınıfından geldi. Onların, Hz. Peygambere köleleri ve güçsüzleri yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşme yapabilecekleri şeklinde küstahça teklifleri Kur’ân tarafından kesinlikle reddedildi⁴¹ ve bu suretle soyluluk kuruntuları üzerine kurulu ilkel hürriyet anlayışının yerine medenî ve sosyal eşitlikçi hürriyet anlayışı konuldu. Böylece uygulamada da İslâmiyet’in genel öğretisi insanları hem insanüstü otoritenin hem kendi vicdanının hem de meşru siyasî iktidarın buyruğu altına sokarak ilkel özgürlüğün eseri olan başıbozukluğu ortadan kaldırdı.⁴²

İslâm’da ahlâka verilen yüksek paye başka bir dinde yahut herhangi bir felsefi bir meslekte katiyen görülemez. Hz. Muhammed (sav)’in “Ben ancak ahlâki faziletleri tamamlamak için gönderildim.” buyurması Müslümanlıkta ahlâkın en büyük ve en mühim bir mevki olduğunu ispata kâfidir. Mamafih, İslâm ahlâkı da İslâm’ın diğer hükümleri gibi Kitap ve sünnete dayanır. Müslümanlıkta dini emirlerle ahlâki vazifeler kaynakları itibariyle birdir. Hiçbir ahlâki emir yoktur ki emr-i dini olmasın! Bir Müslüman’a göre namaz, oruç, hac ve zekât nasıl bire dini vazife ise, sıhhatini korumak, ailesine bakmak, memleket ve milletin faydasına ve herkesi iyiliğine çalışmak da dini bir vazifedir. İnsan öldürmek dinde haram olduğu gibi, bir adamın arkasından

⁴⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 4; “İkrâh”, 7.

⁴¹ “Rablerine, sırf O’nun rızasını ve cemaline kavuşmayı umdukları için, sabah akşam yalvaranlarla beraber olmakta sebat et.!Dünya hayatının süslerini arzularak sakın gözlerini onlardan başkasına kaymasın. Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine uyan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme!” Kur’ân, Kehf, 18/28.

⁴² Çağrı, a.g.e., ss. 27-29.

gıybetini yapmak da haramdır. Şu halde ahlâki olan şahsi ve içtimai vazifelerimizi bellemek de dinin emirleri iktizasındadır. Bunun içindir ki, ahlâki vazifelerimizin ne olduğunu ve kaç kısma ayrıldığını şöyle sıralayabiliriz:

1. İnsanın Allah'ına ve Peygamberine karşı vazifeleri,
2. İnsanın kendi şahsına karşı vazifeleri,
3. İnsanın ailesine karşı vazifeleri,
4. İnsanın memleket ve milletine karşı vazifeleri,
5. İnsanın bütün insanlara karşı vazifeleri.⁴³

1.5.1. İslâm Ahlâkının Özellikleri

İslâm ahlâki kaynaklarına dayanarak ve zikrettiğimiz alanları kapsamına alan İslâm ahlâkının özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Küfür ve şirke düşmemiş, çeşitli din ve mezheplerin sarıldığı ahlâk prensiplerindeki kusur ve eksiklikler İslâm Ahlâkında bulunmaz. Çünkü bu ahlâkta insanın ahlâki görev ve sorumluluklardan kaçıp kurtulması için bir takım açık kapılar bırakılmamıştır.

b) İslâm ahlâkında ahiret inancının da devreye sokulmasıyla, ahlâkın genel prensipleri tam bir değişmezlik kazanmış ve hiç sarsılmayacak bir şekilde kuvvetlenip, insanın eylem ve davranışları da istikrara kavuşturulmuştur.

c) İslâm ahlâki, gerçeği bütün cepheleriyle ele almıştır. Filozoflarca bölük pörçük ele alınan gerçeklik, İslâm ahlâkında bütünleştirilmiştir. Örneğin, “Hazz”ın İslâm ahlâkında yeri vardır; çünkü o bir değer taşır; fakat biricik çözüm yolu ve kurtuluş değildir. Yine “Kemal”ın da bir yeri ve değeri vardır. “Vazife”de öyle, “Vicdan”. İşte İslâm ahlâki, bu dağınık ve tekli çözüm yolunu bir disiplin içinde ve bir ağacın dalları gibi birbirine uygun bir şekilde düzenlemektedir. İslâm ahlâkının tasvip etmediği nokta ise, bütün insan davranışlarını bunların yalnız biriyle açıklama yanlışlığıdır.

d) İslâm ahlâki, gerçekçi ve dini bir ahlâktır. Bir yandan metafizik ve tabiat-üstü bir kaynaktan doğmakta; diğer taraftan ise, kuralları akıl ve muhakeme ile güçlendirilmektedir. Diğer ahlâklar, “Vazife ahlâki”, “Hayır ahlâki”. “Feragat Ahlâki”

⁴³ Ahmed Hamdi Akseki (1933), *İslâm Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, s. 227.

gibi çeşitli kısımlara ayrılırken, İslâm ahlâkı hem ‘vazife’yi, hem ‘hayır’ı hem de ‘feragat’ı kendi bünyesinde ve sisteminin bir gereği olarak içermektedir.

e) İslâm ahlâkı, bütün ahlâk problemlerine cevap veren, hayatta her probleme çözüm teklif eden geniş ve bütün dünyayı kapsayan bir sistemdir. Bu kadar geniş ve büyük bir ahlâk sistemi görülmemiştir. Çünkü bu ahlâk, hem ferdî, hem dinî, hem de sosyal ihtiyaçları karşılamaktadır. O, bir taraftan Liberalist görünürken, diğer taraftan sıkı bir mali disiplin kurar. Realist görüşler yanında, idealist bir manzara gösterir. Gerekli olan gelenekleri ve âdetleri koruyarak ‘muhafazakâr’ görünürken, büsbütün yeni esaslar kurarak büyük bir yenilik hamlesi taşır. Aklî elemanları yanında mistik görüşleri de ihtiva eder. Bu karakteriyle İslâm ahlâkı dünyayı içine alan, uzlaştırıcı ve birleştirici rolünü tam bir başarıyla gerçekleştirir.

f) İslâm ahlâkı akla uygun ve teşkilâtlı bir yapıdır. Bu yapıda bütün elemanlar işbirliği ile çalışır. Fonksiyonlarını tam bir düzen ve dayanışma içinde işletir. En yüksek bir ideal, pratik bir fiil ile uyur. Çok sert bir kural, yumuşak bir davranışla yumuşatılır ve düzenlenir. Akıl, iman içinde tamamlanır; iman da akılla sağlamlaşır. Fert kendi şahsiyetini geliştirirken, toplumun genel kurallarına da ayak uydurur. Toplum da manevî haklarını fertlerine uygularken, onlardan lüzumsuz ve faydasız fedakârlıklar istemez; herkesten yapabileceği kadarını bekler.

g) İslâm ahlâkının en temel özelliklerinden birisi de pratik olmasıdır. Müslümanlar İslâm ahlâkını yeryüzünde yaşayan kimselerdir. Hayata uygulanan bu ahlâk kurallarında bir yumuşaklık ve hoşgörü vardır.

h) İslâm ahlâkında görevler sınırlandırılmış ve bir hiyerarşiye tabi tutulmuştur. Mükellef olmanın şartları belirtilmiş, her vazifenin insan gücüne göre ayarlanması esas kabul edilmiştir. Ahlâki bir emir, aynı zamanda, dinî bir vazife halini almıştır. Bu sebeple İslâm, insanı yalnız ahlâklı yaparak orada bırakmaz, daha da yükselterek hayırlara anahtar, şerlere kilit yapmayı hedefler.⁴⁴

⁴⁴ Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s.25.

1.5.2. İslâm Ahlâkının Kaynağı

İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşan Sünnet'tir. Nitekim Hz. Aişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber'in ahlâkının "Kur'an ahlâkı" olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Bu sebeple İslâm ahlâk düşüncesi Kur'ân ve Sünnet'le başlar. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'in yüksek bir ahlâka sahip olduğunu belirtmiş,⁴⁶ onu güzel ahlâk örneği olarak göstermiştir.⁴⁷ Bütün bu ve benzeri deliller, Sünnet'in Kur'an'dan sonra İslâm ahlâkının ikinci kaynağını teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.⁴⁸ Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece daha sonra gelen fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamış; ancak, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de "ahlâk" kelimesi doğrudan yer almamakla birlikte, biri "âdet ve gelenek", diğeri de terim anlamıyla ahlâk manasında olmak üzere iki yerde⁵⁰ "ahlâk" ın tekili olan "hulk" kelimesi geçmektedir.⁵¹ Ayrıca pek çok âyette yer alan "amel" teriminin alanı, ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Hadislerde ise "ahlâk" ve "hulk" kelimeleri birlikte kullanılmıştır.⁵²

Din dışı ahlâk teorilerinde ahlâkın yahut ahlâkî ödevlerin kaynağının akıl, vicdan veya toplum olduğu yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmüş, ciddi tartışmalar yapılmıştır. İslâm dini de gerek birey gerekse toplum olarak insana ve onun akıl, vicdan gibi manevi kapasitelerine büyük değer vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in dünyada yegâne mükellef ve sorumlu varlık olarak insanı tanıması ve bütün dünyevi varlıklar içinde yalnız onu muhatap olarak alması, ona verdiği değeri gösteren en önemli kanıttır.

⁴⁵ Müslim, "Müsafirûn", 139.

⁴⁶ "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." Kur'an, Kalem, 68/4.

⁴⁷ "Andolsun ki, Resulullah, sizin için Allah'a ve ahret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." Kur'an, Ahzâb 33/21.

⁴⁸ Özek, a.g.e., ss. 19-20.

⁴⁹ Çağrıncı, a.g.e., s.30.

⁵⁰ "Bu öncekilerin geleneğinden başka bir şey değildir." Kur'an, Şuarâ 26/37; "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.", (Kur'an, Kalem, 68/4).

⁵¹ Ahlâk kelimesi Arapçada "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın dış yapısı için "halk", iç veya manevi yapısı için "hulk" kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.

⁵² Çağrıncı, a.g.e., s.31.

Ayrıca insanın değerini dile getiren özel açıklamalar da bulunmaktadır. Buna göre Allah insanı en güzel bir tabiatla yaratmış⁵³, ona kendi ruhundan üflemiştir⁵⁴. Ancak insanın bu üstün ruhî cephesi yanında bir de topraktan yaratılan beşerî cephesi vardır. İşte insandaki bu ikilik onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olması sonucunu doğurmuştur. "Allah insan nefsine fücürünü da takvâsını da ilham etmiş", yani ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir. Dolayısıyla "Nefsini temiz tutan kurtuluşa ermiş, onu kirletense ziyan etmiştir."⁵⁵

İnsanın bu çift kutuplu tabiatı sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'de onun ahlâkî hüküm ve tercihlerinde yanılabilceği de özellikle belirtilmiştir. Bu husus Hz. Yûsuf'un dilinden şu şekilde ortaya konmuştur: "Ben nefsimi temize çıkaramam; çünkü nefis ısrarla kötülüğü emreder; ama rabbimin merhamet etmesi durumu başka. Rabbim bağışlayıcı ve merhametlidir."⁵⁶

İşte Kur'an'ın insan hakkındaki bu ihtiyatlı iyimserliği ve Allah'ın iyi ahlâk üzerindeki etkisi İslâm ahlâkının temelde dinî kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur. Kur'an ve Sünnet'e göre hakkında nas bulunan konularda yükümlülüğün ve dolayısıyla ahlâkın kaynağı dindir. "Allah ve Resulü bir şeye hükmedince, artık mümin erkek ve kadınlara işlerinde bir seçme hakkı kalmaz. Her kim Allah ve Resulü'ne isyan ederse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur"⁵⁷. Hz. Peygamber, ahlâkî hükümlerin de dâhil olduğu helâlleri haram, haramları helâl saymaya yönelik bir anlaşmanın geçersiz olduğunu açıklamıştır⁵⁸. Bununla birlikte, Allah'ın hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla ana, baba, devlet gibi başka otoriteler de vazife koyabilirler ve bunlara itaat gerekir⁵⁹.

Kur'an ve Sünnet'te ahlâk ile ilgili genel hükümler yanında birçok ahlâkî davranış için özel hükümler de yer almış olmakla birlikte, her şeye rağmen, hakkında hüküm

⁵³ "Biz insanı en güzel şekilde yarattık." Kur'an, Tîn 95/4.

⁵⁴ "Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!" Kur'an, Hicr, 15/29.

⁵⁵ "Ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolu ilham eden hakkı için ki:Nefsini maddî ve manevî kirlerden arındıran, felaha erer." Kur'an, Şems, 91/8-9.

⁵⁶ "vezir de (Yusu'fa sahib olmaya yeltenmemle beraber) kendisinden gizli olarak ona (fîlen) hiyanet etmediğimi ve Allah'ın hainlerin hilesini iflah etmeyeceğini bilsin. Doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder. Doğrusu Rabbim gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur)." Kur'ân, Yûsuf, 12/53.

⁵⁷ "Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur.Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur. " Kur'ân, Ahzâb, 33/36.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Akdiye", 12.

⁵⁹ Buhârî, "Ahkâm", 4, 43; Müslim, "İmâra", 34, 38.

bulunmayan girift meselelerle karşılaşılabilceği de hesaba katılmıştır. Hz. Peygamber, "Helâl de haram da bellidir; bu ikisi arasında ise şüpheli durumlar vardır. Şüphelerden sakınan kişi dininin şerefini korumuş olur"⁶⁰ buyurmuş ve böyle durumlarda kalp ve vicdanın verdiği hükme uymayı öğütlemiştir. Ancak Kur'an ve hadislerde vicdanın hükümleri ihtiyatla karşılanmıştır. Çünkü insan nefsi, kendisine kötülük ve edepsizlikler telkin eden şeytanın baskısı altındadır⁶¹. Ayrıca İslâmî terminolojide hevâ adı verilen kötü arzu ve eğilimler ile şursuz taklit de ahlâk ve fazilet yolunun engelleri olarak gösterilmiştir.⁶²

1.5.3. İslâm Ahlâkının Gayesi

Din dışı ahlâk görüşleri ahlâk için genellikle dünyevî gayelerden söz etmişler ve bedensel haz, ruhsal haz, kişisel veya toplumsal yarar yahut mutluluk gibi farklı gayeler göstermişler; ünlü Alman filozofu Kant ise bütün bu görüşleri reddederek, ahlâkın kendi dışında, diğer bir deyişle iyi veya ödevden başka bir amacının olamayacağını savunmuştur.

Kur'an ve Sünnet'te ise güzel ahlâkı (ahlâk-ı hamîde) oluşturan erdemlerin bu dünyada fert ve toplum hayatına kazandırdığı maddî ve mânevî faydalar, kötü ahlâkı (ahlâk-ı zemîme) oluşturan erdemsizliklerin doğurduğu zararlar üzerinde durulmuştur. Allah, "Şükrederseniz (nimetlerimi) arttırırım"⁶³; "Şeytan içki ve kumarla aranızda düşmanlık ve nefret sokmak ister"⁶⁴ buyurur; iyi kullarını yeryüzüne hâkim kılacağını bildirir.⁶⁵ Ayrıca birçok eski milletlerin yıkılışında ahlâkî çöküntünün önemli ölçüde rol oynadığı haber verilir. Bununla birlikte, ahlâk prensiplerine aykırı davranışların doğurduğu bu tür tabii ve fizikî zararlar, sosyal ve mânevî sıkıntılar İslâm'da ahlâkî yaptırım sayılmaz; dolayısıyla kişiyi sorumluluktan kurtarmaz. Gerçi dünyevî musibetlerin günahlar için kefaret sayılacağına dair bazı hadisler vardır.⁶⁶ Fakat bu,

⁶⁰ Buhârî, "İmân", 39; "Büyü", 2; Müslim, "Müsâkat", 107, 108.

⁶¹ "O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder." Kur'ân, Bakara, 2/169.

⁶² Çağrı, a.g.e., ss.31-35.

⁶³ "Ve düşünün ki: Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: "Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da arttırırım, ama nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım pek şiddetlidir!"", Kur'ân, İbrahim, 14/7.

⁶⁴ "Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?" Kur'ân, Mâide, 5/91.

⁶⁵ "Şu kesindir ki Biz Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zeburda da: "Dünyaya salih kullarım varis olacaklar. Dünya onlara kalacak" diye yazmışızdır." Kur'ân, Enbiyâ, 21/105.

⁶⁶ Buhârî, "Fiten", 17; Müslim, "Birr", 49; Dârimî, "Rikak", 56; Müsned, V, 173, 177, 289.

ahlâkî fenalıkların doğurduğu musibet ve zararın zaruri sonucu değil, musibete uğrayan kişinin bu durumdayken gösterdiği sabır, rıza, tevekkül gibi Müslüman'a yakışır olumlu tavırların karşılığıdır.⁶⁷

Diğer yandan, kişinin ruhî benliğinde iyiliğin meydana getirdiği sevincin, kötülüğün meydana getirdiği pişmanlık ve elemi Kur'an ve Sünnet'te büyük bir değer taşıdığı görülür. Nitekim Peygamber efendimiz, "Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa artık o gerçekten mümindir"⁶⁸ buyurmuş, hatta iyilik (bir) ve kötülüğü (ism), kişinin vicdanında (nefs) meydana getirdiği etkilenmenin mahiyetine göre tarif etmiştir.⁶⁹ Ancak vicdan duygusu insanı kötülük yapması halinde kınayan bir güç (en-nefsü'l-levvâme)⁷⁰ olabileceği gibi, kötülük karşısında duyarlılığını kaybederek "kaskatı kesilmiş kalp"⁷¹ haline de dönüşebilir. Bu yüzden İslâm'da bütün ahlâkî vazifeler uhrevî yaptırımlara bağlanmış⁷², iyiler için cennet vaat edilmiş, kötüler cehennemle tehdit edilmiştir. Bununla birlikte ahlâk kurallarının uygulanmasında, özellikle toplumsal düzenin sağlıklı işletilmesinde genellikle sadece bu motiflere dayanan bir ahlâk tam olarak saygıya değer sayılamayacağından, Kur'ân ve Sünnet'te Allah'ı en yüksek derecede sevmek⁷³, O'nun hoşnutluğuna lâyık olmak ve O'ndan hoşnut olmak⁷⁴ temel ahlâkî amaç ve motif olarak gösterilmiş, doğru inanç ve temiz

⁶⁷ Çağrıncı, a.g.e. , ss. 34-35.

⁶⁸ İbn. Hanbel, I, 398.

⁶⁹ Müslim, "Birr", 14, 15; Tirmizî, "Zühd", 52.

⁷⁰ "Kendisini eleştirip kusurlarından pişmanlık duyan kimse hakkı için (ki siz mutlaka diriltileceksiniz)." Kur'ân, Kıyame, 75/2.

⁷¹ "İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Böylece onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kendilerine tebliğ edilen hususlardan pek çoğunu unuttular. Onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün. Yine de sen onları affet, aldırma. Çünkü Allah iyilik edenleri sever." Kur'ân, Maide, 5/13.

⁷² "Ama âhiret diyarına gelince: Biz orayı dünyada büyüklük taslamayanlara, fesatçılık ve bozgunculuk peşinde olmayanlara veririz. Hayırlı âkıbet, günahlardan sakınanlarıdır. Kim iyilik yaparsa, âhirette ondan çok daha iyi bir karşılık görür. Kim kötülük işlerse, bilirsiniz ki kötülük işleyenler ancak yaptıkları kötülük kadar ceza görürler." Kur'ân, Kasas, 28/83-84; "Elbet gelecek kıyamet saati. Nerdeyse açıklayışım geliyor onun vaktini. Ta ki her kişi bulsun orada bütün yapıp ettiğini, işlerinin karşılığını." Kur'ân, Tâhâ, 20/15.

⁷³ "Öyle insanlar vardır ki, Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar, tıpkı Allah'ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!" Kur'ân, Bakara, 2/165.

⁷⁴ "Bunlardan sonra Allah buyurur ki: "Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden ırmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur!" Kur'ân, Mâide 5/119.

yaşayışın en üstün gayesinin Allah rızası olduğu vurgulanmıştır⁷⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin üstünde ve her şeyden daha değerli olduğu bildirilen⁷⁶ Allah rızası yani Allah'ın kulundan hoşnut olması, inananlar için bu dünyada hissedilemez değildir. Allah'a derinden inanıp saygı duyan ve her durumda O'nunla birlikteliğinin bilincini yaşayan, bu inanç ve duygular içinde ruhunu erdemlerle ve hayatını iyiliklerle süsleyen, iradesinin bütün gücüyle kötülöklere karşı koyan, gücünü aşan durumlarda Allah'a sığınıp (tevekkül) inayetini dileyen insan, O'nun hoşnutluğunu kazanmış olmanın verdiği üstün manevi hazzı ve mutluluğu ruhunun derinliklerinde duyabilir; fakat bu mutluluğu en mükemmel derecede âhirette hissedecektir. İşte Hz. Peygamber'in, "gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hiçbir aklın düşünemeyeceği kadar üstün"⁷⁷ olarak tanımladığı uhrevî ödöl de bu mutluluktur.⁷⁸

İslâm ahlâkı kaynağının din, mihverinin Allah korkusu (takvâ) olmasıyla tektir. Özellikleriyle diğer ahlâki ekollerden üstündür. Aynı şekilde gayesi ile de diğerlerinden daima yücedir. Asırlar boyunca bütün insanlığın göz dikip aradığı en yüce ahlâkın gayesi ne olabilir? O gerçekleştireceği hakkın, hayrın ve adaletin tekeffül ettiği sevgiyi, diğergamlığı, karşılıklı şefkati, bolluğu, ilerlemeyi, iyilik ve takva konusunda yardımlaşmayı sağlayacaktır.

Her bir fert ve cemiyette kemale ayıp ve noksanlıkları engelleyecek bir kuvvet olarak bulunan tertemiz bir ruhun yapacağı şeyler ne olabilir? İşte o saadettir.⁷⁹

İslâm ahlâkının bu dinamik yapısı, onun sadece bir kitle ahlâkı veya sadece bir seçkinler ahlâkı olmadığı, aksine maddî, zihnî ve psikolojik bakımlardan her seviyedeki insanın kaygılarını, beklentilerini ve özlemlerini dikkate alan; bununla birlikte ona, içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlâk olduğunu gösterir. Buna göre hayır statik olmadığı gibi gaye de

⁷⁵ "Allah mümin erkeklere de, mümin kadınlara da, ebedî kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vaad etti. Hem Adn cennetlerinde hoş hoş konaklar! Hepsinden âlâsı ise Allah'ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur." Kur'ân, Hadîd, 57/27.

⁷⁶ "Sonra bunların ardından peş peşe peygamberlerimizi gönderdik. Özellikle Meryem'in oğlu İsbâ'yı arkalarından gönderdik, kendisine İncil'i verdik ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık, lâkin Allah'ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riâyet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik, onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır." Kur'ân, Tevbe, 9/72.

⁷⁷ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 8, "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 5, 6.

⁷⁸ Çağrııcı, a.g.e., s. 35.

⁷⁹ Muhammed el Hûfî, a.g.e., ss.48-49.

statik değildir. Bütün insanların yapabilecekleri, dolayısıyla yapmak zorunda oldukları iyilikler (farzlar) yanında, yapılması kişinin fazilet ve kemal derecesine bağlı hayırlar da vardır. Ahlâk, bilgi ve fazilet bakımından sürekli bir yenilenmedir. Bunun için insan, Kur'ân-ı Kerîm'e göre, öncelikle inanç sevgisi kazanmalı, fenalıklardan ve isyankârlıktan nefret etmeli⁸⁰, kalbini yani iç dünyasını Allah şuurunu (zikrullah) ile huzura kavuşturmalıdır⁸¹. Bu suretle Allah şuurunu insana ahlâkî ve manevi hayattan zevk alma, hatalarının farkına varma, onlardan yüz çevirme ve Allah'tan bağış dileme fırsatı sağlayacaktır⁸². İslâm'ın öngördüğü bu ahlâkî terakkinin ulaşacağı son nokta, insanın gaye bakımından çıkar kaygılarını aşması, hatta cennet ümidi ve cehennem korkusunun da ötesinde bütün düşünce ve davranışlarını Allah'ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceği açısından değerlendirmesidir⁸³. İslâm ahlâkı, faydacı eğilimleri ortadan kaldırmakla ve kategorik bir ahlâk hüviyeti kazanmaktadır.⁸⁴

1.5.4. İslâm Ahlâkının Bir Bilim Dalı Olarak Ortaya Çıkışı

İlk Gelişmeler ve Örnek Eserler

İslâm'ın ilk yüzyılında ahlâk genellikle yukarıda bir ölçüde arz edilen dinî ilke ve kurallara dayanmaktaydı. Müslümanlar, Kur'an'ın emrine uyarak hayatlarını Hz. Peygamber'in getirdiği öğretilere göre düzenlemeleri gerektiğine inanmışlardı. Takriben II. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan yeni durumlar karşısında giderek az çok farklı ahlâk anlayışları doğmaya başladı. Kelâm ilminde kader ve kulların fiilleri ile ilgili meseleler aynı zamanda ahlâkın da en önemli teorik konularıydı. Tasavvuf geniş ölçüde ahlâkı ilgilendiren problemlerden doğmuş ve az çok yeni bir hayat üslûbu ve giderek bunu temellendirmeye yönelik bir teori oluşturmaya yönelmişti. Özellikle Grek

⁸⁰ “Bilin ki, Allâh'ın Elçisi içinizdedir. Şâyet o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allâh size imanı sevdirdi ve onu sizin kalblerinizde süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyânı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. Bedeviler "iman ettik!" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, lâkin "İslâm olduk, size inkıyad ettik!" deyiniz. Zira iman henüz kalplerinize girmiş değildir. Eğer Allah'a ve resulüne itaat ederseniz, sizin emeklerinizden hiçbir şeyin mükâfatını eksiltmez. Yaptığınızı zayi etmez. Gerçekten Allah gafûr ve rahîmdir (mağfireti, merhamet ve ihsanı boldur). Kur'ân, Hucurât, 49/7, 14.

⁸¹ “İşte onlar iman edip gönülleri Allah'ı zikretmekle, O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.” Kur'ân, Ra'd,13/28.

⁸² “O müttakiler ki çirkin bir iş yaptıklarında veya kendi nefislerine zulmettiklerinde, peşinden hemen Allah'ı anar, günahlarının affedilmesini dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki? Bir de onlar, bile bile işledikleri günahlarda ısrar etmez, o günahları sürdürmezler.” Kur'ân, Âl-i İmrân, 3/135.

⁸³ “Öyleyse ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, yaptığınız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir.” Kur'ân, Hûd, 11/112.

⁸⁴ Çağrıncı, a.g.e., s. 36.

felsefe kaynaklarının Arapçaya aktarılması sonucunda Müslüman filozoflar da temel ahlâk problemlerini rasyonel yöntemlerle irdeleyen eserler yazmışlardır.⁸⁵

Bütün bu gelişmelerin yanında temelini Kur'an'dan alan ve Hz. Peygamber ile ashabın hayatlarında şekillenmiş olan geleneksel İslâm ahlâkına bağlılığı ilke edinen anlayış da varlığını sürdürdü ve genel olarak ahlâka veya bu alanın özel konularına dair eserlerden oluşan zengin bir literatür doğdu. Daha çok hadisçi ve fakihler tarafından yapılan bu yöndeki ahlâk çalışmalarının ilk örnekleri arasında Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/707) Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik'ı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) ez-Zühd'ü, Buhârî'nin (ö. 256/877) el-Edebü'l-müfred'i zikredilebilir. Ayrıca, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hemen bütün hadis mecmualarında "Kitâbü'l-Edeb", "Kitâbü'l-Birr", "Kitâbü Hüsni'l-hulk" gibi başlıklar altında özellikle ahlâk hadislerini ihtiva eden bölümler bulunur. İslâm kültür tarihi boyunca devam eden "kırk hadis" külliyyatının başta gelen konuları da ahlâkla ilgili olanlardır. Furû-i fıkıh türünden eserlerde amelî ahlâk, tefsir ilmine ait "ahkâmü'l-Kur'ân" türündeki eserlerde de nazarî veya amelî ahlâkla ilgili konulara yer verildiğine işaret etmek gerekir.⁸⁶

Daha sonraki dönemlerde İslâm kültür tarihinin en çok eser verilen alanlarından biri haline gelen İslâm ahlâkının başta gelen klasiklerinden biri, İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965), ahlâk konularındaki birikiminin yanında, kişisel tecrübelerini de yansıtan Ravzatü'l-ukalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ' adlı eseri olup tecrübeye dayalı ve gerçekçi görüşlerin yer aldığı eser İslâm ahlâk kültürünün en değerli ve yararlı kaynakları arasında gösterilmeye değer bir önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in ahlâkını bütün insanlık için en yüksek hayat ideali olarak gösteren İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) dinî-felsefî mahiyetteki el-Ahlâk ve's-siyer fî müdâvâti'n-nüfûs'u müellifinin zihnî birikiminin ve hayat tecrübelerinin bir özeti olan muhtevasının önemi yanında edebî bakımdan da büyük bir değer taşır. Ebû Nasr et-Tabersî'nin (ö. 548/1153) Mekârimü'l-ahlâk'ı da yine Hz. Muhammed'in, hayatın bütün alanlarına ait tutum ve davranışlarını sergileyen ve onu bir ahlâk ideali olarak gösteren en tipik geleneksel ahlâk kitabı örneklerindedir. Râgıb el-İsfahânî'nin ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a isimli ahlâk kitabının önemini ifade etmek için Gazzâlî'nin, tasavvufun dışında kalan ahlâk konularında bu eseri birinci kaynak olarak kullandığını belirtmek yeterli olacaktır. Aynı

⁸⁵ a.g.e., s. 75.

⁸⁶ a.g.e., s. 76.

geleneğin içinde seçkin bir yere sahip olan ve yazıldığı dönemden bu yüzyılın başına kadar Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ'ından sonra en çok okunan ahlâk kitabı olma özelliği taşıyan Mâverdî'nin (ö. 450/1058) Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn adlı kitabı,⁸⁷ tarih boyunca Müslümanların ahlâkî kimlik ve kişiliğinin oluşmasında en başta rol oynamış eserler arasında yer alır.

1.5.5. İslâmî Düşünce Sisteminde Ahlâk Felsefesinin Gelişimi

İslâm filozoflarının antik Yunan filozofları olan Sokrates, Eflâtun ve Aristo'dan etkilenmişlerdir. İslâm âleminde ahlâk ile ilgili yapılan ilk çalışmalar bu filozofların eserlerinin Arapçaya çevrilmesi ve incelenmesi yönünde olmuştur. Yunan filozoflarının ahlâk konusunda yazmış oldukları eserlerin ve daha sonra bunlarla ilgili yazılan şerhlerin önemli bir kısmı çok erken bir tarihte Arapçaya çevrilmiştir. Müslüman filozoflar Eflâtun'un başta *Cumhuriyet*'i olmak üzere diyaloglarının önemli bir kısmını inceleme imkânı bulmuşlardır. Aristo'nun meşhur *Nikhomakhos Ahlâkı*'ni İshak b. Huneyn on bir kısma ayrılmış olarak Arapçaya tercüme etmiştir. Aynı mütercim eserle ilgili bir başka şerhi de tercüme ettiği bilinmektedir. Fârâbî bu eserin giriş bölümü üzerine bir şerh yazmıştır. Daha sonra İbn Rüşd de Aristo'nun Ahlâk'ı üzerine orta boy bir şerh kaleme almıştır. Tanınmış tıp bilgini ve filozof Galen'in *Fi'l-ahlâk* ve insanın kendi faziletlerini nasıl keşfedeceğine dair bir risâlesi İslâm filozofları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Hakikî manada ilk İslâm filozofu olan Kindî ahlâkla ilgili olarak çok sayıda risâle kaleme almışsa da ne yazık ki bu eserlerin çoğu bugüne kadar bulunamamıştır. Kindî'nin ahlâka dair görüşlerini risâlelerinin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş mâlumattan, *el-Hîle li-def'i'l-ahzân* adlı risâlesinden ve Sicistânî'nin *Müntehabü sıvâni'l-hikme*'sinde yer alan iktibaslardan öğrenmekteyiz. Kindî'nin bu eseri hacmi küçük olmasına rağmen, çok etkili olmuştur. Hüznün mahiyeti, sebepleri ve giderilmesinin çareleri gibi konuları ele alan eserde, İslâmî tesirlerin yanı sıra Eflâtuncu, Aristocu, Stoacı ve Yeni Eflâtuncu tesirleri de farklı nispetlerde bulabilmekteyiz. Eser Âmirî, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi ahlâk filozofları üzerinde de ilgi uyandırmıştır.⁸⁸

⁸⁷ a.g.e., ss.76-77.

⁸⁸ a.g.e. , ss. 123-132.

Daha sonra Ebû Bekir er-Râzî, yirmi kısa bölümden meydana gelen *et-Tıbbü'r-rûhânî* adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde Aristocu unsurlara değil de Eflâton'a ağırlık verildiği anlaşılmakta; ayrıca Galen'in tesirleri açıkça görülmektedir. Burada Râzî öfke, kızgınlık, kıskançlık, aç gözlülük vb. nefsî kötülöklere bir tabip mahareti ile yaklaşmakta ve bunlardan kurtulma yollarını öğretmektedir. Ayrıca Râzî'nin itidali tavsiye eden ve manevî hazlara yer veren felsefî hayat tarzı ile ilgili *es-Sîretü'l-felsefiyye* adlı eseri de geniş anlamda ahlâkla ilgili olarak görölebilir.⁸⁹

Felsefenin öteki alanlarında olduğu gibi ahlâk sahasında da sistemleşme Fârâbî sayesinde gerçekleşmiştir. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihayet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı şekilde bağlayan, Fârâbî'dir. O, öncelikle Eflâton'un görüşleri ile Aristo'nunkileri, ikinci basamakta ise felsefenin görüşleri ile dinin görüşleri arasında bir telif ve terkibe gitmeye çalışmıştır. *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde ve Tahsîlü's-sa'âde*'si doğrudan doğruya ahlâk ile ilgilidir. Ayrıca *el-Medînetü'l-fâzıla ve Siyâsetü'l-medeniyye* adlı eserlerinin son kısımları da siyaset çerçevesi içinde ele alınmış ahlâk konularıyla, özellikle de haz ve saadet konularıyla ilgilidir. Fârâbî'nin fazilet ve saadete ilgili görüşleri bütün İslâm filozofları üzerinde, ittisâl fikri ise İbn Sînâ, İbn Bâce, İbn Tufeyl ve ayrıca bazı bakımlardan mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur.⁹⁰

Fârâbî ile İbn Sînâ arasında geçen süre, İslâm'da felsefî kültürün aydın kesime hızla yayıldığı bir dönemdir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, bu dönemde yaşayan filozoflardan birisidir. Onun ahlâk ve siyaset konusunda yazmış olduğu *Kitâbü's-sa'âde ve'l-is'âd* isimli eseri, sistematik ve didaktik bir kompozisyona sahip olmamakla birlikte, ahlâk felsefesinin önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Eser, Müslüman filozofların özellikle ne gibi konularla meşgul olduklarını, hangi isim ve kaynaklara dayandıklarını göstermesi bakımından bir bilgi hazinesidir.

İslâm meşşâî felsefesi olgunluk döneminin en büyük ismi olan İbn Sînâ'nın genel felsefesi içinde ahlâka fazla ağırlık vermediği bilinmektedir. Meselâ felsefenin her alanına yer veren *eş-Şifâ*'da ahlâk için ayrılmış özel bir bölüm yoktur. Buna rağmen onun ahlâk ile ilgili söyledikleri bir araya getirildiğinde bir fikir verecek ölçüde malumat elde edilebilir. İbn Sînâ'nın ahlâk ve saadet ile ilgili iki risâlesi vardır. Fakat o,

⁸⁹ a.g.e. , ss. 133-143.

⁹⁰ a.g.e. , ss. 171-198.

esas konusu olan nefis ve nefsin bekası meselesine temas ettiği her yerde ahlâkî kemâl üzerinde de durmuştur. Ayrıca İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-aşk*, *Risâletü't-tayr* ve *Hay b. Yakzân* gibi tasavvufî denebilecek risâleleri de nefsin yüce mertebelere nasıl çıktığı ve sonunda Allah'a nasıl ulaştığının hikâyesini felsefî bir roman üslûbu içerisinde dile getirdiği için, dolaylı olarak felsefî ahlâk ile ilgili sayılır. İbn Sînâ'nın bu türden yazıları, özellikle İspanyol Müslüman filozoflar üzerinde ve tasavvuf sahasında tesirli olmuştur.⁹¹

İhvân-ı Safâ, muhtemelen 10. yüzyılın ikinci yarısında Basra'da kurulmuş gizli bir cemiyettir. Onların özellikle bu adı seçmelerinin, ortaya koymaya çalıştıkları felsefenin dayandığı ahlâk temelini vurgulama düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. *Resâ'il*'de yer alan ahlâk anlayışı, denebilir ki, İslâm âleminde nazarî seviyede gerçekleştirilen en eklektik anlayıştır. Bu anlayış, yan yana getirilmiş yüzlerce fikirden oluşmaktadır. *Resâ'il*'de İslâmî kaynakların yanı sıra Eski Yunan felsefesinin, Yeni Eflâtunculuğun, Pisagorculuğun, Hint Felsefesinin, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tesirleri açıkça görülmektedir. Onların insân-ı kâmilî soy itibarıyla Doğu İranlı, imanda Arap, eğitimde Bâbilli, takvâda Hıristiyan, sırlara vâkıf olmada Hintli, ilim ve hikmette Yunanlıdır. İhvân-ı Safâ'nın ahlâk anlayışı, daha ziyâde genel Sünnî kitlenin dışında kalan gruplar ile İshrâk felsefesinin ahlâk anlayışı üzerinde etkili olmuştur.⁹²

İbn Miskeveyh, İslâm düşünürleri içinde, ilmi ve fikri çalışmaları arasında en büyük ağırlığı ahlâka veren ve özellikle ahlâk filozofu olarak tanınan düşünürdür. Şüphesiz "ahlâk felsefesi" deyince, akla gelen ilk eser, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ıdır. İslâm dünyasında kaleme alınan birçok ahlâk kitabı için bu eser âdetâ bir örnek teşkil etmiştir. Gazzâlî'den Kınalızâde Ali'ye varıncaya kadar birçok müellif, yazdıkları eserlerde Miskeveyh'in eserinden yararlanmışlardır. Eserin en önemli yanı, Fârâbî'den itibaren kuvvetli bir şekilde kendisini hissettiren ittisâle dayalı bir ahlâk anlayışından ziyade, daha tecrübî ve Aristocu denilebilecek bir anlayışa sadık kalmış olmasıdır.

İbn Miskeveyh rasyonalist bir düşünürdür. Ancak hemen bütün İslâm düşünürleri gibi o da aklın yanında dine verdiği ağırlık dolayısıyla büyük ölçüde bağlı olduğu ve saygı duyduğu Aristo'dan ayrılır. Kindî'nin tesirleri, özellikle de son bölümünde açıkça

⁹¹ a.g.e. , ss. 201-211.

⁹² a.g.e. , ss. 145-169.

görülmektedir. Ayrıca eski filozofların görüşlerinin İslâm'la uyuşacak şekilde iktibas edilmesi ve yorumlanması, onun geniş bir kabul görmesine sebep olmuştur. İbn Miskeveyh'in ahlâkı, bazı tarif ve tasniflerini Yunan filozoflarından alan bir İslâm ahlâkıdır.⁹³

Gazzâlî, sadece bir mutasavvuf değil, aynı zamanda ünlü bir kelamcı, fıkıhçı, ayrıca dönemindeki felsefi geleneği temelden sorgulayacak seviyede bir filozoftur. O, İslâm ahlâk düşüncesini bütün yönleriyle kapsayacak genişlikte bir bilgi ve düşünce zenginliğine sahiptir. Gazzâlî'nin şüphesiz en önemli ahlâki eseri *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*'dir. Gazzâlî'nin felsefî ahlâka dair görüşlerini, özellikle İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ının bir devamı gibi görmek mümkündür. Ahlâk konusuna fıkıh, kelâm ve tasavvuf açısından bakan Gazzâlî'nin bizi en çok ilgilendiren iki eseri, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*'in *Mühlikât* kısmının ikinci kitabı olan "*Kitâbü riyâzeti'n-nefs* ve *tehzîbü'l-ahlâk* ve *mu'âleceti emrâzi'l-kalb* ile *Mîzânü'l-'amel*'dir. Onun *er-Risâletü'l-ledüniyye*, *Mişkâtü'l-envâr* ve *el-Maksadü'l-esnâ* gibi eserlerini kelâmî, özellikle de tasavvufî açıdan değerlendirmek icap eder.⁹⁴

Gazzâlî'den sonra İslâm'da felsefî ahlâkın, birbiriyle ilgili olmakla beraber, farklı hususiyetler taşıyan iki ana çizgiyi takip ettiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Farsça ve daha sonra Türkçe yazılan ahlâka dair eserlerdir ki bunlar büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip etmektedir. Bu eserlerin başında Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si gelir. Amelî felsefenin üç ana konusu olan ahlâk, tedbîrî'l-menzil ve siyaset, bu eserin üç temel bölümünü teşkil etmiştir. Tûsî'nin ahlâkı daha sonra yazılan pek çok esere kaynak teşkil eder. Bunların en önemlileri, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si, Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sidir.

İkinci çizgi ise, Fârâbî'nin daha metafizik mahiyetteki ittisâl kavramına dayalı olan İbn Sînâ'nın İşrâkî düşüncesi konu alan eserlerinde belirgin hâle gelen çizgidir ki bunun en önemli temsilcileri, İspanyalı Müslüman filozoflardan İbn Bâcce ve İbn Tufeyl'dir. Bu filozoflardan ilki, kalabalık dünyanın uzağında yaşayan bir ârifin rûhânî tekâmülünü anlatan *Tedbîrî'l-mütevahhid*'in, ikincisi ise yine benzer bir konuyu roman şeklinde bir üslûp ile anlatan *Hay b. Yakzân*'ın müellifidir. Aralarındaki farklara rağmen

⁹³ a.g.e. , ss. 213-248.

⁹⁴ a.g.e. , ss. 249-279.

her iki eserde de tasavvufî unsurlar daha ağır basmaktadır.⁹⁵

Eser sayısı bakımından İslâm kültür tarihinin en verimli alanlarından biri olan geleneksel İslâm ahlâkının başta gelen klâsik eserlerinden biri de Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'idir. Eser geniş muhtevası, materyal zenginliği, ilmî, fikrî ve edebî üstünlüğü gibi meziyetleri dolayısıyla her devirde ve bütün İslâm ülkelerinde ilgiyle okunmuştur. Hz. Muhammed'in ahlâkını bütün insanlık için örnek gösteren İbn Hazm'ın dinî-felsefî mahiyetteki *el-Ahlâk ve's-siyer*'i, muhtevasının önemi yanında taşıdığı edebî değer bakımından da büyük bir kıymet taşır. Ebû Nasr et-Tabersî'nin *Mekârimü'l-ahlâk*'ı da Hz. Muhammed'in, hayatın bütün alanlarına ait tutum ve davranışlarını sergileyen ve onu bir ahlâk ideali olarak gösteren en tipik geleneksel ahlâk kitabı örneklerindedir.

İslâm kültür tarihinde ahlâk litaretürü içerisinde edebî ve hikemî türde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin de önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Mukaffâ'nın *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü tercümesi, İbn Kuteybe'nin '*Uyûnü'l-ahbâr*'ı, İbn Miskeveyh'in *Câvidân-hired*'i, Mübeşşir b. Fâtik'in *Muhtârü'l-hikem*'i bu türün en eski ve değerli örneklerindedir. Daha sonra *Kâbusnâme*, *Siyâsetnâme*, *Nasîhatnâme*, *Pendnâme*, *Fütüvvetnâme* gibi klişeleşmiş adlar altında, ahlâkî- dinî mahiyette edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irsad ve mev'iza kitaplarının yazımı aralıksız sürdürülmüştür.⁹⁶

İslâm ahlâk litaretürü ile ilgili birkaç Türkçe bibliyografik çalışma yapılmıştır. Bunlardan Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) *Ahlâk Kitaplarımız* adlı eseri, 108 kitap ve yazarları hakkında kısa bilgiler verir. Mehmed Ali Aynî (1869-1945), *Türk Ahlâkçıları*'nda on müellif ve bunların ahlâk ile ilgili kitaplarını geniş olarak tanıtmıştır. Ağâh Sırrı Levend (1894-1978), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" başlığı altında, İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde yazma veya basılmış nüshalarını tespit ettiği 238 kitap hakkında bilgi vermiştir.

⁹⁵ Mehmet Aydın (1989), "Ahlâk, 2. Kısım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, ss.10-12.

⁹⁶ Çağrı, a.g.e. , ss.281-289.

İKİNCİ BÖLÜM
AHLÂK KİTAPLARI

2.1. 17. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR YAZILMIŞ TÜRKÇE AHLÂK KİTAPLARI

Türkler, tarih sahnesine çıktıklarından bu yana kendilerine özgü yetenekleriyle birçok devlet kurmuşlardır. Avrupa ve Asya'daki milletlerle yakın ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu durum Türklerin kültür ve medeniyetteki payının büyük olduğunu göstermektedir. Milletler arasında kültür alışverişinin olması gayet doğaldır. İslâmiyet'le birlikte Türklerin hayata bakışı, medeniyette ilerlemeleri daha da artmıştır.

Edebiyatımızda iyi davranışa yönlendirici ve böylece toplumu düzenleyici özellik taşıyan eserler üzerinde önemle durulmuştur. Bunların bir kısmı hükümdarlar için kaleme alınmış olan siyaset-nâmelerdir. Bu eserlerde Hükümdarda bulunması gereken vasıflar belirtilir, halkın durumu anlatılır ve kötü yönetimin sonuçlarından bahsedilir.⁹⁷

Osmanlı devleti Müslüman-Türk toplumunun kendine özgü oluşturduğu yönetim düzeni sayesinde coğrafyasının en güçlü devleti haline gelmiştir. Ve bu gücü uzun yıllar devam ettirebilmesini kurumlarını iyi işletmesine ve halkını iyi yönetebilmesine borçludur. 16. asırdan sonra bu devlet de gerilemeye başlamış ve iyi işletilen kurumları sarsılmıştır. İşte bu ortamda idareciler ve ilim adamları bu gidişe dur demek eski sistemi yeniden yaşatabilmek adına nasihat edici eserler yazmışlar veya tercüme etmişlerdir. İncelediğimiz eser de bunlardan biridir.

A. Sırrı Levend, bu çağda yazılan ahlâk kitapları üzerinde konularına ve amaçlarına göre bir sınıflandırma yapmıştır: Genel ahlâk, siyaset-nâmeler, nasihat-nâmeler, mevıza yollu eserler, ahlâki güzel sözler, fütüvvet-nâmeler, kabus-nâme çevirileri.⁹⁸ Levend, bu sınıflandırma içinde nasihat-nâmelerin konularının genel ahlâka dair ve ortak olduğunu değişikliğin sadece şekilden ibaret olduğunu belirtir.

Bir başka edebiyat türü olan vasiyet-nâmeler öğüt vermek amacıyla yazılmış eserlerle ortaklık taşır. Bekir Çınar, tasavvufi anlamda verilen vasiyet tanımını, edebiyatımızda “öğüt verici özellikte yazılmış olan didaktik eserler şeklinde adlandırılan nasihat-nâme” tanımına daha çok uygun bulmaktadır. Bununla birlikte siyaset-nâme, vasiyet-nâme ve nasihat-nâmelerin konu bakımından birbirine benzer

⁹⁷ A. Sırrı Levend (1988), “Siyâset-nâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, Ankara, s. 168.

⁹⁸ A. Sırrı Levend (1988), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara, s. 96.

özellikler gösterdiği sonucunu da çıkarmıştır. Ona göre, şekil bakımından da birbirine benzeyen bu türlerden sadece vasiyet-nâmeler, mensur yazılması yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.⁹⁹

Edebiyatımızda yazılan nasihat-nâme eserlerinin bir kısmı pend-nâme adını taşımaktadır. Bu gelenek Ferüdüddin Attar'ın Pend-nâme adlı eserinin model olarak alınmasından dolayı meydana gelmiştir.

Genellikle “nasîhat-nâme ve pend-nâme” adlarıyla yazılan öğüt kitapları, “bahr-ı nasâyih, ahlâknâme, bûstân-ı nasâyih, te'dîbnâme, nasâyih-i şubbân, tehzîbü'ş-şiyem, âyîne-i nasîhat, öğüt risalesi, pend-i ricâl, mürşidü'l-ubbâd, ibretnâme, câmi'u'n-nesâyih, mir'atü'l-ahlâk vb.” isimlerle de karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰

Dinin insan hayatını dolayısıyla da sosyal hayatı düzenleyici özelliği, bu didaktik eserlerin çoğuna daha önce de belirtildiği gibi Kur'an ve hadisten alıntılar olarak yansımıştır.

Siyaset-nâmeler genellikle devlet yönetimini ele almaktadırlar. Amaçları devleti idare edenlere, idare sanatı üzerine önerilerde bulunmaktadır. Bunlar ya sultanlar için yazılırlar ya vezirler için yazılırlar veya genel olurlar.¹⁰¹ Türk edebiyatında pek çok eserde atasözleri ve deyimler genellikle yan yana kaleme alınmıştır. Orhun Abideleri'nden bugüne uzun bir yol alan öğüt verme geleneğini yansıtan pek çok eser vardır. Bu eserler, halkı ya da devlet yöneticilerini ahlak yönünden olgunlaştırmayı, sosyal davranışları düzenlemeyi, insanı erdemli kılmayı amaçlayan değerlerdir.

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Ahmed Fakih'in Çarh-nâme, Yunus Emre'nin Risâletü'-nushiyye, Hoca Mes'ud'un Ferheng-nâme-i Sa'dî, Müridî'nin Pend-i Rical, Azmî'nin Pend-nâme, Emirî'nin Nasihat-nâme, Ebuzziya'nın Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye adlı eserleri gibi pek çok değerli eser verilmiştir.¹⁰²

⁹⁹ Bekir Çınar (2003), Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler ve İki Şair (Tıflî/Tarzî) Arasında Kalan bir Vasiyetnâme, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, The Journal of Turkish Cultural Studies, s. 9/ İstanbul: Kocav, ss. 116-117, *Turkish Studies*.

¹⁰⁰ Mehmet Arslan (2004), *Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler ve Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, 2004, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S: 4, s.25.

¹⁰¹ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, s.20.

¹⁰² Mahmut Kaplan (1992), *Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 3, Van: Fen-Edb. Fak. Yay. ss. 23-68.

Orhun Abideleri'nde Türk milletine öğüt veren bir üslup vardır. Kutadgu Bilig'de bir yöneticinin nasıl olması gerektiği konusu öğütlerle anlatılmıştır. Divanü Lûgati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut, atasözlerini de kullanarak öğütler vermiştir. Atabetü'l-Hakâyık, Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri, Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiyye'si, Mevlânâ'nın Mesnevî'si insanlığın üstün meziyetlerle donanmasını sağlamak üzere söylenmiş öğütlerden meydana gelmiştir.

İslâm dininin kabul edilmesinden sonra yaygınlaşan öğüt kitaplarının kaynakları Kur'ân ve hadisler yanında geleneklerdir. Mahmut Kaplan, çoğu medrese eğitimi almış bulunan şairlerin, esas itibarı ile bir öğüt dini olan İslâmiyet'in emir ve yasaklarını telkin etmek; insanları iyiye güzele doğru yönlendirmek; her bakımdan ahlâklı bireyler yetiştirmek; öldükten sonra okunduğunda hayırla anılmalarını sağlayacak türde eserler bırakmayı ilke edindiklerini belirtilmektedir.¹⁰³

Siyâset-nâmeler genellikle ahlâkî eserler arasında yer almaktadır. Bunlarda da genel ahlâki öğütler vardır. Ayet, hadis ve ahlâki kıssalarla bezenmişlerdir. Adalet şecaat, cesaret, cömertlik bunlarda başta gelen konulardır. Bu açıdan Osmanlı siyasi fikirlerini genellikle şu eserlerde bulabiliriz:

- a) Birinci grupta olanlar ahlâki eselerdir. Ümmet çağında ahlâkın kaynağı din'dir. Dini kurallar ahlâkın da temellerini çizmiştir.
- b) Siyâset-nâmeler: bunların bir kısmı, gerek İran ve gerekse Araplardan alınmış adet üzere, idarecilere klasik şark tarzında bazı teorik teklif ve önerilerde bulunurlar. Konularında dini yön ağır basar ve her şeyi dine bağlarlar. Örnekler eski İran kralları, Batı'dan İskender ve İslâm tarihinde geçmiş meşhurlardır.¹⁰⁴

Bizim incelediğimiz eser bu iki grubun da özelliklerini taşımaktadır. Konularının dine dayandırılması, ayet ve hadislerin kullanılması birinci gruba dâhil olmayı gerektirirken; kıssalarda kullanılan şahsiyetlerin varlığı da ikinci grubun özelliklerini taşımaktadır.

Bursalı Mehmet Tahir konuyla ilgili eserinde, siyasete ait İslâmi eserleri tespit

¹⁰³ Mahmut Kaplan (2002), "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 11, s. 791.

¹⁰⁴ Uğur, *a.g.e.*, ss.21-22.

etmiştir. Bunların sayısı 172'yi bulmaktadır. Bunların tahlilinden şöyle bir neticeye varılabilir. Bu eserlerden 26 tanesi Arapça; 9 tanesi Farsça; 48 tanesi Türkçe; 26 tanesi de tercümedir.¹⁰⁵

Ahlâk-ı Muhsinî ve diğer siyaset-nâmelerin ortak özelliği öğretici ve nasihat edici olmalarıdır. Konularını ilginç hale getirmek için, konular arasına hikâyeler sokarlar, şiirler serpiştirirler. Sözlerinin kuvvetini göstermek ve konuyu teyit için ayet, hadis ve geçmiş idarecilerin tatbikatlarını sık sık verirler.

Nasihat-nâmeler manzum, mensur veya manzum-mensur şekillerde kaleme alınmışlardır. Bu durumun sebebi manzum eserlerin akılda kalıcı özellik taşıması ile atasözlerinin yarı manzum karakterli yapılarının aynı yerde buluşmasındandır. Bu eserleri, şekillerine göre manzum, mensur ve manzum- mensur karışık eserler olmak üzere de tasnif etmek mümkündür. Biz burada bu kadar kapsamlı bir tasnife gitmeyerek kısaca tanıtacağımız eserleri, sadece “Telif eserler” ve “Tercüme eserler” olmak üzere iki kategoride incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Telif Eserler

Her medeniyet gibi, her fikir hareketi de yoktan var olamaz, ot gibi birden bire bitmez. Mutlaka çevresinde mevcut olanların tesirinde kalır. Osmanlı Türkleri de siyaset-nâme literatüründe, her ne kadar bağlı olduğu İslâm dünyasının tesirinde kalmış ise de yine bu konuda kendine özgü unsurları da vardır. Burada mevcut olan nüve, İslâm'ı kabul etmeden önceki kültürlerin malıdır.¹⁰⁶

Kutadgu Bilig: 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınarak Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulmuştur. Eser manzum olarak *Şehnâme* vezni diye bilinen “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*, “kutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi” anlamlarına gelmektedir. Daha çok dinî, siyasî, ahlâkî, hukukî, sosyal ve pedagojik problemler üzerinde düşünen, yeri geldiğinde bu konular üzerine öğütler verip çekici hikmetler sıralayan, didaktik bir eserdir. Yusuf Has Hacib, hikâyesini dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı adalet, Vezir Ay Togdı baht, vezirin oğlu Ögdülmiş akıl, vezirin kardeşi Ogdurmuş ise

¹⁰⁵ Uğur, *a.g.e.*, s.26

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s.86

akıbet kavramlarını temsil ederler. Bu tiyatral kurgu, esere alegorik bir hüviyet kazandırmıştır. Karahanlı Türkçesiyle yazılan eser, sadece ahlâkî ve hikemî muhtevası bakımından değil, dil araştırmaları açısından da önemli bir metindir. Günümüzde bilinen üç nüshası vardır. Uygur harfleriyle yazılmış nüshası Viyana’da; Arap harfleri ile yazılmış bir nüshası Türkistan’da Fergana’da; yine Arap harfleri ile yazılmış bir başka nüshası ise Kahire’de bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig* hakkında en kapsamlı araştırmayı Reşit Rahmeti Arat yapmış ve eserin metnini, günümüz Türkçesine çevirisini ve indeksini yayımlamıştır.¹⁰⁷

Atabetü’l-hakâyık: Edip Ahmed tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Edip Ahmed, XI. asrın sonları ile XII. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Hayatı hakkında belgelere dayalı kesin bir bilgi yoktur, elde olan bilgiler ise menkıbevî hikâyelere dayanmaktadır. *Atabetü’l-hakâyık*, “hakikatlerin eşiği” manasına gelmektedir. Bu eserin, Türk beylerinden Dâd Sipehsâlâr Mehmed Bey’e sunulduğu, kitabın başındaki üçüncü manzumeden anlaşılmaktadır. Eser, aruzun “fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ul” kalıbıyla yazılmıştır. Kitabın konusu tamamıyla dinî ve ahlâkîdir. Eserde; dindarlığın faziletinden, ilimin saadete götüren yol oluşundan; cömertliğin, bütün ayıpları, kirleri yıkayan, hatta şeref, şan ve güzellik arttırıcı bir tabiat olduğundan; tevazuun iyiliğinden; kibrin ve ihtirasın kötülüğünden ve diğer iyiliklerden bahsedilmektedir. *Atabetü’l-hakâyık* bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için, tamamen didaktik tarzda yazılmıştır. Eserde *Kur’an* ayetleri ve Hz. Muhammed’in hadislerinden iktibaslar, telmihler ve tercümelemler de yer almaktadır. *Atabetü’l-hakâyık*, Necip Asım tarafından Ayasofya Kütüphanesi’nde bulunarak 1906 yılında ilim âlemine tanıtılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, eserin Arap ve Uygur harfleri ile yazılan üç nüshasını karşılaştırarak 1951 yılında tenkitli neşrini yayımlamıştır.¹⁰⁸ *Atabetü’l-hakâyık*, batılı araştırmacılar tarafından da incelenmiş olup eser üzerinde en ciddi çalışma Jean Deny tarafından yapılmıştır.

Risâletü’n-nushiyye: Ünlü mutasavvıf-şair Yunus Emre’nin (ö. 1321) kaleme aldığı bu eser, Anadolu sahasında yazılan ilk nasihat-nâme örneğidir. Manzum olarak meydana getirilen eser, “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır. On üç beyitlik bir girişten sonra mensur, aklın tarifi, imanın dereceleri, cennet ve cehennem konusunda “fi

¹⁰⁷ Reşit Rahmeti Arat (1991), *Kutadgu Bilig I, II, III*, TDK. Yay., Ankara.

¹⁰⁸ Arat (1951), *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atabetü’l-hakâyık*, Ateş Basımevi, İstanbul.

ta‘rîfi’l-‘akl” başlıklı bir bölüm yer alır. Bu mesnevi bir kaç kere yayımlanmıştır.¹⁰⁹

Garib-nâme veya **Maârif-nâme**: Âşık Paşa tarafından 1330 yılında kaleme alınan 12000 beyitlik bir mesnevidir. Aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile yazılmış olup, on bölümden meydana gelmiştir. Her bölüm, on destandan oluşmaktadır. Destanlar da iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde ele alınan konu açıklanmış; ikinci bölümde ise bu konuyla ilgili ayet, hadis ve tasavvufî bir vecize nakledilerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Eserin bazı nüshalarının sonunda Âşık Paşa’nın gazelleri de yer almaktadır. Dilinin sade oluşu dolayısıyla asırlar boyunca çok okunmuş ve geniş halk kitlelerine de hitap etmiştir. Türkiye’deki en iyi ve en eski tarihli nüshaları Bayezid Devlet (nr. 3633) ile Süleymaniye Kütüphanesi (Lâleli nr. 1752) yazmalarıdır. Prof. Mundy nüshası olarak tanınan en eski tarihli Raif Yelkenci nüshasının ise günümüzde Londra’da Şark Dilleri Mektebi Kütüphanesi’ne intikal ettiği bilinmektedir.¹¹⁰ *Garib-nâme*, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.

Çarh-nâme: Anadolu’da nasihat-nâme türünde yazılan eski eserlerden biri Ahmed Fakîh’in “Çarh-nâme” adlı, tamamı 100 beyit olduğu hâlde elde 83 beyitlik kısmı bulunan, “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılmış; dünyanın fâniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın yanlışlığından, kabir azabından, ahiretten söz ederek öğütler veren kaside biçimindeki eseridir. Turhan Genceli ve Osman F. Sertkaya, ilk defa Fuat Köprülü tarafından tanıtılan bu eserin, dil özelliklerine bakarak XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başında meydana getirildiğini ifade etmektedir. Eser, Mecdu Mansuroğlu tarafından 1957 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.¹¹¹

Ahlâk-ı Cemâlî: Eseri kaleme alan Şeyh Cemâleddin Mehmed Aksarayî’nin asıl adı Mehmed’dir. I. Murad devrinde dinî, edebî ve aklî ilimler sahasında ün yapmış olup Aksaraylıdır. Doğum tarihi ve eğitimi hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte Aksaray’da yaşadığı, ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir. Kâtip Çelebi’nin bildirdiğine göre, *Ahlâk-ı Cemâlî*, Yıldırım Bayezid’e sunulmuştur. Üç makaleden meydana gelen eserin ilk bölümünde insanın kendi şahsına, ikinci bölümünde aile fertlerine, üçüncü bölümünde de diğer insanlara karşı görevleri anlatılmıştır. Buna göre, *Ahlâk-ı Cemâlî*, geçmiş onuncu yüzyıl düşünür ve

¹⁰⁹ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

¹¹⁰ Günay Kut, “Âşık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s.1-3.

¹¹¹ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

bilginlerinin çalışmalarına uzanan ve zamanla gelişerek Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde en mükemmel şeklini bulan İslâm ahlâk programının bir devamıdır.¹¹²

Nasihât-nâme: “Süleyman” adlı bir şair tarafından kaleme alınan bu eser, tahminen 14. yüzyıla tarihlenebilir. Başı eksik olan bu mesnevinin elde bulunan kısmı 203 beyit olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feûlün” kalıplarıyla yazılmıştır. Cuma günü, Cuma gecesi, Recep ve Şaban aylarının faziletlerini anlatıldığı eserde, dünyanın faniliğinden, ahirete hazırlanma gereğinden bahsedilir.¹¹³

Hulvü'n-nâsîhîn: I. Murad'ın isteği üzerine Ankaralı Mustafa b. Mehmed tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, Nr. 1929'da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹¹⁴

Beşâret-nâme: Hurufî şair Refî'î'nin 811/1408-09 yılında kaleme aldığı bu eser, 1451 beyitlik bir mesnevi olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser büyük ölçüde *Câvidân-nâme*, *Arş-nâme* ve *Mahabbet-nâme*'den derlenmiş bir tercüme görünümündedir. Harflerin esrarını açıkladıktan sonra ölüme hazırlık, nefis, şeytan, ahiret gibi konularda nasihatlar yer verilmiştir. Manzume üzerinde Mehmet Yiğit bir doktora çalışması yapmıştır.¹¹⁵

Pend-i Ricâl: Emir Sultan'ın müritlerinden olduğunu nasihatnamesinde bizzat anlatan Aydınli Müridî'nin eseridir. Manzume, “mefâilün mefâilün feûlün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıplarıyla kaleme alınmıştır. Müridî, yazdığı öğüt kitabında Aydınlıların hasletlerini de dile getirir. Eser, tevhid, na't, dört halifeye övgü ve münacattan sonra yirmi meclis hâlinde öğüt bölümlerini ihtiva eder. Her mecliste âyet ve hadisler lafzen verilip açıklanmış; konuya uygun hikâyelerle üslûp canlı tutulmuştur. Öğütler dünyanın geçiciliği, mal, mülk ve servetin fâniliği gibi dinî konular ihtiva etmektedir.¹¹⁶

Münebbihü'r-râkûdîn: 836/1432-33 yılında vefat eden İznikli Musa b. Hacı Hüseyin tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. *Münebbihü'r-râkûdîn* “uyurları uyandırıcı” manasına gelmektedir. Bu kitap ruhları manen uykuda olan adamları

¹¹² Mustafa Öz, “Cemâleddin Aksarâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.7, ss.308-309.

¹¹³ Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

¹¹⁴ Levend, *a.g.e.*, s. 103.

¹¹⁵ Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

¹¹⁶ *a.g.m.*, s. 792.

uyandıracak ve onlara doğru yolu ve vazifelerini gösterecek ahlâkî bir eserdir. İznikli Musa, eserini on dört bâba ayırmış ve kendisine göre insanda yedi âza olduğunu söyleyerek bu on dört bâbın her birinde bu yedi âzanın önce hayırlarını, daha sonra ise şerlerini anlatmıştır. Bu yedi âza, göz, kulak, dil, el, karın, ferc ve ayaktır.¹¹⁷ Eser hakkında Paşa Yavuzaslan tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve yayımlanmıştır.¹¹⁸

Mürşidü'l-ubbâd: XV. yüzyıl şairlerinden Ârif'in "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı ile kaleme aldığı dinî-tasavvufî mesnevisidir. Eser, 841/1437-38 yılında kaleme alınmıştır. 2042 beyitten oluşan mesnevi, "nasîhat" adı verilen dört bölümden meydana getirilmiştir. Bu dört bölümde sırasıyla; sâlik, meczup, âşık ve merdûd-ı Hak'dan söz edilmektedir. Ârif, bu dört insan tipini açıklarken, sık sık dinin ve tasavvufun rehbersiz yaşanamayacağı, mutlaka bir mürşide bağlanmak gerektiğine dair örnekler ve öğütler verir. Ayrıca kitabının bir mürşid olduğuna işaret ederek hem meşâyih sözlerini derlediğini hem de bildikleri ve gördüklerini yazdığını belirtir. Böylece eserinin tercüme değil, telif bir eser olduğunu ifade eder.¹¹⁹

Münyetü'l-ibrâr ve Günyetü'l-ahyâr: Abdurrahman Karahisarî'nin eseridir. 857/1453 yılında tamamlanmıştır. Eserin tamamlanışına

"Cân bülbüline kavlin gördi çü gülistân oldur

Fıkr itmege târîhin gülbün yaraşur hem" beyti bitiriş tarihi olarak yazılmıştır.

Dil-güşâ: Fatih devri şairlerinden Saruhanlı Gülşenî'nin 864/1460 yılında yazdığı mesnevi, *Râz-nâme*, *Pend-nâme* ve *Esrar-nâme* gibi adlarla da anılmış, eser mahlas benzerliğinden dolayı Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye atfedilmiştir. Gülşenî'nin "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla kaleme aldığı bu eser, giriş, tevhid, münâcât, na't medh-i çehâr yar, medh-i ashâb, devrin padişahına isim verilmeden yapılan medhiyye ve sebebi telifden sonra 33 hikâyeye, 6 mev'ize makalesi; dört pend ve nasihat parçası ile hatime ve na't bölümlerinden ibarettir.¹²⁰

Bahr-ı Nasâyih: Eser, 871/1466-67 yılında Bâlî tarafından yazılmış bir nasihat-nâmedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty, No. 2303 numarada kayıtlı bir nüshası

¹¹⁷ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁸ Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikli, *Münebbihü'r-râkûdîn*, (haz. Paşa Yavuzaslan), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2002.

¹¹⁹ Semra Tunç (2002), Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse, Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 12, s. 158.

¹²⁰ Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

Agâh Sırrı Levend tarafından tespit edilmiştir.¹²¹

Hayretü'l-ibrâr: Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı ile Emir Hüsrev'in *Matlau'l-envâr* ve Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr*'ına nazîre olarak 888/1483'de kaleme alınmıştır. 4000 beyit civarında olan mesnevi, iki kısım halinde ve 64 bâb olarak yazılmıştır. Yirmi makaleden meydana gelen ikinci kısım, eserin ağırlık merkezini teşkil eder. Mesnevi, aruzun “müfteilün müfteilün fâ'ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Eser, Taşkent'te Parsa Şemsiyev tarafından 1958 ve 1960 yıllarında yayımlanmıştır.¹²²

Nasihât-nâme: Asıl adı Sinânüddin Yusuf olan Sinan Paşa (1440-1486) tarafından kaleme alınan *Nasihât-nâme*, ahlâkî konulardan bahseden, “Sinan Paşa üslûbu” denilen süslü nesrin güzel örneklerinden birisidir. Kaynaklarda *Ahlâk-nâme* ve *Maârif-nâme* olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Britsch Museum, Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi kütüphanelerde belli başlı yazma nüshaları bulunmaktadır.¹²³ *Maârif-nâme*, tıpkıbasım olarak bir önsöz ile birlikte İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1961'de yayımlanmıştır.¹²⁴

Bahrü'l-hikem: 850/1446-47 yılında Tire'de vefat eden İbni Melek-zâde Mehmed Efendi tarafından II. Murad'ın isteği üzerine kaleme alındığı eserin mukaddimesinde belirtilmiştir. Esasen ahlâkî konulardan ve dinî öğütlerden bahseden bu eser, üç bâb ve yüz fasıldan oluşmuştur.¹²⁵

Pend-nâme: Bu eser bir terci-i bend olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486-87) tarafından yazılmış, iyi insan olma yolunda öğütler verilen, sosyal ve dinî içerikli 55 beyitlik bir manzumedir.¹²⁶

İbret-nâme: XV. yüzyıl Seyitgazi Dergâhı dervişlerinden olan Germiyanlı Yetimî'nin, “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla kaleme aldığı bu 99 beyitlik kaside biçimindeki manzumede ölüm konusu işlenmiş; iyi amel işleme konusunda öğütler verilmiştir.¹²⁷

¹²¹ Levend, *a.g.m.*, s. 101.

¹²² Günay Kut(1989), *Ali Şir Nevâi Maddesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. 2, s. 451.

¹²³ Neclâ Pekolcay (2002), *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay. İstanbul, ss. 210-213.

¹²⁴ İsmail Hikmet Ertaylan (1961), *Maârif-nâme Sinan Paşa*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul.

¹²⁵ Bursalı Mehmed Tâhir (1325), *Ahlâk Kitaplarımız* (haz. Mahmut Kaplan), İstanbul, s. 12.

¹²⁶ Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

¹²⁷ *a.g.m.*, s. 793.

Nasihât-nâme: Fuat Köprülü'nün XV. yüzyıl şairi olduğunu söylediği, Şeyh Eşref tarafından, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazılan bu dinî-tasavvufî mesnevîde dinî emirlerin yerine getirilmesi, çocuk terbiyesi gibi konular üzerinde durulmuş; öğütler âyet ve hadislerle pekiştirilmiştir.¹²⁸

Mahbûbü'l-kulûb: 905/1500 yılında Ali Şîr Nevâî tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Nevâî, eserinin giriş bölümünde kendi ilmî, siyâsî ve ictimâî tecrübelerinden kısaca bahsederek dostlarına, özellikle toplumdaki iş ve meslek sahiplerine halka hizmet yolunda yardımcı olmak ümidi ile bilgi ve tecrübelerini aktarmak istediğini, eserinin gönüllerde beğenileceğini umduğu için ona *Mahbûbü'l-kulûb* (gönüllerin sevgilisi) adını verdiğini söyler. Eser, bir giriş, üç bölüm (kısm) ve hatime mahiyetinde kısa bir münâcattan meydana gelmiştir. Eserde genelde sec'îli bir üslûp hâkimdir. Altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere tespit edilen 26 yazma nüshası vardır. Bunların en eskisi 961/1554 yılında istinsah edilen Paris Bibliothèque Nationale'de nr. 747'de kayıtlı bulunan nüshasıdır. İstanbul (1289), Buhara (1907), Taşkent ve Moskova'da (1948) basılan eserin ilk ilmî neşri *Vozlyublennıyserdets: 'Alî Şîr Nevâî' Mahbûbu'l-kulûb* adıyla Andrey Nikolayeviç Kannov tarafından yapılmıştır (Moskova, Leningrad 1948).¹²⁹

Ve'n-nefsü'l-câmi'ati ile'l-a'mâli's-sâliha: II. Bayezid'in şehzadelerinden Korkud (ö. 1513) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Osmanlı hânedanı mensupları arasında şiir dışında telifatı bulunan belki de yegâne şahıs olarak ayrı bir özelliğe sahip olan Korkut'un kaleme aldığı, tamamı Arapça yazılmış eserleri daha çok dinî ilimler, ahlâk ve nasihat türü kitaplardır. *Ve'n-nefsü'l-câmi'ati ile'l-a'mâli's-sâliha*, *Kitâbü Harîmî fi't-tasavvuf* adıyla da bilinir. Müellif, saltanat davası gütmeyişini ifade ederek inzivaya çekildiği yıllarda 1508'de kaleme alarak babasına takdim ettiği bu eseri tefsir, hadis ve fıkha ait pek çok kitabı okuyarak meydana getirdiğini belirtir. Eserde ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere yer vermiştir. II. Murad'ın tahtı terki ve yerine oğlunun geçmesi, Rodos'ta mahpus bulunan Müslüman esirlerin kurtarılmasının gerekliliği, Kemal Reis'in bunun için görevlendirildiği gibi bazı siyâsî konular da bu eserde işlenmiştir. Türkçe şiirler arasında Korkut'a ait olanlar da vardır. Ayrıca eserde

¹²⁸ a.g.m. , s. 793.

¹²⁹ Çağrıncı (2003), “Mahbûbü'l-kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 27, s. 27.

Yunus Emre'den de bazı şiiirlere yer vermiştir.¹³⁰

Pend-nâme: Rûşenî'nin halifesi ve Halvetîliğin Gülşenî kolunu kuran Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle yazdığı 196 beyitlik kısa mesnevîde dünyanın fâniliği, ölüm, ahiret, aşk, ibadet ve sünnete uymanın erdemleri anlatılır.¹³¹

Nasihât-ı Günahkâr: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı bir yazma nüshasında, bu eserin II. Bayezid ümerasından Yakup Bey adına 915/1509 tarihinde kaleme alındığı belirtilmiştir. Bu eserin Millî Kütüphanede *Divan-ı Günahkâr* ve *Sefer-nâme-i Günahkâr* adlarıyla kayıtlı iki nüshası daha vardır. Eser çeşitli nazım biçimleri ve farklı vezinlerle yazılmış olup dinî öğütler içermektedir.¹³²

Nasihât-nâme: Safevî hükümdarı Şah İsmail Hatayî'nin “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle kaleme aldığı dinî-tasavvufî bir mesnevîdir. Şah İsmail, dervişçe bir nasihat-nâme yazarak dünyada bir iz bırakmak istediğini, asıl arzusunun ise Allah'ı görmek olduğunu belirtir.¹³³

İbret-nâme: Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1531) en çok okunan eserlerinden birisidir. Lâmiî, eserin mukaddimesinde *İbret-nâme*'yi 932/1525'de Bursa'da kaleme aldığını belirtir. Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın Engürüs (Macaristan) seferi münasebeti ile yazılmıştır. Büyük şeyhlerin menkıbelerinden toplanmış ahlâkî hikâyelerden oluşur. Eski harflerle birkaç defa basılmıştır.¹³⁴

Kasîde-i Nasîha-i Muhrika: Karamanlı Şeyh Cemâl'in (ö. 932/1524) *Nasayihî Sufiyye Fi'l-mevâ'izi'd-diniyye* adlı mensur eserinin içinde yer alan, “mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün” kalıbıyla yazılmış 31 beyitli bu kasîde biçimindeki manzumesinde şair, dinî-tasavvufî öğütler vermektedir.¹³⁵

Pend-nâme: Güvâhî'nin 1526 yılında kaleme aldığı bu eseri, Attâr'ın etkilerini taşıyan bir eser olarak aynı adı almış manzum bir öğüt kitabıdır. Türk kültürünün sahip

¹³⁰ Feridun Emecen (2002), *Şehzâde Korkut*, Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. 26, ss. 205-207.

¹³¹ Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

¹³² *a.g.m.*, s. 793.

¹³³ *a.g.m.*, s. 793.

¹³⁴ Gönül Ayan (1994), “Lamiî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Kasım, Yıl: 1, S. 1, s. 54.

¹³⁵ Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

olduğu atasözleri ve deyimlerin çokça kullanıldığı bu eser, hem bir sözlük gibi âdeta o devrin bir atasözleri listesi olması, hem de atasözleri ve deyimleri ölçülü bir şiir yapısı içinde kullanılmış olması bakımından önemlidir. Güvâhî, Anadolu’da duyduğu bütün atasözü, deyim, fıkra ve masalları toplamış; eserini bu derlemelerinden meydana getirmiştir. Müellif, bir atasözleri hazinesi olan eserinde, hikâye, fıkra ve masallar anlattıktan sonra kıssadan hisse çıkararak atasözleriyle öğütler vermiştir. Şair, eserinde atasözlerini, deyimleri yapılarını bozmadan, bilinçli bir şekilde ve rahatça kullanmıştır. Bu özellik, dil ve ifade bakımından atasözlerinin yerli hususiyetler göstermesini sağlamıştır. Eser bu yönüyle üzerinde durulan, önemli bir kaynak olma özelliği taşır. Eserde hadislere dayanan sözlerin yanında halk arasında kullanılan müstehcen atasözleri ve deyimler de kullanılmıştır. Eserin sonunda, 933/1526 yılında tamamlandığını belirten beyitlerin bulunması, telif zamanını öğrenmemize imkân vermektedir. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış eserin vezni, hezec bahrinden “mefâîlün mefâîlün feûlün”dür. Atasözlerinin yapılarının bozulmadan nazma uygulanmış olması metinde fazlaca imâle yapılmasına sebep olmuştur. Eser, rika ile yazılmıştır, 64 varaktır, 1607 beyitten meydana gelmektedir. Beyitlerin 463 tanesi atasözleri ve deyimler üzerine kurulmuştur.¹³⁶ *Pend-nâme*, Mehmet Hengirman tarafından yayımlanmıştır.¹³⁷

Ab-ı Hayât: Kanûni Sultan Süleyman’ın Bağdat seferi sırasında ölen Hızrî’nin 938/1531 yılında Amasya’da, “mefâîlün/mefâîlün/faûlün” vezniyle kaleme aldığı bu mesnevi, İslâm tarihinden alınmış çeşitli hikâyeler ile süslenmiştir. Dinî-ahlâkî öğütlerin yer aldığı bir eserdir.¹³⁸

Deh Murg: Yavuz Sultan Selim devri şairlerinden Şemsî’nin “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla 919/1513 yılında kaleme aldığı bu mesnevinin Türkiye, Fransa, Yugoslavya, Mısır ve Tunus kütüphanelerinde birçok yazması bulunmaktadır. Eserin konusu, kuşlar arasında geçen bir münazaradır. *Deh Murg*, Yavuz Sultan Selim’e sunulmuştur. Mesnevide Yavuz devrine ait sosyal hayat sahneleri çarpıcı bir üslûpla kaleme alınmış; zaman zaman mizahî ve eleştirel bir üslûp seçilmiş; öksüzlere şefkat gösterilmesi, rüşvetten sakınılması, ibadetlerin yapılması gibi konularda öğütlere yer verilmiştir. Mesnevinin nasihat vermek amacıyla yazıldığı şairi tarafından

¹³⁶ Dilek Erenoğlu (1997), “Güvâhî’den Günümüze Atasözü ve Deyimler; Pend-nâme Güvâhî (Dil İncelemesi)” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, Yüksek Lisans Tezi.

¹³⁷ bkz. Mehmet Hengirman (1990), *Güvâhî Pend-nâme*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

¹³⁸ Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

belirtilmiştir.¹³⁹ *Deh Murg*, İdris Güven Kaya, Hasan Aksoy ve Mahmut Kaplan tarafından ayrı ayrı yayımlanmıştır.

Ahlâk-ı Mev'ıza: Kemalpaşazâde'nin (ö.16 Nisan 1534) Türkçe kaleme aldığı ahlâkî konulu eseridir. Eserde; akıl, bilgi, bilgisizlik, söz adabı, hikmet, dostluk, münafıklık ve düşmanlık, oğul eğitimi ve öğretimi, beylik işleri, beylere hizmet, iyiliğin ve kötülüğün zararları, sabır göstermek ve ivmek hali, iyi ve yaramaz huyların sonu, raz gizlemek, dünya, hırs ve tema' olmak üzere on beş bölüm yer almaktadır.¹⁴⁰

Cevâhirü'l-mevâz ve'l-âsâr ve Zevâhirü'n-nesâyih ve'l-âsâr: 946/1539-40 tarihinde vefat eden Mehmed b. Necib Karahisârî'nin dört bölümden oluşan ahlâkî konulu eseridir.¹⁴¹

Pend-nâme-i Zâtî-i Remmâl: Balıkesirli Zâtî'nin (1471-1546), “feilâtün / mefâilün / feilün” vezniyle kaleme aldığı 30 beyitlik bu öğüt manzumesi bir terci-i benddir. Dinî öğütleri ihtiva eden bu manzumede ibâdetlerin yapılması, ölüm ve kıyamet günü ile ilgili uyarılara yer verilmiştir.¹⁴²

Bûstân-ı Nasâyih: Zaiî Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nurettin tarafından yazılmıştır. *Bûstân-ı Nasâyih* manzum olarak yazılmış bir nasihat-nâmedir. 962/1554-55 tarihinde tamamlanmıştır. “Fâilâtün/fâilâtün/fâilün” vezniyle yazdığı bu mesnevi 1714 beyit olup Attar'ın *Pend-nâme*'sinin manzum çevirisidir. Eser, 67b'ye kadar *Pend-nâme* çevirisi; sonraki kısımlar ise, “pend” ve “hikmet” başlığını taşıyan birkaç beyitlik parçalardan oluşmuştur.¹⁴³ Bu eser ile ilgili olarak Abdülhakim Koçin tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁴⁴

Şerh-i Ahlâk-ı Adûdiyye: Taşköprüzâde Ahmed Efendi tarafından şerh edilen eserin asıl adı *Risâletü'l-ahlâk*'dir. Müellifi Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî'nin “Adudüddin” şeklindeki ünvanından dolayı *Ahlâk-ı Adûdiyye* olarak anılmaktadır. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde nazarî ahlâk konuları yer alır. Düşünme, gazap ve şehvet gibi nefsin temel fonksiyonları ile bunların

¹³⁹ a.g.m. , s. 793.

¹⁴⁰ Levend, a.g.m., s. 103.

¹⁴¹ Tâhir, a.g.e. , s. 40.

¹⁴² Kaplan, a.g.m. , s. 794.

¹⁴³ a.g.m. , s. 794.

¹⁴⁴ bkz. Abdülhakim Koçin (1991), *Zaiî ve Bustan-ı Nasayihü(İnceleme ve Tenkitli Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ifrat ve tefrit şeklindeki aşırılıklarından doğan reziletler ve itidal noktasında tutulmalarıyla kazanılan faziletler üzerinde durulur; ahlâkın insan karakteri ile olan münasebeti ve değişip değişmeyeceği meselesine de kısaca değinilmiştir. Eflatun ile Aristo arasındaki görüş ayrılıklarından birini teşkil eden ve birçok İslâm ahlâkçısı tarafından da sık sık gündeme getirilen ahlâkın değişip değişmeyeceği meselesinde İcî de Farâbî ve daha birçok İslâm filozofu gibi, ahlâkın değişebileceği yönündeki görüşü tercih eder. Ahlâkî faziletlerin kazanılması ve korunmasına ayrılan ikinci bölümde pratik ahlâk konuları işlenmektedir. Bilgisizliği bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösteren İcî, cahilliğin tedavisi için, insanlara matematik düşüncesinin aşılmasını savunur. Aile ahlâkının, ev yönetiminin konu edildiği “Siyâsetü’l-menzil” başlıklı üçüncü bölümde ana baba, çocuklar, hizmetçiler gibi aile fertlerinin maddî ve mânevî hayatlarının düzenlenmesi, aralarında uyum sağlanması, birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları incelenmiştir. Eserin “Tedbîrü’l-müdün” başlıklı dördüncü bölümünde müellif devlet yönetimi konusunu işlemekte ve insanın yaradılıştan ictimaî bir varlık olduğu şeklindeki görüşü tekrar etmektedir. Eser Farâbî ve İbn Miskeveyn gibi İslâm filozoflarının söylediklerini tekrar etmekten pek de öteye geçemediği için bir orijinallik taşımamakla birlikte, bilhassa Osmanlı ve İran ilim ve medrese çevrelerinde hayli ilgi görmüştür. Bu yüzden eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser pek çok kereler şerh edilmiştir. Bunlardan en meşhuru, müellifin talebesi ve Buhârî şârihi Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî’nin şerhidir. Taşköprüzâde Ahmed Efendi’nin (ö. 961/1553-54) 1540’ta tamamladığı bilinen şerhi ile Müneccimbaşı Ahmed Dede’ye (ö. 1701) ait şerh’te değerli şerhler arasında yer alır. *Ahlâk-ı Adûdiyye*, Sultan Abdülaziz dönemi Meclis-i Maârif üyelerinden Mehmed Emin İstanbulî tarafından *Melzemetü’l-ahlâk* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Ayrıca eserin birinci bölümünü, eski Kayseri müftülerinden Ahmed Remzi Efendi yüz beyit halinde ve Arapça olarak nazmetmiştir. Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi’ye ithaf edilen bu manzume *el-Cevheretü’r-remziyyetü’l-ferdiyye* adı ile 1334/1915-16’da Kayseri’de basılmıştır.¹⁴⁵

Mevâhibü’l-hallâk fî Merâtibü’l-ahlâk: Koca Nişancı lakabı ile şöhret kazanmış olan Celalzâde Mustafa Paşa (ö. 1567) tarafından yazılmıştır. Celâlzâde Mustafa Paşa,

¹⁴⁵ Hüsamettin Erdem (1989), “Ahlâk-ı Adudiyye”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, s. 14.

Mevâhibü'l-hallâk fî Merâtibü'l-ahlâk'ı emeklilik döneminde yazmıştır.¹⁴⁶ Eserin bir diğer adı da *Enîsü's-Salâtîn ve Celîsü'l-Havâkîn*'dir. Celâlzâde Mustafa, eseri Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Eser, iman, sıdk, ihlas, hayâ, rıza, saadet, şükür, uluvv-i himmet, tevazu, saltanat, adalet, şecaat vb. elli altı bölümden oluşmaktadır.¹⁴⁷

Nasihât-nâme: Ankaralı Nidâî'nin (ö. 976/1568-69), *Menâfî'n-nâs* adlı eserinin sonunda yer alan 33 beyitlik, “mefâîlün/mefâîlün/faûlün” vezniyle kaleme aldığı bu küçük mesnevide tıp ile ilgili öğütler ve hekimlerde bulunması gereken özelliklere yer verilmiştir.¹⁴⁸

Heşt Behişt: Vizeli Ramazan Behiştî'nin (ö. 979/1571-72) sekiz “behişt” halinde, “mefâîlün/mefâîlün/faûlün” kalıbıyla kaleme aldığı 1130 beyitten meydana gelen bir mesnevidir. Eserde, çeşitli hikâyeler ile öğütler verilmiştir. Mesnevinin tenkitli metni Emine Yeniterzi tarafından yapılmıştır. Bu neşirde *Heşt Behişt*'in beyit sayısı 1124'tür. *Heşt Behişt*'te, tövbe, edep, riya, ihlas, zenginlik ve bu yüzden sapma, dünyanın imtihan yeri oluşu, ahirete hazırlık, belalara sabır, dünya zevklerinin geçiciliği, Allah ve Peygamber sevgisi gibi konularda öğütler verilmiştir.¹⁴⁹

Pend-i Gubârî: 16. yüzyıl şairlerinden Gubârî'nin terci-i bend biçiminde ve “feilâtün/feilâtün/feilâtün/feilün” vezniyle yazdığı 34 beyitlik manzume “Pend-nâme” adıyla kayıtlı olup tasavvufî öğütler içermektedir.¹⁵⁰

Kitab-ı Usûl, Gencîne-i Raz, Gülşen-i Envar: Ahlâkî muhtevalı bu üç eser, Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) tarafından kaleme alınmıştır. *Kitab-u Usûl*, makam adı verilen on bölüme ayrılmış, her bölümde adalet ve cesaret gibi bir ahlâk değer ya da konuşma adabı gibi günlük hayat kuralları ele alınmış; her biri de bu nasihatlerin tutulduğu takdirde elde edilecek avantajları gösteren hikâyelerle desteklenmiştir. Bir kısmı Türk, bir kısmı İran tarihinden, bazıları da muhtelif hikâyeye kitapları ile yazarın kendi hayat tecrübelerinden alınmış hikâyelerdir. Örneğin, İbrahim Paşa'nın bahçesine diktiği putları eleştirmek için yazdığı hicviye yüzünden idam edilen şair Figânî'nin hikâyesi konuşmada nezaketin gerekliliğini göstermek için nakledilmiştir. Ne lâzım niza vü ne hâcet cedel / Kitâb-ı Usûliyle eyle amel beyti birçok makamlarda bendlerin

¹⁴⁶ Celia J. Kerlake (1993), “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 7, ss. 260-262.

¹⁴⁷ Levend, *a.g.m.*, s. 98.

¹⁴⁸ Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

¹⁴⁹ *a.g.m.*, s. 794.

¹⁵⁰ *a.g.m.*, s. 794.

sonunda ve eserin başka yerlerinde bir nakarat olarak yer alır. *Gencîne-i Raz* ve *Gülşen-i Envar* mesnevileri de tema ve tertip olarak birbirine çok benzer. *Gencîne-i Raz*, *Kitab-ı Usûl*'deki makamlar ve şubelerin yerini alan makale denen kırk kısa bölüme ayrılmıştır; oysa yazarının ileri yaşında yazdığı ve muhtemelen ehemmiyetli son eseri olan *Gülşen-i Envar*, kendinden önce ortaya konan eserlerden farklı olarak konu itibariyle tamamen dinîdir. Bu üç mesneviden hiçbiri tam olarak hiçbir şiir şeklinde tarif edilmez; umûmî bir ölçüyle ve husûsi bir maksada hizmet etmiş olmak için sanatkârane bir araya getirilmiş küçük şiirler antolojisidir.¹⁵¹

Nasihât-nâme: Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerinden Cemâlî'nin “mefâîlün mefâîlün fâûlün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevide, Arapça iki gazelle başlanmış, dört halife ile Hasan ve Hüseyin medhiyelerinden sonra Kanunî'nin övgüsüne geçilmiştir. Sebeb-i telif bölümünden sonra din ve ibâdet konularındaki öğütlere yer verilmiştir.¹⁵²

Risâle-i Durûb-ı Emsâl: Cemâlî tarafından kaleme alınmış bir başka eser de *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'dir. Dinî ve sosyal muhtevalı öğütler içeren bu mesnevide şair öğütlerini atasözlerinden yararlanarak nazm etmiştir. Cemâlî, riyadan kaçınmak, dinin emirlerine uymak, hükümdar ve beylere yakın olmaktan sakınmak, kanaatkâr olmak, düşmanların ve kötülerin şerlerinden sakınmak, sabırlı olmak, akrabaları ziyaret etmek, az konuşmak, cahillerden ve kötü insanlardan uzak durmak, misafirlere ikramda bulunmak, haddini bilmek, kibir ve riyadan kaçınmak, öğüt dinlemek vb. birçok konuda öğütler verilmiştir.¹⁵³

Pend-nâme: Eserin müellifi olan Askerî, Kanûni Sultan Süleyman devri şairlerindedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, Edirne veya Vardar Yenicesi'nden olduğu ve Kanûni'nin şiirlerine tahmisler yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Askerî, terci-i bend biçiminde, “feilâtün feilâtün feilün” vezniyle yazdığı bu manzumede sosyal hicve yer vermiş ancak müstehcenliğe düşmekten kurtulamamıştır. *Pend-nâme* genel olarak eşcinselliğin yanlışlığını ve zararlarını anlatmıştır.¹⁵⁴

Ahlâk-ı Alâî: Kınalızâde Ali Çelebi (d.1511-ö.1584) tarafından kaleme alınmıştır. 1564 yılında Şam'daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî*

¹⁵¹ E. J. Wilkinson Gibb (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), Ankara, C. 2, s. 98.

¹⁵² Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

¹⁵³ *a.g.m.*, s. 794.

¹⁵⁴ *a.g.m.*, s. 793.

adlı eserini, o zamanlar Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmiş ve Ali'nin manasının yükseklik, yücelik anlamına geldiği için eserine *Ahlâk-ı Alâî* dediğini kaydetmiştir. Eser, bir mukaddime ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimedede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölüm, ferdî ahlâk meselelerini ele alarak huy çeşitleri, faziletler, faziletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları, bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma adâbı gibi konulara değinilmiştir. İkinci bölüm aile ahlâkına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise devlet idaresi ve siyasî ahlâk ile ilgili konular yer almaktadır. *Ahlâk-ı Alâî*, İslâm ahlâkının gelenekçi, felsefî ve tasavvufî ekollerinin bütün ünlü temsilcilerinin fikirlerinden faydalanılarak meydana getirilmiş, dili, üslubu, metodu ve tertibi ile sahasında şöhret kazanmış bir eserdir. Müellifin eserin başında söylediğine göre amacı, Farsça yazılan eserler dışında kendi ana dili ile bir ahlâk kitabı yazmak ve bunu müslüman Türk milletine armağan etmektir. Bu eser daha sonra yazılan diğer Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsine tesir etmiş ve kaynak olmuştur. Ali Çelebi, eserde ağır bir üslup kullanmış, zaman zaman secili ifadelerle yer vermiştir. Eseri kıssalar, Farsça mesneviler, Arapça şiirler, Türkçe kıta ve beyitler ile süsleyip güzelleştirmeyi başarmıştır. Müellifin nazarî konulara bu tarzda yaklaşması, ayrıca dilinin Türkçe olması, *Ahlâk-ı Alâî*'yi son zamanlara kadar Osmanlı mektep ve medreselerinde okutulan ahlâk dersleri için esas kabul edilen bir kitap haline getirmiştir. Bu yüzden Türkiye'de ve diğer İslâm ülkelerindeki kütüphanelerde eserin pek çok yazma nüshasına ulaşmak mümkündür. *Ahlâk-ı Alâî* bazı müellifler tarafından özetlenmiştir. Bunlar arasında Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Hülâsatü'l-ahlâk*'ı ile Yağlıkzâde Ahmed Rıfat Efendi'nin önce *Bergüzâr*, daha sonra *Bergüzâr-ı Ahlâk* adıyla yayımlanan eserleri sayılabilir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin batı dillerine tercüme edildiği de bilinmektedir. Latin harfleri ile de iki ayrı cilt halinde ve bazı konuları kısaltılmak sureti ile sadeleştirilerek yayımlanmıştır: Hüseyin Algül tarafından neşre hazırlanan I. Cilt, mukaddime ile birinci bölümü, Ahmet Karaman'ın yayımladığı II. Cilt ise diğer bölümleri ihtiva etmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Ahmet Kahraman (1989), "Ahlâk-ı Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, ss. 15-16.

Âdâbü'l-menâzil: Abdüllatif b. Durmuş tarafından kaleme alınmıştır. Asıl adı Abdullah b. Durmuş Fakih Karamanî olan Abdüllatif b. Durmuş, XVI. asırda yaşamış mutasavvıflardandır. Tasavvufi vaaz türünde yazmış olduğu eserini kadınlara nasihat vermek amacıyla 985/1577 tarihinde yazmıştır. Abdüllatif b. Durmuş, eşlerinin kadınların yaşamlarını tanzim etmek ve hayatın hangi safhasında hangi kaidelere uymak lazım geldiğini gösteren bir kitap yazmasını istemesi üzerine eserini kaleme aldığını belirtir. Ayrıca şunları ekler: “ammenin siyâsetine aid birçok kitaplar yazılmış ama hassanın siyâsetine aid müstakil bir kitap yazılmamış olduğundan ben bu ilm-i menâzili yazdım. İçindeki meseleleri muteber kitaplardan naklettim.” Evlilik, ana, baba, evlât, aile, akraba vb. konularda kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatmaktadır. Eseri yazarken, *Keşşaf*'tan ve birçok eserden faydalanmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Nuruosmaniye Kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.¹⁵⁶

Pend-nâme: Azmî Pir Mehmed'in 1566'da, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazdığı 50 beyitli bu küçük mesnevi çok ünlü olmuş, *Pend-nâme*, *Nasihat-nâme*, *Vasiyyet-nâme* gibi değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde, Örfî, Akşemseddin-zâde Hamdî, Kemalpaşa-zâde gibi şairlere isnad edilmiş; yine “Hazret-i Lokman aleyhi's-selâmuñ Oğluna eylediği nesayihuñ tercümesidür” başlığıyla şairi belirtilmeden kaydedilmiştir. Bu kısa mesnevîde, namaz ve diğer ibâdetler ile çeşitli görgü kurallarına dair öğütlere yer verilmiştir.¹⁵⁷

Pend-nâme-i Meşâmî: Meşâmî'nin (ö. 993/1585) kaside biçiminde, “mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün” vezniyle kaleme aldığı 20 beyitlik bir öğüt manzumesi olup daha çok âdab-ı muaşeret ile ilgili öğütler içermektedir.¹⁵⁸

Nakş-ı Hayâl: Âzerî İbrahim Çelebi'nin (ö. 993/1585) en önemli eseridir. Bir mukaddime ile onlarca hikâyeden oluşmaktadır. Şairin mesnevi anlayışını yansıtmaya açısından hayli önemli bir eserdir. Ayrıca şairin dil ve anlatım özelliklerini ve kişiliği hakkında önemli ipuçları verir. Eser üzerinde Remzi Baykaldı tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ayni, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁵⁷ Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

¹⁵⁸ *a.g.m.*, s. 794.

¹⁵⁹ Remzi Baykaldı (1994), *Azeri İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayal Mesnevisi İnceleme-Metin*, Danışman Cihan Okuyucu, Erciyes Üni.

Câmiü'n-nasâyih: 16. yüzyıl şairlerinden Hüseyinî mahlasını kullanan Şeyh Hüseyin bin Ahmed (ö. 1000/1589) tarafından kaleme alınmıştır. 310 yaprakta meydana gelen bu manzum eserde birçok ayet ve hadisle dinî öğütler verilmiştir. Öğüt kısımları “İlâhî nasihat” başlığı ile belirtilmiştir. Sık sık Hz. Muhammed övgüsüne yer verilen eserde, miraç ve vefat-ı Nebî gibi bölümler de yer almaktadır. Bu mesnevide yer yer ünlü mutasavvıf Hasan-ı Basrî'den de alıntılar yapılmıştır.¹⁶⁰

Mahzenü'r-râz, Sohbet-nâme: 997/1588-89'da Emirî tarafından kaleme alınmıştır. On makaleden ve sonlarında yer alan hikâyelerden oluşmaktadır. Şairin ayrıca 999/1590-91'de yazdığı *Sohbet-nâme* adlı eseri on sohbet ve bunların sonunda yer alan hikâyelerden oluşmuştur. *Mahzenü'r-râz* ve *Sohbet-nâme*'nin birer nüshası Agâh Sırrı Levend'de mevcuttur.¹⁶¹

Gülşen-i Ebrâr: Emirî tarafından 1001/1593 yılında yazılmıştır. Emirî'nin “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevide dinî-tasavvufî öğütler verilmiştir. Mesnevinin içinde çeşitli hikâyeler anlatılmış, gazellere yer verilmiştir; ayrıca yer yer Farsça beyitler de serpiştirilmiştir. Gazeller, anlatılan hikâyelerin konularına uygunluk göstermektedir.¹⁶²

Nesrî'l-leâlî: Hz. Ali sözlerinin nazmen tercümesidir. 990/1582-83'de Bahr-ı Ahmer'de boğularak vefat eden Kastamonulu Lûtfî tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶³

Mir'âtü'l-ibrâr ve Muhtârü'l-ahyâr: Emirî'nin *Gülşen-i Ebrâr* manzumesinin içinde bulunduğu mecmuada yer alan ikinci nasihat mesnevisidir. Bu mesnevi Sa'dî'nin *Bostan* adlı eserinin çevirisidir. Ancak şair, *Tarikat-nâme* adlı eserden de yararlandığını mesnevide belirtmiştir. Emirî, eserini Bolu'da yazdığını belirtmiş; eserini on bölüm hâlinde düzenlemiştir.¹⁶⁴

Riyâzü'l-cinân: Bursalı Mustafa Cinanî (ö. 1004/1595) tarafından yazılan eser, yaklaşık 3310 beyitlik ahlâkî-didaktik bir mesnevidir. Eser birbirini takip eden çeşitli nasihat ve hikâyelerden oluşan 53 fasıldan oluşmaktadır. Birinci ve yedinci bölümler arasında klasik mesnevi terkibine uygun olarak münacat, naat, miraç, söz ve kalemin

¹⁶⁰ Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

¹⁶¹ Levend, *a.g.m.*, s. 111.

¹⁶² Kaplan, *a.g.m.*, ss.794-795.

¹⁶³ Tâhir, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁶⁴ Kaplan, *a.g.m.*, s. 795.

vasıfları ile ilgili konulara yer verilmiştir. Sekizinci bölümde Cinanî'nin selefleri olan Nizamî, Camî ve Nevaî hakkında takdirlerini belirtir. Dokuzuncu bölüm eserin telif sebebi hakkındadır. Onuncu bölüm ise Sultan Murat'ın methine ayrılmıştır. Asıl eser bundan sonra başlamakta ve yirmi nasihat ile her nasihati takiben yer alan yirmi destanî hikâyeden oluşmaktadır.

Gül-i Sad-berg: Rahmî tarafından kaleme alınmıştır. Yedi bölüm ve hikâyelerden oluşmuştur. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” başlıklı makalesinde bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtir.¹⁶⁵

Ahlâku'l-kirâm: 1605 yılında vefât eden Edirneli Etmekçizâde Muhyiddin Mehmed Gülşenî tarafından 993/1585 senesinde yazılmıştır. Eserin ismi, ebced hesabıyla hesaplanırsa bitiriliş tarihi ortaya çıkmaktadır. Eser “tehzîb-i ahlâk, tedbir-i menâzil ve siyaset-i müdün” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise öğüt veren bir bölüm bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 2769 ve Nuriösmaniye Kütüphanesi, nr. 2261 numaralarda kayıtlı iki nüshası vardır.¹⁶⁶

Te'dib-nâme: Oğluna bilgi ve öğütler vermek amacıyla XVI. asır şairlerinden Keşfî tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde eserin bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

Mir'âtü'l-ahlâk ve Mirkatü'l-eşvâk: Asıl adı Ahmed bin Ebu'l-berekât Muhammed bin Ârif Hasan olan Şemseddin Ahmed Sivâsî'nin (ö.1597) eseridir. *Mir'âtü'l-ahlâk* dinî tasavvufî muhtevalı manzum bir nasihatnamedir. 1588 yılında tamamlanan eser, klasik mesnevi planına göre tertip edilmiştir. Asıl konunun işlendiği bölüm, ahlâk-ı hamîdeye on bâb ve evsâf-ı zemimeye on fasıl ayrılmak suretiyle toplam yirmi ana başlıktan meydana gelmiştir. Her bâb ve fasıl kendi içinde farklı sayıda alt başlık kullanılarak açıklanmıştır. Bitiş bölümünde ise na't ve hâtimetü'l-kitab bölümleri yer alır. Burada eserin ismi, telif tarihi bildirilmiş ve zamanın padişahı Sultan III. Murat övülmüştür. Eserin esas kısmı iyi ahlâkın ve kötü ahlâkın özelliklerinin işlendiği bâb ve fasıllardan oluşmuştur. Şemseddin Sivâsî, bahsettiği konuları ayet ve hadislerle desteklemiştir. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ta toplam yetmiş yedi hikâyeye anlatılmaktadır. Bu

¹⁶⁵ Levend, *a.g.m.*, s. 111.

¹⁶⁶ *a.g.m.*, s. 98.

¹⁶⁷ *a.g.m.*, s. 102.

hikâyelerde İslam tarihinden konular ve başta Hz. Peygamber olmak üzere din büyüklerinin yaşadıkları ve onların aktardıkları anlatılmaktadır. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ta sade bir dil ve üslup vardır. Eserin genelinde bir sohbet havası sezilenmektedir. Özellikle hikâyeye anlatıldıktan sonra alınması gereken dersin tekrar edildiği durumlarda şair, bir öğretmen edasıyla mutlaka okuyucuya seslenir. Bunda Şemseddin Sivasî'nin hayatı boyunca verdiği vaaz ve sohbetlerin etkisi olduğu açıktır. Eserde dikkat çeken bir başka üslup özelliği de şairin olumlu tutumudur. Özellikle kötü huylar konusunda okuyucuyu utandırıp ümitsizliğe düşürmek yerine, tıpkı müşfik bir baba gibi iyiliğe teşvik eder. Nasihatler kuru, sert ve incitici olarak verilmez. Okuyucuyu iyi ahlâka imrendirmek ve teşvik etmek esastır. Eserin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁶⁸

Nasihat-nâme: Muhyî adlı bir şair tarafından yazıldığı eserin içerisinde belirtilen tıp ilmiyle alakalı 157 beyitlik bu manzume, “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbı ile kaleme alınmıştır. *Pend-nâme-i Şahî*, *Manzume-i Tıb* gibi isimlerle anılan bu eserin yazarı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Katoloğu'nda bu manzume, Ahi Ahmed Çelebi'ye (ö. 930/1523-24) ait gösterildiğinden, Mahmut Kaplan manzum nasihat-nâmeleri tanıttığı makalesinde bu eseri 16. Yüzyıl nasihat-nâmeleri arasına koymuştur. Bu mesnevîde tıp ve sağlık ile ilgili öğütlere yer verilmiştir.¹⁶⁹

Ahlâk-ı Nevâlî (Ferruh-nâme): III. Mehmed'in Manisa sancağında iken hocası olan Nasuh Nevâlî Efendi'nin bu görevde iken kaleme aldığı eseridir. Bu eser, esasen Aristo'nun *Kitâbü'r-riyâseti ve's-siyâseti* adlı eserinin genişletilmiş bir tercümesi olup, on altı bâb ve bir tekmileden oluşmaktadır.¹⁷⁰

Şerh-i Nevâbigü'l-kelim: Allâme Zemahşerî'nin (ö. 538/1143-44) aynı adlı eserinin 1000/1591-92 tarihinde Medîne-i Münevvere'de vefat eden Akhisarî Mehmed Bedreddin Münşî tarafından yapılan şerhidir. Zemahşerî'nin eseri, Yusuf Sıdkî Efendi (ö. 1319/1901-02) ve Ali Nazima Bey tarafından da şerh olunmuştur. Yusuf Sıdkî

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Birgül Toker (2003), “Şemseddin-i Sivasî'nin *Mir'âtü'l-ahlâk* Adlı Mesnevîsinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

¹⁶⁹ Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

¹⁷⁰ Tâhir, *a.g.e.*, s. 20.

Efendi şerhine *Mehâsinü'l-hisâm* adını vermiştir.¹⁷¹

Zübdetü'n-nesâyah Li-Erbâbil'l-mesâlih: 1005/1597-98 tarihinde San'a valisi olan Hasan Paşa'nın isteği üzerine Cafer Efendi tarafından kaleme alınmış ahlâkî bir eserdir. Eserin nüshaları, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler 1778, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 3422, Nuru Osmâniye Ktp. 4998, Beyazıt Devlet Ktp. Beyazid 1465'te kayıtlı olan yazmalardır.¹⁷²

Şerh-i Gülistân: Ahmed Sûdî Efendi (ö. 1006/1597-98) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Eser İstanbul'da birkaç defa basılmıştır. Ahmed Sûdî Efendi, diğer şârihlere göndermeler yaparak ve hakaretler ederek şerh yazmış olan ender şahsiyetlerden birisidir. Bosnalı olduğu için Sûdî-yi Bosnevî olarak da tanınmıştır. Ayrıca Bostan'ı da şerh etmiştir. Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 957/1550) 1545'de kaleme aldığı manzum lügati *Tuhfe-i Şâhidî*'ye de bir şerh yazmıştır. Şârihin en çok tanınmış şerhi ise *Hâfiz Dîvânü* şerhidir. Bu şerh Farsçaya da tercüme edilmiştir.¹⁷³

Câmiü'n-nesâyah: On altıncı yüzyıl şairlerinden Hüseyin tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Eserin nüshaları: Süleymaniye Ktp. Serez 1744, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 1604, Süleymaniye H. Beşir Ağa 661/19, Süleymaniye-Rşd. 1334/2, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1998/3, İstanbul Üni. Merkez Ktp. Türkçe 567'de kayıtlı yazmalardır.¹⁷⁴

Şerh-i Gülistân: 1010/1601'de Mekke kadısı iken orada vefat eden Hüseyin Kefevî tarafından şerh edilmiştir. Eserin nüshaları: İstanbul Üni. Merkez Ktp. T.y. 3243; Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 955; Beyazıt Devlet Ktp. Türkçe 567'de kayıtlı nüshalardır.¹⁷⁵

Pend-nâme: Şemseddin-i Sivâsî'nin, *Şerh-i Gazeliyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis* adlı mensur eseriyle birlikte aynı yazma içerisindeki bu eser, bir müseddes ile başlamaktadır. Bir gazel, devamında *Pend-i Sivâsî* başlığıyla mesnevî tarzında bir manzumeden oluşmaktadır. Aynı şekilde üç gazel yer almaktadır. "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı kullanılan bu eser toplam 73 beyittir ve tamamlanmamıştır.

¹⁷¹ Tâhir, *a.g.e.*, ss. 30-31.

¹⁷² *a.g.e.*, s.41.

¹⁷³ Bilal Elbir (2005), " XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim, C. 13, No: 2, s. 626.

¹⁷⁴ Tâhir, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁷⁵ *a.g.e.*, s. 48.

Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde, bu eserin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu bildirir. Ayrıca Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi’nde de *Pend-nâme-i Sivâsî* adıyla kayıtlı küçük bir manzûmede bulunmaktadır.¹⁷⁶

Gülşen-âbâd: Şemseddîn-i Sivâsî’nin aynı zamanda *Bahârü’s-sûfiyye* adını taşıyan “mefâilün mefâilün feûlün” vezniyle kaleme aldığı sembolik olarak çiçekleri konuşturduğu ve tarikatın seyr ü sülûkunu öğretmek amacını taşıyan mesnevi de esas itibariyle ihtiva ettiği öğütlerden dolayı bir nasihat-nâmedir. Bu mesnevide, çiğdem, sümbül, zambak, zerrin-kadeh, benefşe, lale, susen, nilüfer, nergis, gül ve bahçedeki diğer çiçeklerin münazaraları biçiminde tasavvufî öğütler verilmiştir.¹⁷⁷

Nasihat-nâme: Şemseddin Sivâsî’nin doğrudan nasihat konusunda, “mefâilün mefâilün feûlün” vezniyle kaleme aldığı bu mesnevi²¹⁷ beyit olup bir kısmı eksiktir. Bu eserde, Hz. Ali’ye duyulan aşırı sevgi ve diğer halifelere güdülen düşmanlığın yanlışlığını anlatma yolunda yazılmış gibi görünmektedir. Çeşitli hikâyelerle bu konuda öğütler verilmiştir.¹⁷⁸

Mir’âtü’l-ahlâk: 1022/1613-1614’de Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılmış ve I. Ahmed’e sunulmuştur. Eser sadece iyi huylardan bahseden yirmi bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümler: ibâdet, sabır ve şükür, şecaat, cidd ü cehd, rıza, vefa, ketm-i sır, seha, aff ü hilm, iffet ve şevk ü muhabbet, hayâ ve tevâzu, emanet ve sadakat, rıfk u şefkat, ulüvv-i himmet, teenni ve müşavere, hilm, gayret, firaset, teyakkuz, iğtinâm-ı fırsat, hazm, sohbet-i ahyâr, riayet-i hukuk, saltanat, vezaret, terbiye-i hadem ü haşem ve evlâddır. Eserin sonunda bir de mev’iza ve nasihat ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. *Mir’âtü’l-ahlâk*’ın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, No. 3537 numarada kayıtlı bir nüshası yer almaktadır.¹⁷⁹

Şehadet-nâme: Edebiyat tarihimizde “Veysî” mahlası ile meşhur Üveys İbn Muhammed (ö.1037/1628) tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. Ünlü nesir yazarı Veysî’nin *Düstûriü’l-amel* adıyla da anılan bu eseri 1283/1866-67 ve 1286/1869-

¹⁷⁶ Toker, *e.g.e.*, s. 438.

¹⁷⁷ Kaplan, *a.g.m.*, s. 795.

¹⁷⁸ *a.g.m.*, s. 795.

¹⁷⁹ Levend, *a.g.m.*, s. 98.

70 yıllarında iki defa İstanbul'da basılmıştır.¹⁸⁰

Şerh-i Bostan: Sadî-i Şîrâzî tarafından 1257 yılında tamamlanan eserin, Prizrenli Şem'î Efendi (ö. 1000/1591-92) tarafından Türkçe yapılan şerhidir. Şem'î Efendi'nin *Gülîstan* ve *Pend-i Attâr* şerhleri de bu sahada adından bahsedilmesi gereken eserlerdir. Şem'î Efendi eserine "*Hediyyetü'l-irfân*" ismini vermiştir.¹⁸¹

2.1.2. Tercüme Eserler

2.1.2.1. Kâbus-nâme Tercümeleri

Kâbus-nâme, Ziyar oğullarından Emir unsuru'l-maali Keykâvus b. İskender Kabus b. Veşmgir'in 475/1082'de oğlu Gilanşah için yazdığı bir nasihat-nâmedir. Keykâvus b. İskender, İran'ın Taberistan ve Gurgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârî hanedanına mensuptur. Sultan Mevdûd'un 1049'da ölümü üzerine Ziyârî tahtına oturmuştur. Ancak emirliğini Tuğrul Bey ve Alparslan'a tâbi olarak sürdürebilmiştir. *Kâbus-nâme*'yi yazdıktan birkaç yıl sonra vefat etmiştir.

Keykâvus'un, devletin başına geçtiğinde nasıl davranacağı konusunda oğluna bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı *Kâbus-nâme* adlı eseri, *Enderznâme*, *Pendnâme*, *Kitâbü'n-Nasîhat*, *Nâsihatnâme* isimleri ile de bilinir. Bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelen eser, Moğol istilası öncesi İslâm medeniyetinin bir özeti olup bu dönemin siyâsî, ictimaî, iktisâdî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri açısından güvenilir bir kaynaktır. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgi veren *Kâbus-nâme*, Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'si ile aynı dönemde yazılmıştır ve Farsça nesrin seçkin örneklerinden birisidir. Kitapta işlenen konular âyet ve hadisler, hikâyeler, hikmetli sözler ve atasözleriyle daha anlaşılır bir hale getirilmiştir. Eser ilk olarak Rıza Kulı Han Hidâyet tarafından Tahran'da neşredilmiş, daha sonra çeşitli tarihlerde yirmiye yakın baskısı yapılmıştır.¹⁸²

Birçok dile tercüme edilen *Kâbus-nâme*, XIV. Yüzyıldan sonra Türkiye Türkçesi'ne de beş kez tercüme edilmiştir. Bu çevirilerden ilkinin yazarı bilinmemektedir. Tercümenin XIV. Yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin

¹⁸⁰ Tâhir, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸¹ *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸² Rıza Kurtuluş (2002), "Keykâvus b. İskender" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25, s. 357.

edilmektedir. Eserin elde bulunan nüshasının başından ve sonundan birkaç sayfa eksiktir.¹⁸³ *Kâbus-nâme*'nin elde bulunan diğer çevirileri ise şunlardır:

Kâbus-nâme Tercümesi: Germiyanogullarından Süleyman Şah b. Mehmed Bey adına Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından yapılmıştır. Bu çevirinin Baba Ali b. Sâlih b. Kutbüddin el-Merendî tarafından harekeli ve güzel bir nesih ile istinsah edilmiş 107 yapraktan oluşan nüshası Kahire Hıdıvvîye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshanın baştan ve sondan on beş sayfalık bir kısmının fotoğrafları Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer alır.

Kâbus-nâme Tercümesi: Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'ın haslarından Hamza Bey'in emri ile Akkadızâde'nin yaptığı çevirinin 1668'de Hasan b. Ali tarafından istinsah edilen bir nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı yazmaları arasında, bir diğeri Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi'nde, üçüncü bir nüshası da British Museum'da kayıtlıdır.¹⁸⁴

Murad-nâme: Bedr-i Dilşad, *Kâbus-nâme*'yi 1427'de bazı ilave ve çıkarmalarla nazmen tercüme ederek II. Murad'a sunmuştur. Bu sebepten dolayı *Murad-nâme* olarak bilinen tercüme kısmen telif eser özelliği taşımaktadır.¹⁸⁵ Eser konusunda Âdem Ceyhan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹⁸⁶

Kâbus-nâme Tercümesi: Eserin en son ve en tanınmış çevirisi Mercimek Ahmed b. İlyas tarafından yapılmıştır. Hem Türk nesrinin hem de çevrildiği dönemin başarılı ve güzel bir örneği olan tercüme çevirenin de belirttiği gibi biraz genişletilerek serbest tarzda yapılmıştır. Mercimek Ahmed kitabın çevirisini 835/1431-32'te tamamladığını belirtmektedir. Bu çevirinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Mercimek Ahmed tercümesi Abdülkurun Şirvânî vasıtasıyla 1880'de Kazan'da yayımlanmıştır. Ayrıca Kayyum Nasırî tarafından Kazan lehçesine çevrilip iki defa basılmıştır. Tercüme, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yayıma hazırlanmıştır.¹⁸⁷ Orhan Şaik Gökyay'ın neşrini, Atilla Özkırmımlı Tercüman 1001 Temel

¹⁸³ Levend, *a.g.m.*, s. 107.

¹⁸⁴ Kurtuluş, *a.g.mad.*, s. 357.

¹⁸⁵ *a.g.mad.*, s. 357.

¹⁸⁶ Adem Ceyhan (1997), *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, MEB. Yay. İstanbul.

¹⁸⁷ Orhan Şaik Gökyay (2007), *Kâbusnâme Keykâvus (Mercimek Ahmed Tercemesi)*, Kabcacı Yay., İstanbul.

Eser serisinde kısmen sadeleştirerek iki cilt halinde yeniden yayımlamıştır.¹⁸⁸

2.1.2.2. Kelile ve Dimne Tercümeleri

Kelile ve Dimne, milâdî III. asırda Hindli filozof Beydeba tarafından hükümdarlara hikmet dersi vermek amacıyla Sanskrit diliyle kaleme alınmıştır. Sanskritçe'deki adı *Krata Dimnaka (Pançatantra)* olan bu mensur eser, bir düzyazı ile on beş hikâyeden oluşur. Bunlardan dokuzu orman hayvanları arasında geçen fabllardır. Diğer hikâyeler ise öğüt vermek için yazılmış hikemî öykülerdir. Eserdeki her hikâye iç içe geçmiş otuz üç küçük hikâyeden oluşur. Öğüt verici fikirler bu hikâyelerin aralarına serpiştirilmiştir. Devlet yönetimiyle doğrudan ilgili olan bu hikâyeler kral Debşelim'in filozof Brahman Beydaba'dan bir konuda bilgi istemesi ile başlar. Beydaba soruya doğru cevabı verdikten ve bir açıklama yaptıktan sonra fikirlerini kanıtlamak için bir hikâye anlatır. İnsanlığın ölmez eserleri arasına girmiş olan *Kelile ve Dimne* dünyanın pek çok diline tercüme edilmiştir. Eserin aslından yapılan tek çeviri Tibetçedir. Ancak, VI. yüzyılda Nuşirevan'ın hakîmi Burzuye (Berze-veyh) tarafından Pehlevi diline; buradan da IX-X. yüzyılda İbn Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiş ve daha sonraki bütün çeviriler bu eser esas alınarak yapılmıştır.

İnsanın günlük hayatta karşılaşılabileceği sorunlar göz önünde tutularak gerekli olgunluğa erişmesi amacıyla yazılan eserin en önemli tercümelerinden biri de XV. yüzyılda Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Envâr-ı Süheylî* adını verdiği çevirisidir. *Hüseyin Baykara*'nın emirlerinden Emîr Ahmed Süheylî adına yazılan bu eser, Türk edebiyatına en fazla etki eden *Kelile ve Dimne* tercümesidir. *Kelile ve Dimne* Türkçeye de pek çok kere tercüme edilmiştir.¹⁸⁹ *Kelile ve Dimne*, Taşkentli Fazlullah b. İbrahim tarafından Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Eser, Ali Rıza Doğrul tarafından *İbn Mukaffa*'nın Arapça çevirisinden yeni Türk harflerine aktarılmış ve başına da bir araştırma yazılarak yayımlanmıştır.¹⁹⁰ *Kelile ve Dimne*'nin Türkçeye yapılan tercümelerinden bazıları şunlardır:

Kelile ve Dimne Tercümesi: Aydınöğlü Umur Bey adına Kul Mesud tarafından 1360'da tercüme edilmiştir. Ebü'l-Maanî Nasrullah b. Mehmed'in Gazneli Behram Şah adına Arapçadan Farsçaya aktardığı *Kelile ve Dimne* tercümesinin eski Anadolu

¹⁸⁸ Atilla Özkırımlı (1974), *Kabusnâme İlyasaoğlu Mercimek Ahmed*, 1001 Temel Eser Tercüman Yay.

¹⁸⁹ İskender Pala (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul, s. 265.

¹⁹⁰ Ali Rıza Doğrul (1945), *Kelile ve Dimne Çevirisi*, MEB Yay., Hint Klasikleri, İstanbul.

Türkçesine çevirisi olan bu eser daha sonra şair Hilâlî tarafından I. Murad adına nazma çekilmiştir.¹⁹¹

Kelile ve Dimne Tercümesi: I. Murad adına manzum olarak Cevherî tarafından tercüme edilmiştir. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Elde bulunan yazma nüshada yazarın adı bulunmamakla birlikte Cevherî ismi eserin bazı yerlerinde geçmektedir. Var olan nüshanın istinsah tarihi 884/1479-80, istinsah eden Süleyman İbn-i Türbedâr-ı Bayezit Han'dır.¹⁹²

Hümâyunnâme: Şiir vadisinde kendisinden söz ettirecek bir varlık gösteremeyen Alâeddin Ali Çelebi'ye asırlar boyu sürmüş bir şöhret kazandıran eser *Hümâyunnâme* olarak bilinen *Kelile ve Dimne* tercümesidir. Latîfî'den başlayarak pek çok tezkire yazarı *Hümâyunnâme* dolayısıyla Alâeddin Ali Çelebi'den büyük takdir ile bahsetmişlerdir. Tarihçi Âlî'nin yirmi senelik bir uğraş sonucu meydana geldiğini söylediği *Hümâyunnâme*'nin yazılış yeri ve tarihi kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir. *Kelile ve Dimne*'nin, Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından *Envâr-ı Süheylî* adıyla Farsçaya çevrilmiş şeklinin tercümesi olan *Hümâyunnâme*, edebî değer ve muhteviyatça Farsça aslını çok aşmış bir eserdir. Alâeddin Ali, ifadesini çok muğlak bulduğu *Envâr-ı Süheylî*'yi üslûp ve imajlar yönü ile yeni baştan yazarcasına işlemiş, muhteviyatını tasfîrî tablolar, âyet ve hadisler, esas metinde olmayan Arapça ve Farsça yeni şiirlerden başka kendisinden ve diğer Türk şairlerinden ilâve ettiği manzum parçalarla zenginleştirilmiştir. Onun elinde eser, Osmanlı-Türk kültüründen gelme imajlar ve yerli hayat unsurları kazanmıştır. Alâeddin Ali'den bahseden bütün tezkire müelliflerince ona gelinceye kadar Türk nesir sanatında eşi görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilmeyecek bir şaheser olarak değerlendirilen *Hümâyunnâme*, asırlar boyu süren büyük bir rağbet ve takdir görmüştür. *Hümâyunnâme*, Tâcizâde Câfer Çelebi, Lâmiî, Kemalpaşazâde gibi şöhretlerin eserlerinden nesir sanatı bakımından çok üstün tutulduğu gibi, Nergisî ve Veysî çapında büyük üstatların bu vadide yeni ve parlak örnekler verdikleri sonraki devirlerde de şöhret ve itibarını devam ettirmiştir. Münşâyâne nesrin tamamıyla aleyhinde olduğu halde Nâmık Kemal bile onu Türk edebiyatı için bir kazanç kabul eder. Bu ilgi yalnız Türk müellifler ile sınırlı kalmamış, yabancı yazarlarca da paylaşılmıştır. Türk dili için yazdığı kitabına *Hümâyunnâme*'den

¹⁹¹ Pala, *a.g.e.*, s.265.

¹⁹² Levend, *a.g.m.*, s. 108.

çeşitli parçalar alan Arthur Lumley Davids, Ali Çelebi'nin bu eseriyle Türk edebiyatında edebî nesrin en güzel örneğini verdikten başka, ince düşünceler ve üslûp güzelliğiyle işlenmiş bu masallar ve hikâyeler dizisi içinde bir ahlâk sistemi kurduğunu söylerken, Hammer de onu ölmez bir eser diye yüceltir. Başta La Fontaine'inkiler olmak üzere Batı edebiyatlarında konusunu hayvanlardan alan masallar ile *Hümâyunnâme* arasında mukayese yapan Dora d'Istria, bu meziyetlerinin yanı sıra eserde birtakım hayvan tipleriyle devrin bazı devlet büyüklerinin temsil edilmiş olduğuna işaret eder. *Hümâyunnâme*, Batı edebiyat âleminin alâkasını devamlı surette üzerine çekmiş, XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak kitap halindeki tercümelerinin yanı sıra seçilmiş parçaları ile de çeşitli dillere tercüme edilmiştir. İlk olarak Brattuti'nin 1654-1659'da yaptığı iki ciltlik İspanyolca tercümenin ardından Galland'ın Fransızca tercümesi gelmiştir. Bununla kalmayıp 1778'de üç cilt halinde daha da genişletilen, 1785, 1786 ve 1833'te yeniden basılan Galland'ın tercümesi ile aslı olan *Envâr-ı Süheylî*'den çok daha fazla alâka gören *Hümâyunnâme*, ondan önce XVII. asrın son çeyreğinde Alman, İsveç, Felemenk ve Macar dillerine çevrilmişti. Galland tercümesi üzerinden Malaya ve Java dillerine dahi çevrilen *Hümâyunnâme*'nin XIX. asrın daha yarısı dolmamışken çeşitli dillerdeki büyüklü küçüklü tercümelerinin sayısı elliye bulmuştur. Eser 1876 ve 1904'teki tercümeleri ile Rusçaya girmiştir. Ayrıca eseri Batı edebiyat dünyasına daha etraflı bir şekilde tanıtmak ihtiyacı ile XIX. asrın başında müsteşrik E. Von Diez de başlı başına bir eser kaleme almıştır. Eski Türk edebiyatının Osmanlı sahasında Batı dillerine en çok tercüme edilen eser olma niteliğine sahip olan *Hümâyunnâme*, işlediği konuya öyle damgasını vurmuştur ki, Batı dillerinde tercümeleri yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı sıralarda D'Herbelot gibi şarkiyatçılar *Hümâyunnâme* sözünü, aslı olan *Kelile ve Dimne*'nin yerine onun Farsçadaki umumi ismi ve müterâdifi şeklinde kullanmışlardır. Dilinin çok süslü olması dolayısıyla vasat okuyucu kitleleri için daha sonraları ayrıca sadeleştirmeleri ve özetleri kaleme alınmıştır. XVII. asırda Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ninkini, XVIII. asırda Osmanzâde Tâib'in *Simâri'l-esmâr (Zübdetü'l-ehâr)* adıyla yaptığı sadeleştirilmiş özet ile daha sonra II. Abdülhamid'in emriyle Ahmed Midhat Efendi tarafından dili daha da sadeleştirilmiş yorumlu ve açıklamalı yeni bir özetidir. Ali Çelebi'nin eseri Osmanzâde'nin özetinden yola çıkılarak Ramanzâde Abdünnâfi İffet tarafından nazma da çekilmiştir. Öte yandan Bursalı Mehmed Tâhir, eserin XVI. asır başlarında

Şerif İbrâhim Mâhir'in yaptığı, basılmamış bir sadeleştirilmesini haber vermektedir. Pek çok yazma nüshası bulunan *Hümâyunnâme*'nin 1835-1876 yılları arasında üst üste çeşitli baskıları da yapılmıştır. *Hümâyunnâme*'nin geçmişte uyandırdığı alâka ve akis yalnız edebiyatta kalmamış, ayrıca minyatür sahasında da kendisini göstermiştir. Bu sahadaki veriler içinde, yazılışından on beş on altı sene sonra tertip edilmiş seksen sekiz minyatürlü nüshası başta gelir. Daha sonra 1567'de meydana getirilmiş otuz minyatürlü başka bir nüshası da vardır. Eserin yarım asır sonra 1589'da yüz atmış beş minyatürle süslenmiş çok daha zengin bir nüshası meydana getirilmiştir. Bunlardan başka yalnızca bazı parçaları elde bulunan çeşitli nüshaları da kütüphanelerde bulunmaktadır.¹⁹³

Şu eserlerde hayvan hikâyelerinden toplanmış, ya da *Hümâyunnâme* tarzında kaleme alınmışlardır:

Merzubân-nâme Tercümesi: Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. XIV. yüzyılda kaleme alınmıştır. *Kelile ve Dimne* tarzında yazılmış hayvan hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu eserden ilk defa Zajaczkovski bahsetmiştir.¹⁹⁴

Enîsü'l-kulûb: Gelibolulu Âlî'nin sanatkarâne nesir konusunda ilk denemesi olan ve 1563'te Şam'da yazmaya başladığı bu eser, *Hümâyunnâme* örnek alınarak kıssa adı altında 100 hikâye ve bunların her birinin sonunda da hisse başlıklı on beyitten oluşan yorum kısımlarının yer aldığı yüz bölümden meydana gelmiştir. Kayıp olduğu bilinen eserin, baştan kırk dokuz kıssalık kısmını içine alan bir nüshası Berlin Staatsbibliothek yazmaları arasında bulunmaktadır. Âlî'nin Kınalızâde Hasan Çelebi'ye gönderdiği yazıda eserin tertibi ile ilgili ifadesindeki “sad kıssa” ve “sad hisse” sözleri yanlış anlaşılabilir olarak onun başka iki eserinin adı sanıla gelmiştir. Eser Hanna Sohweide tarafından ortaya çıkarılıp tanıtılmıştır.¹⁹⁵

2.1.2.3. Bostan Tercümeleri

Sa'di-i Şîrâzî, 1257 yılında tamamladığı bu eserini, İran'ın Fas bölgesinde hüküm süren Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. Bostan'ın ilk yazma nüshalarında *Sa'dînâme* adının kullanıldığı görülmekte ise de, şair muhtemelen eserine

¹⁹³ Ömer Faruk Akün (1989), *Alâeddin Ali Çelebi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. 2, ss. 315-318.

¹⁹⁴ Levend, *a.g.m.*, s. 109.

¹⁹⁵ Ömer Faruk Akün (1989), *Âlî Mustafa Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul, C. 2, s. 418.

herhangi bir ad vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde Sa'di'nin diğer eseri *Gülistan*'a uyması açısından *Bostan* adı yer edinmiştir.

Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser bir mukaddime ve on bölüm halinde ele alınmıştır. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir. *Bostân*'ın Farsça yazmalarının yanında Türkçe tercümelerinde de görülen ve birçok farklılık gösteren “hikâye”, “konuşma” ve konuya işaret eden alt başlıklar muhtemelen daha sonra konulmuştur. *Bostân* yaklaşık olarak 5000 beyitten meydana gelmiş bir eserdir. Ancak bu rakam bazı yazmalarda değişmektedir. Yapılan incelemeler sonucu Sa'di'nin eseri yazdıktan sonra tekrar gözden geçirdiğini ve bazı değişiklikler yaptığını ortaya çıkmıştır.

Sa'di, çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivayetler ile edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkralar halinde anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslup kullanmış, yer yer tarihi şahsiyetlerden de söz etmiştir. Teşbih ve istiarelerinde gerçekçi olmaya özen göstermiş, adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlâk, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir.

Bostan, eğitici rolü dolayısıyla dünyanın birçok yerinde haklı bir üne kavuşmuş, İslâm ülkelerinde bilhassa Farsça öğretiminde başvuru olan ilk kaynaklardan biri olmuştur. Sa'di külliyyatının birçok yazma nüshası içerisinde yer aldığı gibi ondan ayrı olarak da çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır. Külliyyat içerisinde veya ayrı olarak birçok defa basılmıştır. Dünyanın birçok dillerine çevrildiği gibi Türkçeye de pek çok defa tercüme edilmiş ve birçok şerh kaleme alınmıştır.¹⁹⁶

Bostan'ın bilinen ilk Türkçe tercümesi Hoca Mesud b. Ahmed tarafından manzum olarak 755/1354'te yapılmıştır. tercümesine, *Ferhengenâme-i Sa'di* ismini veren Hoca Mesud, bazı beyitleri serbest tercüme etmiş olmakla birlikte eserin seçtiği bölümlerine sadık kalmıştır. Manzûme, “faûlün/faûlün/faûlün/faul” kalıbıyla 1073 beyit olup aslı 4184 beyit olan *Bostan*'ın Türkçe'de bilinen ilk tercümesidir. Edebî değerinden çok dil özellikleri bakımından daha fazla öneme sahip olan eser Veled

¹⁹⁶ Adnan Karaismailoğlu (1996), “Bostân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 6, s. 307.

Çelebi ve Kilisli Muallim Rifat tarafından eski harfler ile yayımlanmıştır. *Ferheng-nâme-i Sa'di*, Sultanların adil olmalarını, insanların birbirlerine iyilik yapmalarını tavsiye ederek dinî-ahlâkî çeşitli öğütler vermektedir.¹⁹⁷

Bostan, 16. Yüzyıl şairlerinden Za'ifî Pîr Mehmed bin Evrenos tarafından da *Bâğ-ı Bihîşt* adı ile 961/1554 yılında tercüme edilmiştir. Eser, "fâûlün/fâûlün/fâûlün/faul" vezni ile tercüme edilmiştir.¹⁹⁸

Bostan'ın Türkçe tercümelerinden günümüzde en yaygın olarak bilinenleri Kilisli Rifat Bilge ve Hikmet İlaydın'ın tercümeleridir. Hikmet İlaydın tercümesinde Sa'di'nin tercümesindeki Farsça metnin tercüme esas alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Hakkı Eroğlu'nun mesnevi tarzında hece vezni ile meâlen yapılmış bir tercümesi de vardır.¹⁹⁹

2.1.2.4. Gülistân Tercümelere

Sa'di-i Şirâzî'nin Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî' adına kaleme aldığı bir diğer eser de *Gülistân* adını taşımaktadır. Eser 656/1258'de tamamlanmıştır. Gerek kendi türü içerisinde gerekse sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olan *Gülistân*, münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra, padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitler ile süslenmiştir. Ancak bu hikâye ve nüktelerin anlatılan konu ile her zaman bir bağlantısının olduğu söylenemez.

Farsça ve Arapça şiirler yanında âyet, hadis ve atasözlerine de yer verilen eserde Sa'di, Abdullah-ı Ensârî'nin, *Makâmât* sahibi Hâmidî'nin, *Kelile ve Dimne* mütercimi Ebü'l-Meâlî Nasrullah-ı Münşî'nin secili üslûbunun etkisi altında kalmakla birlikte bunları daha yumuşatarak ve bir ölçüde sadeleştirerek kendine has bir nesir üslûbu meydana getirmiştir.

¹⁹⁷ Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

¹⁹⁸ *a.g.m.*, s. 794.

¹⁹⁹ Karaismailoğlu, *a.g.mad.*, s.307.

Yazıldığı tarihten günümüze ilgiye okunan *Gülistân*'ın dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshaları mevcuttur. İlk olarak Latince tercümesi ile birlikte G. Gentius tarafından yayımlanan eserin İslâm dünyasında matbaanın kurulduğu ülkelerde sayısı birkaç yüzü aşan baskıları yapılmıştır.

Gülistân ilk olarak 793/1391 tarihinde Seyf-i Serâyî tarafından Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (*nr. 1553*) bulunan tek nüshasının tıpkıbasımı bir önsöz ile birlikte 1954'te Feridun Nafiz Uzluk tarafından Ankara'da neşredilmiş, A. Fehmi Karamanlıoğlu, bu nüshanın tenkitli metni ile dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır. Karamanlıoğlu çalışmasının başında tercüme hakkında daha önce yapılan çalışmaları değerlendirmiş, eserin dil özelliklerini ise bir makale halinde yayımlamıştır. Bu makale daha sonra eser ve tıpkıbasım ile beraber neşredilmiştir.

Gülistân'ın İsbicâbî adlı bir kişi tarafından Çağatay Türkçesi'ne yapılan bir tercümesi 800/1397-98 yılından bitirilmiştir. Eser Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Şâhidî İbrâhim Dede, Şem'î, Sûdî Bosnevî, Aysî Mehmed Efendi, Hevâî-yi Bosnevî, Şeyhülislam Hocazâde Esad Efendi, Hasan Rızâ Efendi, Babadâğî İbrâhim Efendi, Ahmed Sâib İzzet, Mehmed Said, Tayyâr, Niğdeli Hakkı Eroğlu, Kilisli Rifât, Hikmet İlaydın ve Yâkup Necefzâde tarafından da tercüme edilmiştir. Ayrıca birçok defa şerh edilen eser, sadece tercüme ve şerh edilmekle kalmamış, ayrıca birçok taklidi kaleme alınmıştır. Muînüddîn-i Cüveynî'nin *Nigâristan*'ı, *Câmî*'nin *Bahâristân*'ı, Mecd-i Hâfî'nin *Ravza-i Huld*'u, Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*'ı, Kâniî'nin *Perîşân*'ı, Sâilî'nin *Ravzatü'l-ahbâb*'ı, Ahmed Şirâzî Vekâr'ın *Encümen-i Dâniş*'i, Molla Tarzî'nin *Ma'denü'l-cevâhir*'i, Hargopal Münşî'nin *Sünbülîstan* ve Mehmed Fevzî Efendi'nin *Bülbülîstân* adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir.²⁰⁰

Türk Edebiyatı'nda bu tanınmış eserlerin tercümelerinden başka pek çok eserin daha tercümeleri yapılmıştır. Bunlar arasında I. Ahmed dönemine kadar yapılan tercümelerden bazıları şunlardır:

²⁰⁰ Tahsin Yazıcı (1996), "Gülistân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 14, ss.240-241.

Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil Be Pusereş: Ahmed-i Dâ'î'nin, "mefâîlün/mefâîlün/faûlün" vezni ile yazdığı bu eser 115 beyitlik bir mesnevidir. Baş ve son kısımları dışında Farsçadan tercüme edilmiş olup baştan sona cinaslarla örülmüştür. Eser, Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e öğütlerini içermekte olup çocuk muhatap alınarak yazılan ilk nasihat-nâme olarak kabul edilmektedir.²⁰¹

Tercüme-i Pend-i Attâr: Şeyh Feridüddin Attâr'ın (ö. 627/1229-30) manzum eserinin, Emre adlı bir şair tarafından manzum olarak yapılan tercümesidir. Eser şehven Emrî, Cevrî, Makâlî ve Şemseddin Sivâsî'ye ait gösterilmiştir.²⁰² Eser Azmi Bilgin tarafından yayımlanmıştır.²⁰³

Hikâyet-i U'cû-be ve Mahcûbe: II. Bayezid'in oğlu şehzade Alemşah adına Sıtkı Seyit Ahmed b. Hasan tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Dokuz bölümden oluşan eserin her babının sonunda iki hikâyeye anlatılmıştır.²⁰⁴

Şerefü'l-İnsân: Lamiî'nin bu önemli eseri, *Resâil ü İhvâni's-safâ* adlı Arapça felsefe ansiklopedisinin yirmi birinci kısmının Kanuni Sultan Süleyman adına 1527'de yapılan çevirisi olup, insanlarla hayvanlar arasında bir münazarayı konu alır. Eserin pek çok kütüphanede yüze yakın nüshası bulunmaktadır.²⁰⁵

Tercüme-i Zahîretü'l-mülûk: 786/1384-85'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Gelibolulu Sürûrî tarafından, Amasya'da Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Şehzade Mustafa'nın hocası iken, onun arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ay içerisinde tercüme edilmiştir. Bir mev'ıza kitabı olan bu eser; imanın ahkamı, ubudiyet haklarının edası, mekârim-i ahlâk hususunda devlet reislerinin hülefa-i râşidînin siretlerine uyması, ana-baba, karı-koca, evlad ve akraba hakları, saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, insanın mahlukat içindeki hususi mevki ve önemi, emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, şükr-i ni'met, sabrî ale'l-mesâib, zemm'ül-kibr ve'l-gadab olarak on bölümden meydana gelmiştir.²⁰⁶

²⁰¹ Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

²⁰² Tâhir, *a.g.e.*, s. 28.

²⁰³ Azmi Bilgin (1998), *Terceme-i Pendnâme-i Attar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

²⁰⁴ Levend, *a.g.m.*, s. 110.

²⁰⁵ Günay Kut (2003), "Lamiî Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 27, s. 96.

²⁰⁶ Tâhir (1342), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, C. 2, s. 226.

Tedbîr-i İksîr: 971/1563-64 yılında vefât eden Hüsameddün Semâyî tarafından, İmam Gazâlî'nin ahlâk ve tasavvuf konulu *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinden Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine tercüme edilmiştir.²⁰⁷

Tercüme-i Tibr-i Mesbûk: Gazzâlî'nin (ö.18 Aralık 1111) Sultan Sencer'in emri üzerine, huzurunda geçen konuşmaları Farsça olarak yazdığı eserinin Arapça tercümesinden Aşık Çelebi (ö. 1572) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin nüshaları; TBMM Ktp. 249; Süleymaniye Ktp. : Mihrişah Sultan 161, İbrahim Ef. 463; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat 35'dir.²⁰⁸

Ahlâkî konulu eserler arasında siyâset konulu eserleri de saymak mümkündür. Çünkü siyâset-nâmeler, ahlâkî eserlerinde işledikleri adalet, şecaat, cömertlik gibi konuları işlemektedirler. Ayrıca bu eserler genel olarak hükümdarlar için kaleme alınmışsa da geniş halk kitlelerine hitap ettiği için ahlâkî eserler arasında yer almışlardır. Konumuz olan Ahlâk-ı Muhsinî tercümesi de bu sınıfa giren bir eserdir. Tercüme, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. Güzel ahlâktan ve güzel ahlâkın nasıl oluşturulması gerektiğinden bahsettiği gibi devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, hükümdarın halkına nasıl davranması gerektiği ile ilgili konulara da yer vermiştir. Ayrıca eserin otuz ikinci bölümünde yer alan "Siyaset" başlıklı bölüm ve kırkıncı bölümde yer alan hizmetlilerin tertibi ile ilgili bölümler dolayısıyla bu kategoriye girmektedir. Bu yüzden ahlâk kitaplarını incelerken siyaset-nâmelerden de bahsetmek yararlı olacaktır.

2.2. SİYASET-NÂMELER

Siyaset, Arapça sözlüklerdeki anlamıyla, bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Siyaset kelimesi, hükümet ve devlet idaresi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatına "siyaset" denir. Siyasetle yani devlet yönetimiyle ilgili eserlere de "siyasetname" denilmiştir.²⁰⁹ Daha sonraları hükümet işleri, politika, diplomasi yerine de kullanılmıştır. Siyâset, şeriat hükümlerine göre suçluyu cezalandırmak manasına gelen "siyaset etmek" anlamında da kullanılmıştır. Buna "siyâset-i şer'îye", hükmün uygulandığı yere ise "siyâset-gâh" denilmiştir. Siyâset

²⁰⁷ a.g.e. , s. 42.

²⁰⁸ a.g.e. , s. 31.

²⁰⁹ Mehmet Şanlı (2009), "Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Siyasetnamelerden Faydalanmanın Akademik Başarıya Etkisi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, s. 8.

ve halk yönetimi ile ilgili konular, eski bilimlerini sınıflamada “hikmet-i ameliye” arasında yer alır.²¹⁰

Siyasetnamelerin çoğu, devletin ileri gelen şahısları veya kâtipleri tarafından yazılmıştır. Siyasetnamelerin gayesi; idarecilere en iyi şekilde devlet işi nasıl yapılır göstermektir. Bunların konularını idareciler oluştururlar. İlk ve ortaçağlarda, siyasi iktidarı ellerinde tutanlar hükümdarlar olduğu için bu tür eserler, daha ziyade hükümdarlar için kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, genel figürler onlardır. Bunlar genel prensip koymadan, daha çok hükümet etme sanatıyla uğraşırlar. Tavsiyeleri tecrübeye dayanır. Öğütleri, bir filozofun politika felsefesinin neticesi ya da bir bilginin hükümet teorisi değildir.²¹¹

İlk ve orta çağlarda hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Bu durum hükümdar ile tebaası olan halkın arasında bir uçurum meydana getirmiş ve hükümdarların halktan uzaklaşmasına ve izole bir yaşam sürmelerine neden olmuştur. Hükümdarın çevresinde yer alan zalimlerin, hükümdarı halka karşı kışkırtmaları üzerine halk büyük zulümler görmüştür. Halkın ıstırabını yakından gören fikir adamları, her fırsatta hükümdarlara, vezirlere adaletli davranmayı öğütlemişler, adalet olmadıkça saltanatlarının uzun sürmeyeceğini anlatmaya çalışmışlardır. İşte siyaset-nâmeler bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış eserlerdir.

Siyasetnameler, yazıldıkları dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantısını da aksettirdikleri için, son derece önemli belgelerdir. Siyasetnameler aynı zamanda, ahlaki eserler olarak kabul edilirler. İlk ve Orta çağlarda, ahlakın temeli din olduğundan, siyasetnameler de buna uygun olarak, dini esaslara dayandırılmıştır. Siyasetnameler İslam'a çok güzel adapte edilmişler, böylece kendilerinden sonrakileri de derin tesirler altına almışlardır. İslami devirlerde yazılan siyasetnamelerde Kur'ân-ı Kerim'den, Hadis-i Şerif'lerden, menkıbelerden, hikâye ve fıkralardan, atasözleri ve şiirlerden alıntı yapılarak, işlenen konuların inandırıcı olmasına gayret edilmiştir. Siyasetname türündeki eserleri kaleme alanlar, iyi bir eğitim görmeyen yanı sıra, devlet tecrübesine de sahiptirler. Onların gayeleri; yöneticilere, devlet işlerinin en iyi nasıl

²¹⁰ Levend, *a.g.m.*, s. 168.

²¹¹ Şanlı, *a.g.e.*, s. 8.

yapılacağını göstermektedir.²¹²

Bu türden öğretici, yöneticilere yön verici ahlâki eserler İran ve eski Batı medeniyetlerinde yazılmaktaydı. Osmanlı döneminde yazılan bu tarz eserlerin oluşmasında kendilerinden önce yazılan bu eserlerin katkısı çöktür. Bu tür eserler özellikle de muhteva bakımından İran eserleriyle benzerlikler göstermektedir. Bazıları da İran eserlerinin birebir tercümesi mahiyetindedirler.²¹³

Bu tür yazılar, Doğuda çok eskiden beri mevcuttur. Sâsânilerin son zamanlarında, hükümdarlara öğütler mahiyetinde ele alınan nasihat kitapları Andarz-nâme, Pend-nâme adı altında yaygın idi. Tansar'ın *Mektubu*, *Büzürc Mihr Risalesi* bunların başında gelir. İran kökenli meşhur bir diğer eser de *Kelile ve Dimne*'dir. Eser politika, devlet idaresi, ahlâk kitabıdır.²¹⁴

Bu sırada Batı da bu sahada bir hayli eser vermiştir. Bu konuda söz sahibi kişilerden, en iyi devlet şeklini araştıran Eflâtun ile Aristo'nun eserleri Yunan yarım adasında mevcut olan hükümet şekilleri göz önüne alınarak kaleme alınmışlardır. Eflâtun'a göre bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yöneticilere yardım etmelidir.²¹⁵

İslâmiyet'in gelişiyle gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde siyasi konularla ilgili pek çok işaretler vardır. Bu arada İslâm'ı dışarıdan etkileyen iki görüş vardır. Bunlardan ilki Eflâtun ve Aristo'nun görüşüdür. Ama İslâm dininin otoritesi de başta tanınmaktadır. Bunlara göre ilim iki kısımdır. Birincisi nazarî ilimler, ikincisi amelî ve medenî ilimler. İkincisi ahlâk ve siyaset diye iki bölümde mütalaa edilir.

Bunun yanında gelişen diğer görüş ise, daha önce söylediğimiz İran tesirinde kalan nasihat-nâmecilerin görüşüdür. Bunların örnekleri de Doğu (İran-Hint) literatürüdür. İbn Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne*'si, Câhız'ın *Kitabü't-Tâc*'ı, Keykâvus'un *Kâbus-nâme*'si ve nihayet Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyaset-nâme*'si gelmektedir.²¹⁶

Bu eserlerin kaynağı eski İran (Sasanî) krallığına dayanmaktadır. *Andorznâme* veya *Pendnâme* adıyla anılan o döneme ait eserler İslâmiyet'ten sonra Arapçaya

²¹² Şanlı, *a.g.e.*, s 9.

²¹³ Uğur, *a.g.e.*, s.14.

²¹⁴ *a.g.e.* , s.14.

²¹⁵ *a.g.e.* , s.15.

²¹⁶ *a.g.e.*, ss.16-17.

aktarılrken âyet, hadîs ve dinî motiflere bürünerek İslâm dinine adapte olunmuştur. İslâmî sahada kaleme alınmış ilk eserlerde eski Yunan filozoflarından Aristo ve Eflâtun'un görüşlerinin büyük tesirleri olmuştur. Eflâtun ve Aristo'nun fikirleri İslâm filozoflarına başlıca kaynak teşkil etmiştir. Bu iki filozofun eserleri daha önceleri Arapçaya çevrilmiş olmakla beraber, devlet kavramını ele alarak Eflâtun ile Aristo'nun bu konudaki fikirlerini uzlaştırmaya çalışan, kendi düşüncelerini de ekleyerek aklî ve mantıkî sonuçlara bağlayan ilk filozof, Farabi'dir (ö. 339/950). Farabi'yi başka İslâm filozofları izlemiş ve Eflâtun ile Aristo'nun fikirleri türlü eserlerde işlenmiştir.²¹⁷ Prensip koymaktan çok hükümet etme sanatı üzerinde duran bu eserler ya teorik olarak âlimler tarafından; ya da pratik olarak bizzat devlet görevlileri tarafından kaleme alınmışlardır. Bu eserler başlıca üç grupta toplanabilir:

- a) Siyâset konusunu fıkıh ve kelam açısından ele alıp bu hususta İslâm dininin görüşünü açıklayan eserler. Bu tip eserlere Mâverdi'nin *el-ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Diniyye*'si sayılabilir.
- b) Pratik amaçlar güden ve sultanlara örneklendirilmiş öğütler veren eserler. Bu eserlere Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme* adlı eseri örnek gösterilebilir.
- c) Lâyiha şeklinde olan eserler. Bunlar belli dönemleri konu edinen eserlerdir. Mesela Koçi Bey tarafından IV. Murad için kaleme alınan *Koçi Bey Risalesi* IV. Murad dönemi devlet yönetimindeki bozulmaları konu edinmiştir.

Bunun yanında İslâm felsefesi ile Yunan filozoflarının görüşlerini birleştiren Z. Reis'in *Nazariyatü's-siyâsiyye* adlı eseri veya başlı başına bir teori ortaya koyan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si gibi eserler de sayılabilir.²¹⁸

Osmanlı'da da siyâset-nâmeler diğer milletlerde olduğu gibi devlet yönetiminde meydana gelen bazı aksaklıkların ortaya çıkması sonucu yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu konuda ilk aşamalar tercümeler ile gerçekleşmiştir. Gerek Farsça gerekse Arapçadan tercüme edilen bu eserlerde *Kutadgu Bilig*'in öz fikirlerinden yararlanılmıştır. Ancak yine de Osmanlılar döneminde Sühreverdî, Gazzalî, Nizâmülmülk, Keykâvus, İbn Mukaffâ, Nasûriddin Tûsî, Sadi ve Firdevsî gibi âlim ve yazarların siyâset ile ilgili eserleri okutulmuş ve birçoğu tercüme edilmiştir. Bunun yanında zamanla telif siyâset-nâmelerde kaleme alınmaya başlanmıştır.

²¹⁷ Levend, *a.g.m.*, s. 176.

²¹⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 406.

Siyâset-nâmelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar belirtilir; saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışı ve inanışına göre en uygun örgütün nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır. Devlet yönetiminin şerefli, fakat güç bir sanat olduğu dile getirilir. Bu eserler salt önerilerden ibaret değildir. Konular anlatılırken pek çok âyet, hadîs, hikâye, atasözü gibi parçalar ile eserde anlatılan mevzu desteklenir ve bu sayede anlatım dili monotonluktan kurtulmuş olur. Bu eserlerin en dikkate değer tarafı ise doğu ve batının düşünce sistemlerinin bir İslâm sentezi çerçevesinde yoğrulmuş olmasıdır. Bu konuda yazılmış eserlerden, çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askerî ve malî örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve görenekleri öğrenmek mümkündür. Siyâset-nâmelerde öngörülen başlıca fikirler şöyle sıralanabilir:

- a) Padişah Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olup ona itaatsizlik Allah'a itaatsizlik sayılır. Sultan, devletin idaresini vezir ve nedimleri sayesinde yürütmek zorundadır. Bu bakımdan veziriazam seçimleri çok önemlidir.
- b) Din ve devletin devamı için asker gereklidir. Askere önem verilmeli, törenleri, eğitimleri, maaşları kontrol altında bulundurulmalıdır.
- c) Osmanlılarda cemiyetin efendisi halktır. Sanat ve ziraat ehli kişilerden oluşan halk, devleti ve hazineyi ayakta tutan, memleketi imar eden topluluktur. Padişah ve idareciler halka adaletli davranmalı, vergiyi düzenlemeli ve onlar arasında usulsüzlüğe meydan vermemelidir.
- d) Hazine; halk, asker ve ülkenin imarı için elde bulunması gereken paradır. Hazineyi dolu tutmak için halkı soymak siyaset değildir. Ancak hazinenin geliri giderinden fazla, en kötü ihtimalle birbirine eşit olmalıdır.
- e) Osmanlılarda görülen bozukluğun giderilmesi için önce bozukluğun nedenleri araştırılmalıdır. Çünkü bozulma yavaş yavaş kendini göstermiş ve rüşvet gibi kötü alışkanlıklar giderek devletin her kademesini sarmıştır. Bunun sonucunda idare ve orduda disiplin kalmamış, gider çoğalıp gelir azalmıştır. Birtakım siyâset-nâmeler bu durumun çözümü için Kanunî devrini model almayı; diğer bir kısmı ise özellikle son dönemlerde batıyı

örnek almayı öngörmüşlerdir.²¹⁹

2.2.1. İyi Bir Siyaset-nâmede Bulunması Gereken Özellikler

1. Halk tanrının emanetidir.
2. Saltanatın temeli adalettir.
3. Hükümdarlık şartları, hükümdara yakışacak huylar.
4. Hükümdarda bulunması gereken başlıca erdemler (adalet, şecaat, cömertlik...vs).
5. Dinin ve ahlakın emrettiği vasıflar (rahmet, şefkat, mürüvvet, hakkı yerine getirmek, acele emir vermemek, çabuk öfkelenmemek vb.).
6. Kaçınılması gereken haller (zulüm, hasislik, kibir, gurur vb.).
7. Danışmanın faydaları.
8. Hükümdarın nedimleri, muhasipleri ve yakınları.
9. Devlet işlerinin ehil adamlara verilmesi.
10. Derecelerin gözetilmesi.
11. Maliye ve hazine hakkında öğütler.
12. Tebaa ve reayanın hali.
13. Tımar ve zeamet erbabının durumu.
14. Hükümdarın vezirlere, kadınlara, bilginlere karşı tutumu.
15. Hükümdarın halkla münasebetleri, halkın şikâyetini dinlemesi.
16. Hükümdarın askerlere karşı davranışı; ulufenin zamanında verilmesi.
17. Baştakilerin halka zulmü.
18. Halkın sitem ve âhının mülkün temelini yıkabileceği.
19. Memurların görev şartları.
20. Şeriatın gerektirdiği cezalar.
21. Başka memleketlerle olan münasebetler.²²⁰

Bursalı Mehmed Tâhir, “*Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*” adlı eserinde (İstanbul, 1332/1913) Osmanlılara ait çeviri ve telif 172 adet siyâset-nâme ismi sıralar.

²¹⁹ a.g.e., s. 406.

²²⁰ Şanlı, a.g.e., ss. 9-10.

Bunun yanında Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmış siyâset-nâmeler sayılamayacak kadar çoktur. Agâh Sırrı Levend'in siyâset-nâmeler üzerine yaptığı geniş araştırmasında gerek batı, gerekse İslâm dünyasında yazılmış olan siyâset kitaplarının en ünlüleri ile basılmış olanları, yazarları ile birlikte, kronolojik bir sıra içerisinde el yazması olanları kayıtlı oldukları kütüphane ve sıra numaraları verilerek bilimsel bir çerçeve içerisinde incelenmiştir. Şimdi konumuz olan *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nin yazıldığı döneme kadar yazılmış olan siyâset-nâmelerin bazılarını kısaca bir göz atalım.

2.2.2. 17. Yüzyıla Kadar Yazılmış Olan Siyâset-nâmeler

Kutadgu Bilig: Daha önce telif ahlâk kitapları arasında zikrettiğimiz bu eser aynı zamanda Türk Edebiyatı'nda yazılmış ilk siyâset-nâmedir.

Kenzü'l-küberâ: Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1400 yılında kaleme alınmıştır. Eserin tam adı *Kenzü'l küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ*'dır. Dört bölümden meydana gelen eser klasik İslâm siyâsî düşüncesinin tipik bir örneğini temsil etmektedir. *Kenzü'l-küberâ*'da devletin gerekliliği, padişahların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oluşu, taşımaları gereken nitelikler, reâyâyaya iyi davranmak gerektiği, toplumu oluşturan unsurların kendi yerlerinde bulunması gerektiği gibi konular ele alınmıştır. *Kenzü'l-küberâ*, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.²²¹

Mir'atü'l-mülûk: Ahmed bin Hüsâmeddin Amâsî'nin, *Kitab-ı Mir'atü'l-Mülûk*'u, Osmanlılar döneminde yazılan siyaset kitaplarının ilk örneklerinden biridir. 1406 tarihinde henüz Amasya hâkimi olan Çelebi Mehmet'e (1413-1421) sunulan eser, klasik Osmanlı siyasetname kitaplarından biçim ve içerik olarak ayrılmaktadır. Kaynağı antik Yunan ve İran literatürüne dayanan, ve Emevilerden itibaren Müslüman düşünürler ve devlet adamlarınca geliştirilmiş olan "Ahlâk" ve "Adâb" geleneği *Miratu'l-mülûk*'un takip ettiği gelenektir. İki bölümden oluşan *Miratü'i-mülûk*'un ilk bölümü Müslüman düşünürlerce Aristo, Eflatun ve Galen'in eserlerinden faydalanılarak oluşturulan amelî hikmet konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde Amasî'nin temel kaynağı daha sonra Kınalızâde Ali Çelebi'nin, *Ahlâk-ı Alâî*'sine de örnek teşkil eden Nasiruddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nasiri*'sidir. İkinci bölüm Osmanlı ilim dünyasında büyük etkisi olan Gazali'nin Farsça kaleme aldığı nasihatnâme eseri *Nasihatu'l-mülûk*' dur. Bu bölümde adâb eserlerinde işlendiği şekliyle yazar bir hükümdarda bulunması gereken özellikleri

²²¹ Kemal Yavuz (1991), *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara.

geçmiş hükümdarların hayatlarından kesitler sunarak anlatmaktadır. Kitabın tamamında merkezi bir yer tutan adalet kavramı da bu bölümde daha somut olarak işlenmekte, hukuka bağlılığın önemi belirtilmektedir.²²²

Risâle: 926/1519 tarihinde Derviş Mehmet adlı bir kişi tarafından kaleme alınmıştır. Agâh Sırrı Levend eserin “padişahların zulmü ve adaleti hakkında şeyhin kerametleri” konusunda olduğunu belirtir. Ayrıca eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu söyler.²²³

Nasihât-i Sultan Murat: Sultan II. Murat tarafından oğlu II. Mehmet’e (Fatih Sultan Mehmet) devlet yönetimi hakkında öğütler vermek amacı ile yazılmış bir eserdir. Topkapı Ktp. , Revan No. 407’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.²²⁴

Enîsü’l-celîs: Kasım b. Seydi El Hafız Ankari tarafından padişahlara öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. II. Murat’a sunulmuştur. Berlin Devlet Ktp., No. 256’da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.²²⁵

Miftâhu’l-‘adl: Hacıoğlu Hüsameddin tarafından Çağatayca olarak kaleme alınıp şehzade-i muazzam Timur Bey’e sunulmuştur. Agâh Sırrı Levend “Siyâset-nâmeler” adlı makalesinde bu eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu belirtir.²²⁶

Rümûzü’l-künûz: Akhisarlı İlyas İbn İsa Saruhanî (ö.967/1559) tarafından padişahlar, vezirler, şehzadeler, lalalar, müftüler, kazaskerler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, bendeler ve şeyhlere öğütler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin Ankara Genel Ktp., No. 811/1’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.²²⁷

Âsaf-nâme: Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1539-1541 yılları arasında sadrazamlık yapmış Lûtfi Paşa tarafından 1541-1563 tarihleri arasında yazılmıştır. Lûtfi Paşa, *Âsaf-nâme* adını verdiği eseri neden yazdığını şöyle açıklamıştır: “...Sultan Süleyman Han bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümâyun’un kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, veziriazamlık hizmetine gelen kardeşlerime hediye olsun diye,

²²² Mehmet Şakir Yılmaz (1998), “Political Thought In The Begining Of The Ottoman Empire as Expressed In Ahmed Bin Husameddin Amasi’s Kitab-ı Miratu’l Muluk”, Bilkent Üniv. Tarih Bölümü Tez, Ağustos.

²²³ Levend, *a.g.m.* , s. 185.

²²⁴ *a.g.m.* , s. 184.

²²⁵ *a.g.m.* , s. 185.

²²⁶ *a.g.m.* , s. 185.

²²⁷ *a.g.m.* , s. 185.

veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona *Âsaf-nâme* adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler...” Eser, veziriazamlık, ordu, maliye ve halkın yönetimine ilişkin önerilerin yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır. Coşkun Yılmaz’a göre, Osmanlı sistemindeki sarsıntıyı fark eden ilk siyasi düşünür olarak dikkati çeken Lütü Paşa, *Asâf-nâme* ile Osmanlı siyasi düşünce tarihinde yeni bir üslubun öncüsü olmuştur ve eser türünün en iyi örneklerindendir.²²⁸ Mehmet İpşirli’ye göre ise *Âsaf-nâme*, en yetkili kalemden çıkmış, kısa ama gerçekçi bir ıslahat risalesidir.²²⁹ *Âsaf-nâme* Ahmet Uğurlu tarafından yayınlanmıştır.²³⁰

Gülşen-i Mülûk: Zaifî Pir Mehmed b. Evrenos b. Nurettin’in külliyyâtının 159b-167b varakaları arasında yer alan *Gülşen-i Mülûk* padişaha, vezirlere ve diğer devlet erkânına nasihat veren bir eserdir. Eserin 1540 tarihinde tamamlandığı sebab-i te’lif bölümünde yer alan “tuhfetü’z-zeka” terkihi ile belirtilmiştir. Zaifî, *Gülşen-i Mülûk*’un sebab-i te’lif bölümünde, eseri, Kanûnî’nin vezirlerinden (Sofu) Mehmet Paşa’nın teklifi üzerine yazdığını ve Kânûnî Sultan Süleyman’a sunduğunu belirtir. Konular, “işaret, nesâyih, temsil, hikmet, tenbih, nükte, hulk, haslet, azîmet, âdet, âdâb, lu’b-ı nerd, şikâr, remz, fazîlet, isâbet, nasihat, hikâyet, terbiyyet, tezkire, siyâset gibi başlıklar altında anlatılmaktadır. Eserde, tekdüzelikten kurtulmak için, uygun yerlerde âyet, hadis, şiir, kıt’a, beyit ve mısralara da yer verilmiştir. *Gülşen-i Mülûk*, siyâset-nâme ve nasihat-nâme hedefli olduğu için, ideal bir devlette kimlerin nasıl davranmaları, hangi siyâseti gütmeleri gerektiği hakkında bilgi veren bir kitaptır. Eserde her mevki ve makamdaki insanın vazifeleri ve davranış hudutları çizilmiştir. Zaifî her hususta, fikirlerinin doğruluğunu ispat için hikâyelere de başvurmuştur. Anlatılan konu ile ilgili ayet ve hadislerle de iktibas edilmiş ve eserin bazı yerlerinde bu ayet ve hadislerin meallerine de yer verilmiştir. Ayrıca eserin bazı yerlerine de manzumeler serpiştirerek, monotonluktan kurtulmasını sağlamıştır.²³¹ *Gülşen-i Mülûk*, Abdülhakim Koçin tarafından yayınlanmıştır.²³²

²²⁸ Coşkun Yılmaz (2003), “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 2, ss. 299-338.

²²⁹ Mehmet İpşirli, *Asafname*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 3, s. 456.

²³⁰ Lütü Paşa (1988), *Âsafnâme*, (haz., Ahmet Uğur), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

²³¹ Mustafa Zaifî (2004), *Gülşen-i Mülûk*, (haz. Vedat Ali Tok), Kayseri, ss. 4-9.

²³² Abdülhakim Koçin (2005), *Zaifî Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay., Ankara.

Nushatü's-selâtin: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Zilkade 989'da (Aralık 1581) Halep'te yazdığı²³³ *Nushatü's-selâtin* hükümdarlar için gerekli vasıf ve şartları belirten bir siyâset-nâmedir. *Nushatü's-selâtin* sosyal hayatla ilgili bir eserdir. Bu eser, yazıldığı dönemin siyasî ve sosyal durumunu göstermesi açısından kayda değer bir kaynaktır. Ayrıca eserde otobiyografik bilgiler bulunmaktadır. Bir önsöz, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Önsözü ve birinci bölümünde padişahların yapmakla yükümlü oldukları işler, ikinci bölümünde kanun dışı meydana çıkan karışıklıklar, üçüncü bölümünde yakışsız bazı hallerden dolayı halkın aciz durumda kalması, dördüncü bölümde ise yazarın uğradığı haksızlıklardan ve hayatından bahsedilmekte, okuyucuya bazı öğütler verilmektedir.²³⁴ *Nushatü's-selâtin*, A. Tietze tarafından 1979 yılında Viyana'da neşredilmiştir.²³⁵

Fusûlü'l-halli ve'l-'akd ve Usûlü'l-harci ve'n-nakd: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Safer 1007'de (Eylül 1598) tamamladığı eseridir. III. Mehmet döneminde düzenin bozulması üzerine kaleme alınmıştır. Eser uzun bir önsöz ile 32 fasıldan oluşmaktadır. Hicretten beri geçen bin yıl içerisinde kurulan devletlerin çöküş sebeplerini anlatmaktadır. Arapça ve Farsça inşa, secili nesre iltifat etmeyen oldukça sade bir dil ile kaleme alınmıştır. Eser, müellifin ölümünden sonra ün kazanmıştır.²³⁶

Fazâ'ilü'l-vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-ümerâ: Nev'i (ö. 1007/1598) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Ayasofya Ktp., No. 2893'de kayıtlı bir nüshası vardır.²³⁷

Fusûlü'l-ârâ fî Şâni'l-mülûkâ ve'l-vüzerâ: Şeyhülislam Esat Efendizâde Mehmet Şerif Efendi (ö.1024/1615) tarafından ehil olmayan kişilerin vezirlik rütbesine getirilmelerinden şikâyet etmek maksadı ile kaleme aldığı eseridir. İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 6938 numarada kayıtlı bir nüshası vardır.²³⁸

Gencîne-i Adâlet: Kâtibî Sâdık Efendi'nin Sultan I. Ahmet döneminde kaleme aldığı bir eseridir. Topkapı Ktp. Bağdat No. 348 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 3319 numaralarda kayıtlı iki nüshası mevcuttur.²³⁹

²³³ Akün, *a.g.mad.*, s. 415.

²³⁴ Levend, *a.g.m.*, s. 185.

²³⁵ A. Tietze (1982), *Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultans of 1581, I-II*, Wien 1979.

²³⁶ Akün, *a.g.mad.*, s. 415.

²³⁷ Levend, *a.g.m.*, s. 186.

²³⁸ *a.g.m.*, s. 186.

²³⁹ *a.g.m.*, s. 186.

Hâb-nâme: Veysî'nin (ö. 1037/1627) Hz. Âdem zamanından itibaren dünyada olagelen büyük kötülükleri ve bunlardan alınması gereken dersleri bir rüya vasıtası ile anlattığı mensur küçük bir eseridir. *Hâb-nâme* Türk nesrinin en önemli örneklerindedir. Yazar bir gece kendisini, yolda I. Ahmet'in karşısına çıkmış gibi düşünür. Ona memleketin içinde bulunduğu karışık durumu ve buna karşı ne gibi önlemler alacağını soracaktır. Bu düşünceler içerisindeyken uykuya dalar. Rüyasında karşısında seçkin bir topluluk vardır. Her birisi altın tahtlar üzerinde oturan bu nur yüzlü kişilerin nedimleri de yanlarındadır. Veysî de bunlar arasına karışır. Bu nur yüzlülerden biri İskender-i Zülkarneyn, iki yanında oturanlar ise Osmanlı padişahlarıdır. Biraz sonra Sultan Ahmet içeri girer ve tam İskender'in karşısındaki tahta oturur. Sonra ona memleket işlerindeki bozukluklardan dolayı üzüldüğünü, eski devirlerde durumun daha iyi olduğunu ve geçmiş zamanların padişahlarına özendiğini, özellikle yeniçerilerden şikâyetle kendisinden yardım dileğinde bulunduğunu söyler. İskender, padişahın anlattıklarına güzel ve hikmet dolu cevaplar verir. Onu teselli için de dünyanın Hz. Âdem'den bu yana asla tam anlamıyla düzelmediğini ve kimseye yâr olmadığını belirtir. Fikirlerinin doğruluğunu göstermek için de tarih boyunca yaşanmış fitneleri anlatır. Sultan Ahmet ona teşekkür eder ve kafasındaki karışıklıkları giderdiği için İskender'e minnettar olduğunu belirtir. Ancak konunun çok kısa geçildiğini, anlatılanları geniş şekilde yazmak gerektiğini de sözlerine ekler. O zaman İskender, orada anlatılanları can kulağıyla dinlemekte olan Veysî'yi gösterir ve onun âlim bir kişi olduğunu, anlatılan ibretli hikâyeleri en ince ayrıntılarına dek bildiğini, bunları seve seve kaleme almayı kabul edeceğini, bunun için ferman buyrulması gerektiğini söylerken Veysî, sabah namazı için uyanır. Yazarın bu rüyayı gerçekten görüp görmediği belli değildir. Bu küçük eserin bir dünya tarihi yazmak yolunda padişahın izin almak için yazılan bir ön eser olma ihtimali daha kuvvetlidir. Eser, her kıssadan sonra İskender ağzından öğütler verilmesi ve dinî kurallara da sıkı sıkıya bağlı kalınması üzerindeki öğütleri sebebi ile didaktik bir hüviyete sahiptir. Veysî'nin diğer eserleri ile kıyaslandığı takdirde daha sade bir üslûba sahip olan *Hâb-nâme*, devrinin tipik nesir örneklerinden birisidir. Yer yer "nazım" ve "şiir" başlıkları altında verilen beyitler ile klasik nesir geleneğinin bir uzantısıdır. Konudaki sosyal içerik dikkati çekerse de Sultan Ahmet'e öğüt vermek ve onu teselli etmek amacıyla kaleme alındığı da düşünülebilir. Eserin yazılmasının üzerinden üç asra yakın bir zaman geçmesinden

sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal de kuruluş yönünden *Hâb-nâme*'ye çok benzeyen "*Rüya*" adlı eserlerini yazmışlardır. *Hâb-nâme* bir defa Bulak'ta (1836) ve üç defa da İstanbul'da (1847, 1867 – *Münşeât-ı Aziziye* sonunda 1868 *Siyer-i Veysî* ile birlikte) basılmıştır.²⁴⁰

'Arîza: Yazarı bilinmeyen bu arızanın III. Murat'a sunulduğu bilinmektedir. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi No. 2236/2'de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.²⁴¹

Nasâyihu'l-mülûk: Şeyhî mahlasını kullanan Abdülmecid Sivâsî (ö. 1639) tarafından I. Ahmet adına kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazılış tarihi 1013/1604'tür. Süleymaniye Ktp., Lâleli, No. 1613'te kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır.²⁴²

Yukarda saydığımız eserlerden farklı olarak devlet yönetimi, yurt güvenliği, resmî örgütlerin durumu ve düzeni konularını ele alan bazı eserleri de siyâset-nâmeler kategorisine sokmak uygun olur. İmparatorluğun düzeninde meydana gelen bozulmaları gören bazı devlet adamları ile fikir ve kalem sahipleri tarafından yazılan bu eserler, belirli bir dönemde geçen olaylara dayandığından, tarihî eserler arasında yer alsa da, devlet işlerini göz önünde tutarak yol gösterdiği, öğütlerde bulunduğu için konumuzla da ilgisi vardır.

Bu eserlerin başlıca özelliği, genel ahlâk kurallarına dayanmakla beraber, asıl olarak toplumun belli başlı dertleri üzerinde durması, gerçeğe uyması, birilerine yaranmak ve çıkar sağlamak amacıyla değil de, yurtsever düşünce ile kaleme alınmış olmalarıdır. Bu tip eserlerin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun, başta padişah olmak üzere korunması ve imparatorluğun eski şaşalı günlerine ulaşmasının sağlanmasıdır. Şimdi bu konu ile ilgili olarak 17. yüzyıl başlarına kadar yazılmış olan eserler ve lâyihalara bir göz atalım.

Kitâb-ı Müstetâb: 17. yüzyılda devletin bozuk düzenini iyi saptayan fakat kimliği bilinmeyen bir yazar tarafından yazılan *Kitab-ı Müstetab*, askeri ve ekonomik çöküntüleri belirtip ulema sıfatıyla yönetici kadrodaki bozuklukları dile getirmiş bozulmaların ilk belirtilerinin Kânûnî döneminde başladığını, ama asıl bozulmanın III. Murat döneminde olduğunu anlatan bir eserdir. Eser 12 fasıldan oluşmaktadır. Bu

²⁴⁰ Pala, *a.g.e.*, ss. 179-180.

²⁴¹ Levend, *a.g.m.*, s. 191.

²⁴² *a.g.m.*, s. 186.

fasıllarda: III. Murat zamanında ve sonra devlet yönetiminin bozulması, dirliklerin dağıtımındaki yolsuzluklar yüzünden hazinedeki dengenin bozulması, sadrazamların dirlik, tımar ve terakki vermekteki bağımsızlıklarını kötüye kullandıkları, bu halin rüşvete yol açtığı, devşirmeler için hazırlanan kanunun açıklanması, kanunun sonraları nasıl bozulduğu, yeniçerilerin acemi oğlanların, tımar ve zeamet sahiplerinin ve nizamlarının bozulması, yeniçerilerin sefere çıkmaları hakkındaki nizamın bozulması, vezirlik makamlarının yeteneksiz kişilikler elinde kaldığı, adaletin kalktığı, bu yüzden yönetimin ve iktisadi durumun bozulduğunu, rüşvetin alıp yürüdüğünü, bu halin devlet yönetimini bozduğunu, kapı ağalığı görevi, padişahların adaleti ve bu yolsuzlukların giderilmesi için gereken tedbirler hakkındadır. Yazar başta: “Fi zamaniâ hâzâ sadır olan ahval-i âlem ve mütebadir olan ef’al-i benî âdem, ki nizam-ı âleme ihtilâl ve reâyâ vü berâyâyâ infial virmişdür; ana bais ü bâdi ne vech ile olmuştur ve şimden sonra girir tedbir ü tedârüki ne üslûb üzre görülmesi münâsibdür” cümlesi ile esere girer. II. bölümde de bu nasihat-nâme-yi Allah rızası ve padişahı sevdiği için yazdığını söylüyor. Her şeyden önce padişahın danışmaya değer vermesini, adalet ile hükmetmesi gerektiğini öğütler.²⁴³ *Kitâb-ı Müstetâb*, Yaşar Yücel tarafından 1974 yılında yayımlanmıştır.²⁴⁴

Tedmîr-i Celâleyn der ‘Ahd-i Sultân Ahmed Hân: Bu eserinde yazarı bilinmemektedir. Eser I. Ahmet adına kaleme alınmıştır. İçinde III. Murat’a yazılan önemli bir ariza bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi, No. 2236/1’de kayıtlı bir yazma nüshası vardır.²⁴⁵

Usûlü’l-hikem fî Tercüme-i Nizâmi’l-âlem: Akhisarî-i Bosnevî Kâfî Hasan tarafından 1005/1596 tarihinde kaleme alınmış bir eserdir. Yazar Eğri seferinde bulunarak “nizam-ı âleme müteallik” Arapça bir eser yazmış, sonra kendi eserini Türkçeye çevirmiştir. Memleketin düştüğü durumun nedenlerini araştırarak, devlet kademelerindeki önemli görevlerin bu görevler için ehil olmayan kişilere verilmesini bozulmanın başlıca nedeni olarak göstermiştir.²⁴⁶

²⁴³ Levend, *a.g.m.*, s. 190.

²⁴⁴ Yaşar Yücel (1974), *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler -I- Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

²⁴⁵ Levend, *a.g.m.*, s. 191.

²⁴⁶ *a.g.m.*, s. 191.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ VE ESERLERİ

3.1. HÜSEYİN VÂİZ KAŞİFİ VE ESERLERİ

3.1.1. Hayatı

Hüseyin Vâiz Kâşifi, İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da tahminen 830/1427 yılında dünyaya gelmiştir. Hüseyin Vâiz, vaazları ile meşhur olduğu için "Vâiz" lakabı ile tanınır.²⁴⁷ Hüseyin Vâiz şiirlerinde "Kâşifi" mahlasını kullanmıştır. Ahlâh-ı Muhsinî yazarı Hüseyin Vâiz, Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı sırasında Herat'ta tanınmış bir yazardır. Herat'ta yirmi sene va'z etti bununla beraber ilmi ve edebi kitaplar yazmaktan da geri kalmadı.²⁴⁸ Bu da yazarın dini yönünün ağırlığını göstermektedir. Ravzatü'l-Cennât sahibi : « Kaşifi'nin eserleri sayılamayacak kadar çoktur. » diyor.²⁴⁹ Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin iyi bir tahsil gördüğü, Herat'a gittiğinde ilmi ve vaazları sayesinde kendisini kısa sürede kabul ettirmesinden anlaşılmaktadır. Şöhret sahibi olduğunda ülkesinden ayrılarak Nişabur'a, oradan da Meşhed'e geçer. Dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin (ö. Mayıs 1456) öldüğünü öğrendiği günlerde rüyasında onu görmesi, mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a gitmesine sebep olur. Burada Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin müridi, ünlü sûfi ve şair Abdurrahman-ı Câmî ile tanışır ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap eder. Herat'ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olan Hüseyin Vâiz, bir süre sonra Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesi altına girer. Onların teşviki ile çeşitli kitaplar telif eder. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifi, 910/1504-05 yılında doğduğu kent olan Sebzevâr'da vefat eder. Ölümüne:

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

گشت تاریخ وفات او "هدایت دستگاه" ²⁵⁰

beyti ile tarih düşürülmüştür.²⁵¹

Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında "Dervâze-i Nişâbur" denilen yerdedir. Kâşifi, halkın çoğunun Şîî olduğu Sebzevâr'da Sünnîlik, çoğunluğun Sünnî olduğu

²⁴⁷ Adnan Karaismailoğlu (1999), "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 19, ss. 16-17.

²⁴⁸ M. Ragıp İmamoğlu (1965), *İyilerin Ahlâkı (Ahlâku'l-Muhsinîn) I. Kısım*, Doğu Matbaası, Ankara, s. V.

²⁴⁹ a.g.e. s. V.

²⁵⁰ Onun ömrü iyiliğe dâvetiye geçtiği için ölümüne (هدایت دستگاه) terkibi tarih düştü.

²⁵¹ İmamoğlu, a.g.e. s. VI.

Herat'ta ise Şîlik ile itham edilmiştir. Şî olarak tanınmasında daha çok “*Ravzatü’ş-şühedâ*” adlı eserinin etkisi vardır. Bu eserin bir beytinde, “Ali içinde doğduğu için, Müslümanlara Kâbe’yi tavaf etmek vâcip olmuştur” diyen Kâşifi’nin Ehl-i Beyt’e duyduğu büyük sevgi, ondaki Şîlik eğiliminin daha kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nakşibendiyye tarikatının temel eserlerinden *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât* adlı eserin müellifi Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-33) Kâşifi’nin oğludur.²⁵²

3.1.2. Eserleri

Hüseyin Vâiz, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. “Kâşifi” mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şair olarak önemli bir varlık gösterememiştir. Hocası Fahreddin Hâce Ehad’ın astronomiyle ilgili *Lübâbü’l-ihiyârât fî tâyîni’l-evkât* adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz’in astronomi ve astrolojiye dair *Mevâhibü’z-Zuhal*, *Meyâminü’l-Müşterî*, *Kavât’i’l-Mirrîh*, *Levâm’u’ş-Şems*, *Mebâhicü’z-Zühre*, *Menâhicü’l-‘Utârid* ve *Levâ’ihu’l-Kamer* adlı risâleleri vardır.²⁵³ Kâşifi’nin başlıca eserleri şunlardır:

Cevâhirü’t-tefsîr Lituhfeti’l-emîr (Tefsîrü’l-arûs, Tefsîrü’l-zehrâveyn): Mîr Ali Şîr Nevâî’nin isteği üzerine dört cilt olarak yazmayı tasarladığı bir tefsirdir. Fâtiha sûresinden itibaren Nisâ sûresinin 84. ayetine kadar olan birinci cildini ancak tamamlamış ve Nevâî için “*Mevâhib-i Aliyye*” adlı daha kısa bir tefsîri yazmayı plânlayarak bu işten vazgeçmiştir.²⁵⁴ Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında *Kur’an* ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Bu birinci cilt *Cevâhirü’t-tefsîr*’in Hindistan, Avrupa ve İstanbul’da nüshaları vardır.²⁵⁵

Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, *Cevâhirü’t-tefsîr*’in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır. Birçok baskısı yapılan eser, Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından Türkçeye çevrilmiş; İsmail Ferruh Efendi de 1830’da eseri bazı ilâve ve kısaltmalarla *Mevâkib* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Bu çevirinin 1282/1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Eserin Urduca ve

²⁵² Karaismailoğlu, *a.g.mad.* ss. 16-17.

²⁵³ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁵⁴ İmamoğlu, *a.g.e.* s. IX.

²⁵⁵ Karaismailoğlu, *a.g.mad.* ss. 16-18.

Peštuca tercümelere de mevcuttur.²⁵⁶

Ravzatü's-şühedâ: Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatan eser, 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın kızı tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. On bölümden meydana gelen eser, müellifin en tanınmış kitabıdır.²⁵⁷ İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. Eseri Âşık Çelebi *Tercüme-i Ravzatü's-şühedâ*, Câmî-i Rûmî *Saâdetnâme* adıyla Türkçeye tercüme etmiş; Fuzûlî'de *Hadikatü's-suedâ*'sını yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü's-şühedâ*' adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.²⁵⁸

Envâr-ı Süheylî: Müellif, *Kelîle ve Dimne*'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlereinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen *Envâr-ı Süheylî*'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser ilk defa Kalküta'da basılmış (1804), bunu J. W. J. Ouseley'in neşriyle (Hertford 1851), Kalküta (1916) ve Berlin (1922) baskıları takip etmiştir. *Envâr-ı Süheylî* Alâeddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Avrupa'da çok tanınan ve eserin ilk Fransızca tercümelerine esas teşkil eden bu çeviriden sonra E. B. Eastwick (Hertford 1854) ve A. N. Wollaston (Londra 1877) tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Urduçaya da tercüme edilen *Envâr-ı Süheylî*'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Âllâmî *İyâr-ı Dâniş* adıyla bir nazîre yazmıştır.²⁵⁹

Mahzenü'l-inşâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907/1501-02 yılında tamamlamıştır. Eser edeb-i kâtibe, hitabete, cevaba ve duâya dair bahisleri ihtivâ eder. Farsçadır, matbu değildir.²⁶⁰

Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış; oğlu Fahreddin Ali Safî esere *Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî* adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde

²⁵⁶ *a.g.mad.* ss. 16-18.

²⁵⁷ İmamoğlu, *a.g.e.* s. IX.

²⁵⁸ Karaismailoğlu, *a.g.mad.* ss. 16-18.

²⁵⁹ *a.g.mad.* ss. 16-18.

²⁶⁰ İmamoğlu, *a.g.e.*, s. IX.

basılmıştır.²⁶¹

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da yayımlamıştır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı tanıtarak bir de özet tercüme yayımlamıştır.²⁶²

Bedâyi'u'l-efkâr fî sanâyi'i'l-âsâr: Edebi sanatlardan söz eden eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da neşredilmiştir.²⁶³

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ'i): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğiyle efsaneleşen Hâtem et-Tâi ile ilgili hikâyeleri içerir. Schefer (Paris 1883) ve M.R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâi (Hâtem-i Tâi Hikâyesi)* adıyla Türkçe'ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir versiyonu Kazan'da 1876'da yayımlanmıştır. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.²⁶⁴

Letâyifü't-tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir. 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.²⁶⁵

Lübb-i Libâb-i Mâ'nevî: Kâşifî'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefîsî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.²⁶⁶

er-Risâletü'l-'aliyye fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁶⁷

Sâhife-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.²⁶⁸

²⁶¹ Karaismailoğlu, *a.g.e* ss. 16-18.

²⁶² *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶³ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶⁴ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶⁵ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶⁶ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶⁷ *a.g.mad.* ss.16-18.

²⁶⁸ *a.g.mad.* ss.16-18.

3.1.3. Ahlâk-ı Muhsinî

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1504 – 1505) Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900/1495 yılında kaleme aldığı Farsça bir eserdir. “*Ahlâk-ı Muhsinî*” ismi ebced hesabıyla eserin telif edildiği seneyi gösterir.²⁶⁹ Müellif eserinin sonunda Hicrî 900'de tamamlandığına dair şu beyti tarih düşürmüştür:

اخلاق محسنی بتمامی بوشته شد

تاریخ همنویس ز "اخلاق مهسنی"²⁷⁰

Ahlâk-ı Nâsirî ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok beğenilenidir. Kitap, kırk bölümden oluşmaktadır. Her bâbda ibâdet, ihlâs, sabır, sebat, istikamet, şefkat, merhamet, ihsan, sehavet, emanet, diyanet, adalet, şecaat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele alınmıştır. Bunların her biri tarif edildikten sonra, zıt kavramlardan da faydalanılarak açıklamalar yapılmış; yer yer ayet, hadis, hikmetler ve atasözleriyle konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Eser, Ebü'l-Muhsin adına yazıldığı için öğütler ilk olarak onu hedef almaktadır.

Ahlâk-ı Muhsinî, Doğu ülkelerinde ve özellikle Hindistan'da çok tutulmuş; başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Hüseyin Kâşifî'nin bu eseri şair ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesine de çevrilmiştir. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Avrupalı müsteşriklerin dikkatini çekmiş; belli başlı batı dillerine kısmen veya tamamen tercüme edilmiş; bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış; Tahran'da eser hakkında bir ilmî neşir (1328/1949) hazırlanmıştır.²⁷¹ Türkiye'de eserin on beş bölümlük bir kısmının çevirisini *İyilerin Ahlakı* adı ile M. Ragıp İmamoğlu yayımlamıştır.

²⁶⁹ M. Nazif Şahinoğlu (1989), *Ahlâk-ı Muhsinî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 2, s. 17.

²⁷⁰ *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabı tamamlandı. Tarihini de “*Ahlâk-ı Muhsinî*” terkiibinden yaz, (900).

²⁷¹ Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s.17.

3.1.3.1. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümelere

a) **Firâkî Abdurrahman Çelebi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*:** Firâkî Abdurrahman Çelebi (ö. 990/1582) tarafından 1550’de yapılan bu tercüme, *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin dilimize yapılan ilk tercümesidir. Bu tercümenin kütüphanelerde birkaç nüshasına rastlanmaktadır: Meselâ, Süleymaniye Ktp. Rşd. nr. 1077; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan nr. 393, İÜ Ktp. nr. 3773.²⁷²

b) **Pir Muhammed, *Enîsü’l-ârifîn*:** “Azmi” mahlasıyla tanınan Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 yılında “*Enîsü’l-ârifîn*” adıyla yapılmıştır. Bu eser de aslı gibi kırk bâptan oluşmaktadır. Ancak mütercim esere bir hayli ilâveler yapmıştır. Nüshalarının çokluğuna bakıldığında, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelere arasında en çok okunan ve rağbet gören çevirinin *Enîsü’l-ârifîn* olduğu söylenebilir. Bu tercümenin yurtiçi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.²⁷³

c) **Ebü’l-fazl Muhammed b. İdrîs ed-Defterî, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*:** Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü’l-fazl Mehmed Efendi’nin (ö. 971/1563-64) emeklilik döneminde kaleme aldığı en önemli eseridir.²⁷⁴

Ebü’l-fazl Mehmed Efendi’nin bu eseri Türkçeye tercüme etmesinin sebebi, Mehmet Ali Aynî’nin *Türk Ahlâkçıları* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır: “...*Ahlâk-ı Muhsinî* namıyla şöhret bulmuş olan bu kitap az vakit içinde İstanbul’a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça idi. Onun için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Ebü’l-Fazl’a gidip yalvarmışlar, ben yapamam diye itizar etmiş. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercümenin yapılmasını istediğinden Ebü’l-Fazl bu kitabı Türkçeye çevirmiş.”²⁷⁵

d) **Rıdvan b. Abdülmennân, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*:** Rıdvan Ağa (982/1574’ten sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Tercümenin bilinen bir nüshası Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 980’de kayıtlıdır. Bu nüsha, *Tercüme-i Kitâb-ı Ahlâkü’l-Muhsinî* adını taşımaktadır. Tercüme, Kâşifî’nin eseri gibi

²⁷² Adem Ceyhan (Haz.) (2008), *Hazreti Ali’nin Yüz Sözü*, Buhara yay. İstanbul, s.61

²⁷³ a.g.e. , s.61

²⁷⁴ Diğer eserleri şunlardır: *Hüseyn Vâiz*’in *Tefsîr*’inin Tercemesi, *Harezşah*’ın *Zahiresi*’nin Türkçe Tercemesi, babasının kaleme aldığı *Heşt Behişt*’e yazdığı zeyl.

²⁷⁵ Mehmet Ali Aynî (1993), *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi, İstanbul, s. 181.

kırk bölümden meydana gelmiştir. 198 yapraktan ibaret bu nüshanın son sayfalarının noksan olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bazı sayfalar nemden zarar görmüş ve yıpranmıştır.²⁷⁶

e) Hocaîade Abdülazîz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî)*

Tercümesi: Hocaîade Abdülaziz Efendi tarafından, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında tercüme edilen ve asıl konumuz olan bu eseri daha sonra ele alacağız.

f) Ömer Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:* 17. yüzyılın tanınmış âlim ve

mutasavvıflarından *Mesnevi* şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Ömer Efendi tarafından Sultan II. Osman zamanında tamamlanmıştır. Ömer Efendi, eserinin Kütahya İl Halk Kütüphanesi nr. 717'de kayıtlı olan nüshasının giriş kısmındaki kısa Farsça bölümde belirttiğine göre, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni 1030/1621 yılında, yani Hocaîade'nin tercümesinden dokuz yıl sonra tamamlamıştır. Eserin bir diğer nüshası, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298'de kayıtlıdır.²⁷⁷

g) Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî:* Osmanzâde Tâib'in özet olarak yaptığı ve

III. Ahmed'e sunduğu *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesidir. Bu nüsha, Topkapı Müzesi Kütüphanesi R. 2006'da kayıtlıdır. Bu tercüme 1840'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.²⁷⁸

²⁷⁶ Ceyhan, *a.g.e.*, s.61.

²⁷⁷ *a.g.e.*, s.61.

²⁷⁸ Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s. 17.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE ESERLERİ

4.1. HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ VE ESERLERİ

4.1.1. Hayatı²⁷⁹

Sultan III. Murad'ın hocası, şeyhülislâm ve tarihçi Sâdeddin Efendi'nin (943-1008/1536-1599) dördüncü oğlu²⁸⁰ olan Abdülaziz, 983²⁸¹ on yedi²⁸² Rebîülâhîr'de (26 Temmuz 1575 Pazartesi gecesi) dünyaya gelmiştir. Abdülaziz Çelebi, hem anne, hem de baba tarafından tanınmış ve saygı duyulan ailelere mensuptur: Hoca-zâde'nin annesi, Simkeş-hâne'de Papas oğlu Mederesesi Mescidi ve Unkapanı yakınında Papas-oğlu mescidini yaptıran Mustafa Paşa'nın (ö. 960/1553) kızı²⁸³ Fâtıma Hatun'dur.²⁸⁴ Dedesi ise Çaldıran zaferinden sonra, babası Hafız Mehmed'le Tebriz'den İstanbul'a gelen Yavuz Sultan Selim'in ömrünün son altı yılında nedimi olan Hasan Can Çelebi'dir (ö. 974/1567). Hoca Sâdeddin Efendi'nin belirttiğine göre, soyu Hz. Muhammed'in sahabelerinden Enes'e kadar uzanır.²⁸⁵ Ayrıca soyunun Bahâeddîn Nakşibend'e (d.718/1318-ö.791/1389) ulaştığı rivayet edilir. Ailenin diğer fertleri de ülke yönetiminde ve ilmî sahada önemli yerlere gelmişlerdir. Abdülaziz Çelebi'nin ağabeylerinden ikisi, Mehmed (d.1075/1568- ö.1024/1615)²⁸⁶ ve Mehmed Esad (d. 978/1570 – ö. 1034/1625)²⁸⁷ efendiler, şeyhülislamlik makamına kadar yükselmişlerdir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin üçüncü oğlu Mesud Efendi (d. 979/1571-72 – ö. 1005/1596),

²⁷⁹ Hoca-zâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilirken, Prof. Dr. Âdem Ceyhan'ın “*Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg*” adlı çalışmasından ve Hüseyin Altınpay'ın incelediğimiz eserin 1-60. varaklarını inceleyerek hazırladığı Yüksek Lisans tezinden faydalanılmıştır.

²⁸⁰ Nev'î-zâde Atâullah (Atâî), *Hadâ'iku'l-haka'ik fi Tekmileti's-Şaka'ik (Zeyl-i Şeka'ik)*, İstanbul 1268/1852, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286/1869, C. 1, s. 395; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 318b; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1311/1893-94, C. 3, s. 338.

²⁸¹ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 1, s. 395.

²⁸² Atâî, *Zeyl-i Şeka'ik*, s. 629; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. 3, s. 338.

²⁸³ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, İstanbul, 1281/1865, C. 1, s. 58, 60; Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*, (nşr. Fahri Ç. Derin), İstanbul 1978, s. 29.

²⁸⁴ Hüseyin Ayvansarâyî, (Nûr-ı) Osmâniye Câmii hakkında bilgi verirken, bu mabedin yerinde Şeyhülislâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin hanımı Fâtıma Hatun'un mescidi bulunduğunu bildirir: “Hasan Can-zâde Şeyhü'l-İslâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin harem-i muhteremeleri Fâtıma Hatun'un mescid-i şerîfi yerine câmi-i mezbûr binâ olunmuştur.” (*Hadîkatü'l-cevâmi*, a.g.e., C. 1, s. 22). Hoca-zâde'nin annesinin adını buradan öğreniyoruz.

²⁸⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul, s.399.

²⁸⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, (nşr. İbrahim Kutluk), (1. bs. 1978), 2. bs., Ankara 1989, C. 2, ss. 863-866; Riyâzî Mehmed Efendi, *Tezkire-i Riyâzî (Riyâzu's-su'arâ)*, Millet Ktp. A. Emîrî, Tarih nr. 765, vr. 119a-120a; Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 575-577; Seyyid Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, Dersaadet 1316/1898, ss. 87-88; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, a.g.e., C. 1, s. 372; Muhammed Emîn el-Muhibbî, a.g.e., C. 4, s. 168; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, ts., C. 4, s. 144; Mehmet İpşirli, “Mehmed Efendi, Hoca-zâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 28, ss. 452-453.

²⁸⁷ Fazla bilgi ve bibliyografya için: Münir Aktepe (1995), “Esad Efendi, Hoca-zâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, ss. 340-341.

genç yaşta vebaya yakalanarak vefat etmiş bir müderristir²⁸⁸, beşinci oğlu Sâlih Mehmed (d. 990/1582–ö.1037/1628)²⁸⁹ ise Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Prof. Dr. Adem CEYHAN ailedeki bu hızlı yükselmeyi şöyle izah eder: “Abdülaziz Efendi ve ağabeylerinin ilmiye sınıfında hızla yükselmelerinin altında babalarının “Sultan Hocası” oluşu ve devletin idarî kadrolarındaki büyük nüfuzu yatmaktadır. Örneğin, Hoca Sâdeddin Efendi’nin büyük oğlu Mehmed’in genç yaşta önce Mekke kadısı olması söylentilere yol açmıştır. Yaşlı âlimlerin, henüz 29 yaşında bir gencin böyle bir mevkiye getirilmesine kırılıp gücenmelerine aldırılmadan, Mehmed Efendi iki ay gibi kısa bir süre sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Küçük kardeşi Esad Efendi de medreseden hemen Edirne kadılığı makamına yükseltilmiştir.”

Abdülaziz Çelebi’nin, çocukluk ve gençlik yıllarında eğitimini babası Hoca Sâdeddin Efendi vermiştir. Aziz Efendi, henüz yirmi yaşında iken babasından mülâzemet almıştır. III. Mehmet’in tahta geçmesi ile birlikte medreselerde ders vermeye başlayan Abdülaziz Efendi’nin müderrisliği, bu padişahın saltanatı müddetince devam etmiştir.

Hocazâde, 1595 yılının Ağustos ayında İbâdzâde Şerif Ali Çelebi’nin hastalığı sebebi ile görevden alındığı Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir²⁹⁰, ve hâcezâdeler kanunu gereğince medrese “sahn” payesine yükseltilmiştir. Hocazâde, Gazanfer Ağa Medresesi’ne getirildikten altı yedi ay sonra, 1004 Cümâdilâhiresinde (Şubat 1596) Sahn-ı Semâniye’ye ve 1006 Şa’ban’ı ortalarında (Mart 1598) Yavuz Sultan Selim Medresesi’ne getirilmiştir.²⁹¹ Bu sırada Sâdeddin Efendi’de şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir.

Mesleğinde ilerlemeye devam eden Hocazâde, 1007 Cemâziye’l-evveli ortalarında (Aralık 1598) Halep kadılığına tayin edilen Muzaffer Efendi (ö. 1020/1611-12) yerine, Sultan Süleyman medreselerinden Birinci Medrese’ye²⁹² müderris tayin edilmiştir.

²⁸⁸ Selânikî Mustafa Efendi (1999), *Târîh-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), 2. bs., Ankara, C. 2, s.629; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 1, s. 404; *Sicill-i Osmânî*, C. 3, s. 18; C. 4, s. 365.

²⁸⁹ Atâî, *Zeyl-i Şekâ’ik*, ss.709-710; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 2, s. 106; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314/ 1896, C. 1, ss. 406-407; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. 3, ss. 200-201.

²⁹⁰ Atâî, *Zeyl-i Şekâ’ik*, s. 551, 629.

²⁹¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, C. 2, s. 730.

²⁹² Seydîzâde, *Târîh-i Silsile-i ‘Ulemâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 2142, 210 a; Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, C. 2, s. 787.

Abdülaziz Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin meşhur şeyhülislâmlarından Ebusuud Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi'nin (d. 965/1557 – ö. 15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599) kızı ile evlenmiştir.²⁹³ Rumeli kazaskeri iken tekaüde ayrılan Mustafa Efendi, birkaç ay sonra, uzun zamandır çektiği mide rahatsızlığından iyileşemeyerek vefat etmiştir (15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599). Abdülaziz Çelebi, kayınpederinin vefatından takriben bir ay sonra babasını da kaybeder.²⁹⁴

1008 Zilka'de'sinde (Mayıs- Haziran 1600) Kara Abdurrahman Efendi'nin Şam kadısı olması üzerine, Süleymâniye Medresesi Dârülhadis müderrisliğine getirilen Hocazâde, bir sene sonra 1009 Zilka'de'sinde (Mayıs 1601) Hâkaniye-i Vefâ medresesine tayin edilir.²⁹⁵

1010 Şaban'ında (Şubat 1602) Bostanzâde Mehmed Efendi yerine Bursa kadılığına getirilen Abdülazîz Efendi, Bursa kadılığından 1011 Cumâdilûlâsında (Ekim-Kasım 1602)²⁹⁶ azledilmiş ve yerine Küçük Tâceddin Efendi'nin oğlu Haydar Efendi getirilmiştir. Abdülaziz Efendi bir yıl sonra, 1012 Cumâdilûlâ (Ekim-Kasım 1603) tarihinde Galata kadısı olur. Bu sırada Sultan III. Mehmed vefat etmiş; yerine oğlu I. Ahmed Osmanlı tahtına oturmuştur.

Aziz Efendi 1013 Rebûlâhinde (Ağustos-Eylül 1604) Yahyâ Efendi yerine İstanbul kadılığına nakledilmiş; fakat bu vazifesi de uzun sürmemiştir. Abdülazîz Efendi, birkaç ay sonra, 1013 Şa'banında (Aralık-Ocak 1605) vazifesinden ayrılmış ve yerine Bostanzâde Mehmed Efendi tayin edilmiştir.

1015 Saferinde (Haziran 1606) Abdülazîz Efendi, Anadolu kazaskeri;²⁹⁷ büyük kardeşi Esad Efendi ise, Rumeli kazaskeri olmuştur. Fakat iki sene sonra 1017 Muharrem ve Saferinde (Mayıs-Haziran 1608) iki kardeş bu mevkilerden alınıp yerlerine İmâd Efendi ve “Kethüdâ” Mustafa Efendi getirilmiştir.

²⁹³ Safâyî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr*, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 2585, s. 52; 'Uşâqzâde's *Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter Und Gottesmänner Des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyl-i Şaqâ'iq)*, (nşr. Kissling, Hans Joachim), Wiesbaden, 1965, s. 182-3; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, C. 1, s. 214; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 709; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 318b.

²⁹⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *a.g.e.* , C. 2, ss. 823-824.

²⁹⁵ Seydizâde, *a.g.e.* , vr. 64b, 88b

²⁹⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, C. 1, s. 224.

²⁹⁷ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 616, 629.

Aziz Efendi, aynı yılın Ramazan ayında (Aralık 1608) Dâmâd Mehmed Efendi yerine Rumeli kazaskeri tayin edilir. Onun bu vazifede iken I. Ahmed'e verdiği bir dilekçe ile teşrifatta kazaskerlerin yeri Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin önüne alınmış; bu düzenleme ile devlet protokolünde âlimler, vezirlerin dışında herkesin önünde yer almaya başlamıştır.²⁹⁸

Hocazâde, 6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610) tarihinde bu ilk Rumeli kazaskerliğinden alınıp emekliye sevk edilir.²⁹⁹ Yerine ikinci defa Yahyâ Efendi getirilir. Abdülazîz Efendi bu sırada, 1021 Recebinde (Ağustos-Eylül 1612) Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin "*Ahlâk-ı Muhsinî*" adlı meşhur Farsça ahlâk kitabını, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine Türkçeye tercüme etmiştir. Yine onun isteği üzerine Reşîdüddin Vatvat'ın "*Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrî'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*" adlı Farsça eserini tercüme ederek dilimize kazandırmıştır.

Zamanının en fazla itibar gören şahsiyetleri arasında yer alan Abdülazîz Efendi, 1021 Şabanının son gününde (25 Ekim 1612) Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi yerine, tekrar Rumeli kazaskeri olur.³⁰⁰ Üç sene kadar devam eden bu kazaskerlik vazifesi, 14 Ramazan 1023'te (18 Ekim 1614) tekaüde ayrılmasına kadar devam etmiştir.³⁰¹

1024 Saferinde (Mart 1615) Kemal Efendi'nin mutasarrıf olduğu Gelibolu arpalığına tayin edilen Abdülaziz Efendi'nin, aynı sene ağabeyi Şeyhülislâm Mehmed Efendi 5 Cemâziye'l-âhir 1024 (2 Temmuz 1615) tarihinde Perşembe günü vebadan vefat eder.³⁰² Bu sırada hac yolculuğundan memleketine dönen kardeşi Esad Efendi, şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir.

Hocazâde Abdülazîz, 1026 (1617) yılında oğlu Mehmed'le Şam tarafından Hicaz'a gidip hac farızasını yerine getirmiştir. Hac dönüşünde 1027 Zilhiccesinde (Kasım-Aralık 1618) yakalandığı hastalık yüzünden zayıflayan Hacı Abdülazîz Efendi, arpalıktaki vazifesinden azledilmeyi diler; bunun üzerine Gelibolu'daki vazifesi Altıparmak Abdürrezzak Efendi'ye verilir. Hocazâde Abdülaziz Efendi, aynı ayın on yedinci günü, müzmin istiska (siroz) hastalığından vefat eder. (17 Zilhicce 1027/5Aralık

²⁹⁸ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 261, 630; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 1, s. 396.

²⁹⁹ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 616, 629.

³⁰⁰ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 1, s. 396.

³⁰¹ Katip Çelebi, *Takvîmü't-tevârih*, s. 189-190.

³⁰² Veysî, *Münşeât*, Manisa İl Halk Ktp. Nr. 5271.

1618).³⁰³

Hayatının henüz genç sayılabilecek bir çağında, 45 yaşını bitirmeden dünyadan göçen Abdülazîz Efendi, babası Sâdeddin Efendi'nin Eyüp'te bulunan türbesinin yanına defnedilir.³⁰⁴ Vefatına “*Rûh-ı ‘Azîz Efendi’ye Firdevs ola makam* روح عزیز افندییه فردوس اوله مقام (1027)” mısraı tarih düşürülmüştür.³⁰⁵

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Ebusuudzâde Mustafa Efendi'nin kızı ile evli olan Abdülazîz Efendi'nin 1010/1601-02 yılında, geleceğin şeyhülislamı ve meşhur şairi olacak olan oğlu Mehmed (Bahâî) dünyaya gelmiştir. Hocasâde'nin Mehmed'den başka Ahmed ve Yahya adında iki oğlu ile iki kızı daha vardır. Mehmed'den yaşça küçük olan Ahmed Efendi (ö. 1084/1674), babası ve ağabeyi gibi ilim mesleğine intisab ederek İstanbul kadılığına³⁰⁶, Yahyâ Efendi (ö. 1082/1672) ise Şam kadılığına³⁰⁷ kadar yükselmiştir. Aziz Efendi'nin kızlarından biri, amcası Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğlu Ebûsâid Mehmed Efendi (d. 1003/1593- ö. 1072/1662) ile; Fatma adındaki diğer kızı ise Ebûsuud Efendi'nin torunu Mehmed Sâdık Efendi (d. 1030/1621- ö.1082/1672) ile evlenmiştir.³⁰⁸

Riyâzî, Kafzâde Fâizî, Nev'izâde Atâî, Seyyid Rızâ, Kâtip Çelebi gibi, gerek kendi devrinde yaşayan, gerekse kendisinden sonra gelen biyografi yazarlarının hepsi, kaleme aldıkları eserlerinde Hocasâde Abdülazîz Efendi'yi övgü dolu sözlerle anmışlardır. Hocasâde Abdülazîz Efendi'den, oğlu Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin anıldığı biyografik kaynaklarda da bahsedilmektedir.

4.1.2. Eserleri

Hocasâde Abdülazîz Efendi'nin tespit edilebilen eserlerini “Telif Eserler” ve “Tercüme Eserler” olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür.

³⁰³ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 1, s. 396; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. 3, s. 338.

³⁰⁴ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 1, s. 396; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 1, s. 403; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 318b; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, C. 3, s. 67. (Bu yapı günümüzde “Saçlı Abdülkadir Mescidi” adıyla ibadete açık bulunmaktadır).

³⁰⁵ Azmizâde Hâletî'nin Hocasâde Abdülazîz Efendi'nin vefatı üzerine, onun ağabeyi Şeyhülislâm Esad Efendi'ye gönderdiği baş sağlığı mektubu için: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3330, 236 b-237 a.

³⁰⁶ ‘Uşâqîzâde’s *Zeyl-i Şaqâ’iq*, ss. 402-403. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. 1, s. 220; C. 3, s. 338.

³⁰⁷ ‘Uşâqîzâde’s *Zeyl-i Şaqâ’iq*, ss. 381-382; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, C. 1, s. 384. (Oğlu Abdülkerim Cezmî'nin yazdığı vefat tarihi için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, C. 3, s. 1079).

³⁰⁸ Yılmaz Öztuna (1989), *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, Ankara, C. 2, s. 682.

4.1.2.1. Telif Eserleri

a) Şiirleri

Nev'izâde Atâî ve Kâtip Çelebi, Hocasâde Azîz'in Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin bulunduğunu bildirmişlerdir. Riyâzî ise tezkiresini yazdığı sırada Rumeli kazaskeri olan Hocasâde'nin esas işinin ilmî olduğunu ve yaptıklarının herkes tarafından takdir edildiğini bildirir. Aziz'in şiir yazma ile fazla uğraşmadığını, fakat ara sıra yaratılışını sınamak amacı ile satırların siyah ipine güzel, parlak şiir cevherlerini dizmek için anber saçan kalem parmaklarını işlettiğini kaydeder.³⁰⁹

Seyyid Rızâ, Abdülazîz Efendi'nin ilim ve faziletiyle bilinmiş, şiir ve nesriyle tanınmış, hayırlı uğurlu, değerli bir kişi, belâgat meydanında eşi az bulunan, manalar sahasında yiğit bir pehlivan olduğunu söyler. Tezkirelerdeki bu kayıtlardan Azîz Efendi'nin üç dilde şiirlerinin bulunduğu anlaşılmaktaysa da manzumelerinin bir divan teşkil edecek kadar çok olup olmadığı belli değildir. Abdülazîz Efendi'nin bir divanı olsaydı, tezkiresini şairin ömrünün son yıllarına rastlayan bir zamanda meydana getiren ve kitabına aldığı şiirleri hangi eserden aldığını belirten Kafzade Fâizî tarafından haber verilmiş olması gerekirdi. Elde bir divan nüshası bulunmadığı için, Abdülazîz Efendi'nin divan sahibi bir şair olup olmadığı konusunda kesin söz söylemek mümkün değildir. *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin mukaddime bölümünde yer alan mesnevî şeklinde kaleme alınmış tevhid-münâcât ve na't türündeki şiirleri ile daha sonra Sultan I. Ahmed'i öven manzumeleri göz önünde bulundurulursa, Abdülazîz Efendi'nin şiir zevkine sahip ve güzel şiirler kaleme alabilecek yetenekte bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan başka Hocasâde'nin *Gül-i Sad Berg* isimli eserinin mukaddimesi manzum olduğu gibi, asıl eserin müellifi *Reşîd-i Vatvat*'ın Farsça şiirleri de Azîz Efendi tarafından nazmen tercüme edilmiştir. Yine *Miftâhu's-saâde* tercümesinde de yer yer mütercim Abdülazîz Efendi'ye ait manzumelere rastlanmaktadır. Hocasâde'ye ait olduğunu bildiğimiz manzumeler, onun bu tercümelerinde mevcut ve tezkirelerde yeralan az miktardaki şiirleridir. Çeşitli şiir mecmualarında "Azîz" mahlasının geçtiği manzumelerde bulunmakla birlikte, bunların aynı adı almış şairlerden hangisine ait olduğunu tespit etmek hayli güçtür.³¹⁰

³⁰⁹ Adem Ceyhan (Haz.) (2008), *Hazreti Ali'nin Yüz Sözü*, Buhara yay., İstanbul, s. 48.

³¹⁰ Ceyhan, *a.g.e.*, ss. 48-49.

b) Mensur Eserleri

Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin kitap ve kitapçık hacminde bazı mensur eserleri de bulunmaktadır. Meselâ, onun Bursa kadısı iken *Siyâvuş Paşa*'ya gönderdiği mektup³¹¹, Galata kadısı iken, kendisinden daha yüksek bir makama sahip olduğu anlaşılan bir kişinin, hatırını sormak için yolladığı mektuba karşı yazdığı teşekkür yazısı³¹², *münşeât*nın parçalarından sayılabilir. İkinci kazaskerliği döneminin sonunda, 1023/1614 yılında Sultan Süleyman medreselerinden birisinde müderris olan Muslihüddîn Efendi'nin, İbn Nüceym'e (ö. 970/1563) ait *Eşbâb ve'n-nezâir*³¹³ isimli eseri hakkındaki şerhi için kaleme aldığı Arapça takriz³¹⁴; "Ahîzâde" olarak tanınan Abdülhalîm b. Mehmed Efendi'nin (d. 963/1555-ö. 1013/1604) Hoca Sâdeddin Efendi'nin çocuğa süt veren kadının ücreti hakkındaki fetvasını reddetmek üzere kaleme aldığı reddiye'yi reddeden yazısı³¹⁵ da mensur eserler arasında sayabileceğimiz yazılarından.

4.1.2.2. Tercüme Eserleri

a) *Gül-i Sad-Berg (Sad-Kelime-i İmâm Alî Tercümesi)*:

Harizmşahlar devletinin meşhur münşî ve şairlerinden Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammedi'l-Vatvat'ın (ö. 578/1182) Farsça kitabının Türkçeye yapılan tercümesidir. Eserin asıl ismi *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrî'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*'dir. Abdülazîz Efendi, eserin muhtevasını göz önünde bulundurarak Tercümesine *Gül-i Sad-Berg* yani "yüz yapraklı gül" ismini uygun bulmuştur.

Hocazâde Abdülazîz, kendisinden önce dilimize kısmen veya tama yakın şekilde, defalarca çevrildiği bilinen *Matlûbü Külli Tâlib*'i, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine, tekrar tercüme etmiştir. Eserine mesnevî şeklinde bir tevhid, münâcât, na't ve dört halife methiyesiyle başlayan şair, sözü Hz. Ali'nin İslâm tarih ve kültüründeki yerine getirir ve bir hadise işaret ederek onun "ilim şehrinin kapısı" olduğunu belirtir;

³¹¹ Abdülazîz, *Mektub Suretleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Muallim Cevdet, Küçük, nr. 276.

³¹² Berlin Devlet Ktp. Hs. Orient. Oct. 950, 15b.

³¹³ Bu eser hk. Bilgi için: Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İst. 1360/1941, C. 1, ss. 98-99.

³¹⁴ *Takrîzâtü'l-ulemâi'l-ekâbir alâ Şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Âşîr Efendi, 417, 190b.

³¹⁵ Abdülazîz [bin] Hoca Sa'deddîn, *Redd alâ Reddi Abdülhalîm bin Mehmed eş-şehîr bi-Ahîzâde el-müteveffâ sene 1013 alâ fetvâ Şeyhulislâm Hoca Sadeddîn fîmâ yete'allaka bi ücreti'l-murdi'a*, (Bir nüshası: Mısır Millî Kütüphanesi, Mecâmi' Türkî Timur, 69).

ardından meşhur *Sad-Kelime*'sinin değerini anlattığı mısraları sıralar. Eserin mukaddime bölümünde yer alan şu beyitler, mütercim *Sad-Kelime-i Alî* tercümesine “*Gül-i Sad-berg*” adını koyduğunu ifade eder.

“Mu‘attar etse tan midur meşâmı

Bu vech üzre konuldu çünkü nâmı

Gül-i Sad-Berg-i gülzâr-ı hakikat

Nihâl-i sâye-dâr-ı bağ-ı ‘izzet’³¹⁶

b) *Miftâhu’s-sa‘âde fî kavâ‘idi’s-siyâde Tercümesi:*

Muhammed b. İbrâhîm ibn Muhammed el-Îcî'nin, Şah Şücâ için tertip ettiği “*Miftâhu’s-sa‘âde fî kavâ‘idi’s-siyâde*” isimli ahlâk kitabını, Abdülaziz Efendi, Farsça’dan Türkçe’ye tercüme etmiştir.³¹⁷ Îcî'nin 785 Muharremi (Mart 1383) ortalarında tamamladığı bu eseri, Abdülaziz Efendi, 1025 Rebûlâhinde (Nisan 1616) Sultan I. Ahmed'in emri ile Türkçeye çevirmiştir. Eser bir mukaddime, dört bab ve bir hatimeden oluşmaktadır. İlk bölümü, “Ma‘nâ-yı Saltanat Tahkikındadır” başlığını taşır. İkinci bölüm, “Esâtîn-i Selâtîn ü Hükâm ü Vülât-ı Ma‘dilet-âyine Ri‘âyeti Lâzım ve Vâcib ü Mütehattim ü Lâzib Umûr Beyânındadır” adı altında yer alır. Üçüncü bölümde “Selâtîn-i ‘İzzet-nişânun Vüzerâ’-i ‘Âlî-şân ü Havâss u Erkânına Lâzım Olan Âdâb Beyânındadır” isminden anlaşılabilen gibi, sultanların vezirleri ve diğer ileri gelen adamları için gerekli görülen edepler hakkındadır. Dördüncü bâb ise, “Bu Kitâb-ı Müstetâb-ı Hikmet-intisâba Münâsib Bazı Hikâyât ü Kelimât-ı Hikmet-âyât Beyânındadır” başlığını taşımaktadır.³¹⁸

4.2. AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ (AHLÂK-I SULTAN AHMEDÎ)

Hocazâde'nin tercüme eserlerinden birisi de asıl çalışma konumuz olan Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin (ö.910/1504-1505) 900/1495 yılında yazdığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli Farsça eserinin tercümesidir. Kâşifî'nin, Sultan Hüseyin Baykara oğlu Ebü'l-Muhsin

³¹⁶ Bu eser hk. daha fazla bilgi için bkz. Âdem Ceyhan, *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Gül-i Sad-berg*, İstanbul 2008.

³¹⁷ Tâhir, *a.g.e.*, s. 67.

³¹⁸ Abdülaziz bin Hoca Sa‘deddîn, *Terceme-i Miftâhu’s-sa‘âde*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, 12a-14a; İÜ Ktp. TY 18; *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1987, C. 1, s. 260.

Mirza adına yazması sebebiyle kitabına verdiği “*Ahlâk-ı Muhsinî*” ismi, ebced hesabıyla eserin telif edildiği seneyi gösterir. Eser kırk babdan meydana gelir:

“1. İbadet, 2. İhlas, 3. Dua, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rıza, 7. Tevekkül, 8. Haya, 9. İffet, 10. Edeb, 11. Ulüv-i Himmet, 12. Azim, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebat, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü ihsân, 22. Tevâzu, 23 Emanet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyaset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukuk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def-i Eşrâr, 40. Tertîb-i Hadem ve Haşem”³¹⁹

Hocazâde Abdülaziz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni kazaskerlik görevinden ilk defa ayrıldığı sırada 1021 yılının Receb ayında (Ağustos-Eylül 1612) tamamlamıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kâşifî'nin Mirza Muhsin adına yazdığı bu ahlâk kitabı Hocazâde'nin tercümesinden önce 1550-1575 yılları arasında, 25 yıl gibi kısa bir dönem içerisinde dilimize dört defa tercüme edilmiştir. Bunlar Firakî (ö. 990/1582?), Azmi Pîr Mehmed Bey (ö. 990/1582), Mehmed Defterî (ö. 982?/1574?), Rıdvan Ağa (ö. 982/1574'ten sonra)'nın tercümeleridir.³²⁰ Abdülaziz Efendi'nin bu kadar kısa bir dönem içerisinde dört farklı tercümesi yapılan bir eseri yeniden tercüme çabasına girişmesi akıllarda bir soru işareti bırakabilir. Bu konuda Prof. Adem Ceyhan Gül-i Sad-berg adlı esrinde şöyle izahta bulunmaktadır: “Acaba Hocazâde kendisinden önce yapılan çevirileri yetersiz veya muğlak bulduğundan mı, yoksa başka bir sebepten mi? Dilimize defalarca çevrilmiş bir eseri kırk sene sonra bir kere daha tercüme etmeye lüzum var mıydı? Gibi sorular gelebilir akla. Abdülaziz Efendi'de bu soruların akla gelebileceğini düşünmüş olmalı ki, eserin giriş bölümünde bu konuyu açıklama gereği duymuştur.”

Ahlâk-ı Muhsinî'nin bir defa daha Türkçeye çevrilmesini dönemin padişahı Sultan I. Ahmed emretmiştir. Mütercimim verdiği bu bilginin, kendisinden önce defalarca kez tercüme edilmiş bir eseri yeniden ele alarak tekrar tercüme çabasına girişmesinin en geçerli sebebi olacağı düşüncesindeyiz.

³¹⁹ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 60.

³²⁰ *a.g.e.*, ss. 60-61.

I. Ahmed, babası III. Mehmed'in Saruhan valiliği sırasında 28 Nisan 1590'da Manisa'da doğmuştur. Annesi Handan Sultan'dır. Celâlî fetretinden dolayı sancağa çıkamamıştır. Babasının 18 Recep 1012'de (22 Aralık 1603) ölümü üzerine on dört yaşında tahta geçmiştir. Saltanatı süresince İran ve Avusturya ile savaşmış ve Anadolu'da çıkan Celâlî isyanları ile mücadele etmiştir. Donanmanın takviyesine büyük önem veren I. Ahmed'in döneminde Osmanlı donanması başarılar elde etmiştir. Elli bir gün süren bir mide hastalığı sonucu 22 Kasım 1617'de yirmi sekiz yaşında vefat eden Sultan, zevku safaya kapılmayan, dindar ve hayır sahibi bir padişah olduğu için halkın güvenini kazanmıştır. I. Ahmed zamanının önemli değişikliklerinden biri saltanatın intikali meselesinde olmuştur. O zamana kadar herhangi bir kuralı olmayan cülûsta, bu padişahdan itibaren "ekberiyet" ve "erşediyet" yani hanedanın en büyük ferdinin tahta geçmesi usulü benimsenmiş, öteki şehzadelerin sarayın bir yerinde şimşirlik adı verilen odalarda kafes altında tutulması kararı alınmıştır. Osmanlı tarihinde en büyük yapılar arasında sayılan ve mimari özellikleri bakımından sanat tarihinde önemli bir yeri olan Sultan Ahmed Camii onun tarafından inşa ettirilmiş, kendisi de temel atılırken altın bir kazma ile terleyinceye kadar bizzat çalışmıştır. Sultan Ahmed, sert mizaçlı, ihanet edenleri affetmeyen ve sertliği yüzünden devlete hizmet edenlere dahi zaman zaman acımasız davranan bir hükümdardı. Ava ve cirit oyununa meraklı olduğu, ara sıra Edirne ve Bursa'da ava çıktığı kaynaklarda yazmaktadır. Şair olan ve şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan I. Ahmed'in küçük bir divanı vardır.³²¹

I. Ahmed'in telif ve tercüme faaliyetlerini desteklemiştir. Onun döneminde kendi isteğiyle yazılan veya kendisine sunulan pekçok eser kaleme alınmıştır. *Riyâzî*'nin, 15. yüzyıldan 17. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan dört yüz dolayında şairi tanıttığı ve şiirlerinden örnekler verdiği *Riyâzî's-şuara* adlı tezkiresi, Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılan iyi huylardan bahseden yirmi bölümden oluşan *Mir'atü'l-ahlâk* adlı ahlâkî eseri, Abdülmecid Sivâsî tarafından kaleme alınan *Nasâyihu'l-Mülûk* ve Veysi'nin kaleme aldığı ve gördüğü bir rüyayı anlattığı *Hâb-nâme*, Sultan I. Ahmed adına kaleme alınmış kitaplardan bir kısmıdır. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nin mütercimi Abdülaziz Efendi'nin de bu tercümesinden başka *Miftâhu's-sa'âde fî kavâ'idi's-siyâde Tercümesi* de Sultan I. Ahmed'in emri üzerine kaleme

³²¹ Mücteba İlgürel (1989), "Ahmed I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, ss.30-33.

alınmıştır.

4.2.1. Tercümenin Sebebi

Abdülaziz Efendi'ye *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmesini I. Ahmed'in emrettiğini belirtmiştik. Kendisi de bir şair olan Sultan, Hacı Mustafa Ağa vasıtasıyla Hocazâde'ye gönderdiği yazıda, onun *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi kendi nâmına çevirmesini istemişti. Hükümdar, çeşitli eserleri Osmanlı ilim adamları ve şairleri tarafından bilinen ve ilgiyle okunan Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin, iyiliği âdet edinen sultanlar için devlet idaresinde esaslı bir kaide olmak üzere telif ettiği *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin “*inşâ-i miyâne ve edâ'-i Rûmiyâne ile*” yani orta bir nesir ve Anadolu üslûbuyla Türkçe'ye çevrilmesini, bu arada kendi ahlâkının anlatılmasını talep ediyordu. Çeviride amaç Farsça bilmeyen halkın da bu eserden faydalanmasını sağlayabilmektir. Hocazâde Abdülaziz Efendi, padişahın bu emri üzerine kitabın tercümesine başlamış; tercümesinin gerek giriş bölümünde gerekse diğer bölümlerin sonlarında Sultan I. Ahmed'in ahlâkını övdüğü için eserine “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” ismini vermeyi uygun bulmuştur. Eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi 2301 numarada kayıtlı nüshasında yazılış sebebi ile ilgili şu bilgiler kayıtlıdır:

“... ol rüsüm-ı belâgat ile mersüm ve rûküm-ı feşâhat ile merķüm olan tezkire-i sa' âdet-mevsümdan mefhüm ve ma'lüm oldı ki nüķüd-ı ma'ârif ü fezâ'ilüñ mümeyyiz ü şarrâfi ve ahlâķ-ı hasene-i marziyyenüñ meddâh u vaşşâfi ve esrâr-ı daķâyıķ-ı haķâyıķuñ kâşifi ve kişver-i elfâz u velâyet-i ma'nânuñ mükâşifi vâ'iz-i nâşih mîr Hüseyin Kâşifi (...) düstür-ı esâfin-i selâfin-i mekremet-âyin olmağ için 'ilm-i ahlâķda taşnîf ve te'lif itdügi kitâb-ı laţif, ki nâmı *Ahlâķ-ı Muhsinî* ve haķ-ı cihân meddâh u muħassinidür, vech-i dil-firîb üzre tertîb ve kırķ bâb üzre tebvîb idüp tehzîb-i ahlâķ-ı rediyye ve tezkiye-i nüfûs-ı âbiyye için niçe erba'in çekmiş sâha-i ħalbine toħm-ı fevz ü felâh ekmiş bir mürşid-i mükemmel-i mükemmil ve bir 'azîz-i şâf-dildür ki envâr-ı âfitâb-ı 'âlem-gîrinden zamâyir-i ehl-i başâyir müstenîr olup 'âmme-i 'ulemâ ve kâffe-i fuzalâ ħüsn-i esâlib ü cezâlet-i terâķibinde müttefiklerdür. Lâkin zebân-ı Fârşî üzre olmağla (vr. 16 b) meydân-ı Fürs'ün fârîsi ve zebân-ı derînüñ mümârisi olmayanlara ol devħa-i 'ulyâdan ictinâ'-i şimârı müte'assir ve ekşer-i haķ-ı 'âlem ferâyid-i mevâi'dinden ħişşedâr olmağ müte'azzir oldığına biñâ'en ol 'arûs-ı miskîn-niķâbuñ fevâih-i ahlâķı revâiyih-i *Gülistân* gibi etrâf-ı cihânı tebhîr ve şemâyim-i evşâfi ħable-i 'aţţâr gibi meşâmm-ı müstenşikân nesâyim-i aħbâr ü âşârı ta'fir itmek için inşâ'-ı miyâne ve edâ'-i Rûmiyâne ile terceme olunup dibâce-i zibâcesi nâm-ı nâmî ve ism-i sâmilere ile mu'anven ve beyân-ı ahlâķ-ı kerîmeleri ile müşerref ve müzeyyen ola.

İmtişâlü'l-emrihi'l-'âlî ol kitâb-ı müşteţâb tercemesine ibtidâ ve خیر الكلام ما قل و دل

muhteşası üzre ıtnâb ü ishâbdan ibâ olunup tûti-i nâtiqa hadîka-i belâgat ve feşâhatde şeker-hâ ve bülbül-i dil gülistân-ı leţâfet ü zârâfette hoş-nevâ oldu. Ol dürc-i ma‘ârifde nice cevâhir ü zevâhir-i hikmet derc ve nükd-ı pür-süd-ı nuşh u pend harc olunup ‘unvân-ı şafâ-nişânı ol pâdişâh-ı ‘âlî-şânuñ elķâb-ı şeref-nişâblariyle ârâste ve ‘arûs-ı tarûsı huliyy-i ‘ibârât ve zîver-i isti‘ârât-ı medâyiḥleri ile pîrâste olmağla ‘*Aḥlâķ-ı Sulţân Aḥmedî*’ ile müsemmâ kılınup meclis-i sâmi ve maḥfil-i girâmilerine ithâf ü ihdâ olundu.”³²²

4.2.2. Tercüme Metodu

En kısa tarifıyla, bir dildeki ifadenin bir başka dile aktarılması anlamına gelen tercüme; tarih boyunca toplumların birbirini tanınmasında, birbirleriyle çeşitli munasebetlerle irtibat kurmasında, ilmi ve fikri gelişmelerde önemli rol oynamış bir faaliyettir. Arapça bir kelime olan tercüme aslında “terceme” şeklindedir, fakat “m” sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisi nedeniyle zamanla “tercüme” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.³²³

Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında tercümenin şu şekillerini görmek mümkündür:

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktararak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

En eski *Kur’ân-ı Kerim* çevirileri, birinci biçimdedir. Bu tür *Kur’ân* çevirilerinin eski nüshalarında Arapça metnin altına, Türkçesinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. Sonradan *Kur’ân* çevirileri için ikinci yol tercih edilmiştir. Bu gibi çevirilerin gayesi, mukaddes bir kitap olan *Kur’ân*’ın anlamını bozmamaktır.

Edebiyatımızda konusu aktararak yapılan çevirilerin sayısı da oldukça fazladır. Bu tür çeviri tarzında; yazar eseri cümle cümle Türkçeye çevirmez; anladığı ölçüde eserine aktarır.

Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Yazar, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi aktarmayı asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime tercüme ederken, kimi yerlerin sadece konusunu

³²² Ceyhan, a.g.e. ,s. 64.

³²³ Nurgül Sucu (2006), “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 19, s. 126.

aktarır. Kendince önemli gördüğü yerleri ise genişleterek tercüme eder; kendi duygu ve düşüncelerini de bu kısımlara ilâve eder. Neticede, eseri öyle bir hale getirir ki, artık ona tercüme demek doğru olmaz. Yazar, eserine “tercüme” adını verse dahi, bu, ilk yazara karşı gösterdiği saygıdan dolayıdır.³²⁴

Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* de yukarıda saydığımız dördüncü tercüme metoduna dahil edilebilir. Hocazâde, tercümeyle meydana getirirken Kâşifi'nin eserine bire bir bağlı kalmamış, üzerinde bazı eklemeler yaparak eseri genişletmiştir. Bunu Fırakî'nin eseriyle bire bir karşılaştırma çalışmalarında da görmekteyiz. Fırakî'nin tercümesinde bulunmayan bazı bölümler bizim incelediğimiz eserde bulunmaktadır. Eserde söz konusu edilen ahlâkî değerler I. Ahmed'e izafe edilerek yer yer onun ahlâkî vasıfları da övülmüştür.

Şimdi tecüme metoduna örnek olması bakımından eserden bir parçayı buraya alalım.

(10) On Yedinci Bâb Hilm Beyânındadır

(11) Hilm ahlâk-ı İlâhiye'den idüğü müşbet ü muhakkak ve Esmâ-i Hüsnâ'dan olan (12) ism-i Halîm andan müştak. Ve bu müddeâ-yı işbâta “ان الله غفور حلیم”³²⁵ kerime-i (13) celîlesi delîl-i muşaddık-ı muşaddakdur. Ve cümle enbiyâ-i kibâr ve evliyâ-i ebrâr (14) bu şıfat-ı ‘azîmeden hişşe-dâr olmuşlardır. Tâ ki, müfsid-i îmân ve müfside-i (15) şeytan olan sûreti ğazab u hışmı kuvvet-i hilmle şikeste (16) kufî-i silm ile ebvâb-ı tehevürü beste ideler. Ebu Hureyre³²⁶ rağıyallahü ānh Hâbîb-i Ekrem'den sallallahü ‘aleyhi vesellem rivâyet buyurmuşlar ki, “ ليس السد يدبالبصر عم انما السديد الذى يملك نفسه عند ” (17): “Sizden pür-zür ve kavî olan halkı yerlere çalup

(65-a)

³²⁴ Sucu, *a.g.m.*, s. 130.

³²⁵ “Çünkü Allah gafurdur, halimdir (çok affedici ve müsamahalıdır).”, *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/155.

³²⁶ Ebu Hureyre (d.? ö.676) Yemen asıllı sahabe. Sahipsiz kedi yavrularını besleyip büyütmesinden dolayı *kedi babası* anlamına gelen Ebu Hureyre ismiyle anılırdı. 628 yılında Hz.Muhammed (S.A.V)'in Hayber'de bulunduğu sırada yanına gelerek Müslüman oldu. Bu tarihten ölümüne kadar Hz.Muhammed (S.A.V)'in yanından ayrılmadı. Bu sebeple en çok hadis nakleden sahabe o olduğu söylenmektedir. 676 yılında Medine'de vefat etti.

(1) ser-nigün iden değıldür. Belki halkuñ aqvāsı olan tehevür ü ğazabı hālinde kendüsin (2) hāk-i meskenete çalup kesr-i nefse vücūdun zebün idendür.”

Bejt:

(3) مردی کمان مبر که بزور ست و پردلی

باخشم اکر بر آیی دانم که کاملی

(4) Kıuvvet-i bāzū ile Őanmañ olur merdānelik

Hışm u ğayza ğālib olmağdur begüm ferzānelik

(5) İncil-i Celil’de bu ma ‘nā-yı cemil mezkürdur ki, selāṭine vācibdür nefslerini ĥilm ile riyāzete mu ‘tād (6) ve fermān-ı berdārīye münkād ideler. Tā ki, ĥilāf-ı marāzīleri olan kelām mesmu‘ları (7) olmađla mevķıf ĥıŐm u ğazaba ķadem basmıyalar. Ve olur olmaz kelāmı (8) kulaklarına asmayalar. Zīrā anlar ķuvvet u ķudret ve zīr-dest olanlar (9) inķıyād u iṭā ‘at üzredürler. Eger ĥıŐm ĥilm ile mađlūb u meksūr (10) u ğazab-ı mülāyemet ü rıfķla mahkūm u maķhūr olmasa Őāhlar ekŐer (11) ķavl ü fi‘lden ĥıŐm-nāk ve ķahr u ‘uķūbetde bī-bāk olmađla (12) elbette ĥalk-ı ‘ālem-i müste’Őal ve mülk-i devlet bī-revnaķ ve pür ĥalel olurdı. (13) Ve bu ma ‘nāyı zībā bu nazm-ı ra‘nā ile ‘aceb edā olunmıŐdur.

Nazm:

(14) بردباری خرنیه خرداسیت

هر که راحلم نسیت دیو دداسیت

دیوبنداسیت حلم اکر دانی (15)

غضب از دسیت اوست ز ندانی

(16) Taḥammül maḥzen-i aql u ḥıreddür

Kimiñ kim ḥilmi yoḡ ol dīv ü deddür

(17) Ḥalīm olur dilīr diyü dīv ü efken

Ġāzab-ı maḥbūsdur ḥilmüñ elinden

4.2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri

Abdülaziz Efendi, tercümesini yaparken, sultanın isteğine uyarak orta nesir üslûbunu benimsemiş; eserini “inşâ’-i miyâne ve edâ’-i Rûmiyâne” ile yani orta nesir üslûbu ve Anadolu Türkçesi ile kaleme almıştır. Eserin giriş bölümünde süslü nesir üslûbu hâkimdir. Bu bölüm, zincirleme tamlamalar kullanılarak ve ağdalı bir dil ile kaleme alınmıştır.

Eserde şekil yönünden anlatım usulü tüm bablarda paralellik gösterir. Öncelikle babdaki konu tanımlanarak anlatılır. Etraflıca tarif edilir. Açıklamalar ayet ve hadislerle delillendirilir böylelikle fikir sağlam dayanaklara oturtulmuş olur. Eserdeki her babda mutlaka ayet ve hadis ve de şiirler kullanıldığı tespit edilmiştir. Kullanılan ayet ve hadisler anılan mevzuyu açıklayıcı kuvvetlendirici mahiyettedir. Bundan umulan okuyucunun zihninde derin izler bırakmak ve de mevzuyu delillendirerek sağlam temellere oturtmak olduğu düşünülebilir. Ayrıca eserde her bölümde en az birkaç tane hikaye bulunmaktadır. Bu hikayeler asr-ı saadetten, dört halifeden, İran büyüklerinden ve din ulularından ve isimleri zikredilmeyen padişah ve diğer insanlardan müteşekkildir. Hikayelerin sıkça kullanılması konuyu anlaşılır kılmak örneklendirme yani müşahhaslaştırma çabasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun yanında mevzu anlatıldıktan sonra az da olsa faide, nükte-i latife, hikmet ve nasihatlere de yer verilmiştir. Şimdi bu tespitlerimizi örneklerle müşahhaslaştıralım:

(1) On Altıncı Bâb ‘Afv Beyânındadır

(2) ‘Afv bergeşte rüzgâr olan günahkârların ‘uqûbetlerine iktidâr zamânında (3) terk-i mü’âhaze ve ihtisâb ve ‘adem-i itâb u ‘ikâbdan ibâretdür. (4) Ve bu haşlet-i şerîfe faziletde cümle haşâil-i ehl-i fezâilden esbak ve şâhib-i (5) sa ‘âdet-i dâreyne elyâkdur. Ve Haqq subhânehü ve te‘âla mazhar-i sehv ü hatâ olanlar (6) hakkında muzhir-i ‘afv u ‘atâ olan habîb-i müctebâ ve Rasûl-i murtażâ hazretlerine sallallâhü ‘aleyhi (7) mādâmeti’l-arđı ve ‘s-semâ Tenzîl-i Celîl de hüsn-i şafha ehsen-i delîl olan (8) ³²⁷“فاصح الجميل” ile fermân ve ‘afva nişân-ı ‘âli-şân (9) olan ³²⁸“حذالعفو” âyet-i kerîmesiyle emir buyurup mücrimlere luğf u ihsan (10) buyurmuştur. Hülâsa-i ma’nâ-yı şerîfi budur ki: “ Afv u şafhı zat-ı (11) makbûletü’s-sıfâtına, sîret idüp saña her zaman zarar u ziyân ve muhâlefet (12) u ‘işyân idenlerün günâhından tecâvezi âdet eyle. Filhaza menba‘-i hilm ü (13) hayâ ve ma‘den-i cüd ü sehâ Habîb-i Hüdâ sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ âlihi’n-nücebâ (14) rüz-ı firüz meserret-endüz fetḥ-i Mekke-i Mükerrema’de şanâdîd-i Kureys’den haqlarında (15) envâ‘-ı cefâ ve ezâ zühür u birüz etmiş iken “انتم الطلقاء” buyurup kuyûd-ı (16) uqûbetden ıtlâk-ı azâd “ولا ترثيب عليكم” fehvâ-yı meserret ihtivâsı üzre (17) müjde-i ‘afv u şafhla dilşâd buyurdılar.

Rubâ ‘î: ماعارت خور بهانه جویی نکنیم

(61-b)

(1) جز نیکوی و نکیخوی نکنیم

وانها کبه کبای ما بیدها کردند

ما به ایشان بخرنکوی نکنیم

³²⁷ “... Öyleyse müsamaha ile tatlılıkla davran onlara.” , *Kur’ân*, Hicr,15/85.

³²⁸ “*Sen af ve müsamaha yolunu tut...*” *Kur’ân*, A’râf, 7/199.

(2) **Terceme:** Sañmanuz göz kim bahâne cüyuz biz

Hüb-ı ğirdār u nıķ-hüyuz biz

(3) Bize cevr idene ‘aṭā iderüz

Kemliĝi sevmezüz nigüyuz biz

(4) Hükemā dimişlerdür: “ Her gāh ki cürm ü günāh büzürg-ter ola. ‘Afv u şafh idenlerüñ fażīleti evfer (5) ü ekşer olur. ³²⁹“ولكاظمين الغيظ والعافين عن الناس” fehvā-yı (6) şerīfinden daħı temām mertebe-i fażīlet-i ‘afv ukbāsı olunur.”

“**Hikāyet:** (7) Mülük-ı ‘ināyet-i sülük-ı ‘Arab’dan birinüñ akrabā u müte‘allikātına tıĝ-i bī-diriĝi āhte (8) ve nice bī-günāhları hāķķ-i helāke endāhte iden bir günāhkār tebe rüzĝār ol (9) pādişāh-ı nāmdār hużūr-ı ‘izzet-medārına gelicek ol pür-günāha nigāh idüp: (10) “ Benüm akraba ve müte‘allaķātıma itdigün bu nice mezālim ile ‘uķūbetimden şimdi nice sālīm (11) olursun ve mücib-i ‘uķūbet ü ahlāk olan bu nice cerāyimüñ senden şudūr itdigi muķarrer iken bī-pāk hużūruma nice ķādīm olursun.” (12) diyü ‘itāb (13) u hışm u ğazab ile hiṭāb idicek cevap virüp: “ Hużūr-ı ‘izzetiñe gelüp (14) ‘ukūbetiñden tersān u müsteħaķ olduğum siyāsetden hirāsān (15) olmadıĝıma bāiş budur ki, her çend günāhum haddeden birün ise senüñ ‘afvüñ (16) benüm cürmümden efzündür.” dimekle ol şāh-ı nükte-dān ķatında kelām-ı ķarīn istihsān olup (17) cerīde-i cürm ü haṭāsına ķalem-i ‘afv u ‘aṭā çekilmekle mazhar-ı ‘ināyet ü ihsān oldu.”³³⁰ Eserin incelediĝimiz kısımlarında toplam 67 adet hikāye anlatılmaktadır. Bu anlatım tarzı, yazarın tahkiyeli anlatıma önem verdiĝi kanaatini uyandırmaktadır.

³²⁹ “...kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler...”, *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/134.

³³⁰ Abdülazîz bin Hoca Sa ‘deddin, *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 61a-61b.

“**Hikmet:** Hükemā dimişler ki: “Pādişāh (10) bir zālîmi hîdemāt u menāşîbda istihdām ve temkîn itmek veyā mühimmāt-ı (11) re ‘âyāya bir cebbār-ı sitemkārı havāle ve ta‘yîn itmek alāmet-i hıyānet ve haqq-ı (12) ra ‘iyyeti ‘adem-i ri ‘āyet ü emānet haqqı maḥz-ı izā ‘ātdür. Cebbār u sitemkār (13) olanı fuḡarā-i bize ve zu ‘afā-i ‘aczeve müstevlî ve dîde-bān itmek (14) kürk-i dirrendeyi gûsfende şübān itmek gibidür.”³³¹ Metnin incelenen kısmında 8 adet hikmet yer almaktadır. Hikmetlerde metnin o bölümünde okuyucuya olayın arka planını gösterme, verilmek istenen mesajı iletme kaygısı olduğu söylenebilir.

“**Naşihat:** (16) Bir pādişāh-ı kāmîl bir ḡākîm-i fāzıldan su‘al idüp: “Kişiyi beyne’n-nās (17) mu‘azzez ü mükerrrem ve muvaqqar ve muhterem iden ne güne ḡaşletdür? Didigin ‘ahde vefā

(109-a)

(1) mu‘āric-i ‘izzete sebep irtikādur.” didi. Ve ḡüsn-i ‘ahd-i fezā’iline (2) egerçi nihāyet ve münāfi‘ine ḡāyet yokdur. Ammā cümleden a‘zamî budur ki, (3) beḡā-yı cihān-ı ḡüsn-i ‘ahde vābeste ve intizām mehāmm-ı enām ifā’-i (4) ‘ahdde peyvestedür. Zîrā medār-ı ‘ālem şaltānat üzre olduḡı (5) nı kenān u şaltānat-ı ‘askere mevḡuf idüḡi vāzîh ve nümāyāndur. Ve mülük-ı ‘ālem ḡazîne ve definelinde (6) olan nuḡūd-ı nā-‘ma‘dūdı leşkere anıñcün şarf ü ḡarac (7) ideler ki ḡurüc-ı düşmen hengāmında ri‘āyet-i mihr ü vefā ve zuhūr-ı (8) fitne eyyāmında lāzîme-i ‘ubūdiyyeti edā ideler. Pes ḡākîm ü maḡkūm meyānından (9) resm-i vefā maḡrūḡ olup hulf-ı va‘d ü naḡş-i (10) ‘ahd-i sünūh idicek ne ḡükkām-ı ‘asākirden bir sipāhîye i‘timād (11) ve ne anlar sırr-ı ‘askere istinād ve i‘tikād ideler. Ve daḡî sevād-ı şaltānatda (12) vukū‘ bulan mu‘āmelāt ve zirā‘at ve şanāyi‘ ü ticārāt (13) ekşeriyā ‘uḡud-ı ‘ahūd ile ma‘ḡūd ve cibāl-i ḡüsn-i va‘d ile

³³¹ a.g.e. , vr. 100b.

meşdüddür. (14) Eger resm-i vefâ mevcüd olmuşsa nizâm-ı enâm rû-yı cihândan (15) menkûd olur. Erkân-ı mülkde niçe dürlü hâlel ve mezâc-ı devletde (16) gûne gûn ‘ilel zuhûr ider. Pes bî-vefâlık tarîkatından ihtirâz ve ictinâb (17) ve sohbet-i vefâdârâne teveccüh ve şitâb itmek gerekdür.”³³² Eserin incelediğimiz kısımlarında 7 nasihat parçası kullanılmıştır.

“**Nükte-i latîfe:** Nesâyhü’l-Mülûk’da bu vechile (4) meşûrdur. Bir pîr ki, ‘aql u hîredde behre-yâb olmaya çeşme-i bî-âb gibidür. (5) Ve civân-ı küstâh ve nâdân gül ü reyhânsız bostan gibidür. Ve dervîş-i bî-ma‘rifet (6) ve bî-başîret başâr-ı bî-nûr u dide-i pür-‘illet gibidür. Ve ehl-i-‘ilm ü şâhib-i fetvâ ki (7) zühd ve taqvâdan bî-nişân ola. Mânend-i eseb bî-‘inândur. (8) Ve tuvanger ki, ihsandan bî-hayr ola. Şecer-i bî-şemer gibidür. Ve bî-hayâ olan (9) şâhib-i cemâl ve hoş-sûret ta‘âm bî-nemek gibi bî-lezzetdür. (10) Ve sulţân bî-‘adl ü ihsan ebr-i bî-bârân gibidür. Ve bir merd-i ‘âlemgîr ki dilîr (11) olmayup şecâ‘atden bî-vâye ola. Bâzergân-ı bî-sermâye gibidür.”³³³ Metnin incelenen kısmında 1 adet nükte-i latife kullanılmıştır.

“**Fâ’ide:** Hâkîm Büzürcehr’den: “Pâdişahlaruñ (7) menzili ve kıadr cihetinden a‘zamı ve rütbe-i i‘tibâr u iftihârda esbak u ikdâmı (8) kimlerdür?” diyü su’al olundıkda dimişler ki: “Cümleden a‘zam ol pâdişâh (9) mükrimdür ki şavvet-i kıahr u ğâzabdan bî-günâhlar sâlim ü emîn olup (10) bed-nefs ü rû-siyâhlar ğuşe-i hafâ ve mekînde mekîn olalar. Ve hânde-i (11) tîĝ-i berķ-nişân ve âteş-feşânı ğirye-i sitemkârân ile tev’emân (12) ve bâriķa-i nesîmi ‘anber şemîm-i ihsânı muzâri‘-i emândur. Ve nişân ü müsteħakân (13) üzre feyz-i resân ola”. Hîkmet-i hüşeng şâh-ı dil-âĝâh dimiş ki: (14) “Ben Cenâb-ı ‘izzet tarafından ‘ibâd-ı şâlihîn üzre lütf u rahmet (15) ve tebe-kârân ve müfsidîn üzre ğâzab u miħnet olmuşdur. (16) Nîş-i kıahrüm nûş-ı lütfâ muķârin. Ve

³³² a.g.e., vr. 108b.-109a.

³³³ a.g.e., vr. 133b.

zehr-i heybetüm sükker-i merḥamet (17) verā-i fitne-i muḳarrindür.”³³⁴ İncelediğimiz kısımlarda 3 adet faide kullanılmıştır.

Ḳıssa: Diğer ḥākim-i Yemen bir pādişāh-ı ‘ālişān idi ki, şaffet-i kerem ü sehāsı (15) ğālib ve dest-i iḥsān āraz u resānı cihān-yāne envā’-ı münāfi’-i cālib (16) ve ḳulüb-ı nāsdan gerd-i kederi sālīb olup hem-vāra mavā’id-i (17) in ‘āmı ḥaş ve ‘āmm için nihāda ve fevā’id-i ikrāmı muhtācān ve dermend-kān için āmāde idi.”³³⁵ Metnin incelediğimiz bölümlerinde 1 adet kıssa kullanıldığını tespit edilmiştir.

Secili bir anlatım kullanılarak metinde bir ahenk oluşturulmuş; eserin akıcı bir şekilde okunması sağlanmıştır. Metinden bir örnekler bunu somutlaştıralım.

(1) Onsekizinci Bâb Ḥulḳ u Rıfḳ Beyānındadır

(2) Ḥulkdan murād ḥoş-ḥuyı ve rıfḳdan ğaraż-ı nermī ve dil-cüyıdır. (3) Birisi melātefet-i tarīḳından sāzkārī ve biri müdāra ve mülāyemet (4) yolundan kār- sāzıdır. Ammā ḥulḳ-ı nigüterīn ni‘met ü zībāterīn (5) ḥaşletidür. Zīrā Ḥaḳḳ te‘ālā ĩmanı ḥalḳ idicek: “İlahī niçün ḥalḳ (6) itdüñ ḳuvvet daḥī vir.” deyü dua itdükte Ḥaḳḳ Celle ve ‘alā anı ḥüy-nīk (7) ü sehā ile ḳavī ve tüvānā eyledi. Ve küfrü ḥalḳ itdükte ilahī bin daife daḥī: (8) “Ḳuvvet vir.” diyücek iḳtiża-yı ḥikmet üzre ḥuy-ı zişt ü buḥl ile ḳuvvet (9) virdi ve hadīs-i şerifde bed-ḥū olanlar ile buḥiller cennete daḥil (10) ü sa‘ādet-i uḥreviyeye vāşıl olmazlar dimek vārid olmuştır.

Ahlāk-ı Muhsinî, mensur bir eser olmakla birlikte yer yer ele alınan konulara uygun Arapça, Farsça mısra, beyit ve nazım parçalarının da anıldığı bir eserdir. Meselâ, eserde mutasavvıf şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevî*’sinden, Sadî’den ve Hâfız’dan alınan manzum parçalara yer verilmiştir. Bu Farsça manzumeler, Abdülaziz Efendi tarafından nazmen dilimize tercüme edilmiştir. Eserin içinde ayrıca üç dilde de karşılığı yer almış parçalar bulunmaktadır:

³³⁴ a.g.e., vr. 147a.

³³⁵ a.g.e., vr. 88a.

“Arabiyye:

- (4) فى اى يومى من الموت افر
يوم لم يقدر ام يوم قدر
- (5) يوم لم يقدر لايأتى القضا
يوم قدر لايغنى الحذر
- (6) **Terceme-i Fârisiyye:** دوروز حذر كردن از مرگ و انيست
روزي كه قضا کرده و روزی كه قضا نيست
- (7) روزي كه قضا باشد و كو شش نكند سود
روزي كه قضا نست در ان مرگی روانست
- (8) **Terceme:** Şağın yok yire olma sen girîzân
O gün kim itmedi Haqq mevti taqđîr

(9) Eger mevtin қаза oldıysa ol gün

İder mi ihtirâzun ânı tağyîr³³⁶

Abdülaziz Efendi, eserin içinde farklı nazım şekilleri kullanmıştır. Kullanılan bu şiir parçaları eseri hareketlendirmiş okuyucuyu sıkılmaktan kurtarmıştır. Ayrıca esere akıcılık katmıştır. Kullanılan nazım şekillerinin başlıcaları şunlardır: Kasîde, mesnevî, kıt'a, nazm, rubâî, beyt. Bunlardan başka tek mısra halinde ve de şiir başlığı altında parçalar da mevcuttur. Bu saydıklarımızı metinden parçalarla örneklendireceğiz.

Rubâ 'i: باهر که مکنی از ان توشود

(7) واذر هموقت دح خون توشود

³³⁶ a.g.e. , vr. 130b.

باشمن خوشي اكر سخات و درزی

(8) شك نیت کیمار مهربان توور

Terceme: Her kime ihsān idersen yine āyiddür saña

(9) Yād idüp elḫāfını dāim ider medḥ u ṣenā

Şüphe yokdur saña yār-ı mihrībān olur hemān

(10) Düşmenüñde görse senden cūd u ihsan u seḫā³³⁷

İncelediğimiz metinde 3 adet rubai nazım şekli kullanılmıştır.

Kasīde: (3) Keyhüsrev ü zamān ü Feridun-ı rüzgār

Fermān-ı revāyı mülk-i kerem padişāh-ı cūd

(4) Mend-nişīn şuffe-i iḫbāl u ‘ızz ü baḫt

Fermānda memālik-i ihsān ü şāh-ı cūd

(5) Lūṭfuñ niḫām-ı ‘ālem ve hükmüñ kıvām-ı melek

Cūduñ penāh-ı sâ’il ve destüñ penāh-ı cūd

(6) Dest-i teşrīfî pençe-i zerbaḫş-ı āfītāb

Keff-i kerīmi çarḫ-ı seḫā üzre māh-ı cūd

(7) Halk-ı cihanı ni ‘metine cümle ğarḫ ider

Lūṭfundan itse ‘āleme bir kez nigāh-ı cūd

³³⁷ a.g.e. , vr. 84b.

- (8) Kāşāne-i sa‘ādetinüñ mihr-i şemsesi
Eyvān-ı kaşr-ı devletidür bār-gāh-ı cūd
- (9) Açdı tarīk-ı lütfi cihānā müceddedā
Meslūk olā hemīşe aña şāh-rāh-ı cūd
- (10) İtmez hücüm askeri cerrār-ı sâ’ilān
Def itme ki yanunca durur çün sipāh-ı cūd
- (11) Olsun hemīşe ol şeh-i encüm sipāh-ı lütf
Bālā-nişīn-i çetrefilüñ iştibāh-ı cūd
- (12) Eyler du’āyı devletini rüz u şeb‘azīz
Olsun hemīşe memleketi taht-gāh-ı cūd³³⁸

İncelediğimiz bölümlerde 1 adet kaside nazım şekli tespit edilmiştir.

Meşnevî:

معتكفان حرم كبريا

شسته دل از صورت كبروريا

- (14) دیدنه و کون و مکان در نظر
بال نموهر دو جهان زیر پر

- (15) ملك نمو ملكت شاهى زده
تحت در ابوان الهى سده

- (16) **Terceme:** Mu ‘tekifān-ı harem-i Kibriyā

Dilde kıomaz şüret kibr ü riyā

³³⁸ a.g.e., vr. 94a.

(17) Dīdesi yoḡ kevn ü mekāndur naẓar

Bāl ü perī yoḡ dü cihān zīr-per

(98-a)

(1) Kişveri yoḡ memleket-i ‘irfāna şāh

Dir ki mevlādur aña taḡ-gāh³³⁹

Metnin incelediğimiz bölümlerinde 24 adet mesnevi nazım şekli kullanılmıştır.

Şi ‘r: بدى رامكافا تکر دن بدى

بر ابل صورت بود بدخر دى

(3) بمعنى كى نى كه بى برده اند

بدى اديده و نكويى کرده اند

(4) **Terceme:** Ger hekīm-i erbāb-ı şūret didüler

Kemliḡe kemlik gerek lābūd cezā

(5) Vaşl-ı ma‘nā olan ehl-i ḡired

Görse kemlik eylemek eyler dâimā³⁴⁰

Metinde en çok kullanılan nazım şekillerinden diğeri de şiir’dir. Metnimizde 41 adet kullanıldığı tespit edilmiştir.

(10) **Kıḡ ‘a:** توان گفت کامروز بنو دب عالم

جزاوشهر يار ديار مروت

(11) ز روى اجوانمردى و مهربانى

برو ختم ثنكار و بافتوت

³³⁹ a.g.e. , vr. 97b-98a.

³⁴⁰ a.g.e. , vr. 67b.

(12) **Terceme:** Āña kimse olmaz sehāda müşābih

Odur şeh-r-i yār-ı diyār-ı mürüvvet

(13) ‘Atā vü sehā vü ten cūd u kerem

Müsellem āña kār u bār-ı fütüvvet³⁴¹

Metnin incelediğimiz kısımlarında 30 adet kıt’a nazım şekli kullanılmıştır.

(3) **Beyt:** خوش بود کرمک بحر ته ای دبمیان

(4) تسیر روی شود هر که دروغش باشد

Terceme: (5) Ortaya gelsün mehekk-i tecrübe

Tā ola mağşūş olanlar rū-siyeh³⁴²

Metinde 79 adet beyit kullanılmıştır. Metinde en çok kullanılan nazım biçimidir.

Nazm: اگر سلطان نفر ما بدسیاست

(8) زندهر ناکسی لاف ریاست

بلایر هم ز ندروی زمین را

(9) نه دولت ابقاماننده دین را

چو مردم ضبط در کشور نبینند

(10) بخر فتنه ره دیگر نبینند

Terceme: Çü sultān itmeye emr-i siyāset

(11) İder her sefle da‘vā-yı riyāset

Belā birden gelür rū-yı zemīne

(12) Ne dūnyāya beḳākalur ne dīne

³⁴¹ a.g.e. , vr. 88a.

³⁴² a.g.e. , vr. 129b.

Ger görmezse zabtı ehl-i kişver

(13) Tarîk-ı fitneden çıkmaz muḳarrer³⁴³

Metinde 16 yerde nazm kullanılmıştır.

Mısra ‘: اکرم سر برودا زسریمان زروم

Terceme: Gitse başum itdügüm ‘ahdi ferâmuş eylemem.³⁴⁴

Metnin incelediğimiz kısımlarında 14 adet mısra kullanılmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî’de anlatılan konular türlü hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Me’mun, Nûşirevan, Melikşah gibi İran devlet büyüklerinin menkıbeleri de anlatılmıştır. Bu anlatış tarzı, esere bir canlılık katmış; mücerret fikirlerin okuyucu tarafından daha kolay kavranmasını sağlamış; başka bir deyişle ifade edilen mevzunun somutlaştırılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca anlatılan konu ile ilgili olarak Kur’ân ayetlerine ve Hz. Muhammed’in hadislerine de daima yer verilerek savunulan ahlâkî değerler, aklî delillere ek olarak dinî delillerle de kuvvetlendirilmiştir.

4.2.3. Ahlâk-ı Sultan Ahmedî’nin Muhtevası ve Özeti

Eserde 16. Bölüm ile 34. Bölüm arası incelenmiştir. Eserdeki incelediğimiz kısmın muhtevasına başlamadan önce daha önce incelenmiş olan ilk bölümlere göz atmamız elimizdeki metni daha anlaşılır kılacaktır. Hocazâde Abdülaziz Efendi, eserine Allah’a şükür ifadeleri ile başlar. Yazar Allah’a ta’zimde bulunur. Daha sonra Allah’ın yüceliğini birliğini övmek için bir tevhidle devam eder. Şiirde Yaratan’ı sıfatlarıyla methederek başışlanma ve yardım diler ve gönül aynasını parlatarak ebediyet hazinesine ulaştırmasını ister. Daha sonra meşhur kudsi hadisi de zikrederek bütün kâinatın yaratılış vesilesi olduğuna inandığı Hz. Muhammed’i anarak, onun vasıflarını övmek için na’t ile devam eder. Topraktan yaratılan dünya ona dar geldiği için, bütün gökleri gezdiğini söyleyerek Hz. Muhammed’in yaşadığı Mirac olayını anlatır. Yazar, mahşerde kendisine şefaathçi olması için O’na dua eder. Ardından “Çâr-yâr-ı Güzîn”, yani “dört seçkin dost”tan bahseder. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi

³⁴³ a.g.e. , vr. 153a.

³⁴⁴ a.g.e. , vr. 106a.

kısaca anar. Bu sıra bize eski dönem manzum eserlerindeki sırayı hatırlatır. Dört halîfenin övgüsünden sonra ise eserin yazılmasına vesile olan Sultan I. Ahmed'i över ve ona bir medhiye yazar. Sonunda I. Ahmed'in maksadına ulaşması için Allah'a duada bulunur. Eserin giriş kısmı olarak isimlendirebileceğimiz bu bahsilerden sonra, asıl konuya geçilir ve ibâdet, ihlâs, azim, edep, hilm gibi bir insanda bulunması gereken ahlâkî vasıflar bölümler hâlinde ele alınır.

Ahlâk-ı Sultan Ahmedî, kırk bölümden oluşmuştur. Bu bölümler sırasıyla: “1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Du‘a, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. ‘İffet, 10. Edeb, 11. ‘Ulüvv-i Himmet, 12. ‘Azm, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. ‘Adâlet, 16. ‘Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23. Emânet, 24. ‘Ahd ü Vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teennî ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâ‘at, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İğtinâm-ı Fursat, 37. Ri‘âyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def‘-i Eşrâr, 40. Tertûb-i Hadem ü Haşem” isimlerini taşımaktadırlar.

Ahlâk-ı Sultan Ahmedî, genel olarak güzel ahlâktan ve güzel ahlâkın nasıl elde edilebileceğinden, bunlarla ilgili örnek hikâyelerden, şiirlerden oluştuğu gibi, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, devlet yönetiminin anlatılan bu ahlaki değerlerle olan ilişkisi, hükümdarın halkına nasıl davranması lâzım geldiği gibi konulardan da söz etmektedir. Şimdi incelediğimiz bölümlerin kısaca özetini ve muhtevasını vermeye çalışalım.

On Altıncı Bölüm

Bu bölüm affin tarifi ile başlar. Affin özelliklerinden ve kimlerde bulunduğu bahseder. Hata işleyenleri affetmenin faziletinden bahseder. Ayet ve hadisle bunu delillendirir. Bu bölümde sultanların raiyyetindekilere karşı bağışlayıcı olmaları gerektiğine vurgu yapılır. Ardından günah ve cürümleri bağışlayanların faziletinin büyük olacağı belirtilir.

Bir padişahın akrabalarına eziyet eden bir günahkârın padişahla olan hikâyesi anlatılır. Hikâyede geçen adamın padişaha karşı olan tavır ve bağışlayıcı sözleri karşısında padişahın onu affetmesi örneği verilir.

Yine bir sonraki hikâyede padişahın cürüm sahibi bir kişiye intikam kılıcıyla ceza vererek belki nefsinin tatmin edip mutlu olacağını ancak bağışlaması halinde dünyada

nam sahibi ve ahrette de sevabının ziyadeleşeceğini belirtir.

Ardından halife Me'mun'un bağışlama ile ilgili cümlesi misal olarak okuyucuya sunulur.

İskender hikâyesinde bağışlamanın büyüklüğünün galipken yapılanın olduğunu belirtilir. Padişahlara yakışanın cürüm ehline merhamet etmek olduğu sevabının da bol olacağı üzerinde durulur.

Affin fazileti ve güzelliği şiir parçalarıyla da süslenmiştir:

Terceme: Hâkdan ümidi dersin ihsan bî-nihâyet

(17) Lütf u mürüvvet idüp 'afv it günahkârı³⁴⁵

On Yedinci Bölüm

Bu bölüm Hilm'in Allah'ın isimlerinden ve İlahi ahlaktan biri olduğu belirtilerek başlar. Hocazâde, "Çünkü Allah gafûrdur, halimdir (çok affedici ve müsamahalıdır)." ayetinin bunun tasdikleyicisi olduğuna vurgu yapar. Bütün enbiya ve evliyanın Hilm sahibi olduğu belirtilir. Bu konuyu hadisle de delillendirerek gerçek kuvvetlinin güçlünün, güç elindeyken zayıflara hilmle muamele eden olduğu üzerinde durulur. Aşağıdaki şiir tercümesiyle de bunu örneklendirilir:

Ꞑuvvet-i bâzûyla şanmañ olur merdânelik

Hışm u ğayza ğâlib olmağdur benüm ferzânelik³⁴⁶

Hilm sahibi olmanın sultanlara vacip olduğu vurgulanır. Onlar nefislerini hilm ile terbiye etmeliler ki, hışm ve gazapla hareket etmesinler. Böyle hareket ederlerse ülkeleri ve insanları göz alıcılığını kaybedip yerle bir olacağı vurgulanır. Sultanları sabır ve tahammülü dost edinip onların hışm ve fesadı yok etmeleri gerektiği belirtilir.

Sultan Nuşirevan ile hakim Büzürcmihr arasında geçen hilmin ne olduğu hakkındaki diyaloglarda yumuşak huyluluğun önemi üzerinde durulur. Hilmin üç nişanı anlatılır.

³⁴⁵ a.g.e. , vr.63 b.

³⁴⁶ a.g.e. , vr.65 a.

Hazret-i Hüseyin'in başından geçen bir hikâye anlatılır ve burada Hz. Hüseyin'in af dileyen hizmetliye gazaplanmadan bağışlaması anlatılır.

Bir diğer hikâyede de ümmeti Hz. İsa'dan Allah'ın hışmı ve bundan korunma yollarını sorarlar. Hz. İsa'da hilm sahibi olmak, edepli olmak ve gazabı terk etmek gerektiğini belirtir.

On Sekizinci Bölüm

Ahlâk-ı Muhsinî'nin on sekizinci babı güzel huy ve yumuşaklıktan bahseder. Girişte güzel huy ve yumuşaklık tanımlanır ve kötü huyluların cennete gidemeyeceğine vurgu yapılır. Güzel huy cümle huylar içinde önde geleni ve onların örneği olarak vasıflandırılır. İnsanlara güler yüzle davranma, dostane davranma, iltifata uygun hareket etme güzel huyun özellikleri arasında sıralanmıştır. Hz. Ruhullah'ın rıfkla ilgili hikâyesi anlatılır. Hz. İsa'nın kötü huylu adama olan sabrını ve yumuşak huyluluğunu anlatan bir hikâyedir.

Hükema güzel ahlakı on kısma ayırır:

1. İyi adamlarla muhalefet etmemek.
2. Kendi nefsinden insaf vermek.
3. Kimsenin ayıbını tecessüs eylememek.
4. Bir kimsede zillet zuhur ettiği vakit onu iyiliğe yöneltmek.
5. Kabahati olan bir kimse af dilediği vakit kabul etmek.
6. Muhtaçların ihtiyaçlarını yerine getirmek.
7. Halkın zahmetine dayanmak ve cefalarını çekmek
8. Kendi nefsinin ayıbını görmek.
9. Halka tatlı yüz göstermek.
10. İnsanlarla yumuşak konuşmak.

Bu tasniften sonra Erdeşîr-i Bâbek'in oğluna verdiği nasihat yer alır. O'nun oğlu güzellik, iyilik ve adaletle dokunmuş kumaşı giymelidir. Ardından Feridun'un hikâyesinde ağırbaşlılık ve iltifat etmenin önemi anlatılır. Cemşid hikâyesinde sultanların halkına nasıl davranması gerektiği üzerinde durulur. Hemen ardından bir

padişahın yemeğinin içinden sinek çıkan aşçıya karşı takındığı örnek tutum takdir edilerek anlatılır.

On Dokuzuncu Bölüm

Bölüm şefkat ve merhametin sultanlara lüzumundan bahsederek başlar. Şefkat ve merhametin önemi üzerinde durulur. Zayıflar ve fukaranın İlahi rahmet ümidiyle süslenmeleri konusu üzerinde durur. “Selâmet-i dünyâ ve sa‘âdet-i ahiret rahm u şefkat ile bâz-beste (8) ve izdiyâd-ı devlet ü imtidâd-ı salţanat rıfķ u mülâyemet ile peyvestedir.” cümlesi bu bölümü okuyucuya özetlemektedir.

Bu bölümde Sultan Mahmud’un atalarından Sebüktekin’in başından geçen bir av hadisesi ve Sebüktekin’in inleyen ahuyu şefkat merhametinden dolayı serbest bırakması ve bu davranışı neticesinde rüyasında Peygamberimizi görüp İlahi lütuflara mazhar olacağı anlatılır.

Erdeşir-i Bâbek’in oğluna şefkatli, merhametli olmasını ve halkına dostça davranmasını öğütler. Yine Nuşirevan’ın adaletle ilgili mektubundan bahsedilir. Mektupta ülkesinde ziraat yapılacak arazilerin olmasını ister. Eğer reayaya müsamaha ve şefkat gösterilmezse ziraat konusunda onlardan itaat beklenilemeyeceğini belirtilir. Sultan Ebu Sa ‘îd Hüdâyende’nin vezirlerini toplayıp reayasına ziraatlarında ve ticaretlerinde nasıl davranmaları gerektiğini belirten nasihatler edilir.

Haremeyn ekâbirinin Nâsır halifeye gönderdikleri mektupta hilafetin ona yaraşmadığını, saltanatın layık olmadığını belirtirler. Çünkü onun naibleri halka zulm etmektedir. Nasır bunlardan haberinin olmadığını söyler. Ulular bunun daha bir ayıp olduğunu reyanın işlerini bizzat kendisinin takip etmesi gerektiğini söylerler. Bir diğer hikâyede Hz. Ömer’in maiyetindeki vilayette bir köprüden bir sürü geçerken birinin ayağı incinse kıyamet gününde ondan hesap sorulacağını belirtir. Bu yüzden kim saltanat mansıbını kabul ederse hukukun edasını yerine getirmek zorundadır, der.

Yirminci Bölüm

Yirminci babın mevzuu, *hayrat ve meberratın* tesisindeki içtimai ehemmiyet gösterildikten sonra, hayrat ve meberratın nelerden ibaret olduğudur.

Dünyaya gelip gidenlerden bu dünyada bir yadigardan başka varlık sonsuz kalmaz ve hükümdarlardan, ümeradan, devlet erkanından ve memleketin zenginlerinden kalan

hayra ait yapılar onların isimlerini her vakit andırırlar, düşüncesi anlatılır.

Hocazâde fani dünyada hayrın önemini anlatan beyti şöyle tercüme eder:

Çünkü kalmaz bu cihân-ı bî-ķarār

ķalsa hoşdur nām-nīgu yād-gār”³⁴⁷

İnsan ahirete göç ettikten sonra bütün ameller ondan kesilir ancak üç şey kesilmez:

1. Sadaka-i cariyeye
2. Bir ilim ki onunla istifade kapıları açılan
3. Hayırlı evlat ki onu hayır dua ile zikr edeler

Sadaka-i cariyeden maksat insanların kendisinden faydalandığı hayır müesseseleridir. Bu müesseseler şunlardır: Mescitler, mektepler, hanikâh ve zaviyeler, darüşşifalar, ribatlar, köprüler, yollar üzerinde büyük havuzlar, kuyular.

Yazar bu bölümde ayrıca hayrat için şunları da tavsiye ediyor: “Mescidin imamına ve müezzinine geçinecek kadar maaş tahsisi. Mektepte okuyan talebenin vazifeleri yani geçinecekleri tayin edilmeli. Fukaraya mahsusu yapılacak binalarda oraya sığınan fakirlerin öğle ve gece yemekleri hazırlanmalı. Ribatlar da tamam müstahkem bir surette inşa edilmeli ki yolcular orada rahat etsinler. Köprüler öyle yapılmalı ki yolcuların gelip gitmeleri o köprü üstünden kolay olsun. Böyle bir iş toplumda kabul görür. Peygamberimizin şu hadisi zikredilir: “Her kim bir yol üzerinde geçilmek üzere bir köprü inşa ederse ahrette o adamın sırat üzerinden geçmesini kolaylaştırır.

Yirmi Birinci Bölüm

Bu bölümde cömertlik ve iyilik yapma anlatılır. Metin cömertliğin ne olduğunu anlatarak başlar. Ve cömertlikten daha büyük bir özellik olmadığını belirtir.

Cömertliğin çiçeği, dünyada iyi nam sahibi olmak, meyvesi ise ukba faziletine sahip olmaktır. Bütün hüneleri gizleyenin cimrilik olduğu ve bütün ayıpların da cömertlik ile örtüleceği belirtilir.

³⁴⁷ a.g.e. , vr.76 b.

Yine bu bölümde de farklı kişilerin hikâyeleri anlatılır. Bunlardan biri İskender ile Aristo arasında geçen hikâyedir. Bu hikâyede dünya ve ahiret saadetinin kaynağının cömertlik olduğu anlatılır. Yine Kütüb-i Tevarih'te yazılmış Hüsrev-i Perviz'in Sipehsalar'ı ile ilgili bir hikâye anlatılır. Bu bölümün devamında cömertlik ve ihsan sahibi Hatem-i Tâi'nin hikâyeleri anlatılır.

Yirmi İkinci Bölüm

Bu bölümde alçak gönüllük ve hürmet ele alınır. Bölüm Peygamber efendimizin hadisi ile başlar. Tevazu Allah katında yükselmenin değerli olmanın sebebi olarak anlatılır. Ve tevazu sahibinin, insanlar arasında da kıymetli olacağı belirtilir. Samaniye maliki Nasr bin Ahmed'in oğluna, mala, zenginliğe yani varlığa güvenmemesini aksine tevazu ve keremi elden bırakmamasını bunların iki muhterem özellik olduğunu açıklar. Daha sonra İbni Simak ile Harun Reşid arasındaki tevazu ile alakalı hikâyeye anlatılır. Yine Harun Reşid'in makamına İmam Muhammed Şeybani'nin gelmesi ve halifenin onu hürmet ve saygıyla karşılaması üzerine bir hikâyeye anlatılır. Yine İsmail Samani'nin huzuruna gelen bir alime gösterdiği saygı ve hürmet neticesinde Peygamberimizden rüyasında aldığı mükafat anlatılır. Abdullah Tahir'in şeyh karşısında takındığı tevazu ve hürmetini anlatan bir hikâyeye daha anlatılır ki alçak gönüllülüğün mertebesi ve önemi vurgulanır.

Yirmi Üçüncü Bölüm

Bu bölümde *emanet* ve *diyanet* konusu işlenmiştir. Emanet, övülmeye değer hasletlerden büyük bir rükün olarak ele alınır. Diyanet ise beğenilmiş ahlakların en büyüklerindedir, şeklinde tanımlanır bu bölümde. İmanın temeli emanet ile kurulur ve en güzel kanun ve kaideler diyanet ile düzenlenmiştir, düşüncesi açıklanır.

Emaneti korumayanın ona ihanet ettiği belirtilir ve Allah'ın verdiği emanetleri korumamanın O'na hıyanet olacağı anlatılır. Bunlardan göz, kulak ve sözün Allah için kullanılmazsa hıyanet sayılacağı zikredilir. Padişahlara da diyanetin lazım olduğu üzerinde durulur.

Yine bu bölümde Nuşirevan ile bir hoca arasında üzüm bağlarıyla ilgili emanet ve diyaneti konu edinen bir hikâyeye zikredilir. Hemen ardın bu bölüm Belh hükümdarının oğlunun hikâyesi anlatılarak sona erer. Bu hikâyede okuyucuya birçok nasihatlerde bulunur.

Yirmi Dördüncü Bölüm

Bu bölüm *ahde vefanın* civanmert kişilerdeki hallerinden bahisle başlar ve hemen ardından konunun pekişmesi için iki ayet ve bir hadisle bunu destekler. Ayetlerde insanların aralarındaki ahitlerine vefalı davranmaları gerektiği ve böylece Allah'ın da onlara vefa göstereceği belirtilir.

Bu bölümün ilk hikâyesi Hz. İsmail ile dostu olan bir zatla ilgilidir. Bu hikâyede ahde vefanın ne kadar önemli olduğu anlatılır. Yine diğer hikâyede dindar bir genç ile bir hoca efendinin arasında geçen vefa hikâyesi anlatılır. Ardından *Elsine-i Nakilin* adlı eserde geçen bir padişahla bir divanenin ahde vefayla ilgili bir hikâyesi anlatılır. İran ve Turan şahı Efrasyab'ın va'de vefa ile ilgili küçük bir hikâyesi ile vefanın önemini okuyucuya gösterilir. Bu bölümdeki nasihatte şu soruya cevap verilir: “İnsani sıfatlardan hangisi benim vasfımı yükseltir?” cevap ise şöyledir: “Verilen sözü yerine getirmek.” Son olarak Yakub-ı Leys ile Muhammed Tahir ile alakalı vefayı anlatan bir hikâye ile bu bölüm neticelenir.

Yirmi Beşinci Bölüm

Bu bölümde *sadakat* konusu ele alınır. Bölüm sadakatın tanımı ile başlar. Doğru sözlülüğün ve doğru adamlığın en önemli sebebi doğru konuşmak, sadık olmaktır. Yalancılıkla doğruluğun ne kadar zıt oldukları ve asla birlikte olamayacakları izah edilir. Ardından doğru yolun gösterilmesini isteyen bir halifenin, oğluna doğru sözlü olmanın ona kazandıracakları anlatılır. Bir esirle Haccac-ı Zalim arasında geçen hikâyede, doğru sözlü olmanın o esiri nasıl kurtardığı anlatılır.

Yirmi Altıncı Bölüm

Bu bölümde insanların *ihtiyaçlarını giderme* konu edilmektedir. Konu insanların ihtiyaçların Allah'ın rızası için giderenlerin kendi ihtiyaçlarının da Allah tarafından giderileceği anlatılarak başlar. Bu hakikat bir hadis-i şerifle desteklenir. İhtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermenin vacip olduğu ve nimetin temeli olduğu vurgulanır. Derman arayanların, murad arayanların ihtiyaçlarını gidermenin ganimet olduğu ve saltanat sahiplerinin idaresindekilerin ihtiyaçlarını gidermenin sebep olacağı sevapların bolluğu anlatılır.

İskender-i Zülkarneyn'in ibretlik hikâyesiyle konu devam eder. İskender kendi reayasından birinin o gün ihtiyacını gidermediğinden buna gerek olmamasından dolayı o günü ömründen geçmiş boş bir gün olarak görür. O'na göre değerli gün bir muhtacı muradını giderdiği gün olarak anlatılır. Son hikâyede İskender'in Çin padişahına verdiği cevaptan bahsedilir. İskender'e mutluluk ve lezzeti nede bulduğu sorusuna, İskender'in şu üç şeyde bulduğu belirtir:

1. Düşmanları yenerek muradlarına erdirmemek.
2. Dostlarını mutlu etmek.
3. Muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek.

Yirmi Yedinci Bölüm

Bu babın konusu *teenni ve teemmül*dür, yani aceleci olmama, düşünerek, akıllıca davranma. Bölüm hikmetli bir sözle başlar: “Yavaşlık, sakinlik rahmani; acele ise şeytanidir.” Teenni ve teemmülün kişiye vereceği meziyetler, sıfatlar üzerinde durulur ve tüm söz ve davranışlarda kişinin teenni ve teemmül sahibi olmasının rahmani olduğu vurgulanır. Ardından Perviz'in oğluna nasihatini ve vasiyetini içeren hikâyeye geçilir. Hikâyede oğlundan akıllıca hareket etmesi gerektiğini, aklına daima başvurarak karar vermesi gerektiğini öğütler. Bir sonraki hikâyede İran sultanlarından Erdeşir Babek'in üç hat yazısıyla ilgili olarak nasihatlerden söz edilir. Bu rik'alardaki öğütler anlatılır. Bu bölümdeki son hikâyede Nasr bin Ahmed Samani anlatılır. Babası ölen Nasr vezirlerinde kendisini ayıplarını söylemesini ister. Veziri de kendisine saltanatta yapılması gerekenleri - teenni ve teemmülle ilgili- ona öğütler. O'da bu nasihatleri dinleyip emirler verdi ve saltanatı uzun yıllar sürdü.

Yirmi Sekizinci Bölüm

Bu bölümde *istişare* etmenin önemi üzerinde durulur ve bölüm Kur'an'dan istişareyle ilgili bir emirle başlar. Ardından yazar istişarenin öneminden ve de faydalarından bahseder. İstişare ile ilgili olarak, herkesin meramını tam olarak ifade edebileceğinden, sevap kazandıracağından, fitne ve fesadı önleyeceğinden, müşkülâtın kolayca çözeceğinden, cemiyetin aklının bireyin aklından üstün olacağından bahsedilir. İlk hikâyede Behrâm-ı Gûr'un oğluna istişarenin önemini anlatan nasihat vardır. İkinci hikâyede Rum sultanı ile Mısır Azizi'nin anlaşmazlıktan dolayı savaşmaları anlatılır. Ve

hikâyede Rum ilindeki olan biteni anlatan muhbire karşı sultanın izlediği yöntem anlatılır. Bir sonraki hikâyede tedbir ile cesaret arasındaki farklar üzerinde durulur. Güçlü bir düşmanın Heyatile şahının üzerine yürüyerek yaptıkları savaş ve sonrasında yaşananlar bu hikâyede anlatılır. Heyatile padişahının savaş sonrası ganimetle ilgili aldığı tedbir onun saltanatında aldığı önlemin önemini ve erdiği huzuru anlatır. Ardından yazar din büyüklerinin müşaverenin önemli olduğunu ve istişare etmenin gerektiğini nasihat eder.

Son olarak Merv diyarında bir adamın temiz olan kızını hangi usule göre evlendireceği hususunda yaşadığı olay anlatılır ve bu adam istişare neticesinde kızını İslam dini üzere nikâh kıymaya karar verir.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Bu bölümde doğru karar verme, sağlam oy anlamına gelen *hazm* konusu işlenir. Bölüm *hazm*'ın tanımıyla başlar ve yöneticilere bundan daha iyi bir haslet olmayacağını belirterek devam eder. Efrasyab'ın *hazm* ile ilgili ifadesi verilir. Ardından *hazm*'ın üstünlükleri, kişiye kazandırdıkları anlatılır. Ardından konuyla ilgili İmam İbrahim adlı sultanın Ebu Müslim'i Horasan'a göndermesini anlatan hikâye zikredilir. Bir sonraki hikâyede Esfer bin Şûrî'nin Ebu Cafer'i öldürmek istemesi ve Deylemî arasındaki olaylar anlatılır. Ebu Cafer'in *hazm*'ının olmaması ve Deylemî'ye karşı tedbir almamasına vurgu yapılır. Yazar şöyle bir yargıya varır : “Hazmı terk edenler, ömürlerini berbat edip yok olmuşlardır. Hazm'dan daha güçlü kale, ihtiyattan sağlam hisar yoktur ama bu sırlara cahil ve nadanlar erişemezler.”

Otuzuncu Bölüm

Bu bölümde *cesaret* anlatılmaktadır. Şecaat faziletlerin anası, kaynağı hükmündedir. Sevgi ile korku arasındaki kuvvet olarak tanımlanır eserde. Ve ayetle bunu destekleyerek Allah'ın şecaati sevdiğini belirten ayeti vurgular. Ve şecaat erbabının duasının Allah katında diğer insanlardan değerli olduğu bildirilir. Halid bin Velid'in cesaretini ve ölüm döşeğindeki tazarrusunu anlatan hikâye zikredilir. Diğer bir hikâyede sultanlardan birinin savaş meydanında emrindekilere gösterdiği cesaret anlatılır. Efrasyab'ın askerlerine savaşmadan önce cesaretin önemini ve ölümlerini nasıl ölmeleri gerektiğini belirten kısa bir hikâyeye değinilir. O'na göre ahrette önemli olan iyi bir ad ile ölmektir. Ardından Hz. Ali'nin cesaretinin büyüklüğünü ve ölüme bakışını

anlatan bir hikâye anlatılır. Burada O'nun korkusuzluğu, mertliği, cesareti üzerinde durulur. Habeş askerlerinin Yemen iline saldırmalarını anlatan hikâyede şah Nuşirevan'dan yardım talep eder. Yardıma gelen Nuşirevan'ın az olan ordusunu nasıl çoşturduğu anlatılır. Bir sonraki hikâyede Yakub-ı Leys'in komutanlarının savaş yapma ısrarlarını ve O'nun da bu durum karşısında takındığı tavrı anlatılır. Arap sultanlarından birinin bir gün savaş niyet etmesini anlatan bir hikâyeye geçilir. Bu hikâyede Arap sultanının cesaretini ifade eden cümleleri vurgulanarak verilir. Ya galip olurum ya da savaş meydanında ölürüm, sözü cesaret örneği olarak verilir. Ve aynı padişah savaş meydanında kendisine su takdim eden askerine zafere ulaşmadan ateşini söndürmeyeceğini, su içmeyeceğini belirtir. İskender-i Zülkarneyn'e, "Cesur şahların alameti nedir?" diye sorarlar. O'da cevaben: "Düşmanın sayısını öğrenmek değil, onun zor olduğunu düşünüp araştırmaktır." der. Yine Nuşirevan, Büzürcmihir-i Hakim'e şecaatin ne olduğunu sorar. O'ndan gönül kuvvetidir, cevabını alır. Devamında cesaretin elde değil gönülde olduğunu belirtir ve yaşadığı bir olayı nakleder. Ardından Aristo'nun İskerder'e olan nasihatlerinin anlatıldığı bölüme geçilir. Aristo İskender'e devlet yönetimiyle ilgili nasihatlerde bulunur. Aristo İskender'e savaşmak zorunda kalırsa O'na on nasihatte bulunur. Bu bölüm yazarın devlet için Yüce Allah'tan beka dileyen duasıyla sona erer.

Otuz Birinci Bölüm

Bu bölümün konusu *gayrettir*. Gayretin yardımı önemli meselelere karşı tedbir ve siyasetin tekidinde lazımdır. Gayret dini ve dünyevi olarak iki kısma ayrılır. Dini gayret iyiliği emredip kötülükten nehyetme olarak vurgulanır. Bir Müslümanın bir fenalıkla karşılaştığında onu ortadan kaldırmak için yapılması gerekenler hadis-i şerif ışığında anlatılır. Eğer her sultan şerî sınırlar içinde kalırsa, işlerinde dinin hükümlerini icra ederse gönlü uyanık ve Allah'ın gölgesinde olduğu vurgulanır. İyiliği emredip kötülüğü nehyedenlerden birisi olan ebu'l-Hasan Nuri'in bu konuyla ilgili hikâyesi anlatılır. Ardından Behram-ı Gür'un av hikâyesi gelir. Hikâyede avlanacak olan ahu bir köylünün evine sığınır ve ev sahibinin avı Behram'a vermek istememesi anlatılır.

Otuz İkinci Bölüm

Bu bölümde *siyaset* konusu anlatılır. Siyasetin tanımı yapılarak başlanır. Siyaset, siyaset-i nefsiye ve siyaset-i gayriye olmak üzere iki kısma ayrılır. Siyaset-i nefsiye

tanımlanır ve ardından siyaset-i gayriyenin kısımları anlatılır. Devamında bir faideye geçilir. Burada Büzürçmihr'e sorulan padişahların en büyüğü kimdir sorusuna cevap verilir. Ardından bir hikmete yer verilir. Bu hikmette, âlemin ordusunun sebebi siyasettir. Cihandaki fitne ve fesadının zabıtalığı koruması siyasete verilmiştir, düşüncesi anlatılır. Böylelikle siyasetin koruyup kollamasından bahsedilir. Diğer bir hikmette de âlemin nizamının sebebi siyaset olarak gösterilir. Hikmetler Allah'ın şeriatın kaidesine oturmasa kulların hukuku berbat olurdu, buyrulur. Bir hadiste şöyle denmiştir: Âlemde saltanat erbabı ve hükümet erbabı olmasaydı insanların çoğu fitne fesat ehli olurdu, düşüncesi anlatılır. Ardından bir halifenin minberde bir elinde Kur'an bir elinde kılıç olduğu halde cemaate yaptığı uyarılar söylenir. Diğer hikâyede Tamgaç Han anlatılır. Onun zulmü ve kötülüğü ülkesinden kaldırması ve başından geçen bir olaya anlatılır. Diğer bir hikâyede Nuşirevan'ın oğlu Hürmüz tüm evsafıyla anlatılır. O'nun hizmetçilerinden birinin izinsiz olarak bir kimsenin bağdan aldığı üzüm ve bundan sonra olanlar anlatılır. Bir Hakim'in siyasete müstahak olmayan insanları anlatması vurgulanır. Bu hakim insanları üç çeşide ayırır ve bunları özellikleri ile sıralar. Bir başka hikâyede Nuşirevan'ın haksız yere bir zayıfı öldüren adamı görür ve onu öldürür ve bunu eleştirenlere verdiği cevap söylenir. Bir diğer hikâyede Hüsrev-i Perviz Ümmilerin reisine halk tabakasından kimlerin siyasete layık olduklarını sorar ve aldığı cevaplar yani beş tabaka insan anlatılır.

Otuz Üçüncü Bölüm

Bu bölümde *uyanık olma* ve *tecrübe* anlatılır. Bölüm teyakkuzun tanımıyla başlar. Memleketin ve de orada yaşayan halkın halinden uyanık olmak, olarak tarif edilir teyakkuz. Sultanların bu hali anlayabilmek için elbise değiştirerek halkın arasına karıştıkları anlatılır. Hazreti Davut peygamberin konuyla alakalı hikâyesi zikredilir. Geceleri sokakları gezen Hazreti Davut kendisi ve diğer yöneticilerle ilgili hata ve kusurlara şahit olursa bunları gidermesi söylenir. Bir sonraki hikâyede Harezmi şehrinde adil ve gönlü uyanık bir padişahın bahsedilir. Bu padişahın halka zarar veren, onların halinde anlamayan bir emirinden ve padişahın onu sınamasını anlatan olaylar anlatılır. Ardından bir halifenin muhtaç olduğunu söylediği üç kısım insan topluluğu açıklanır. Diğer bir hikâyede Erdeşir-i Babek'in emir ve vezirlerinin gün içinde neler yaptığını bilmesini ve onların bu duruma çok şaşkınlıklarını anlatır. Ardından Kubad-ı Şehriyar padişah zamanında yaşanan bin katli olayı anlatılır. Haksız yere öldürülecek olan bir

masumun araştırmayla nasıl lmnden döndüğü anlatılır. Konuyla ilgili olarak bir faideye yer verilir. Bilgililerden birine, padişahların gaflet sebebi sorulunca o da, ilk olarak şehvet ve nefsinin hevesine uymak, ikinci olarak çok mala hırs göstermek, üçüncü olarak ise sarhoşluk der. Bölüm İskender-i Zülkarneyn'in niin evlenmediğini anlatan kısa bir hikyeden sonra Sultan Hüseyin Baykara'nın ikiden kurtulup tövbe kapısından geçtiğini belirterek sona erer.

BEŐINCI BÖLÜM
HOCAZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ'YE AİT AHLÂK-I MUHSİNİ

5.1. NÜSHALARI

Hocazade Abdülaziz Efendi'ye ait *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin, kütüphanelerimizde bilinen dört yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 3467,
2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2300 (Adı geçen kütüphanenin Arap harfli basma defteri s. 130'a sonradan el yazısıyla düşülmüş kayda göre, bu nüsha zâyi olmuştur).
3. Nuruosmaniye Ktp. nr. 2301.
4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, nr. 2756.

Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü nr. 3467'de kayıtlı olan nüsha, bizzat Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından yazılan nüshadır. Mütercim Abdülaziz Efendi *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin sonunda bunu bizatihi bildirdiği gibi, onun torunlarından Mehmed Necib Efendi de söz konusu nüshanın 11a sayfasında, “Bu nüsha-yı celîle ceddîm ‘Abdü’l-‘azîz bin el-Mevlâ el-merhûm Şeyhü’l-islâm Sa‘ deddîn Efendi’nün âşâr-ı kalemîleri olduğundan ma‘adâ kendü hattı ile istiktâb buyurmuşlardır” diyerek metnin dedesinin kaleminden çıktığını belirtmiştir.¹

Tarihî bir eser metnini tespitinde en isabetli yol şair veya yazarın kendi kaleminden çıkan bir nüshadan yararlanmaktır. Bu nüshanın müellif hattı olması sebebiyle metin tespitinde anılan nüshayı tercih ettik.

Söz konusu nüshanın her sayfasında genellikle 17 satır bulunmaktadır. Yazma, 277 varaktan oluşmaktadır. Metnin sonunda 275b ile 276b sayfaları arasında Abdülaziz Efendi'ye ait *Gül-i Sad-berg*'in manzum mukaddimesi yer almaktadır. Eserde geçen bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca metinde geçen ayet ve hadisler de ya kırmızı mürekkep ile yazılmış yahut üzerleri kırmızı mürekkep ile çizilerek işaretlenmiştir. “Şi‘r, kıt‘a, beyt, hikâyet, rivâyet” gibi başlıklar da kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Aziz Efendi, tercüme yapıp beğenmediği kelimelerin, tamlamaların, cümlelerin ve beyitlerin üzerlerine çizgi çekerek bu bölümleri tamamen iptal etmiş veya metnin o bölümüne bir işaret koyarak sayfa kenarında notlar yazmıştır. Bunlardan başka, esere eklediği parçaları da yerlerini bir işaretle belirterek satır kenarına veya

sayfanın boş bir yerine kaydetmiştir. Metni yeni harflere çevirirken mütercimim yaptığı bu değişiklikleri gözettilik ve üzerlerini çizdiği bölümleri Latin harflerine aktardığımız metne almayarak yerlerine yazdığı satırları, eserin işaret edilen kısımlarına ekledik. Metnin içerisindeki satır atlamalarının ve bazı satırların diğerlerinden daha uzun olmasının sebebi budur.

5.2. METİN TESPİTİNDE TUTULAN YOL

a) Metin tespitinde şimdiye kadar uygulanan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

b) Birleşik kelimeler bir çizgi (-) ile ayrılmış, fakat “pâdişâh, âfitâb, pâyidâr” gibi kalıplaşmış kelimelerin bitişik yazılması yoluna gidilmiştir.

c) Metinde -ub, -üb şeklinde yazılan gerundium ekleri, Türkçe kelimelerin sonunda b olmayacağı fikrinden hareketle -up, -üp şeklinde kaydedilmiştir.

d) Metinde geçen ayet, hadis ve Arapça sözler metne asli halleriyle alınmış, Türkçe mealleri dipnotta belirtilmiştir

e) Bazı Farsça kelimelerde görülen “vâv-ı ma‘dûle”ler “*eğik a*” şeklinde gösterilmiştir. (*hâb*, *hâce* örneklerinde olduğu gibi).

f) Her satır ayrı ayrı numaralandırılmıştır.

g) Metinde geçen tarihi şahsiyetlerin hayatı hakkında kısa bilgiler dipnotta verilmiştir.

h) Metin içerisinde mütercimim üzerini çizerek iptal ettiği satırlar göz önünde tutulmamış, daha sonradan eklediği ve kenarda bulunan metinler esas alınmıştır.

5.3. METİN

(61-a)

(1) On Altıncı Bâb ‘Afv Beyânındadır

(2) ‘Afv bir küşte rüzgâr olan günahkârlaruñ ‘uqûbetlerine iktidâr zamanında (3) terk-i mü’âhaze ve ihtisâb ve ‘adem-i ‘itâb u ‘ikâbdan ibâretdür. (4) Ve bu haşlet-i şerîfe faziletde cümle haşâil-i ehl-i fezâilden esbak ve şâhib-i (5) sa ‘âdetdârına elyâkdur. Ve

Haḳḳ subḥā ve te‘āla mazḥar-i sehv ü ḥata olanlar (6) haḳḳında muzḥir-i ‘afv u ‘atā olan ḥabīb-i müctebā ve Rasūl-i murtażā ḥazretlerine sallallahū ‘aleyhi (7) mādāmeti’l-arḍı ve’s-semā Tenzil-i Celil de hüsn-i şafḥa eḥsen-i delil olan (8) “فاصح الصفح الجميل”³⁴⁸ ile fermān ve fazilet-i ‘afva nişān-ı ‘āli-şān (9) olan “حذالعفو”³⁴⁹ āyet-i kerīmesiyle emir buyurup mücrimlere luḥf u iḥsan (10) buyurmuştur. Hülāşa-i ma’nā-yı şerīfi budur ki: “Afv u şafḥı zat-ı (11) makbūletü’s-sıfat ki, sīret idüp saña her zaman zarar u ziyān ve muḥālefet (12) u ‘işyān idenlerüñ günāhından tecāvüzü ādet ile filhaza menba ‘-i ḥilm ü (13) ḥayā ve ma ‘den-i cūd ü seḥā Ḥabīb-i Ḥüdā sallallahū te ‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihi’n-nücebā (14) rüz-ı firüz meserret-endüz fetḥ-i Mekke-i Mükerreme’de şanādīd-i Ḳureyş’dan ḥaḳlarında (15) envā ‘-ı cefā ve ezā zuhūr u birüz etmiş iken “انتم الطلقاء” buyurup ḳubūr-ı (16) uḳūbetden ıtlāk-ı azād “ولا تثريب عليكم”³⁵⁰ feḥvā-yı meserret iḥtivāsı üzre (17) müjde-i ‘afv u şafḥla dilşād buyururlar.

Rubā ‘ī: ماعارت خور بهانه جو بی نکنیم

(61-b)

(1) جز نیکوی ونکیخوی نکنیم

وانهاکبه کبای ما بیدها کرند

ما به ایشان بخر نکوی نکنیم

(2) **Terceme:** Sañmanuz göz kim bahāne cūyuz biz

Hüb-ı ğirdār u nīḳ-ḥūyuz biz

³⁴⁸ “... Öyleyse müsamaha ile tatlılıkla davran onlara.” , *Kur’ân*, Hicr, 15/85.

³⁴⁹ “Sen af ve müsamaha yolunu tut.” , *Kur’ân*, A’râf, 7/199.

³⁵⁰ “Bugün sizi kınayacak, serzenişte bulunacak değilim!” , *Kur’ân*, Yûsuf 12/92.

(3) Bize cevr idene ‘aṭā iderüz

Kemliği sevmezüz nigūyuz biz

(4) Hükemā dimişlerdür: “ Her gāh ki cürm ü günāh büzürg-ter ola. ‘Afv u şafh idenlerüñ faẓīleti evfer (5) ü ekşer olur. “ولكاظمين الغيظ والعافين عن الناس”³⁵¹ feḥvā-yı (6) şerīfinden daḥı temām mertebe-i faẓīlet-i ‘afv ukbāsı olunur.”

Hikāyet: (7) Mülük-ı ‘ināyet-i sülük-ı ‘Arab’dan birinüñ aḳrabā u müte‘allikātına tīg-i bī-diriği āhte (8) ve nice bī-günāhları ḥāḳḳ-i helāke endāhte iden bir günāhkār tebe rüzgār ol (9) pādişāh-ı nāmdār huzūr-ı ‘izzet-medārına gelicek ol pür-günāha nigāh idüp: (10) “ Benüm aḳraba ve müte‘allaḳātıma itdigün bu nice mezālīm ile ‘uḳūbetimden şimdi nice sālīm (11) olursun ve mücib-i ‘uḳūbet ü ahlāk olan bu nice cerāyimüñ senden şudūr itdigi muḳarrer iken bī-pāk huzūruma nice ḳādīm olursun.” (12) diyü ‘itāb (13) u ḥışm u ğāzab ile ḥiṭāb idicek cevap virüp: “ Huzūr-ı ‘izzetiñe gelüp (14) ‘ukūbetiñden tersān u müsteḥāḳ olduğum siyāsetden hirāsān (15) olmadıgıma bāiş budur ki, her çend günāhum haddeden birün ise senüñ ‘afvuñ (16) benüm cürmümden efzündür.” demekle ol şāh-ı nükte-dān ḳatında kelām-ı ḳarīn istiḥsān olup (17) cerīde-i cürm ü ḥaṭāsına ḳalem-i ‘afv u ‘aṭā çekilmekle maẓhar-ı ‘ināyet ü iḥsān oldu.

(62-a)

(1) Mahreman pādişāhdan birisi bu maḳūle-i a ‘zam mihrimān olan ḥaşm-ı bed-fercāmuñ (2) ‘ukūbetine iḳtidār-ı tām vār iken ‘adem-i intikāma sebep-i mücerred kelam ḥissiyle encāmına (3) firifte ve laṭīfe-i saḥīfesine şifte olmaḳ mıdır?” diyü su’al ve cezā-yı (4) sezāsı olan ‘ukūbet u siyāsetden rehā olduğu için izḥār-ı inkisār-ı (5) bāl

³⁵¹ “...kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler...” , Kur’ân, Âli İmrân, 3/134.

idicek: “ Şāh-ı ‘amīmü’n-nevāl sebep-i ‘afv u safhı senüñ hayāl itdigün (6) ma‘na degildir. Belli ki, nefsimde tefekkür ve endişe itdüm ki, eger niyām-ı intikāmdan (7) tiğ-i uqūbeti iħrāc ve seniyye-i pür-kīnesin tır-i siyāsete amāç idüp (8) ol fūrū-māyenüñ metā ‘-ı zindegānı naqđ ü hayātını tārāc itsem teşeffī-i şadr hāşıl olup nefsimde (9) bā‘iş-i ibtihāc olurdu. Ammā silsile-i uqūbetden ‘afv āzād itsem (10) anuñ hātırı şād ve baña dünyada sebep-i nīk-nāmı olup uqūbāda şevabum müzdād olur.” didi .

(11) **Mısra** ‘: در عفولذتست در انتقام نست

(12) **Terceme**: İntikām etmekte yokdur lezzet ‘afv u ‘atā

Hikāyet: Me‘mun ³⁵² halife demiş ki: (13) “ Eger mücrimlerüñ cürümlerini afv itmede baña hāşıl olan mertebe-i lezzeti (14) ve sürür u behceti hāğ-ı selbeler idi. Elbette bārgāh-ı saādet-i destgāhımda (15) günahdan gayrı bir nesne ibdā ve baña haramdan özge bir tuħfe ihdā (16) itmezlerdi.”

Kıt ‘a: مجرم کرا این و قیقہ بداند کہو مبصدم

(17) ماراجیه لذت نیست ز عفو کناکار

اعوار هار تکاب جرایم کند بعمد

(62-b)

بیوسته نزمکنس ارباعندار (1)

Terceme: (2) ‘Afv itmeden hāḫāsını her gāh mücrimüñ

Fehm eyleseydi hatt u şafā her günahkār

³⁵² Abbasi Devletinin önde gelen halifelerinden biridir. Asıl adı Abdullah’tır. (786-833) Künyesi Ebu Cafer’dir. Halife olmak için taht kavgası vermiş, kardeşini yendikten sonra halife olmuştur. Halifeliği boyunca birçok ayaklanma ve iç karışıklık meydana gelmiştir. Tüm karışıklıkların üstesinden gelmiş ve devletine en parlak dönemlerinden birini yaşatmıştır. İlme ve ilim adamlarına büyük değer vermiştir. Ancak, savunduğu ve inandığı ilmi değerleri zor kullanmak suretiyle ülkenin tamamında uygulamaya kalkışması önemli hatalarından birini teşkil etmiştir. Daha önceden başlanılan Yunan eserlerini tercüme faaliyeti bu dönemde hız kazanmıştır. Kaynağında birçok hurafeyi barındıran felsefi akımların İslam âleminin içine dâhil olması fikri kargaşaya yol açmıştır.

(3) Amedā niçe cerā’imi eylerdi irtikāb

Peyveste cürmle gelüp eylerdi i’tizār

Naşihat: Bir gün İskender³⁵³ nāmdar ḥakīm (4) Aristo’ya³⁵⁴ filan günahkār ḥaḳkında “Rā’yuñ ne üzre karār itdi.” diyü istiḥbār (5) idicek ḥakīm daḥī: “Ey şāh-ı nigükār eger günāh vücūda gelmese efdal-i fezāil (6) olan şafvet-i ‘afv bir kimsede zāhir ve ḥulḳ-i cihān-ı āfitāb “خداالعفو”³⁵⁵ kerīme-i celīlesinden (7) muḳtebes olan ‘afv u şafḥ envārına mezāhir olmazdı. İmdi günāh ‘afvuñ (8) merākı ve günahkārān ol saffet-i hamīde-i pesendīde zuhūrunuñ esbāb-ı (9) vālātıdır. Pes lāyık u sezā budur ki, anuñ ḥaḳkında bu ma ‘nā-yı ra ‘nā (10) āyīne-i ḥuşūlde cilvenümā ola.”

Beyt:

کناه اینه عفور حمستت ای شنج (11)

میین چشم حفاتت کناکار اندا

Terceme: Günah mir’at-ı ‘afv u raḥmet mücrimdür ey zāhir

(12) Şaḳın çeşm-i ḥaḳaretle nazār itme günahkāra

Naşihat: İskender Hekim mezbura: “ ‘Afv ne maḥalde (13) nīk ü ḥūbdur.” didükde: “ Ḥaşma ḳudret u ğalebe vaḳtinde mergubdur. Zīrā ol zamanda ‘afv ile (14) şükr-güzārī-i zafer aḥsen-i vech üzre müyesser olur.” (15) didi.

Hikāyet: Bir gün bir pādīşāh-ı ğazanferimüz maḫzar-ı ğalebe ve zafer (16) olup düşman zib-ḥayr felākete beste ve esīr ü dil-şikeste (17) taḫḳir ü tezlīl-i bi-şumār ile ḥuzūr-ı

³⁵³ Büyük İskender veya III. Aleksander, *Makedonyalı İskender* olarak da bilinir (22 Temmuz M.Ö. 356, Pella, Makedonya - 13 Haziran M.Ö. 323, Babil), M.Ö. 336-323 yılları arasında Makedonya kralı ve tarihteki en büyük komutanlardan biri. Makedonyakralı II. Filip'in oğlu. Pers İmparatorluğu' nu yıkarak Yunanistan'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş, Eski Yunan uygarlığının Doğu'ya yayılmasında etkili olmuş ve efsanevi bir kahramana dönüşmüştür.

³⁵⁴ **Aristoteles** M.Ö. 384 - M.Ö. 7 Mart 322 tarihleri arasında yaşamış Yunanlı filozof ve bilim adamı. Platon ile birlikte Batı düşüncesini en çok etkileyen en önemli iki kişiden biri olarak düşünülür.

³⁵⁵ “*Sen af ve müsamaha yolunu tut.*” , *Kur’ân*, A’râf, 7/199.

‘izzetine iħzar olundukda pādişāh-ı cem-cāh:

(63-a)

(1) Hıtāb-ı cān-gāh idüp: “Ey pür günāh! Hiç aħvāl-i pür melālīñe nigāh ider misün?”

(2) diyücek cevāba şitāb idüp: “Ey şāh-ı ‘āli-cenāb (3) “ان الله عفو يحب العفو”³⁵⁶ fehvāsınca

(4) şıfat-ı ‘afv u şafh dergāh-ı mülk ü Vehhāb’da maķbül u maħbūbdur. Ve huşūm üzre

(5) ğalebe ve fırsat pādişahlar katında maṭlūb u mergūbdur. Çün Rabb-i Kadīr (6)

benüm beste-i zib-ħayr-ı felāket olup taķdīre vā‘iz-i metālibin olan (7) zaferi sana

müteyessir etdi. Sen daħı maķbul-i Hūdā olan ‘afv u şafhı şimdi (8) diriğ ve beni zaħm-ı

hurde-i ħaçer ü tiğ itme.” didi. Padişāh dād-ı i‘tiyāda ol nā-murāduñ suħan-i (9)

sencīdesi pesendīde gelüp zib-ħayr-ı uķūbetden āzāde ve mesrūr u dil-şād (10) itdi. Pes

mülük-ı cihān-dār ve şāhib-i iķtidāra sezā-vār budur ki: (11) “Cürm-i ‘işıyān iden

mücrimlerūñ sū-i ‘ameli muķabelesinde terk-i mücāzātı (12) ‘ādet ü ħaşlet ü şükrāne-i

ķuvvet ü ķudret ü ğalebe ve fırsat içün (13) hem-vāra ‘afv u mekremet iderler ki,

selāṭīn-i kişver- (14) ğüşānuñ ‘ādet-i ħasenesi ve pādişāhān-ı cihān-dārānuñ ṭarīķa-i

müstaħsanesi budur.”

(15) **Beyt:** نر ابتدای دور عالم نابعردمباکرشاه

از بزرگان عفوبورستتصازوو

(16) **Terceme:** İbtidā-yı devr-i ālemden bir ü bī-iştibāh

Ehl-i ķudret ‘afv u şafh eyler fer ü destān-ı günāh

(17) **Hikāyet:** Muķarrebān Sulṭandan biri mürtekib cürm-i ‘azīm olmağla ma ‘rız-ı te’dīb

³⁵⁶ "Allah'ım, şüphesiz sen affedicisin, ikram sahibisin, affetmeyi seversin, (beni affet.)" , Tirmizi, Daavat, 12.

(63-b)

(1) ü ta ‘zībe düşmüş ve başına zenbūr-ı mihnet ü felâket üşmüş idi. (2) Bir gün velî ni ‘meti olan padişâh nigû-sîret havâş-ı devletden biri ile (3) ol mücrimüñ emrinde meşveret idicek: “Bu bendeñüz padişâh yerinde olsam (4) bî-tevaqquf u ārām ol bî-devleti naşīb-i tîğ hûn-āşām iderdüm.” didi. (5) Padişâh-ı ‘ālicâh aytdı: “Çünkü sen benim mertebemde degilsün. Münasib (6) budur ki, senüñ hilâfına zâhib olam. Şâhân-ı ‘ālišân-ı sa‘âdet-nişānuñ (7) pîşesi kem himmet olan edāni endişesine müsāvi vü müdanî degildir. (8) Eger günâh şudûru andan kabih ise ‘afv u şafhla mu‘āmele daği benden melihdür.” diyü kayd-ı uqûbetden (9) āzade habsden telhişle mesrûr u dilşād itdi.

(10) **Beyt:** کر عظمت از فرد دستان کناه

عفو کردن از برزگان اعظمت

(11) **Terceme:** Ğam degil itse fer ü destan eger cürm-i ‘azîm

Kim kibāruñ ‘afv u luṭfi daği a‘zamdur benüm

(12) Ve her bār ki, günahkār olan kişi kendiden şudûr iden o zārın ‘afvını pā-bende mülk-i ğaffāruñ (13) kerem-i cemîl luṭf-ı cezîline ihtiyâcını mûlaḥaza ve endîşe ide. Ḥasbe’l-ķader (14) mücrimlerüñ günahları ‘afvını hemîşe-pîşe itmek gerek. Tā ki, Ḥaḳḳ te‘ālā daği ‘afv u ihsānı (15) dil-hıñı üzre aña erzānî ide.

Beyt: اگر توقع بخشاش از خداداری

ز روی عفو و کرم بر کناکار بنحش

(16) **Terceme:** Ḥaḳ’dan ümidi dersin ihsan bî-nihāyet

(17) Lüṭf u mürüvvet idüp ‘afv it günahkārı

Hikāyet: Bir pādişāh kullarından

(64-a)

(1) birini bir mansıbla ser-efrāz ve sâ'ir hüddamı beyninde mümtāz eyledi. İttifaқан ol şahsdan (2) pādişāhuñ menfūrı bir vaz '-ı nā-ma 'kūl şudūr idicek ğazabı zuhūr idüp (3) ma 'zūl u maḥzūl-i muḳayyed u maḡlūl pāy-ı tahtına getürdüklerinde 'itāb-āmiz (4) ve hışm-engīz hiṭāba āġāz u çeşm-i hışm u ğazabı bār itdi. Ol bīçāre-i zehre- (5) terāk: "Ey şāh! Endişe-nāk ol ki, rüz-ı ḥesābda (6) Rabbü'l-erbāb katında mevḳıf-ı 'itābesini daḡi da'vet itseler gerekdür. (7) Ol vaḳt sen yine meyl idersün." didikde, "Ancaḳ 'afv-ı İlāhī'dür." diyücek: (8) " Pes sen daḡi benüm haḳḳımda 'afv u iḥsānı erzānī it. Kim 'afv-ı İlāhī 'afv-ı pādişāhī ile (9) bāz-beste ve fazl-ı feyiz nāmütenāhī 'aṭāyā-yı şāh-ı ma 'delet-penāh ile (10) peyvestedür." didi.

Beyt: من پش تو مجرم و تودر پش خدا

(11) کر عفو کنی حق ز تو اسم عفو کند

Terceme: Der ki Mevlā da sen mücrim senüñ yanında ben

(12) Cürmümi 'afv it ki tā Ḥaḳḳ sāñā ide maḡfıret

Pādişāh-ı 'ālīşān bu sūḡanı tamām-ı (13) istiḥsān idüp ol nā-murādı ḳayd u bendden āzād ve tertīb (14) ve tesliyet ile dilşād idüp gūnā-gūn ri'āyet ve manşıb-ı sābıḳını (15) 'ināyet eyledi.

Meşnevi: عفو فرمودن مبارکی خصلت نیست

هر که دارد عفو صاحب دولت نیست (16)

دل ز نور عفو روشن می‌اشیور

وز نسیمس شنیه کاسن مبشپور (17)

انچه ایز د دست دار دوست دار

(64-b)

دوست دارد عفو ابیر و دکار (1)

Terceme: ‘Afv u ihsān gibi bir haslet mi var

(2) Kim ki ‘afv eylerse olur kām- kār

Nūr-ı ‘afv ile gönül rüşen olur

(3) Cān-ı nesīmden ānuñ gülşen olur

Ḥaqq neyi sev dise sen de sev hemān

(4) ‘Afv u ihsānı sor ol müsteān

Lākin ‘afv ḥudūd-ı ilāhiyede lāyık degıldür. (5) Baña ol maḥalde ḳahr u ḡāzab-ı muvāfık ve hikmet-i şer‘iye ve ‘ameliyeye muṭābıḳdur.

(6) Nazm: اکران خر مر احدیس شرعی

بنایر داست ابعا عفو مرعی. که عفو او

دران اجرای حد است (7)

بلار احد شرعی همچو سید است

Terceme:

(8) Şu cürm için ki ola hadd-i şer'î

Şaķın itme evrāda 'afvı mercī

(9) Ānı 'afv eylemek icrāyı haddir

Belāya hadd-i şer'î Haķķ bu seddür

(10) On Yedinci Bāb Hilm Beyānındadır

(11) Hilm ahlak-ı İlähiye'den idügi müşbet ü muhaķķaķ ve Esmā-i Hüsnā'dan olan (12) ism-i Hālīm andan müştak. Ve bu müddeā-yı işbāta "ان الله غفور حلیم"³⁵⁷ kerime-i (13) celilesi delīl-i muşaddıķ-ı muşaddaķdur. Ve cümle enbiyā-i kibār ve evliyā-i ebrār (14) bu şıfat-ı 'azīmeden hişşe-dār olmuşlardır. Tā ki, müfsid-i imān ve müfside-i (15) şeytan olan süreti ğazab u hişmi kuvvet-i hilmle şikeste (16) kufl-i silm ile ebvāb-ı tehevürü beste ideler. Ebu Hureyre³⁵⁸ rağıyallahü ānh Habīb-i Ekrem'den sallallāhü 'aleyhi vesellem rivāyet buyurmuşlar ki, " ليس الشد يدبالصرعه انما اشديد الذى يملك نفسه عند " "Sizden pür-zür ve řavī olan halkı yerlere çalup"³⁵⁹ الغضب بعنى (17) :

(65-a)

(1) ser-nigün iden deĝildir. Belki halkuñ aķvāsı olan tehevür ü ğazabī halinde kendüsin (2) hāk-i meskenete řalup keşr-i nefle vücūdun zebün idendür."

³⁵⁷ "Çünkü Allah gafurdur, halimdir (çok affedici ve müsamahalıdır)." , Kur'ân, Âli İmrân, 3/155.

³⁵⁸ Ebu Hureyre (d.? ö.676) Yemen asıllı sahabi. Sahipsiz kedi yavrularını besleyip büyütmesinden dolayı *kedi babası* anlamına gelen Ebu Hureyre ismiyle anılırdı. 628 yılında Hz.Muhammed (S.A.V)'in Hayber'de bulunduğu sırada yanına gelerek Müslüman oldu. Bu tarihten ölümüne kadar Hz.Muhammed (S.A.V)'in yanından ayrılmadı. Bu sebeple en çok hadis nakleden sahabe o olduğu söylenmektedir. 676 yılında Medine'de vefat etti.

³⁵⁹ "Pehlivan güreşte yenen kişi deĝildir; asil pehlivan öfkelendiği zaman kendine hâkim olabilir." Hadis-i Şerif

Beyt:

(3) مردی کمان مبر که بزور ست و پر دلی

باخشم اگر بر آیی دانم که کاملی

(4) Җуввет-і бāзūyla ŗanmañ olur merdānelik

Җиŗm u ğayza ğālib olmağdur benüm ferzānelik

(5) İncil-i Celil’de bu ma ‘nāyı cemil mezkurdur ki, selāṭine vācibdür nefslerini ħilm ile riyāzete mu ‘tād (6) ve fermān-ı berdārīye münkad ideler. Tā ki, ħilāf-ı marāzīleri olan kelām-ı mesmu‘ları (7) olmağla mevķıf ħiŗm u ğāzaba ḳadem basmıyalar. Ve olur olmaz kelāmı (8) kulaklarına asmayalar. Zīrā anlar ḳuvvet u ḳudret ve zīr-dest olanlar (9) inḳıyād u iṭā ‘at üzredürler. Eger ħiŗm ħilm ile mağlūb u meksūr (10) u ğāzab-ı mülāyemet ü rıfķla mahkūm u maḳhūr olmasa ŗāhlar ekŗer (11) ḳavl ü fi‘lden ħiŗm-nāk ve ḳahr-ı ‘uḳūbetde bī-bāñ olmağla (12) elbette ḳalk-ı ‘ālem-i müste’ŗal ve mülk-i devlet bī-revnaḳ ve pūr ḳalel olurdı. (13) Ve bu ma’nāyı zībā bu nazm-ı ra’nā ile ‘aceb edā olunmıŗdur.

Nazm:

(14) بردباری خرنیه خرداسیت

هر که راحلم نسیت دیو دداسیت

(15) دیو بنداسیت حلم اگردانی

غضب از دسیت اوست زندانی

(16) Taḥammül-i maḥzen aql u ḥireddür
Kimiñ kim ḥilmi yoḡ ol deyü virddür

(17) Ḥalīm olur dilr diyü diyü efken
Ġazab-ı maḥbūsdur ḥilmüñ elinden

(65-a Zeyl)

(1) “Merd-i ḥalīm ol zāt-ı selīmdir ki, seylāb-ı ġazab ġuzergāhında cebel-i ṣāmiḥ vāki’ olsa ıztırāb u ḥazār üzre olması muḡarrer iken (2) ol taḥavvül ü inḡılāb ḡabul itmeyüp ṣābit ḡadem rāsiḥ-dem ola. Ve nā’ire-i ḥıṣmü’t-tihā benden kerih eṣīr-i ızdırāb üzre iken aña te’ṣīr itmeyüp bi-bāñ ve bi-ḡam ola.” (3) Ve selāṭīn ma ‘delet-i āyinden birinüñ āteṣ-i ġazabı bī-meded ḥilm-i sükün bulmaz. (4) Ve pür ḡākime mu ‘āvenet bürdbārī-i mülāyemet olmayıcaḡ re ‘āyā ve merāyānuñ bār-ı-ḡüft ü ḡūlarına ṭāḡati olmaz. (5) İmdi pādiṣāh-ı ‘adālet-ḡüster ve ṣehriyār-ı rā ‘iyyet-perver oldur ki, ḥilm ü silmi zīver-i efser idüp ve dest-i yārı taḥammül ü bürdbārī ile bünyād-ı (6) fesād-ı ḥıṣm-ı ‘ālem-sūzı berbād ide.

Şi ‘r: حوالم اندر ابر غضب كشت پست
غضب را همین بر دباري شكست

ستون خرد بر دباري بود
سبك سر هميشه نجوارى بود

(8) **Terceme:** Ḳaçan ḥilm gelse ider ḥıṣmı pest
Taḥammülden olur ġazablar ṣikest

Sütün-ı hireddür şehā işıbār

Sebek sırr-ı hemīşe olur h̄ār u zār

(65-b)

(1) Meşhūr āfāk olan Süleyman Varāk’dan menkuldür. Dimiş ki: “Bir gün (2) hıdmet-i Me’mun’da h̄āzır ve āyin-i meclisine nāzır idim. Bir yākut (3) pür-revnağ gördüm ki, tūlı dört ve arzı iki barmağ şafā (4) ve rūşenīde hūrşīd-i tābān u nāhid-i rahşān ve reng-i rūyına (5) nisbet-i la’l-i bedaḥşān bir seng-i bī-nişān idi. Bir üstād-ı (6) zergere-nigīn h̄ātem etmek için ol yāķūt-ı ‘azīmī teslim itmişdi.” (7) İttifak bir gün yine şāh-ı ‘Amimū’n-nevāl hıdmetine rū-mal itdikde eşnā-i (8) kelimda ol engüşterīnden su’al idüp zergerī hatemden (9) istifsār için ihzār itdüklerinde endāmına ra’şe düşüp (10) evrāk-ı bīd gibi lertzān ve ruḥsārından ‘arķ-ı hicāb-ı rīzān (11) olıcağ şāh-ı mekārīm-nişān sebep-i tağyirinden pürsān olduğda (12) vechini beyān için istīmān idüp ba’de’l-emān: “Ey şāh-ı cihān (13) ve ey mazhar-ı lütuf-ı ve’l-ihsān! Ol yāķut sengīn bahayı engüşterine (14) vaz’ iderken destimden sendān üzre düşüp dört pāre (15) ve derūnum pür-yāre oldı.” diyücek Me’mun tebessüm idüp: (16) “Var dört engüşterīn ve her pāresini bir nigīn eyle ki bu ḥuḣuşda (17) cürm ü taķşirūñ yokdur.” diyü ğadr-pezīr oldı. Ve Me’mun’dan bu şudūr iden

(66-a)

(1) hālet-i meretebe-i ḥilmūñ ğāyeti ve ‘afv u şafḥuñ nihayetidür.

Şi ‘r:

حلم سیریاته کمال بور

سبب عزت و جلال بور

حلم شادی فزای هر حجست

(3)

مومیانی شکسه دل سببیت

Terceme:

Ḥilm-i sermāye-i kemāl olur
Sebeb-i ‘izzet ü ḥelāl olur

Ḥilm olur çāre-i ğam-ı ḥaclet
Mū-miyā-yı dil-şikeste şaffet

Hikāyet: Bir gün Nūşirevān³⁶⁰ (4) ḥakīm Büzürcmihr³⁶¹den su’al idüp: “Ḥilm nedür?” didükde: “Nemek ḥān aḥlākdur.” didi. (5) Zīrā ḥurūfī maḳlūb olsa milḥ olduğı bu ma’nayı telmih ve bir vaşf-ı melih idüğini (6) taşriḥ ider ta‘ām-ı bī-nemek mezesār olmaduğı gibi ḥulk-ı bī-ḥilm daḥī maḫhar-i i’tibār olmaz. (7) Nūşirevān: “Ḥilmüñ ‘alāmeti nedür?” didükde ḥakīm cevap virdi: “Ki anuñ üç nişānı vardır. (8) Evvelki budur ki, bir merd türş-rūyı ve saḫtı-ı güftār itāle-i lisān (9) ve kār-ı nā-ḥemvār ile ḫātır-ı perīşān itse muḳabelesinde kelām-ı telḥle bī-ḫuzūr (10) ve zecr ü ḫahrla ‘izz-ı ḫuzūrundan dūr itmeyüp lüṭf u iḫsānī ile (11) mesrūr ve ḫāne-i ḫalbin ma’mūr ide.

Şi ‘r: باتوکویم که حبیبست غایتہ حلم

(12) هر که ز هر ثو هر شنکر بخشش

کم مباحش اردر خیت سایه فکن

(13) هر که سکنت ز ند تمر بخشش

هر که خیر اشدت جکیر بجفا

(14) همجو کان کریم ز بخشش

³⁶⁰ Nūşirevan İnan’daki Sasani Devleti hükümdarlarından. Sasani Hanedanının yirmincisidir. Asıl ismi Hüsrev’dir. Pehlevi dilindeki “Anoşek-revan=Ölmez, ebedi ruh” manasına “Anuşirevan” veya “Nuşirevan” lakabıyla Ünlü olmuştur. Kubad’ın en küçük oğludur. Peygamber efendimiz; “Ben, adil sultan zamanında dünyaya geldim.” buyurarak onun adaletini övmüştür.

³⁶¹ Sasani hükümdarlarından Nūşirevan’ın veziridir. Günümüze kadar ulaşan hakimane sözleriyle meşhurdur. Bkz. İbnu Kuteybe, Uyunu’l-Ahbâr. 1/94.

ارصدفيا دكبر نكتة حلم
هر كهنبر وئسركه بخشش

Terceme: (15) Diyeyin saña gāyet ḥilmi

Kim ki semm virse savn aña şükr

(16) Şaşım olma dıraḥtdan kemter

Taş uran kimseye virür o şemer

(17) Cevr ile kalbün itse kim ki ḥırāş

Kān gibi sen aña ‘aṭa kıll zer

(66-b)

Sadefün ḥilmini görüp öğren

Başını kim yererse vir gevher

(2) İkinci ‘alāmet oldur ki āteş-i ḥışm zebāna gir ü mişkal ü şavlet ü saṭvet-i (3) gāzab mertebe-i gāyete vāşıl olıcaḳ sākin ü sākit ü ḥāmūş (4) ü şāmit ola. Sen ki, teskīn-i rūḥ ve itmīnān-ı dil bu ḥaşleti pür-bereketle (5) ḥāşıl olur. Ve ışlah-ı nefse mütehālik olan derviş-i şālih-i sālik (6) ‘ilāc-ı gāzab u tehevüre bu şıfat mālik olur. Üçüncü ‘alāmet (7) budur ki, fi nefsu’l-ı emr müsteḥaḳ-ı ‘uḳūbet olan günāhkārlar ḥaḳında (8) izḥār-ı ḥışm u gāzab itmeyüp kār-ı nā-hemvārlarına taḥammül ve iştibār göstereler.”

(9) **Hikāyet:** Nevbāve-i bostan-ı vīlāyet bāküre-i bāğistān-ı (10) hidāyet gonca-i gülistān-ı risālet şüküfe devha-i aşālet (11) serv-i ser-efrāz-ı çemenzār-ı siyādet zīnet-efzā-yı kāşāne-i (12) sa ‘ādet.

Nazm: مغر سيدان دسبط بني

نور حشم محمد عربى نخل

(13) بنان حلموبخلولى
صاحبحسن خلق ولطف جلى

(14) Hüseyin bin ‘Ali şallallahü alā seyyidinā Muḥammed ve ‘alā ālihi ve evlādihi ve aḥfāde (15) ve emdinā fi’ d-dāreyn bā-midāde ve es ‘adinā bā-sa ‘āde ḥazretlerinüñ eşref-i ‘Arab’ dan (16) bir fırça-żayf ve mihmānları olup levāzım-ı ziyafet (17) āmāde ve hafz-ı mā’ide pür fā’ideleri güşāde ve aşhāb-ı meclis

(67-a)

(1) loḳma-i ḥayyibe tenāvülüne tehyū’ ve iştihāda iken ḥidmetkār bir ṭabaḳ aş-ı germ ile (2) meclis-i muḥteremlerine girüp kemāl-i heybetinden ḡayet mertebede dehşet-i müstevlī olup (3) pā-yı ḥāşiye-i bisāṭ sa‘adet-i memāṭa irüp elinde olan ṭabaḳ-ı (4) pür-ta‘ām Ḥazreti Hüseyin’ün³⁶² ser-i mükerremi üstüne düşdi. Ve aş-ı germ (5) mübārek ruḥsārlarına dökülmekle kemāl-i ḥayretten (6) ḥadimüñ üstüne zenbūr-i mihnet-i şems ü ḥayā uşdı. Ḥazret-i Hüseyin (7) raḍıyallahü ‘anhe ta’zīb ḳaşd itmeyüp mücerred-i te’dib ve ḥüsn-i ḥidmet (8) cānibine terḡib içün ol pür-günāha güşe-i çeşme nigāh idicek: (9) “İnāyet-i bārīyi yārī idüp ol dem-beste ve şerm-sārın (10) lüle-i dehānından ma‘ü’l ḥuyūt ”³⁶³ والكاظمين الغيظ“ kelāmı cārī olur. (11) Her şefḳat va merḥameti kerem ve ṭab‘-ı laṭīfī nerm olan server-i siyādet-i tevāim aş-ı (12) germde olan şıḳleti ḥazm u ḡayzı tamam keḗm itdüm.” buyurdıklarında yine (13) ol ḥadim: “ولعافين عن الناس”³⁶⁴ diyücek ol şāhib-i luṭf (14) bī-ḳıyas daḥi: “ ‘Afv itdüm.” diyü izāle-i ḥavf ve ḥirās idicek, tetimme-i (15) āyet-i kerīmeyi tilāvet idüp “والله يحب المحسنين”³⁶⁵ didi. (16) Ḥandan-ı nübüvvete zīb ü zeyn olan Ḥazret-i Hüseyin raḍıyallahü ‘anha: (17)

³⁶² Hz. Hüseyin (Seyyid-üş Şüheda) , Hz. Ali (a.s) ve Peygamber-i Ekrem’in kızı Hz. Fatıma’nın (a.s) ikinci oḡludur.

³⁶³ “... öfke(lerin)i yutkunurlar...” , *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/134.

³⁶⁴ “... insanları affederler.” , *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/134.

³⁶⁵ “Allah da böyle iyi davrananları sever.” , *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/134.

“Malımdan seni azad idüp mü’nete ve maaşum zimmet-i himmetime deyn ü tedārik

(67-b)

(1) żarūret-i levāzım ve inti‘āşuñ üstüme meşābe-i farz-ı ‘ayn olsun.” (2) buyurdılar.

Şi ‘r: بدی رامکافا تکر دن بدی
بر ابل صورت بود بدخر دی

3) بمعنی کی نی کعبی برده اند
بدی بادیده و نکویی کرده اند

(4) **Terceme:** Ger hekīm-i erbāb-ı şūret didüler
Kemliĝe kemlik gerek lābūd cezā

(5) Vaşl-ı ma‘nā olan ehl-i ħired

Görse kemlik eylemek eyler dāimā

Hikāyet: Aĥbār-ı sālifede vārid olmuşdur ki, Ĥazret-i ‘İsā ‘alā nebiyyinā (7) ve ‘aleyhi’s-şalavāt ve’t-tahiyyādan: “Suĥterīn-i eşyā nedür?” diye su’al (8) itdüklerinde: “Ĥışm-ı Ĥüdā as ‘ab-ı eşyā olduĝunu inba’ itdiler.” “Yā ĥışm-ı İllāhī (9) ‘den emn ü selāmete çāre nedür?” didüklerinde: (10) “Ĝāzab-ı nefşānī ve tehevvr-i şeyţānīyi terk eyle emān-ı raĥmānī (11) müyesserdür.” buyurdılar. Ĥazret-i Mevlevī³⁶⁶ daĥi Meşnevī’de nazm-ı şirīn-i ‘ibāret ile bu ĥikāyete işāret (12) buyurmuşlardır:

Meşnevī: گفت عیسی رایکی هشیار سر

حبستدر هتی ز جمله (13) صعبت

³⁶⁶ Mevlāna 30 Eylül 1207 yılında bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan yöresinde, Belh şehrinde doğmuştur. Büyük bir mutasavvıftır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır.

کفت ای جان صعبتم خشم خدا
که از روز خمی (14) ترسد جیوما

کفت ازین خشم خدا چه بود امان
کفت ترکی خشم (15) خویش اندر زمان

ترکی خشم و شهوت و حرص اورى
هست (16) مردى و رکی بیغیمبرى

Terceme: Ḥazret-i 'İsā-yı ruhullaha bir hüşyār-ı ser
(17) 'Aş 'ab-ı eşyā nedür diyü su'āl itmiş meger

Dimiş ey cān-ı hışm mevlādur kamudan mu 'teber
(68-a)

Kim bizim gibi ider duzaḥ daḥi andan ḥazer

Ḥışm-ı Ḥaḳḳ'dan kim ki bulmak isteye emn ü emān
(2) Kendü hışm u ğayzını terk eylesün ol her zaman

Terk-i hırş'u şehvet u ğayz u ğazab it daimā
(3) Kim odur merdī ve āyin-i güzīn-i enbiyā

Ve ma'lūm ola ki ğazab-ı mevāzı '-ı 'adīdede (4) Ḥilmden bihter ü pesendīdedür. Zīrā
hırş u ṭama'dan ya tekbir ü ta'zimden (5) nāşī olan ğazab-ı mezmūm ve aşḥabına her
ver cihāna nahs u şūm olur. (6) Ammā a 'lām-ı me'ālīm-i dīn-i mübīn ve muḥāfaẓa-i

mersim şer ‘-i metn için (7) şiddet ü gâzab müstaḥsin ü merğub ve şaḥibi beyne’n-nās (8) maḥbûb u maṭlûbdur. Meşelâ kişi ehl-i beytinden şudûr iden (9) ḥıyanet ü menâhîde şıfat-ı ḥilm ü rıfḳla mübâhî olsa ‘aḳlan ve şer ‘an (10) ve ‘irfan melûm ve ehl-i mürüvvet ü ğayret-i nazardan sâkıṭ ve i ‘tibâr-ı (11) nâsdan mahrum olması meczumdur. Çünkü dâmen i ayret ü hamiyete (12) bî-ğâzab u ḥuşûnet dest-res müyesser olmaz. Kemâl-i insan budur ki (13) mahall-i ḥilm ve mevzu ‘-ı ğâzabı nazâr-ı şaḥîḥ ile fark u temyîz idüp her mahalde (14) menâsibi ile ‘amel ü muḥalifinden perhiz eyleye.

Beyt: قهر و لطف (15) اندر محل خود نکوسیت

(15) خای کل کل باشی و خای خار خار

(16) **Terceme:** Maḥallinde gerekdür ḳahr u iḥsan

(17) Maḳâm-ı hâr hâr ucâ-yı gül gül

(68-b)

(1) Onsekizinci Bâb Ḥulḳ u Rıfḳ Beyânındadır

(2) Ḥulkdan murâd hoş-ḥuyı ve rıfḳdan ğaraż-ı nermî ve dil-cüyüdür. (3) Birisi melâṭefet-i ṭarîḳından sâzkârî ve biri müdâra ve mülâyemet (4) yolundan kâr- sâzıdır. Ammâ ḥulḳ-ı nigûterîn ni‘met ü zîbâterîn (5) ḥaşletidür. Zîrâ Ḥaḳḳ te‘âlâ îmanı ḥalḳ idicek: “İlahî niçün ḥalḳ (6) itdûñ ḳuvvet daḥî vir.” deyü dua itdükde Ḥaḳḳ Celle ve ‘alâ anı ḥuy-nîk (7) ü sehâ ile ḳavî ve tüvânâ eyledi. Ve küfrü ḥalḳ itdükde ilahî bin daîfe daḥî: (8) “Ḳuvvet vir.” diyücek iḳtiża-yı ḥikmet üzre ḥuy-ı zişt ü buḥl ile ḳuvvet (9) virdi ve hadîs-i şerifde bed-ḥû olanlar ile buḥiller cennete daḥil (10) ü sa‘âdet-i uḥreviyeye vâşıl olmazlar dimek vârid olmuştur.

(11) **Beyt:** مزیدم در جهان حسبت و جو
هسیح اهل بیت از خلق نکو

(12) **Terceme:** Memleket-i dünyayı gezdim ser-be-ser

Görmedim hulk-i nigū gibi hüner

(13) **Hikāyet:** Bir gün Hāzreti ruḥullah ‘alā nebiyyinā ve aleyhi ve ‘alā sāyirū’l- (14) enbiyā-i ezki’s-şalavah yolda giderken bir ebleh ve nādāna rast gelüp (15) ol ḥazrete bir emirden su’āl idicek luṭf u rıfıkla cevap (16) virürler ol gül-i kelām-ı maḳbullerin ḳabul itmeyüp dehen-i ḥamāḳaṭi (17) bāz u ‘Arab’da ve sefāhete āğāz ider ve feryād ü nefrīn itdükçe ol ḥazret:

(69-a)

(1) “Taḥsīn ü āferīn.” diyüp ol ṭarīḳ-i me‘ānda ve mücādeleden geldikçe (2) anlar meslek-i mülāṭafet ve mülāyemete gider. Ol şahs küstāḥlık (3) itdükçe bunlar ri‘āyet-i adab ider. İttifāḳ bir ğarīz şāhib-i temyīz (4) ol ferd-maye-i nāçizüñ kelam-ı ḳabāhat-āmiz ü vaḥşet-engīzini istimā‘ (5) itdükde: “Ya Rūhullah niçün bu maḳūle sefih ü mecnūna mağlūb u zebūn (6) olup ol küstāḥlığa āğaz itdükçe sen dervāze-i luṭf (7) u keremi bāz idersin? Ol cevır ü cefāya tehālūk oldukça sen (8) rāh-ı mihr ü vefāya sālīk olursın.” didi. Hāzreti İsā daḥī: (9) “Ey refīḳ-ı muvāfık ve iy sadīḳ-ı sādīḳ “³⁶⁷کل اناء تیر شح بمافیہ (10) mażmūnınca andan ol şıfat-ı şādır ve benden bu şūret-i zāhir (11) olur.”

Mısra: از کوزه همان برون تراود که دروست بن اندن

Terceme: Göz içinde olan eyler türşh-i taşraya

³⁶⁷ Bütün kaplar içindekiyle nemlenir.

“Ben andan (12) ğažab-nāk ve mużtarib olmadum. Ammā ol benden mütenesşih u müte’eddib (13) olur ve anuñ ğüftarı bī-ma’nāsiyle ben cāhil olmam. Ammā ol benim hūyı (14) ve hulkumla āķil ü gitdikce Hāķķ’a ķāil olur.” buyurdılar.

Şi ‘r:

(15) چون نشوم من زوي افروخته
اوشوداز من ادب اموخته

(16) من كزدم ماده جان شدم
اين صغتم داد خدا زان شدم

(17) خلق نكو صف مسيى ابود
خعلت بدمر كه مفاج ابود

(69-b)

(1) **Terceme:** Çün bana virmez sözi ānuñ ğažab

Benden edeb ögrenür ol bī-edeb

(2) Şundı_bu hāli baña ol müste‘ān

Virür āniñ çün nefsim taze cān

(3) Hulk-i nigū vaşf-ı mesihā olur

Haşlet bed-merk-i mezācā olur

(4) Hükemā nişāne-i hoş-hūyı ondur dimişler. **Evvelki:** Hülka-i kār-nikūda (5)

muvāfaķat ve hūsn-i tedbirlerine mütāba‘atdur. **İkinci:** İnşāfla (6) ittişāf ve terk-i

i’tişāfla nefsü’l-emre i’tirāfdur. **Üçüncü:** (7) ‘ayb-ı bīn ü sahn-ı hīn olmaķdur. **Dördüncü:**

Bir kimseden zillet (8) ü kuşūr şudūr itse hūsn-i te'vil ile 'aybını mestūr itmektedir. (9)

Beşinci: Günahkār olanlar i'tirāz itdüklerinde mahcūb u şerm-sār (10) itmeyüp “ العذر

عندكراماناسمقبول”³⁶⁸ fehvāsınca 'ayūbı üzre (11) dāmen-i sırr-ı kabul ve mesbūl olmak gerekdür. **Altıncı:** Muhtāca ne hacet (12) resān u mültecā-yı müstemendān olmakdur.

Yedinci: Hūlkuñ (13) renc ü zaḥmetlerin tefekkür ü aḥval pür-melāllerin tedebbürdür.

Sekizinci: (14) Kişi kendi 'ayūbına nazār idüp kuşur-ı nāsdan kef-başar (15) itmekdür.

Tokuzuncu: Hūlqla mu 'āmelede ḥande-rev ü güşāde ebru (16) olmaḫdur. **Onuncu:** Hīn-i mükālemede nāsa kelām-ı hoş u suḥan-ı mülāyim (17) ü dil-keş söylemekdür.

Şi 'r: بهم خلق جهان خلق بیندیده نمای

(70-a)

(1) که سو خلد برین رامبران خواه دی بود

Terceme: Halka göster daimā hūlq-ı nigū

Kim odur rāh-ı gülistan-ı cihān

Ve bu mażmūnda bu nazm-ı dilārā (2) 'aceb zībī vāḫi' olmuşdur.

Beyt: خوئست عالم از ادکی و خوئسی و خوسی

(3) بدین مقام در اکر هنتببت مبحیوسی

Terceme: Fāriḡ ü āzāde olup nīk-hū ol her zaman

Bu maḫāma irüş bulur cāvidān

Amma rıfḫ-ı sāz-gārī ve müdārā (4) dan ibaretdür. Aḫbārda vārid olmuşdur ki, rıfḫ-ı muḫterin olduḡı (5) şey'-i hūb u dil-keş ü nā-sāz-gārī muḫterin olduḡı (6) kārī-yi müşevveş ü nāhoş ider. Ve Ḥazreti Rabbü'l-'azze (7) Canāb-ı mülk-i ḥaslet-i şefi'

³⁶⁸ Özü kerem sahibi insanların yanında makbuldür.

ümme-i Muhammed Muştafâ şallallahü ‘aleyhi (8) vesellem hâzretlerini ta’rif ve rıfķ u mülâyemet ile tavşif (9) buyurup “فبما رحمت من اللطفت لهم”³⁶⁹ buyurmuşdur. Suhan-ı dürüş (10) sebeb-i katı ‘at ve ‘adâvet olduğı gibi nermî ve mülâyemet-i vesîle-î (11) cemîle-i meveddet ü müvaşaletdür.

Beyt: بشرین زبانی ولطف و خوشی

(12) توانی که فیلی بمویی کشی

Terceme: Tatlu sözle lütfle hoş hūyla

Faşillar zabt olunur bir mūyla

Hikâyet: Erdeşir Bâbek³⁷⁰ ki, serîr-i salţanatda (13) zîrver-i hikmet ile âraste ve kâşane-i ‘izzetde libâs-ı ma’rifet ile (14) pîraste idi. Bir gün ferzend-i ercümendini-girân-ı behâ-câme-i dîbâ ve qabâ-yı zîbâ (15) kimmiş göricek: “Ey pür pâdişâhlar bir câme kimün gerekdir ki hiç (16) bir hazînedede olmaya. Ve bir kimse öyle câmeye dest-res bulmaya.” didim. (17) “Püser dahî ol câmenüñ aşlı nedendür?” diyü istifsâr idicek: “Târı

(70-b)

(1) hoş-hūyı ve nîgükârî ü pürî sâzkârî ve bürdbârîdür.” didi. (2) Pes bu kelâmuñ ma ‘nâsını endîşe ve mezâyâsı mûlağazasını pîşe (3) idenler anuñ menba‘-ı cemi‘ aksâm-ı hayrât ve mecmu‘-ı cümle hasenât-ı sa ‘âdet-i (4) ğayât idüğini bilürler.

³⁶⁹ “İnsanlara yumuşak davranman da Allah’ın merhametinin eseridir.” , *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/159.

³⁷⁰ Arap halifesi olan Me’mun zamanında Azerbaycan’da Araplarına hâkimiyetine karşı direniş hareketının baş lideridir.

Ḳıṭ ‘a: پادشاهان و شهریاران

باهمه آفیدگان (5) خدای

کارسازی نکوست در هموقت

سازکاری حوثست (6) در همجی

Terceme: Padişāhān ve şehir-i yārāndan

(7) Memleket-i dehr içinde her ferde

Kār-sāzı hemīşe nīgūdur

(8) Hūbdur sāz-kārī her yirde

Hikāyet: Ferīdūn’a su’al idüp: (9) “Mülāzım-ı bāb-ı sa ‘ādet-i intisāb olanları ne ile muhāfāza ve zabt u rabṭları (10) emrinde ne mülāḥāza idersüz?” “Mülāṭāfet ve bürdbārī ile.” didi. (11) “Ya ‘uḳde-i müşkilāt ne ile ḥall olunup āsān olur?” didüklerinde aytdı ki: (12) “Mülāyemet ve sāzkārī ile bu nazm-ı ibdār-ı belāḡat-ı ‘ūnvān daḥı bu ma’nāyı (13) zībā üzre cereyān bulmuşdur.”

Ḳıṭ ‘a: مهمی که دشوار و مشکل بود

(14) بر فق مدار اتوان ساختن

توان سخت کاری بنرخیان

(15) که نتوان به تیغ و سنان ساختن

Terceme: Ne deñlü bir mühim müşkil olursa

(16) Olur ādem-i medār ile vaşıl

‘Aceb ‘ālemde rıfḳ ile olan kār

(17) Senān ü tiḡle olur mu ḥāşıl

Cemşîd bir gün vezîrinden su'al idüp:

(71-a)

(1) “Selâtime kankı sıfat ile ittişâf-ı ehem mühimmât ü cümle-i zaruriyâtdandır.” (2) didükde: “Rıfk u mülâtafet nerm- hūyı ve mülâyemetdür.” didi. Zîrâ bu haşlet (3) sebebi ile re ‘âyâ ve berâyâ du’âyı padişâha müdâm ü asâkir ü sipâh (4) bî-iştibâh maķam-ı rızayı şehşâhı üzre kâim olurlar ve re ‘âya (5) du ‘â-gū ve sipâh-ı rızâ-cū olmağla salţanat temâm-ı nîzam u levâzım-ı (6) devlet intîzam bulduğundan mâ ‘ada mücrimlere mülâyemet yüzünden bir vechile gūş-mâl itmek olur ki, (7) unı ve şiddet ile müyesser olmaķ muħaldır.

Hikâyet: Rıfk u telaţtuf ile mevsūm ve levh-i dil ü cānān nuķūş-ı mülâyemet mersūm olan (8) pâdişahlaruñ birisi bir gün âş-ı paz ne hiţâb idüp: (9) “Tab‘ım filan ta‘âmı arzu itdi. Bir hoşça pişirüp (10) şarf-ı maķdūr ve sa ‘y-i mevfūr ile.” didi. Maţbahı mamūr olduğı (11) ta‘âmı enva‘-ı tertib ve ihtimāmla pişirüp simaţı et‘ime-i gün-a-gün ile müretteb (12) ve mükemmel hūzur-ı mevfūrü’l-hubūr getürdi. Ve za ‘mınca hıdmetler bitürdi. (13) Sulţan arzu itdüğü ta ‘âma her bār ki dest-i heves-dıraz (14) idüp bir loķma aħz itdükçe bir zâhir olurdu âhir (15) istedüğü ta ‘âmın temāvülüne bir vecihle dest-res müyesser olmayacak (16) ğayr-ı ta ‘âmdan tenāvül idüp sofrayı ref ‘ itdüklerinden sonra (17) “Āş-ı pazı hūzur-ı ‘izzetine getürüp ol arzu itdüğüm ta ‘âmı

(71-b)

(1) ğâyet de nefis ve lezîz pişürmişsün yarın daħi pişür. Amma bu şartla ki, (2) içinde çendan meges olmaya buyurdılar.” Padişâh-ı kām-kāruñ maţbahı nā-bekâre (3) ‘uķubet ü ta ‘zîbden bedter ta‘yîr ve teħcîlinde itdükleri (4) ta ‘bîr-i dil-pezîrinden hużzâr-ı meclis haţır-ı izhâr te ‘accüb-i keşîr itdiler.

Beyt: (5) جیودر متعابك جرم لطف بینی

شود حجل زده و این خحالت اوراس

(6) **Terceme:** Kim ki cürm idüp gör luṭf u ‘aṭā

Çekdügi ḥaclet yeter ana cezā

(7) Ontokuzuncu Bāb Şefkat ü Merḥamet Beyānındadır

(8) ‘Āmme-i re ‘āyāya ri ‘āyete şefkat ve kāfe-i berāyāya rıfḳ u merḥamet-i mülük-ı ‘azīmüş’ş-şān (9) ve selāṭīn-i refi‘ü’l-mekān zimmetlerine yine lāzımdur. Zīrā rīz-i destān (10) ehl-i ihtiyār ve iktidāra sefāriş olunmuş ve dāyi ‘-i ḥazret-i āferid-kārdurlar. (11) Tā ki, aḥvāl-i ra ‘iyyeti ri ‘āyet ve izḥār-ı lüṭf u ‘ināyet ile ḥāl-i ‘acz (12) ve dervişān-ı ferāğat ve refāhiyyete muḳterin ve ol dil-ḥastelerüñ (13) ḥāṭır-şikesteleri ihtimām-ı ra ‘iyyet-perveri ve merḥamet-güsteri ile (14) hücum-ı belā-yı cebbārān ve ‘umūm-ı ğumūm-ı sitemkār andan fāriğ u muṭma’in ola. (15) Pes lāzıme-i şahī muḳtezā-yı cihān-penāhī budur ki, ümid-i raḥmet-i ilahī ile ³⁷¹”ارحمترحم“ mażmūnınca ḍu ‘afā ve fuḳarā yine dīde-i merḥamet

(72-a)

(1) ve ‘ayn-ı ‘ināyet ile naẓar u ruḥsāre-i saltānatı ḥāl-i zībā-yı ferah- (2) fezā ³⁷²”اشفقته على خلق الله“ ile pür-zīb ü zīver ide.

Şi ‘r: (3) در شفقت هر که علم بر اخت

کار خود و جمل خلائق بساخت

(4) از شفقت هر که سر افرار تبتد

دیده دولت بر خش بار تبتد

³⁷¹ Merhamet edersen merhamet olunursun. Hadis-i Şerif, İrşadiye, s. 461.

³⁷² Allah’ın yarattıklarına şefkat et.

(5) **Terceme:** ‘Arşa-i şefkatde ey dil kaldırup her kim ‘ilm

Eyleye meyl ‘aṭā ve luṭf u iḥsān ü kerem

(6) **Hulk-i ‘ālem sāyesinde cümle olur kām-yāb**

Kendüye daḥi murādı el virür bī-irtiyāb

(7) Selāmet-i dünyā ve sa‘ādet-i aḥiret rahm u şefkat ile bāz-beste (8) ve izdiyād-ı devlet ü imtidād-ı salṭanat rıfḳ u mülāyemet ile peyvestedir.

(9) **Hikāyet:** Sulṭan Maḥmud³⁷³ pederi evāil halde bir merd-i şayyād (10) ve faḳr u fāḳaya me’nūs ve mu’tād idi. Tamām-ı māmeleki bir eseb-i reh-vāre münḥaşır bir faḳīr-i ma’ser (11) olup rūzgārı żarūret ve ‘usret üzre geçirdi. Ve her rūzgārı (12) ‘azm-i şikār olup kuvvet-i yevmi taḥşil için kūh u deştī-i geşt (13) iderdi. Dāmene giriftār olan şikārla me’āş ve nazm-ı aḥvāl-i inti‘āş (14) iderdi. Bir gün ḳasd-ı şayd ile yine resm-peşn üzre Sebüktekin³⁷⁴ (15) esebine süvār olup azm-i şaḥra ve kūh-sār idüp seyr-i sebze-zār idreken (16) çerā-gāhda niçün ve çerā-baḥçesi ile bir āhu onları görüp heman ol cānibe (17) at sürdi. Āhu bī-iḥtiyār firār ve baḥçesi girīza ḳādir olmamaḡla māderinden

(72-b)

(1) cüdā düşüp ol maḥalde ḳarār idicek fī’l-ḥāl Sebüktekin baḥçeyi şayd (2) u dest ü pāsını muḥkem-i ḳayd u zeynī üzre temkin idüp şād (3) u ḥandān cānib-i şehre şitābān oldu. Āhū-yı dilfikār baḥçesin (4) şikār u dest ü pā-bese şayyād elinde giriftār göricek

³⁷³ İlk Müslüman Türk Devletlerinden biri olan Gazneliler devletinin en büyük ve değerli hükümdarlarından biri olan ve tarihte ilk defa "sultan" adını alan Sultan Mahmud, İslamı yaymak için Hindistan'a on sekiz sefer düzenlemiştir.

³⁷⁴ Gazneli Mahmut'un babası Sebüktekin, Samanoğulları Devleti'nin Horasan valisi idi. Sebüktekin cesur ve güçlü bir insandı. Samanoğulları'na karşı bağımsızlığını ilan etti.

nāle vü enīn ile sayyādın pāyine düşüp (5) Sebüktekin āhū-yı miskīni hayran ve dīde-i (6) ğam-dīdesin hunīn görüp arḳ-ı şefḳati hareket itmekle merḫamet (7) idüp dest ü pāsını güşāde ve ḳayd u bendden āzāde ser be-şahrā (8) idüp māderi yanuna gönderdi. Ve ‘inān-ı teveccühünü cānib-i şehre döndürdi. (9) Māder-i bī-ḳarār seçesin. Derkenār görüp mānend-i ebr-i nevbahār-ı çeşm-i (10) hūn-feşān eşk-i rīzān olup rūy-ı ‘acz ü niyāzı cānib-i āsumāna (11) tūtup lisān-ı ḫalle:

Mısra‘: انى كم زبان بى زبانان دانى

Terceme: Bī-zebānlar dilin bilen sensin

diyü ḳāzıyü’l-ḫacāt (12) ve refi‘ūd-derecātdur. Dergāhına tazarru‘ ve münacāt itdi. Ve Sebüktekin (13) tehī dest şehre geldiği gicesi ḫazreti risālet-penāhī şallallahü ‘aleyhi vesellem (14) ḫābda görüp buyurırlar ki: “Ol biçāre-i zebān-beste ve āvāre (15) dil-şikesteye itdigün mihrībānı ve şefḳat ü kerem ü merḫamet sebebi ile (16) Cenāb-ı Mülk ‘allāme-i teḳarrub tāmm-ı taḫsīl ü rızayı Hūdā ve Resūli tamam (17) tekmīl eyledik. İmdi Haḳḳ sübhanehü ve te‘ālā seni şeref-i pādīşāhı ve ‘izzet-i

(73-a)

(1) cihān-penāhī ile mübāhi ve maḫzar-ı elṫāf-ı nāmütenāhī itmişdür. Şimdengerü (2) lāzımdur ki, bu vecih üzre şefḳati ve ra‘iyyet ḫaḳḳında ri‘āyet ü merḫameti (3) terk itmişsün ve meslek-i ğaflet ü gurūra gitmeyesün.

Hikmet: (4) Ekābirden biri demişdür ki: “ Bir ḫayvāna şefḳat sebebi ile bu cihān-ı fāni (5) pādīşāhlığı erzānī olıcaḳ insana merḫamet ve iḫsanla salṫanat-ı (6) mülk baḳı müyesser olmaḳ ‘acīb ü ğarib değildir.”

Şi ‘r: (7) وستر عایتزر عیت هدار

کارر عیتبر عایت سیار

(8) مرحمی کن که جگر خسته اذ
در کمه و لطف تو دل بسته اذ

(9) **Terceme:** Ra‘iyyetden teğāfūl itme zinhār
Reāyāya riāyet eyle her bār

(10) Teraḥḥüm kıl ki hātır-ı ḥastalardur
Senüñ iḥsānıña dil-bestelerdür

(11) **Hikmet:** Ḥükemā dimişlerdir ki: “Sultān-ı ‘ālīşānuñ āşār-ı merḥamet ü şefkatden
(12) biri budur ki, peder-i pīrine ne itdügi mihr ü muḥabbet gibi ra ‘iyyete ‘alāka ve
meveddet (13) ide. Ve kendüsine layıḳ görmedügin anlara daḥı münāsib ve muvāfiḳ
(14) görmeye. Tā anlar daḥı māl ü menāl ve cān u başların andan dirīğ (15) itmeyüp
cümle himmetlerin izdiyād-ı ‘ömr ü devlet ve imtidād-ı iṭnāb (16) şevket ü salṭanatına
şarf idenler pes pādişāhlarıñ ḥalka merḥamet

(73-b)

(1) ve şefkatleri bī-şüter oldıḳça Ḥālīḳ-ı te‘ālā ḥazretīnünñ daḥı naẓar-ı rahmet ve
mağfireti (2) anlar ḥaḳḳında evfer ü ekşer ü mertebe-i mülāḥazadan ālī ve berter olur.”

Şi ‘r: (3) بخبثالی بختبایندبرتو
وری از غیب بکثایندبرتو

(4) اکر رحمت رخق دارى تمنا
تو بر هم بر دیگران رحمى برنا

(5) **Terceme:** İdersin ḥalka iḥsānı görürsün luṭf-ı bī-pāyān
Güşād olur saña devlet kapusı ğaybdan

(6) Cenāb-ı hāzreti Hāḳḳ’dan ümid eyler iseñ rahmet

Dem-ā-dem sende ḥalḳ-ı ‘āleme it rahmet-i şefḳat

(7) **Naşihat:** Erdeşir-i Bābek bir gün ferzend-i dil-bendine pend-i sevd-mend idüp: (8) “Ey siper-i ercümend! Cehd eyle ki, şefḳat-i ‘āmm ve merḥamet-i māla kelām (9) sebebi ile re ‘āyayı derece-i dostiye ir göresin. (10) Tā ki, delillerin şebeke-i muḥabbetiñe beste göresin. Zīrā sāyir i ‘dā-yı tābi ‘-i (11) dil oldugı rütbe-i taḳrır ve taḥaḳḳuḳa vāşıldur.”

Hikmet: Bir ḥekim-i sūḥan-dāna su’al (12) idüp: “Pādişāhlara cümleden i ‘lā şikār nedür?” didüğünde: “Şahbāz (13) bülend-i pervāz iḥsānī ile murḡ-ı dil-i re ‘āyayı şayd u dām-ı en ‘ām-ı ‘āmī ile (14) ḳalup remīdeyi ḳayd itmekdür.” didi. Zīrā ra ‘iyyetin ḳalubı pādişāhın (15) meyl ü muḥabbet üzre olıcaḳ sāyir aḥvāl daḫı delillerine tebe ‘iyyet (16) ider. Çünki mihr ü meveddet-i şāh bā-‘izzet ḥātır-ı ra ‘iyyetde (17) cā-gīr ola. Bir emr añā müşkil ü casīr ü devleti ḫalel-pezīr olmaz.

Beyt:

(74-a)

(1) ملك معنی طلبی بی روی دلهان
شكرت كر نیو دملك متالم نشود

(2) **Terceme:** Mülk-i ma ‘nā ḫālibisūñ delillerūñ peyrevī

Saña mülk olmaz müsellim yoḡise ceşşūñ eger

(3) Ve nişāne-i merḥamet ü şefḳatden biri daḫı budur ki, ḥasbe’l-maḳdūr (4) ḫalḳı zirā ‘at ü harāşet ü ‘imārete taḫrīz ü irşād ü icād (5) ḳanāḫır u iḫdāş-ı cūybārda imdādla nāsī-i dilşād ide.

(6) **Hikāyet:** Menḳıldür ki, Nūşirevān ‘ālemine yarlıḡ-ı belīḡ gönderüp: (7) “Eger

müvekkel olduğın velāyetde bir kıt ‘a-i zemīn-i nā-mezru‘ kaldığı (8) mesmu‘ olursa şulbūne fermānum müte ‘allık ve bāzār-ı siyāsetde berdār (9) olmañ müteḥakkıkdır.” diyü tehdīd va ‘īd-i şedīd ile te’kīd iderdi. (10) Zīrā bu mertebe-i teşdīde bā ‘iṣ ü sebeb-i ḥādiş budur ki: (11) “Pādişāhlaruñ fā’ide ve ‘ā’ideleri ḥarāca merbuṭ ve sofrā ve mā’ideleri (12) zirā‘at-ı nās ile gūşāde ve mebsūṭdur. Memleket-i ma‘mūr (13) ve ābādan olmayınca ḥarbi ‘-i ḥāşıl u ḥazāyin ü menāfi‘-i selāṭine vāşıl olmaz. Ve muḥakkak (14) ābādānī-yi memālik-i zirā ‘at ü harāşete mu ‘allaḫdur. Pes ra’iyyet ḥaḫḫında şefḫāt ü mihrībānī yüzünden (15) Müsāhele ve müsāmaḫa ve müsāleme ve müsālaḫa gerekdür. (16) Zirā ‘at-ı zāhir ve sāḫa-i memālik-ı ḥāşāk-ı mehālikden tāhire (17) ola.”

Beyt: ملكت معمور خوابی خلق را معمور دار

(74-b)

(1) وز سرایشان بلبای ظالمان را دودار

Terceme: (2) Halkı ma ‘mūr it dilerseñ mülkteñ ma ‘mūr ola

Def ‘-i zulm it tā ki mülküden belālar dūr ola

(3) **Hikāyet:** Sulṭan Ebu Sa ‘īd Ḥūdāyende³⁷⁵ zamānında ümerası re ‘āyāya (4) müşādere ile malların gāret ü mükābere ile zu ‘afāya īsāl-i ḥasarete (5) cesāret ider olmuşlardı. Bir gün pādişāhları bu āna gelince: (6) “Cānib-i ra ‘iyyeti muḥafaḫa iderdüm. Ba ‘de’l-yevm re ‘āyet-i re‘āyāyı berṭaraf (7) idüp sizüñ ḥāṭırınızı mülāḫaḫa iderdüm. Eger ma ‘ḫul ve münasib ise (8) kilik-i cümlesin neheb ü gāret ve emti ‘a-i nefise ve ḥasīseden māmēleklerin (9) bi ‘t-tamām eḫazile īşāl-i ḥasāret idelüm. Bu şartla ki, mizba ‘d benden (10) vāzife ve mersüm ve ‘ulūfe ve ma ‘lüm ṭaleb itmeyesüz. Ve illā biriñüzden

³⁷⁵ Ebu Said Bahadır (2 Haziran 1305-1 Aralık 1335), İlhanlı Devleti'nin 9. hükümdarı (1316-1335).

Re‘āyādan velī her laḥza her ān

Gelür şāhenşeh māl-ı firāvān

(11) Cümle-i şefkatden biri budur ki, şāhān-ı mekremet-endüz her ravzadan ‘āmm ile (12) mesned-i hükümete birüz idüp dād-ḥāh-ı aḥvāli tefahḥuş ve su‘al (13) itmek gerekdür ki, herkes bār-gāh-ı ‘izzet-i iştimāline arz-ı hāl idebile. (14) Tā ki, bizzat aḥvāl-i mazlümeye kemā yenbağī vākıf ve zulemanuñ eṭvār (15) ve ef‘āline ‘ārif olup bevvāb ü hüccāb dergāh-ı ma ‘delet-i intisābından (16) mütezallimīni ḥācib u ğaraz-āmiz aḥkām-ı icrāsıyla arz u nāmus-ı salṭanātı (17) sālīb olmayalar. **Hikāyet:** Bir gün Ḥarameyn muḥtereminüñ a ‘yān

(75-b)

(1) ü eṣrāfı Nāşır ḥalīfeye mektub-ı naşīhat-üslüb gönderüp: (2) “Müsned-i ḥilāfet saña sezā degıldür. Zīrā zulmeye arḥa-i ‘inān itmek ile vükelā ve nevvābın ḥalka cevri-i firāvān itdüler.” (3) didüklerinde ḥalīfe: “Sizüñ (4) i‘lām itdigünüz aḥvālden bī-ḥaberüm.” diyü cevap yazıcaḥ mükerrer ḥaber gönderüp: (5) “ ‘Özrüñ günāhından bedterdür.” Zīrā kibār dimişlerdür ki: “Cevābı zimmetüñe (6) lāzım olan umūr-ı ğayrılara ḥavāle ve sipāriş ve meşālih-i mühimmeyi terk (7) idüp mālāya‘niye verziş itmemek gerekdür. Mesned-i salṭanatda (8) kıyām itmekle itmām-ı mehām-ı enāmı zimmetüñe ilzām itmüşsındür. Pes vaḳit su‘alde (9) ‘uhde-i cevābdan ḥurūc ve ḥaḍīd-i mü‘eḥḥize ve ihtisābdan zirve-i (10) ḥalāşa ‘urūc lāzımdur. Bu taḳdīr üzre bī- ḥaber ü ğāfil olmak ma‘ḳul midür? (11) Ve beyhūde ma‘zeret-i mesmu‘ ve maḳbul midür.” didiler.

Hikāyet: Ḥulafā-i Rāşidīn (12) dāima mehdiyyīnden zeyne‘l-eşhab mücāvirü‘l-miḥrābü‘l- münāṭıḳu bi‘s-şıdḳu veş-sevāb Hazreti ‘Ömer bin Ḥattāb raḍıyallahü te ‘ālā

‘anhüm ecma‘in buyurmuşlardır ki : (13) “Benüm hîṭe-i taṣarrufumda daḥil olan menāzil ü merāhilde bir kebīrī ḥarāb (14) u virān olup kösefend-güz̄er iderken pā-yı keremūñle (15) bir ne gezend irse mücib ü bāl ve rüz-ı pür-ahvāl kıyāmetde nitdün?” (16) su ‘āl olması müte ‘ayyin ve ‘uhde-i cevābından ḥurūc-ı ‘asīr idügi mütebeyyindir. (17) Pes salṭanatı kabūl ve ihtiyār idüp pā-yı temkini serīr-i ḥükūmete vaz ‘

(76-a)

(1) iden nāmdār evā-yı ḥuḳūḳ için üstüvār ve ḥudūd u rūsūm (2) muḥāfazasıyla ve re ‘āyāya ṣefkat ü merḥamet mülāḥazasıyla mevḳıf-ı (3) ‘adāletde ḳarār itmek gerekdür.”

Ḳıṭ ‘a: فراز تحت حکومت نشستن آسانست

(4) ورن مقام بسی احتیاط باید کرد

مراد عاجز محنت رسیده باید داده

(5) غم فقیر مشقت کشید باید خورد

Terceme : Taḥt-ı devletde ḥükūmet eylemek āsān degil

(6) İhtiyāt-ı bī-hud ve bī-ḡāyet ister ol maḳām

Aç ve muḥtāç ve fakīre dāima ḡam-hār olup

(7) Āciz-i bīçāreye itmek gerek en ‘ām-ı tām

(8) Yigirminci Bāb Ḥayrāt ve Meberrāt Beyānındadır

(9) Temhīd-i ḳavāid-i ḥayrāt ve te’sīs-i mebānī-i meberrāt lāzıme-i zımmet-i himmet (10) aṣḥāb-ı devlet ve rābiṭa-i rif ‘at-i mezellet ve vasıṭa-i ‘izzet-i (11) āhiretdür. Zīrā neṣ’e-i ḥayatdan soñra āṣār-ı feyz ü bereketi rūḥ-ı āleme (12) sāri ve münāfī‘ ve meḥāsini cūybār-ı ‘āleme cāri olān a ‘māl-i (13) ṣālīḥātdan biri ṣadaḳa-i cāriyedür. Ve ṣāyibe-i riyā ve sūm ‘adan ‘āriye-i mesācid ü mu ‘ānid (14) ve medāris ü ḥavānıḳ-ı pür-

fevā'id ve ribāt u kanātır u hıyāz u huşūn (15) dāfi 'ate'l- hātır gibi ki, eşeri dāim ū bākī oldıkça hediye-i şevābı rūh-ı bānīye (16) mülākī ve 'azāb-ı elīm-i caħimden hāfız u vākī olur.

Beyt هر که خیری کرد حیون محمل بدان عالم کنید

(17) روح اورا هر نفس فیض دکر خواهدرنید

Terceme: Bunda bir hayr eyleyen kılsa kaçan 'azm-i 'adem
Rūh-ı pākine irişür hayr-ı tāze dem be dem

(76-b)

(1) Pes her 'ākıl-ı dānā ve hūş-mend-i bīnā ki, şayqal-ı inābet ile jeng-i ğafleti (2) safha-ı āyine-i hātırından sile ve dūnyā-yı denīnūñ cāh ve ikbālī ve māl (3) ü menālī ve 'ākıbet ü mā'ilini ne şaded-i zevāl ü şeref-i intikālde idügin (4) bile āyendgān-ı revendegān dūnyā-yı fānī yād-gār-ı bākīden ğayrı ile (5) müttefi' ve taht-ı serā-yı ānı kāşāne-i şāhāne-i cāvidānīden (6) ğayrı ile mütemetti' olmadığını tamām idrāk ider ve 'alā hasbü'l-merātib (7) mulūk-i sa'ādet-i sulūk-ı me'ālī menākıb u erkān-ı devlet ve tuvāngirān (8) 'alā. Menkabetden vāki' olan mevāzi'-ı şerīfenūñ ve 'ulüvv-i himmet (9) ü sümüvv-i menkabete imāret olān 'imārāt-ı 'āliye ve bekā'-ı pür-menāfi 'uñ (10) āşarı ve mehāsin-i ihbārī cerāyid-i rüz-gār şahāyif-i edvār leyl ü nehārda (11) müşbet ve meştūr u bānī-i mübānī lütf u-ihsān olanlarıñ nām u nişānı bir yanında ma 'rūf u meşhūr ve elsine-i (13) nākılinde hayr ile mezkūr olur.

Beyt: جیون نمی بانجهان بیقرار

(14) نام نیکو به که باند یادکار

Terceme: Çünkü kalmaz bu cihān-ı bī-ķarār

(15) Kalsa hoşdur nām-nīgu yād-gār

Huşūşan şaḥāyif-i eyyāma ḳalem-i muḥabbete raḳam-ı ihlaşla (16) kütüb olunan āyāt-ı mübānī-yi ḥayrāt bir vechile maḥv olmaz. Ve elvāh-ı cihāna (17) beşt olan nuḳūş-ı şadaḳāt u ḥasenāt ḥallel-pezīr olup bozulmaz.

(77-a)

(1) Ve eşrāf-ı eslāfuñ bukā ‘-i sipihr-i irtifā ‘-ı ḥayrāt ḥisanları (2) iḥbār u ehādi-yi teselsül ü ‘an‘ane ile (3) müteeḥḥirīn sem‘ine muttaşıl olur.

Mışra ‘ : ان اثارنا ذل علينا

Terceme: Bize āşārımız eyler delālet

(4) İḳtizāsıyla āşar-ı ḥayrātuñ münāfi-yi aşḥābına ḥaşıl olur.

Beyt: (5) كسرى نماذوقصءايوان اوبماذ

نعمان برففت و ذكر خور نق هنوز هست

(6) **Terceme:** Geçdi Kisrā-yı ḳışsa-i eyvānı bākīdür henüz

Gitdi Nu ‘mān-ı dehrden daḥī ḥavernaḳ söylenür

(7) **Nasīḥat:** Kibār-ı ‘ālīmiḳdār dimişlerdür. “Çünkü hümā-yı tevfiḳ ve te‘eyyüd evc-i ‘ināyet (8) “ve’d-dünyā mezīd”den sāye-i pürvāye-i devletle bir gamkāruñ fark (9) ‘izzet-medār ve şāhbāz-ı bülend pervāz-ı mevāhib-i Rabbānī fezā-yı ḥāline lāyıḳ ve şānına muvāfiḳ olan (12) budur ki, şaḥāyif-i aḥvālini a‘mālini erḳām³⁷⁶ (13) ile āraste ve zād-ı sefer-i me ‘ādı ‘idād için a ‘māl-i (14) ḥayrāt ü meberrāt ve bākīyyāt-ı şāliḥātdan ‘ibāret olan (15) ḥayr-ı ‘āmm ve şadfe-i cāriye-i bī-inḳışām ile Cenāb-ı Rabbü’l-ibāde teḳarrub-ı rāḥlasın pīraste (16) idüp diger ni‘am ü şükür kimi etrāf u eknāf-ı ‘āleme sārī ve müzāb-ı (17) zebān-ı mādeḥīn āb-ı

³⁷⁶ “İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz.”, *Kur’ân*, İsra, 17/7.

şirîn-i âferîn ü taḥsîni cārî ola.”

Beyt:

(77-b)

(1) برین رواق زبردنو تنه اذبرز
کمر نیکویی اهل کرم نخواهد باند

(2) **Terceme:** Bu rivâḳ-ı zebercede iy dil zer-i nâbla olunmuş imlâ

Kimse ḳalmaz cihân-ı fânide meger eltâf-ı bî-hâdd-i germâ

(3) Ḥadîş-i Cenâb-ı Resûlde şallallahü ‘aleyhi vesellem vârid olmuşdur ki: (4) “Ecel-i muḳadder ḫulûl idüp benî âdem menzil-i âhirete nüzûl idicek cümle (5) ‘amelleri münḳatı’ olup üç nesneden ḡayrı ile müntefi’ olmazlar. *Evvelki:* Şâyibe-i (6) süm‘a ve riyâdan ‘âriye şadaḳa-i cāriyedür. *İkinci:* Râyât-ı âyât-ı ḫisânî (7) râfi’ olan ‘ilm-i nafi’ pür-münafi’dür. *Üçüncü:* Veled-i şâlihüdür ki, vâlidî ḫaḳkında (8) bû-yı du ‘āsı mânend-misk ez-fer-fāyih ola.” Evvelâ şadaḳa-i cāriyeden murâd intifa‘-ı (9) nâsa şâlih mütemmim-i meşâlih olan beḳâ‘-i ḫayrât ve ziyâ‘-ı ‘azîmü’l-mîrâtdür.(10) Mesâcid ü me‘âbid ve ḫânḳâh-ı keşîrû’l-fevâid ü ḫuşûn ü ribât ü cesür rif‘at-i (11) menât ve ḫadâyık u riyâz u ‘uyûn-ı cāriye gibi.

Naşîhat: Pes (12) Vāliyân-ı ḫıṭṭa-i şalṭanat ve şahs-ı nişînân bār-gâh-ı ḫilâfet olanlara

(13) lâyık u sezâ vardur ki, her bār-ı mi‘mār himmet ü efkârları “ (14) انما يعمر مساجد الله

³⁷⁷من آمن بالله feḫvâyı şıdk iḫtivâsı üzre ta‘mîr-i mesâcid ve te‘sîs-i (15) me‘âbidi kâr u

âşâr-ı ḫayrâtı eşḳâr ideler. Zîrâ ḫadîş-i şerîfde (16) “ من بني الله مسجدا ولو كمحفص قطة بنى

³⁷⁸الله يبيتا فى الجنة (17) vârid olmuşdur. Ya ‘ni bivechillâhi te ‘âlâ bir kimse mescid binâ

³⁷⁷ “Allâh’ın mescidlerini, ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan..”, Kur’ân, Tevbe, 9/18.

³⁷⁸ “Kim içerisinde Allah(ın adı) zikredilsin diye bir mescid bina ederse, Allah da cennette bir ev bina eder.” Hadis-i Şerif, Nesâî, Mesâcid 1, (2, 31).

eylese

(78-a)

(1) murğ-i kıtāt-ı āşiyānesi gibi şağır ü haķır daħı olursa Haķķ celle ve ‘alā dār-ı ni ‘mā olan (2) Cennet-i ‘ulyāda ekābir-i beyt hoş-nümā binā ider dimekdür. Ve ħarāb u yebāb (3) olan mesācideyi ta ‘mīr ü teşyīd ü levāzım-ı istiħkāmını tesdīd (4) merāsım-i cemā‘atini temhīd vaz‘-ı cedīd hükmündedir. Ve ta ‘mir-i mesācidden ta‘yīn ü taķrīr ü esbāb-ı (6) ma ‘ışetleri tevfir gerekdür ki, ferāg-ħātır ve şafā-i bāṭın (7) u zāhir ile mevķıf-i ħidmetde aķdam-ı iķdamla kıyām ve taḫşil-i kuvvet (8) u ma‘āş ve tekmīl-i levāzım-ı inti‘āş ciheti ile iķāmeti ħidmet-i iķāmet (9) ve imāmetde rū-yı kuşūr-i şudūr itmeyüp vezāyif-i rātibelerinde (10) ihtimām iderler. Ve pādişāhlara lāyık u sezā-vār olan eṭvārdan biri daħı budur ki, medāris-i ‘āliye sipīhr-i irtifā‘ ve dāru’l-hadīş (11) ve beķā ‘-i pūr infā ‘-ı binā idüp müderrisin ifādet-i nisāb ve ‘ulemā (12) fuzelā-i ifādet-i intisāb ta ‘yīn oluna ki, neşr-i ‘ulūm-ı ‘aķliye ve şer ‘iyyeye (13) şürü ‘ ve taḫķīk-i kavāid-i uşul ve tevfiķ-i mesā’il-i fūrū ‘ itmekle ṭālibīn ve muḫaşşilīn sāye-i cūd-ı iḫsānlarında taḫşil-i ‘ilm ü ‘irfān idüp berekāt-ı şevāb-ı bī-ħisābı bā ‘iş-i izdiyād-ı ‘ömr-i firāvān ve sebep-i devlet-i bī-pāyān ola.

(78-b)

(1) Biri daħı maḫall-i evrād u ezķār olmağa lāyık ve ķulüb-i ehl-i ķabüle muvāfiķ (2) pākize ve bā-şafā ḫavānık-ı bināsı dir ki: ³⁷⁹“الان اولياء الله” fehvā-yı şıdķ-ı (3) ihtivāsına mezāhir olup meşķüte-i zamirlerinden āşār-ı tevḫīd-i zāhir (4) olan meşāyih-ı velāyet-i penāh kerāmet-i dest-gāh-ı şāhib-dilān (5) irşād-nümā ve sūfiyān-ı şafvet-i intimā açmaz tertīb ü müheyyā (6) olına ki, tā ṭālibān-ı ḫaķāyık ve ķāşidān-ı dekāyık meyāmin-i

³⁷⁹ “İyi bilirsiniz ki Allah’ın velilerine korku yoktur, onlar üzüntüye de uğramazlar.” , Kur’ân, Yunus, 10/62.

enfās-ı şafā (7) istīnāsları ile fā ‘iz-i maḳāşid u meṭālib ve hā ‘iz-i ‘ulūvv-i merātib (8) olup evḳāt ve ahvallerinüñ āşār u envārı zamīme-i sa‘ādāt-ı sūrī (9) ve ma‘nevi vü temime ‘ināyet-i dünyevī ve uhrevi ola. Lakin vezāif-i (10) erbāb-ı medrese ve ḥān-kāh-ı müte‘ayyin ve kemāyenbaġī levāzım (11) ve merasimleri mütebeyyin olmaḳ gerekdür ki, bī-mersüm ve ma‘lüm-ı ṭālibeye (12) efkār-ı ṭaleb ü taḥşīl kuvvet-i galebe ve hücum itmekle dilḥah üzre müṭāla ‘a-i ‘ulūmdan (13) maḥrüm olmaya ve zümre-i dervişān daḥi ezḳār u evrāddan (14) ḳalup meslek-i mücāhidelerine reh-zen-i müsāmaḥa ve müsāhele (15) yol bulmaya. Biri daḥi cūd u ‘aṭā ve in‘ām-ı şehāya emāret (16) olan zaviye ve ‘imāretdür ki, gerisine

(79-a)

(1) ve aç olan muḥtaçlara nān u ṭa ‘āmdan rā-tibe subḥ u şām (2) müretteb ü hāzır olmaġla müstevcib-i cem ‘iyyeti ḥātır (3) ve müsteclib-i şafā-yı bāṭın u zāhir ola. Biri daḥi marazı (4) için dārü’ş-şifā ibdā‘ı ve aḳsām-ı isḳām ile pür-ālām (5) olan dil-ḥastalara dārü’l-ilāc ihtirā ‘īdür. Ve āña (6) müvekkel mesā’il-i tayyibeye de muḥaḳḳaḳ bir ṭabīb ḥāzıḳ-ı müşfiḳ-i te ‘ayyün (7) olunup vāsıṭā-i şıḥḥat ü selāmet ve rābıṭa-i ifāḳat ve āfiyet olıcaḳ (8) eşribe ve aġdiye ve me ‘ācin ve tiryākāt-ı edviye kemā-yenbaġī tertib (9) ol ḥuzẓār u tefḳḳud u istifsār-ı aḥvāl-i marazī ikşār oluna. (10) Biri daḥi misafirān-ı elem-i resīde ve ġarībān-ı mihnet-keşīde yine melce’ (11) ve penāh u kāh ve bī-gāh-ı āram-gāh olmaġıçün te‘ab-zede ve ṭarab-fezā (12) ribāṭ-ı istiḥkām-ı itibāt-ı icād ve meşşāḳ-ı ṭarīḳ ile ṭāḳati ṭāḳ olanlara (13) mücib-neşāt u inbisāt olur ḥān-ı şafā menāṭ-ı ābād itmekdür. (14) Biri daḥi güzergāh-ı misāfirān olan āb-ı revān ve enhār-ı firāvān (15) üzre dāfi‘-i teşevvüş ḥātır olacaḳ meyyitin ve müstaḥkem-i ḳanāṭır bināsıdur. (16) Zirā bu maḳūle maḥallerde murūrdan hirāsān olanlarıñ ‘abūrını sehl (17)

ü asân idecek hayrâtı aşhâb-ı ihsân-ı tamâm mertebe istihsân itmişlerdür.

(79-b)

(1) Ahbâr-ı ahyar ve ehâdîs-i sıhhat-medârda vârid olmuşlardır ki, rehgüzer-ı nâsda (2) müslimînüñ suhûlet ve huzûr ile mürûri için köprü binâ idenlere Haqq sübhâne (3) ve te ‘âlâ sırâtdan ‘ubûri-yi asân ve envâ ‘-ı luḫf u ihsân ider. (4) Bir dahı maḫkeme-i kazâ ve kaderde ḫâlib-i rızâ-i sa ‘âdet-i iḫtizâyı ilâhî (5) olduğunu tescil ve fî sebîlillah râğib-i hayrat ve ḫâlib-i meberrât (6) olduğunu tescil için bî-âb olan menâzil (7) ü merâhilde sū-be-sū ebnâ-i sebîle aḫarşu bürke-i müteberrike ve ḫavz-ı pür-feyz-i ihdâsına ḫavz ideler. (8) Tâ ki, teşnegi rûz-ı kıyâmetden himâyet ü viḫâyet ve şiddet-i ḫarr rûz-ı maḫşer ile (9) teşne-leb olmaḫdan emîn olup bu kevne hayr ile ḫavz-ı kevşerden siḫâyet (10) oluna.

Hikâyet: Menkuldür ki, aşhab-ı güzînden biri rıdvânullahi te ‘âlâ aleyhim ecma ‘in (11) menbâ‘-ı enhâr-ı nübüvvet ü risâlet ve deryâ-yı bî-girân-ı ‘inâyet ü şefâ ‘at (12) seyyidü’l beşer şâhibü’l-ḫavz ve’l-kevşerü’ş-şefî ‘ü’l-müşfi‘ fi’l-maḫşeri ḫazreti (13) Peygamber şallallahü ‘aleyhi vesellem meclis-i muḫteremlerinde mâderî ruḫiçün hayrât u ḫasenât-ı (14) irâde itdünüz ‘arz idüp ta ‘yin-i şadaḫâtda emâret-i ḫabül (15) olân işâret-i pür-beşâretlerini reca‘ idicek: “Muḫzî-i şevâb-ı bî-ḫisâb (16) olan şadaḫâtuñ bihterî-yi şıdḫa âb-ı şafâ me’abdur.” buyurdılar. Mezbûr-ı şahâbî (17) heman şitâb idüp bir çâh-ı âbı iştirâ ve müslimîn için vaḫf u şevâbını

(80-a)

(1) rûḫ-ı mâderine ihdâ eyledi. Cümleden biri dahı müşâhid-i mübârekeyi ‘imâret (2) ve mezârât-ı müteberrikeyi tervîḫ u ziyâret itmekle (3) anda asûde olan a ‘zânüñ ervâḫ-ı muḫaddeseleri mürevveḫ-i rûḫ-ı pür fütûḫ-i ‘amir (4) ve mümidd-i rûzgâr-ı sa‘âdet-i âşâr her zâ’ir olur. Ve cümle hayrât-ı külliye (5) ve müberrât-ı ‘amîme-i cilliyeden biri

daḥī mevķūfāt-ı bıkā‘-ı ḥayrāt ve ķilīd-i (6) maḥşūlat-ı ebvāb-ı ḥasenāt idi.Ġaşıbe-i müte’ekkil ve müteğallibeden (7) intizā‘ ve sīmā-yı sa ‘ādet īmāsında āşār-ı emānet ü istikāmet (8) beyyin ü beyne’n-nās mu ‘temed-i deyn olanlara teslim ile ref ‘-i (9) fesād ü nizā‘ olunup maḥşūlāt-ı evķāf-ı şarṭa vākıf üzre (10) erbāb-ı vezāif ü aşāb istiḥķākā tevzi‘ ve taķşīm ü münāfi‘i (11) beyne’l-müsteḥakķin ta ‘mīm olunup a ‘māl-i ķaza vākıf mütedeyyin ‘āmiller (12) aḥvāl ü cibāyete ‘ārif ķalīlū’l-meşārif-i kāmilleri istiḥdām olunmaķdur. (13) Lākin hemān anlara i‘timād ile aḥvāl-i vaķfdan ķaşr-ı başar ve ķat ‘-ı nażar (14) olunmayup her zaman mübāşirān-ı umūr-ı evķāf-ı a‘mālinden (15) pür-sān olmaķ gerekdür ki, zīrā mühimmāt-ı evķāfda müsāhele (16) ve müsāmaḥa aşlā ve ķaṭ ‘ā cāyiz ve ol emr ile me’mūr olup (17) ri ‘ayet-i umūrda kuşūrı zḥūr iden rütbe-i istiḥķāk-ı vilāyet

(80-b)

(1) ve ḥükümete fā’iz olmaz. Ve bu ma’nāyı temşiyet-i maḥż taķviyet-i şerī ‘atdur. (2) Her kimse ki, umūr u ķaza destūr-ı şer ‘-i şerifle feyşal vire “الدال” (3) “على الخير كفاعله”³⁸⁰ iķtizāsıyla vākıfa meşārik olup ecr ü şevābā (4) bile ire.

Beyt: خیرکن یاولیل خیری بائی

ماتراهم در آن ثواب هند

Terceme: Eyle ḥayr u lüṭf u iḥsān yāḥūd ol ḥayra delīl

Haķķ te ‘ālī tā saña andan vire ecr-i cemīl

Ve şadaķat-ı cāriyenüñ şevābı bī-ḥisāb olmağla bāb-ı ḥayrātında (6) bir miķdar iṭnāb olundu.

Ḥikāyet: Kibārdan biri vedī ‘a-i ḥayātı (7) müvekkil-i ecele teslim ü raḥl-i iķāmeti bu

³⁸⁰ “Ḥayra vesile olan onu işleyen gibidir.” Hadis-i Şerif, Tirmizi, İlm 14.

merhale-i fāni ve menzil-i āniden nīrā-yı (8) server-i cāvidānı şavbına irsāl ü takdīm itmişdi. Aḥbābından biri ol (9) ‘ālī cenābı ḥābda gördi. Ve ba ‘de’l-vefāt zūhūr iden sergüzeştini (10) sordı: “ Bu ana gelince şikence-i ‘azabda müte’ellim ve evkār ve çengāl-i ‘iḳāb-ı (11) ikābe giriftār idüm. Nāgāh-ı dīvān-ı kerem-i ilāhī ve bār-gāhı sa ‘ādet-i destgāh-ı (12) feyz-i nāmütenāhīden maḳẓī rif ‘at-i derecāt olan fermān-ı necāt (13) yetişüp Rabbü’l-‘izzet günāhları mı maḡfiret eyledi?” didi. “Bir sāl-il-i (14) ‘afv u maḡfirete a ‘zam u sāl-il ve cengāl-i ‘iḳāb-ı ‘uḳūbete hā’il ne oldı?” (15) diyü istifsār idicek: “Vechini izhār idüp ‘ālem-i aḥbarda (16) iken a ‘dād-ı zād-ı me ‘ād ümīdi ile misāfirīn için beyābānda bir ribāt-ı (17) bünyād itmişdüm. Evḳātdan bir vaḳtde iştidād-ı ḥārāretten

(81-a)

(1) bir derviş bī-ḫāḳat ānuñ sāyesini penāh idüp bir zaman anda (2)istirāḫat eyleyüp meşakḳati rāhata mübeddel ve te ‘ab ve zaḫmeti ḫuzura (3) muḫavvel olmaḡla tazarru‘ ve niyāz yüzünden dest-i recāyı bāz u du ‘āya āḡāz idüp: (4) “İlāhī ve ey mücrimlerün melce-i penāhı! Bu benābānisine merḫamet ü maḡfiret (5) it.” dimekle fi’l-hāl tīr-i du ‘āsı nişāne-i icābete vüṣūl u merḫamet (6) ü maḡfiret-i ilāhī ḫuşūl bulup beni ceḫimden ravza-i na ‘īme kodular. (7) Ve ehl-i cennet “ سلام عليكم طبتم فادخلو ها خالدين ”³⁸¹ āyet-i (8) ‘ināyet-i ḡāyetini rū-yı fevz ü felāḫıma ḳarşu okudılar.”

Beyt: (9) هر جیبی روی کار در می نکر م

نیکست کم نیکست دگر ها همه هیچ

(10) **Terceme:** Eyledim çeşm-i başiretle nazar her kâra

Yine eyleñdür eyü gayrı hemân hacle hiç

³⁸¹ “Selâm olsun sizlere, ne mutlu size! Haydi, ebediyyen kalmak üzere, giriniz oraya!” derler.” , Kur’ân, Zümer 39/73.

(11) Yigirmi Birinci Bāb Seḥā ve İhsān Beyānındadır

(12) Seḥā sebab-i nīk-nāmı ve ihsān-ı mūcib dost-gāmı huçeste-i fercāmıdır.

‘Āmme-i enāma (13) huşūşan eşrāf-ı kirāma cūd u seḥā ve ihsān u ‘aṭādan ulu bir şıfat (14) olmaz.

Beyt: شرف هر سجبودوكر امت سجبود

(15) هر كه اين هر دو دارد عدتتى بـمـزـوجـود

Terceme: Virir ‘izz ü şeref cūd u seḥāvet

Sücūd ile bulur ādem-i kerāmet

Bu iki halden kim ola maḥrūm

Vücūdundan yek olur olsa ma ‘dūm

(16) Seḥā vücūd-ı behiştde vücūd bulmuş bir dirāht (17) idügi aḥbār-ı aḥyārda vürūd itmişdür ammā filḥaḳıḳa bir nihāl-i bī mişāl

(81-b)

(1) kenār-ı cūybār ravza-i rızayı sa‘ādet iḳtişā-yı ilāhīde rüste ve şāḥ-sār (2) pür iftiḥārī-yi Rabbe ter-i efrāzīde i‘lā-yı ‘āyineye peyvestedür. (3) Şükūfesi nīk-nāme-yi dünyā ve meyvesi kerāmeti ve fazilet-i uḳbādur.

(4) **Meşnevī:** اين سخا شاختيست از باغ بهشت

واى او كين شاخ را ركف بهشت

(5) **Terceme:** Şāḥ-sār-ı meyvedār bāḡ-ı cennetdür seḥā

Kim ki elden ḳoya bu şāḥ-ı bülendi ḥayf āña

(6) **Ḥikmet:** Bir ḥekim nūkte-şināsdan su’al idüp: “ ‘Āmme-i hüneri göstermeyen ‘ayb

(7) ve cümle-i ‘ayubı sütire iden hüner nedür?’ didüklerinde: (8) “Biri buhl ve biri şehâdur.” diyü cevâb-ı savâb virdi.

Beyt: (9) هنم سخاست دکر جمل دست افرار نست

اکر تر ابهر انکشت خویش صد هنم است

(10) **Terceme:** Vâr ise her barmagında yüz hüner ey dil eger

Cümle dest-i efrâzdur cûd u şehâvetdür hüner

(11) Ma ‘lûm olsun ki, mādāmuñā dil-i kayd-ı imsâkdan rehâ ve halâş bulmaz. (12) Fâris-i meydân-ı şöhret olan ahâlîye tevsen-i mefâhir u me ‘âlî (13) daği muqayyed ü musahhar olmaz.

Beyt - Şi ‘r: تجربہ کر دم ز ہر اندیشہء

(14) نیست نکوتر ز سخابیشہء

خاص ز بہر کرم آمد درم

(15) بر کوند قافیہ انیک کرم

Terceme: Tecrübe kıldım bu cihân içre ben

Gelmedi bir kâr-ı şehâdan hasen

Cûd-u kerem itmek içündür derem

Kâfiye olmışdur aînçün kerem

Nasîhât: İskender³⁸²: “Zü-iktidâr-ı Aristo”³⁸³ dan

(82-a)

³⁸² III. Aleksandros, M.Ö. 336 - M.Ö. 323 yılları arasında Makedonya kralı ve tarihteki en büyük imparatoru. Makedonya kralı II. Filip'in oğlu. Ayrıca Türkçe tarihlerinde Büyük İskender, İskender Rumi, İskender Yunani ve Makedonyalı İskender olarak da bilinir.

³⁸³ Aristoteles M.Ö. 384 - M.Ö. 7 Mart 322 tarihleri arasında yaşamış Yunanlı filozof ve bilim adamı.

(1) istifār idüp sebep-i sa ‘ādet-i dünyā ve āhiret nedür?” (2) diyücek hakim dānā: “Cūd u kerem u sehādur.” didi. Ammā sa‘ādet-i ‘uqbā olmasınūñ (3) vechi barī-yi te‘āla hazretinūñ “من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها”³⁸⁴ (4) kelām-ı i ‘cāz-nümāsıdur. Fi’l-hakīka bir hüsne muḳābelesinde ol hüsne ile mu ‘āmele (5) mahz sa ‘ādet-i ebediye ve ‘ayn-ı ‘izzet-i sermediyye değıl müdür?

Şi ‘r: (6) انكه ترا توتئه مرهميدهد
از تويكى خواهد و ده میدهدهد

(7) بهتر از اين مايه ستا نيت
سودكن آخر كه زيانيس نيت

(8) **Terceme:** Ol ki sāña ni ‘met-i efzūn virür
Bir taleb eyler ve līkin on virür

(9) Bundan a ‘lā saña olmaz ‘āide
Yok ziyānuñ hem idersün fā’ide

(10) Ammā sa ‘ādet-i dünyā olmasına bā’is budur ki: (11) “الانسان عبيد الاحسان”³⁸⁵ mazmūnunca raḳabe-i ḥalḳı cūd u sehā ile ribḳa-i ‘ubūdiyyete ḳayd u (12) murğ-ı dil-nāsı dāne-i kerem ve ihsān ile şayd ḳābildir. (13) Ve çünkī şehre-i bedende sultān olan ḳalp bir kimsenūñ rişte-i (14) muḥabbetine peyveste ola. Ḳalb daḫi bi’t-tabi‘ dām-ı teşhīre beste (15) olur. İmdi kerīm ki meslek-i cūd u sehāya sālīk olmağla (16) bir niçe ṭāifenūñ riḳābına mālīk ola. Ānın rū-yı āmāline ebvāb-ı (17) sa ‘ādet- güşāde ve esbāb-ı mürādat-ı müheyyā ve āmāde olur.

³⁸⁴ “Kim Allah’a güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse, ona on misli verilir.” , Kur’ân, En’âm 6/160.

³⁸⁵ İnsan ihsanın kölesidir.

(82-b)

(1) **Hikāyet:** Kütüb-i Tevārihde mestürdür ki Hüsrev-i Pervîz³⁸⁶ün bir sipehsalârı (2) var idi ki leşker-i keş olmağla ma‘ruf ve mezkûr (3) ve metānet-i ra’î ve raşānet-i ğerm ile eṭrāf (4) ve eknāfda meşhur olup muḳarreb-i melek-i ve nāzım-ı münāzım-ı memālik (5) idi. Hüsrev ānuñ iştişvāb itdügi umûr-ı ḳabûl idi. Rāyı muḳaddem (6) tedbîrinden ‘udûl itmeyüp (7) idi.

Beyt: از تاز مبدکائن حسروي

بباز و او پشت (8) دولت قوي

Terceme: Tāze terdür reşḩa-i lutfiyle bāğ-ı Hüsrev

(9) Oldu bāzuşıyla püşt-i devlet ü ‘izzet ü kavî

Bir gün aşḩāb-ı ğaraḩdan ba ‘zı kimse muzmer olan maraḩların izḩār idüp ol sipahsalârı Hüsrev ü ‘ālîmiḩdāra bu vechile ‘arz itdiler ki, (10) cādde-i fermān-ı (11) berdārîden inḩirāf ve meslek-i inḩiyād u ittibā ‘dan insirāfla rāh-ı (12) ‘inād u ‘isyāna ve sebîl-i pür-tesvil-i ḩilāf-ı ṭuğyāna sālîk (13) ve dāḩil-i ḩayṭa-i taşarrufuñ olan memālike mālîk olmağā fevḩa’l-ḩad mehālîkdür. (14) Şûret-i ‘işyān ve ḩilāfî ve itā ‘at ve inḩiyāddan inḩirāfî ḩuvvetden fi ‘le (15) gelmedin. Tedārîk ve telāfî ise iştiğāl-i ehemmi meḩām ve lāzıme-i cāh u celāldür.

(16) **Beyt** علاج واقعه بيش از وقوع بايد کرد

چورفت کار از دست (17) در نيع سودر ندارد

³⁸⁶ II. Hüsrev (klasik kaynaklarda Chosroes II, bazen *Pervez* olarak da geçer) Sasani İmparatorluğu'nun 590–628 yılları arasındaki hükümdarıydı. IV. Hüzmüz'ün (579–590) oğlu ve I. Hüsrev'in (531–579) torunudur.

Terceme: Bir işüñ olmazdan evvel çaresin görmek gerek

(83-a)

(1) Eylemez āña nedāmet soñra ašlā fā'ide

Hüsrev bu suḥandan müte ‘eşşir ve āyine-i ḳalbi mütekedir (2) olup bī-insāf ḥıyānet-i ittisāf (3) Cānib-i muḥalefete ‘inān-tāb ve sālīk meslek-i nā-savāb (4) olıcaḳ ihtimaldür ki, a ‘yān-ı devlet ü sipāh ve ra ‘ıyyet-i muvāfaḳat (5) ve mutābā ‘at ideler. Ve rāh-ı fesād u ‘ināda peyderpey (6) giderler. Yağı olmasınıñ āvāzesi ile erkān-ı mülke kuşūr (7) ve bāğı ve ṭāğı olduğunuñ debdebesi ile ḳavāid-i salṭanāta za ‘af u fütür gele.

(8) **Beyt:** مبادا بر آرد بیداد سر

که در ملک بیداد شود شور شر

(9) **Terceme:** Meyl iderse cevr ü bīdāda eger

Memleketde ola peydā şūr u şer

(10) Pes ḥavaş-ı devlet ü müşīrān-ı salṭanat ile bu huşuş müzākere (11) ve tedārīki emrinde müşāvere olındıḳda cümle-i seng-i rāyı buña ḳarar (12) aytdı ki: “Ol fitne-engīzi bir cānibe giriz itmedin. Ḳayd u bende giriftar (13) ideler.” Hüsrev ü Pervīz anlar ki ḥüsn-i tedbīr ne āferīn ü sitāyiş (14) ü taḥsīn eyleyüb naşıl bir gün ol (15) sipahsalārı ṭaleb ü da ‘vet ve mertebesinden ziyāde manşīb-ı (16) ta ‘yini ile tevkir ü ri ‘āyet idüp zıkr-i meḥāmid ü mefāḥīrini ve neşr-i

(83-b)

(1) meḥāsin ü mü’essirini kendüye kār ve seyr-i pesendīde ve ḥışāl-ı sencīdesin tezkār (2) u ḥazāyin ü defāyinden nefāyis ü nuḳūdı mertebe-i istiḥḳāḳından ziyāde ‘aṭā (3) vü ināyet ü günāgün mülāyemet ü istimālet ile teveccüh-i ḥāṭırın izhār eyledi. (4) “Emir-i

zebūrīyi zib-ḥayr felāketine bend ü esīr itmek tedbīrinde el bir iden (5) vūzerā ve ümerā Hüsrev ü ‘ālī menḳabet (6) ḥidmetine ‘arza fırsat bulup ḳarār-dāde-i efkārımuza ‘azīmet-i hümāyun (7) teḳarrurundan şoñra taḥlife-i ḥikmet ne ola?” didüklerinde şāh-ı dil-āgāh (8) tebessüm buyurup: “ Ben rāyınūza ḥilāf-ı ‘azīmetimden inhirāf itmedüm. (9) Zīrā sezānī bend itmek gerek.” diyü pend itdükde zib-ḥayr ile benden daḥi (10) muḥkem-i ḳayd ile murğ-ı dilini şayd itmek ḳaşd itmişdüm. Ve ḳayd-ı emrinde ol ḳadar (11) muḳayyed oldum. Zib-ḥayr-ı iḥsāndan muḥkem ü aḳvā ve bend-i keremden evlā ve aḥrā (12) bir ma ‘nī bulmadum. Zīrā fikr ü endīşe itdüm her ne maḳūle bend olursa (13) bir maḥalle-i maḥşüş olup menfa ‘ati uzv-ı āḥire sirayet eylemez. “Pes (14) bu maḳūle ḳayıddan ne mertebe-i fā’ide zḥūr idecegi nümāyāndur. Ammā ḥadem (15) ü ḥışm meşābesinde olan sāyir a ‘zā ve cevāriḥa-i sulṭan (16) olan dil-i muḳayyed olmaḳ. Anları bi’t-tabi‘ silsile-i kerem ü iḥsān ile (17) ḳayd u zābṭ eylemek āsān olur. Ve daḥi bend-i āhenīn ile her ne ‘uzv-ı muḳayyed olsa

(84-a)

(1) sūḥān ile sevde olur. Ammā ḳayd-ı dil olan bend-i kerem ü iḥsān (2) bir vechile fersūde olmaz. Ve meşel-i meşhūrdur ki, murğ-ı vaḥşi dām ile (3) ḳayd olduḡu gibi ādemi zāde iḥsān ü in ‘ām ile şayd olur.

(4) Şi ‘r: کرم پیشمکن کادمی زاده صید
باحسان توان کرد خوشی قید

(5) عدور ابالطاف کردن به بند
کم نتوان کشودن به تیغ از کمذ

(6) چودثمن کرم بنیدولطف و جور
نیایدازو هیچ بددر و جور

(7) **Terceme:** Şayd olunmaz ve hoş olmasa kayd
Ādem amma ölür ‘atā ile şayd

(8) Gerden düşmene keremdir bend
Tîğ ile kat‘ olunmaya o kemend

(9) Görse senden adüv çü lütf u ‘atā
Kaşd-ı kār-bed itmeye aşlā

(10) Fi’l-hakīka hātır-ı ‘atır-ı Hüsrev’e hutür iden özre ol sipehsalāruñ (11) āteş-i muhālefeti nisyān-ı ihsān arzu risān-i pādişāhdan zuhūr iden (12) kaṭrāt-ı dāfi‘atül-ḥaṭrāt ile münṭafi ü mündefi‘. (13) Ve ol emīr-i dilrūñ saḥa-i sīne ve zamīrinde cā-gīr olan beyḥ-i (14) nihāl-i kīne ve draḥt-ı saḥt-ı fesād dīrinesi ser-perçe-i kerem-i sulṭanī ile (15) bi’l-küllīye münḳali‘ oldı. Ve ba’d-ezan bend-kān-ı sāfi niyyet gibi (16) ḥulūş-ı ṭaviyyet ile miyān-ı ḥidmetkāriye kemer-i cansipārīyi muḥkem-i (17) bend ve rişte-i muḥabbet ve ḥulūsi gerden-i dil ü cānına peyvend ve baḳıyye-i ‘ömrünü

(84-b)

(1) menhec-i imtişāl ü inḳıyāda şarf ile a ‘yān-ı devlet meyānında zatını (2) serbülend itdi.

Beyt: زان نوارنش کرى که ما فیت ازو

(3) بعد از ان ري پير نتافت ازو

Terceme: (4) Luṭf u iḥsān-ı firāvunun görüp ol añ anuñ

Hıdmetünden olmadı bir daḥi rû-gerdān anuñ

(5) ve bu māzmununda iş bu rubā'ı 'aceb pesendide ve erbāb-ı dāniş atında (6) ğarip sencide vāı' olmuşdur.

Rubā 'ı: باهر که مکنی از آن توشود

(7) و اذر هم وقت دح خوان توشود

باشمن خوشی اگر سخات و درزی

(8) شك نیت که یار مهربان توور

Terceme: Her kime iḥsān idersen yine āyiddür saña

(9) Yād idüp elāfını dāim ider medḥ u řenā

şüphe yokdur saña yār-ı mihribān olur hemān

(10) Düşmenüñde görse senden cüd u iḥsan u seḥā

Ve fezā'il-i nā-ma 'dūd-ı cüddan biri (11) budur ki, esḥıyā-yı maḥbūbu'l-ulūb meslūbu'l-'uyūb. Ve 'inde'l-ḥalāyık temām-ı (12) maḥbūl ü mergūb olurlar. Egeri her end iḥsanlardan behremend (13) daḥi olmazlar ise meřela 'Irak'da bir civān-merd-i kerīmüñ ḥaber-i cüd u iḥsānı (14) sükkān-ı ḥırāsāne gūř-ı resān olsa muḥabbetle taḥsin ü arīn-i āferīn (15) itseler gerekdür. Belki ayd-ı ḥayvetden āzāde ve pister-i ḥāk-i fenāda üftāde (16) olan germā-yād olunsa herkes medḥ u řenāsına rağbet ü heves (17) ider. Nitekim dest-i ecel Hātem-i Tāī³⁸⁷ nün omār-ı 'ömrünü ayy ideli biñ yıldan

(85-a)

(1) ziyāde iken ehl-i abā'il daḥi yanında belki eālīm-i seb 'ada nām-ı nāmisi (2) zinde

³⁸⁷ Hatem-i Taī cömertliĝiyle Ünlü Arap şairi ve kabile reisi. Altıncı yüzyılın sonunda, yedinci yüzyılın başında yaşamıştır. İsmi Abdullah bin Sa'd'dır. ok cömert olduĝu için "Hatem", Tayy kabilesinin reisi olduĝu için "Taī" lakabı verilmiştir.

ve hayy olup henüz ve gülzār-ı zıkr-i cemīli reyāhīn-i taḥsīn ile āraste (3) ve çemenzār-ı vaşf-ı cemīli pīrāye-i şenā vü āferīn ile pīrastedür.

Beyt: (4) نماذحاتمطاي وليكتابابد

بماذنامبذش به نيكوى شهور

(5) **Terceme:** Terk-i dār-ı fenā idüp Hātem

Nām-ı nīgūsı kaldı ‘alemde

(6) **Hikāyet:** Hātemüñ āvāze-i bī-endāze-i cūd u şehāsı, Cezāyir-i ‘Arab u dārü’l-melik-i Yemen (7) sükkānınuñ şimāḥına girmekle vaşiyet ü şadāyı iḥsān u ‘atāsı vilāyet-i Şām (8) ve memleket-i Rūm’a irmekle vālī Şām u ḥākim-i Yemen ve pādişāha Rūm-ı ‘umūm üzre (9) Hātemüñ şehir-i tenden mağmūm olup buğzu ‘adāveti üzre ittifāk u tefahhuş-ı aḥvālinde teşmīr-i (10) sāk itmişler idi. Zīrā anlaruñ her biri cūd u şehā (11) lāfin ve iḥsān u ‘atā güzāfın ururlar idi. Līkin āb-ı zülāl zıkr-i Hātem (12) mīzāb-ı zebān ehl-i zamanda ziyāde-i cārī ve taṅṅana-i cūd u keremi ve debdebe-i (13) ‘ulüvv-i himemi cemi‘ eṭrāf u eknāfda sâ’ir ve sâri idi.

Beyt: (14) ابر در يادل زد دست جو ادا رانفعال

مال علم زير پاي همت او يامال

(15) **Terceme:** Dest-i cūdından şehāb-ı yemm-i şīm pür-infi‘āl

Māl-ı ‘ālem zir-pāyi himmetinde pāy-māl

(16) Pes her biri bir gūne mu ‘āmeleye ‘āğāz ve dürr-i imtiḥānı bāz idüp (17) evvelā vālī kaşd-ı Şām ezmāyiş ile irsāl-i kaşıd ve a ‘lām-ı maḳāsıd

(85-b)

(1) idüp veya ‘Arab’da nādirü’l-vücūd u girān-behā yüz dāne şerr-i şāhāne (2) ki, surḥ-ı

müy ve siyāh-ı çeşm ve kūh-ı kūhan taleb itdi. Rasūl-i (3) h̄idmet-i H̄ātem h̄āli bulıcağ maqşūdını h̄ātıme-i edā ve selām ü peyāmını (4) inhā itdükde bu maqūle şüterden reh-i H̄ātem h̄āli ve behāları ḡāyetde (5) ḡālī iken dest-i kabūli sırr-ı imtişāle qodı ve cevābında sem ‘an ve t̄ā ‘ah kelāmını (6) okıdı.

Beyt: هر جيه امر بود چاكريم و دولتخواه

(7) بهر چه حکم شور بنده ايم خدمتکار

Terceme: Her ne emr eyler iseñ çāker-i devlethāhız

(8) Her ne kim olur ise bende-i bimiçdārız

diyüp qaşdı bir menzil-i nīk (9) ve maḥall-i nezdīke nüzül itdürüp nezel ü ziyāfet-i esbābın āmāde (10) mihmāndārılıq levāzımın ve aḡrāz u ikrām-ı merāsımın fevka’l-‘āde (11) idüp emr itdi. Qabāyil-i ‘Arab’da nidā ideler ki, maṭlūb olan vech (12) üzre her kim şüter iḥdār iderse iki ay va ‘de ile temām behāsını (13) edā ve aḡhābını dil-hāhları üzre irzā ide. Zaman-ı yesīrde yüz ‘adet şüter naḡr-i (14) iştirā idüp dergāh-ı ‘ızz ü iḡtişām sulṭān-ı şāha (15) ihdā itdi. Şāh bu ḡāletden āḡāh olıcağ engüşt-i te ‘accübī dendān-ı (16) teḡayyüre ve sırr-ı mülāḡāza ve endişeyi zānū-yı tefekküre qoyup: “Ben ol (17) A‘rabī-yi imtiḡān qaşdı itmişdüm. Ol bīçāre bizüm içün medyūn olup

(86-a)

(1) nefsinı dām u āma ve şebeke-i ālāma düşürmüş.” diyü ol cemāl-i ḡoş cemālī (2) emti ‘a-i nefise-i Mısr u Şām ile iḡmāl idüp (3) elçi-yi mezbūr ile niye h̄ātıme irsāl eyledi. Rasūl-i teḡvīr ü iclāl ile (4) īşāl idüp cümle h̄idmetini ikmāl idicek fi’l-hāl H̄ātem nidā itdürüp (5) aḡhāb-ı cemālī aḡdār u şüterleri saçlarına temām-ı barī ile virüp (6) rütbe-i keremin iḡhār idüp kendüşi birisin almadı. Ve ol deñlü (7) emti‘a-i nefiseyi gözüne

şalmadı. Sulţan-ı gāmkār bu hāletden (8) haberdār olıcaķ: “ Bu mertebe-i mürüvvet-i haddādmīden efzūn. (9) Ve dā’ire-i taşavvurdan biründür.” diyü şehā-i Hātım’i teslim ve iddi ‘a-i (10) kerem ü cūdı zātına taħrīm eyledi.

Beıt: اواز هسقاوت احسان حتمی

(11) اخر دسین جهان بعبت بر نیادست

Terceme: (12) Āvāze-i şehāvet ü ihsān-ı Hātımı

Beyhūde şalmadı bu cihān içre velvele

(13) **Hikāyet:** ‘Azīmü’r-Rūm olan Herakl³⁸⁸ Hātem’üñ debdebe-i cūd u şehāsımı (14) ve tañţana-i ihsān ü ‘atāsımı gūş itmekle tefahhuş u tecessüs-i aħvāli (15) kārı ve gūnaħ ve haķıķatine itţılā’-ı hūlāşa-i efkārı olmağla sem‘ine ilkā itdiler ki, (16) Hātem’üñ bir eseb bād-pā ve bir raħş-ı cihān peymāsı vardur ki, tīr-i hüznüñ (17) gibi durdu. Ve ‘ömr-i kirāmı gibi zūd-revdür. Kerem-i revlikde āteş-i firūzāndan

(86-b)

(1) dem-i zebān ve tīz-i kāmیلüñde bād-ı şabāya hem-‘inān olur.

Şi ‘r: (2) چواسك عاشقان كلكون و خوش رو

جهان پيمائتر از شبديز خسرو

(3) بوقت حمله بىرق آساجهنده

بكاپويه چون صرصر دوده

(4) **Terceme:** Sırışk terkibi gülgün ü hoş-rev

Yetişmez tevezine şeb-dīz-i Hüsrev

³⁸⁸ Herakl kadim yunan mifologiyasında kahraman, tanrı Zevsin Alkemenadan olan oğludur. "İliada" poemasına esasen Alkid adı ile doğulsa da sonralar Herakl adlandırılmışdır.

(5) Maḥall-i ḥamlede berḳ-āsā cihān-veş

Zāman-ı pūyede bād u zān-veş

(6) Ḳayser bir gün vezīrine dir ki: “Ḥātem bir ḥuşuşda nehr-i sâ’il itmeyüp ḥayr-ı şehā ve cūdı (7) elsine-i ‘Arab ve ‘Acem’de nehr-i sâ’il gibi cāri vaşıyyet-i cemīl mürüvveti (8) Ḳāfdan ḳāfa münteşir ü sārī olmuşdur. Şıfāt-ı mezkūre ile mevsūf (9) bir eseb-i safā-baḥş ve düldül mişāl bir raḥş-ı dil-keş olduğı meşhur (10) ve ma ‘rūfdur. Nuḳūd-ı cūdını meḥekk-i i ‘tibārda ezmāyiş murādum. (11) Ve şūret-i da ‘vāyi şehāsını maḥkeme-i ma ‘nāda tecrübe ve imtiḥān maḳşūd-ı fevā’idümdür. (12) Pes ol semend-i dilpendi ṭaleb için ḳabīle-i Ṭay savbına (13) bir kimesne gönderelüm. Ve ‘inān-ı tecrübe (14) ve imtiḥānı ol cānibe döndürelüm.

Beyt: من ارخاتم آن اسب تازی نراد

(15) نجوا هم کراو کمر مت کزدوداد

بدانم که در وی نکوشهیت

(16) و کز تر و کندبانک طبل تهیمیت

Terceme: Ḥātem-i Tāyī ol sūtūde seyr

(17) Baña ol esebi lütf iderse eger

Bilürim vardur anda şān-ı şehī

(87-a)

(1) Virmese nāmı bānuñ ṭabl-ı tehī

diyü şān-ı Ḥātem’e muvāfaḳa (2) hedāyā-yı lāyika tuḥaf-ı rāyiḳa ile ṭaleb-i eseb-i ma ‘bud için (3) elçi irsāl idüp zemān-ı yesİRde Rasūl ‘alā menāzil ü ḳaṭ ‘-ı merāḥil ile Ṭay kabīlesine vüsül (4) bulup menāzil-i Ḥātem ḥavalisine nüzül idicek iḳtizā-yı (5) ḳader ü

ķazā ile berāber bārında zūhūr idüp banān u berkle (6) rū-yı fezā mānend-i baħr-i jerf olıcaķ Hātem temām-ı dildārlık idüp (7) Rasūli bir münāsib menzile nüzül itdürdi. Ve ķaķı ‘a-i ğanemi ve sāyır ni‘amı (8) mer ‘īden gelmege imkān olmamağla resm-i ri‘āyet-i żuyūfi tavr-ı ma ‘rūfi (9) üzre mer ‘ī tıttup żiyāfet için ol eseb-i hoş kıyāfeti (10) zebh idüp anuñla miħmānı iķ ‘ām ve esbāb-ı istirāħat ve ikram ve nevm ü istirāħat-i Rasūl için (12) kat‘-ı kelām idüp kendi menziline ric ‘at eyledi. ‘Ale’s-şabāħ Hātem sudūr (13) iden ķuşūrundan ma ‘zeret için elçi ğuzūruna ‘avdet idicek (14) elçi Ķayşer-i Rūm’uñ menşūrunu ve hediye-i mevfūrını teslim eyledükde çün maźmūnı (15) ma ‘lūm u müdde ‘atı menħūm oldı. Ğāyetde temkīn ü nihāyetde ğazīn (16) olıcaķ Rasūl-i şāhib-i kıyāset (17) firāsetle cebīn-i Hātem’de eşer-i ğūzn ü melāl ve tekeddür-i bāl müşāhede itdükde:

(87-b)

(1) “İy civanmerd! Eger muħabbet ve ‘alāķa itdügüñ esebi virmekden elem ü ıztırabda (2) iseñ ğam çekme ve sāħa-i ğāķır ki, toħum-ı ğūzn ü melāl āña ki, bizüm cānımızdan (3) ilħāħ ve ibrām ve çendan mübālağa ile taleb ü iķdām yokdur.” diyücek (4) cevāb-ı şavāb virüp: “Bu māķūle bir degil bende biñ dāne eseb-i cihān peymā (5) olup bir kemter-gedā taleb ü recā itse şafā ile i ‘tā (6) idüp bir vechile ķalbirde keder-i mütesavver degildir. Ğuşūşan ki, (7) bir şultān-ı ‘āzīmü’ş-şān keşirü’l- ihsān bu bī-nām u nişānı bir eseb (8) talebi ile mu‘azzez ve mükerrerrem ve bir emr-i cüz’ī için teķayyüd-i küllī idüp Resūl-i (9) büzürgvār irsāli ile muħterem ķılalar. İmdi endīşe-i ğāķırım ve tekeddür (10) ķalb ü teğayyür-i zāħirüm ol eseb telef olmadın eş‘ār ve maķşūdı (11) izħār itmedük ki esefden nāşīdür.”

Şi 'r: من آن بادر فتار دل دل شتاب

(12) ز بهر مادوئی کردم کباب

که بدظلمت ابر ز بیثی و سپی

(13) بسوی رتہ رنمی بافت کی

بنوعی دکر روی و رهم بنود

(14) جز او بردر بار کا هم بنود

مروت ندیدم در این خوئی

(15) که مهمما بخسب ددل از جوع عرئی

وانام باید در اقلیم فائی

(16) و کر مرکب نامور کو حیائی

Terceme: Müşerref itdükde bu maqāmı

(17) Kebāb itdüm ol eseb-i hoş hırāmı

O dem kim oldıñuz siz baña mihmān

(88-a)

(1) Cihānı kaplamışdı ebr-i bārān

Çerā-gāha kimesne bulmadı yol

(2) Bulındı hānede ol eseb-i maqbūl

Mürüvvet gördüm aç ola mihmān

(3) Ānuñçün çekmeyem ben hān-ı ihsān

Seħa ile tek olsun iştiḥārum

(4) Ne ġam olmazsa eseb-i nā-medārum

diyüp Qayşer'e esbān-ı tāzı (5) ve teberrükātı ciḥāzı ihdā ve ḳāside daḥi envā'-ı tuḥaf ve 'atāya i 'tā eyleyüp (6) me'mülünden ziyāde behremend ve i 'zāz u ikramla serbülend eyledi. Qayşer (7) bu kışsadan bā-ḥaber olıcaḳ: "İnşāfla nefis-i emre i 'tirāf idüp (8) āyin-i mürüvvet ve ḳā 'ide-i fütüvvet Ḥātem'e tesellüm (9) ve şunūf-ı iḥsān ü ma 'rūf ile ma 'rūf olup şufūf-ı istiḥyā ve kiremāda cümleden muḳaddemdür." didi.

(10) **Ḳıṭ 'a:** توان گفت کامروز بنو دبعالم

جزاوشهريارديار مروت

(11) زروى اجوانمردى ومهربانى

برو ختم ثدكار وبافتوت

(12) **Terceme:** Āña kimse olmaz seḫāda müşābih

Odur şehr-i yār-ı diyār-ı mürüvvet

(13) 'Atā vü seḫā vü ten cūd u kerem

Müsellem āña kār u bār-ı fütüvvet

(14) **Ḳışşā':** Diger ḥākim-i Yemen bir pādişāh-ı 'ālišān idi ki, şaffet-i kerem ü seḫāsı

(15) ġālib ve dest-i iḥsān āraz u resānı ciḥān-yāne envā'-ı münāfi '-i cālib (16) ve ḳulüb-

ı nāsdan gerd-i kederi sālīb olup hem-vāra mavā'id-i (17) in 'āmı ḥaş ve 'āmm için

nihāda ve fevā'id-i ikrāmı muhtācān ve dermend-kān için āmāde idi.

(88-b)

(1) **Beyt:** جودست جو دويخشش کشاد

ز عالم بمخواستى برفتادى

(2) **Terceme:** Açıldın dest-i cūd u lütf u bahşış

Cihāndan gitdi Hāḳḳa resm hāhiş

(3) İster idi ki lütf u kereminden ğayrı elsine-i nāsda bir kerīmüñ in ‘am u ihsānı (4) mezkur ve saffet-i sehā vü cūdından ğayrı eṭrāf-ı ‘ālemde bir şāhib ü cūdūñ (5) luṭf u ‘atāsı meşhūr olmaya. Ol sebebden meclisinde Hātemi medḥ idenlere (6) tenevvür-i derūnunda āteş-i ğazab u ḥiddeti işti ‘āl bulmağla ezā ve cefāsına (7) iştiğal idüp dir idi ki: “ Hātem bir merd-i şahra nişīn ve ra ‘iyyet-i memleketimden (8) bir şahş-ı ‘uzlet-güzīndür. Ne rütbe-i memleketdārı ve ne manşib-fermān revābī (9) anuñ şānıdır ve ne kuvvet-i cihāngīri ve bāzu-yı kişve-geş bī-anuñ nişānıdır”

(10) **Beyt:** نه اور اخزان نه تحت و نه تاج

نه با حبش کسی مبدیه نه خراج

(11) **Terceme:** Ne malı var ānun ne taḥt u ve ne tācı

Ne bergden alur bāc u harācı

(12) Bu ḥāl ile dest-i keremüñ mertebe-i ‘atā ve bahşışı bāhir ve mālīk olduğu eseb (13) ve üştür ü kösefendi ile miḳdār-ı mürüvvet ü keyfiyet-i dād u dehşī-i işkāra (14) ve zāhirdür. Māḥaşal anuñ bir sālde cemi‘-ı ḥāşılıcı bir günde bir sā’ile (15) in ‘ām iderüm: Ve yüz ḥān-ı ihsānına beraber tā ‘ām ile bir vaḳitde bir mihmānı (16) iṭ ‘ām iderüm.

Mısra’: به بین تفاوت راه از کبی است تا یکی با

(17) **Terceme:** Görüñ sehāda anuñla bezm-i tefāvütümüz

İttifaḳ bir gün

(89-a)

(1) aḳd-i meclis-i şāhāne ve ʧarḫ-ı da‘vet-i pādişāhā ne idüp ol gün (2) tamam āhir-i nehāra dek āfitāb rez-nişār gibi bahşendelik itdi. (3) Ve mānend-i ebr-i bahār gevher-feşānlık yoluna gitdi. Ol eşnāda nāgāh

Beyt: (4) دزدکر حاتم کسی باز کرد
دکر کی ثنا کفتا غاز کرد

Terceme: Hātemi yād eyleyüp bir hoş edā
Ġayrılar hep itdiler medḫ u senā

(5) pādişāh bu ḫuşuşdan temām rencide ve ḫātır-ı remide olup cesed-i (6) pūr-ḫasedinde ‘aşab-ı ğāzabī hareket itmekle derūnı pūr-hūn ‘ıḳd-ı ḫıḳdı (7) müştedd olmağla ḫūzn ü melālī efzūn oldı. Zebān-ı ehl-i zamānı (8) zıkr ü medḫ-i Hātem’den ḫāmūş. Ve anūn nigū-kār u mihmandarlığını ḫulūb-ı (9) ehl-i ḫabul ferāmuş itmek olmaz.

Beyt: کتا هست حاتم در ایام من

(10) به بنکی نخو بدشدن نام من

Terceme: Gitmeyince bu ‘arşadan Hātem

(11) Aḫımız iyilikle nāmımı ‘ālem

Hemān dest-yārı mellāh fikriyle ol (12) geşt-i keştinūñ keştī-i ‘ömrünü ğarkāb-ı fenā ve mededkārī-yi isnād-endīşe ve güzellik (13) Haḳḳḳ ile raḳam-ı nāmımı levḫ-i ‘ālemde nā-peydā itmek gerekdür diyü tedbīr-i temdir ne (14) ‘āzim ve ḫatlı ü ihlākine cāzim oldu. Meger ol pādişāhuñ pā-yı taḫtında (15) muḫayyel ü ğaddār ve fitne-engīz ve sitemkār bir ‘ayyār-ı ʧarrār vār idi ki, bir dirhem (16) ü dinār içün şad-hūn-ı nā-ḫaḳ dökerdi. Ve niçe bī-günāhuñ ḫançer-i cevri ile (17) bağrın sökerdi. Ve emri-i yesīr içün niçe merdümün şīşe-i ḫalbini seng-i cefā ile

(89-b)

(1) şikeste ve niçe āzādeyi dām-ı felâket ve aşûbe beste iderdi.

(2) **Beyt:** چو حیشم ناز نینان بو خزیز
چو زلف خبر و یافتم انکز

(3) **Terceme:** Kan döker bir bî emândur ğamze-i bürrân gibi

Fitne-i devr-i zamandır kākül-i hübân gibi

(4) Şâh ol ayyârı meclisine ihzâr idüp mevâ ‘id-i Hüsrevâne ile (5) teşvik ü ‘atâ vü ihşânını tayy-i mesâfe ile vâşıl kabîle-i tayy olup (6) envâ ‘-ı hîle ve şa‘bda ile ve cüd-ı pür-cüd Hâtemî şahîfe-i şuhûddan nâbûd itmege (7) ta ‘lik itdükde ayyâr-ı kâtlini te‘ahhüd ile müteveccih tarîk-i kabîle-i tayy oluber (8) ser-i menzile vâşıl ve nevâhî vü havâlî-i hayya nâzil olmağ şadedinde iken (9) cebîninde âfitâb ‘ulüvv-i himmet-tâbân ve nâşiyesinde ferfir hunde gibi dirahşân (10) bir civân-hoş-ğü ve nigü-rüye mülākî oldu. Civân dağî: “ Mihribanlık (11) yüzünden ve şirîn-zebanlık semtinden ahvâli ile tekayyüd ve nerden (12) gelür nereye gidersin?” diyü tefakğud eyledük de ‘ayyâr-ı mekkâr dağî Yemen’den (13) şâh ‘azîmetini iş ‘âr itdi. Civân dağî : “Bu gice kadem ü kerem-i lüzümüñuz ile (14) müşerref iden bu iltimas külebe-i ahzânımızda haşk ve terden (15) mâhâzretinâ velî ile bizi minnetdâr idüñ.” diyü ibrâm-ı bekâsın eyledi.

(16) **Mısra ‘:** زدر در آی وشبسان مام نورکن

Terceme: (17) Gelüp şem‘-i ‘izâr güle şebistânum münevver kııl ayyâr-ı kelâm-ı dil-pezîrine

(90-a)

(1) ve edâ-yı bî-nazîrine şifte olmağla menzil-i civâne revâne olduğda hâtır-ı huñûr (2) itmeyen üslûbda ziyâfet ve envâ ‘-ı tevķîr ile ri ‘âyet idüp (3) lahza-i bilahza tekellüf-i

dilferīb mat ‘umāt-ı gūnagūn ve meşrūbāt-ı (4) rengārenk tertīb eyledi.

Beyt: بهر نفسی بر سر خوانش نکر

(5) خوردنی خوبتر از یک دگر

Terceme: Safra-i in ‘āmına itsek nazār

(6) Her tā ‘āmı birbirinden hūbter

Mihmān ise sā ‘ib-i sā ‘at qalbinden (7) taḥsīn ve zebān-ı medḥ ile āferīn iderdī.

Beyt: تبارک اللہ ازین مردمی و خوش خوی

(8) کد نشسته هم نیکوان به نیکوی

Terceme: Bārekallah zihī ḥaṣlet ü hū

(9) Cümle nīgāndan olmuş ol nīgū

Bu minval üzre tā ki, şeb-i tīre (10) pāyānın buldı. Ve mihr-i rūşen ufq-ı meşriqden ṭulū‘ idüp nümāyān (11) ve pertevī rū-yı cihāna tābān oldı. Mihmān-ı dāde-giryān ile vedā ‘-ı mīz-bāna (12) bel bağladı. Ve zebān-ı niyāz ile bu beyt-i ciger-sūz u cān-güdāz mażmūnını (13) edā idüp zār zār ağladı. Ve āteş-i vedā ‘ ile derūnını ṭağladı.

(14) **Beyt:** دلم میسوزد از داغ جدای

چہ بودی کر نیودی اشناہی

(15) **Terceme:** Velī pūr-sūz ider dāğ-ı cüdāyı

No’laydı olmayaydı āşināyı

(16) Ve mīzbān-ı zeban tazarru‘ ve niyāz ile ibrām ü ilḥāḥa āğāz idüp: “Bir iki gün daḥi

(17) şeref-i ikāmetiñüz ile ḥāne ve mīzānımız abād ve şoḥbet-i şafa-baḥş-engiz ile dil-i mahzūnımız

(90-b)

(1) şād itseñüz.” didükçe ‘ayyār-ı başta muḳaddimāt-ı a ‘zār idüp aytdı:

(2) **Beyt:** نیارم شد البت اینجامقیم

کدرش دارم مهمی عظیم

(3) **Terceme:** Ne mümkün olam ben bu yirde muḳīm

Ki vardur baña bir mühim-i ‘azīm

(4) Civān-ı ayyāre aytdı: “Bize teşrīf-i maḫremiyet-i erzānī buyrılıp ol (5) mühimmūñ iş ‘ārından ‘ār itmeñüz şāyed ki, imdād ü irşādla bir ḫidmet (6) ideyiz. Ve hem-rāhlıḳ tarīḳına gideyiz.” ‘Ayyār ol civānı gamkārdan bu mertebe-i (7) dil-nevāzı ve kār-sāzı müşahede idicek mülāḫaza idüp (8) kendü kendüsine aytdı: “Bu şürū‘ itdügüm mühim-i küllī bir sa ‘ab-kār (9) ve emr-i düşvārdur ki, bu makūle bir yār-ı vefādār imdād temām olmaz. Ve böyle (10) bir mededkār irşād-ı encām bulmaz. Hiç böyle bir merd-i (11) kār-sāz ve mürdüm-i dil-cūyı ve ğarib-nevāz olmaz. İmdi derūnumda (12) nühüfte olan rāzı ref ‘-i niḳāb ile bāz ve ḫārīfī (13) yār u maḫrem idüp ānuñ mu ‘āveneti ile itmām-ı maşlahata āġāz ideyüm.”

Şi ‘r: (14) يك كل معفود در بن بوستان

چیده نئدبی مدد دوسآن

(15) دامن یاری کرت اقتد بدست

فار غداز دتوانی نشست

(16) کار توازیار مکمل شود

منتکات از همفان حل شود

(17) **Terceme:** Koptmaya bu bağda verd-i ter

Tā ki meded eylemeye dostlar

(91-a)

(1) Ger tutasın dāmen-i yār-ı hemān

Fārię ü āzād olasın bī-kemān

(2) Yār ile haşıl ola karī-i dilūñ

Hem-demile ħall ola her müşkilūñ

(3) Pes ol sırr-ı mektūmuñ kemāl-i setr ü ahfāsiçün civān-ı sehāvet-i (4) mersūmuñ Haķķ'a dehānını Hātem-i eyman u 'uhūd ile mahtūm idüp mübālaęa-i bisyār (5) ve te'kīd-i bī-şümār ile derd-i derūnın āşikār idüp aytdı ki: "Bu etrāfda (6) Hātem nāmına ehl-i isrāf bir bī-insāf zuhūr idüp civanmerdlikden (7) lāf ü güzāf urdıęı ve da 'vāyı cūd u ihsān u merdüm-nevāzlık (8) yüzünden nāsa dām-ı ħile kurdıęı Yemen Pādişāhı'nuñ mesmū 'ı (9) olmaęın ħalbine daędaęa düşüp āyine-i ħātır-ı ħatırı mütekedder ve zamīr-i münīr mihr-i tenvīri (10) müte'eşşir olup ānuñ tomār-ı 'ömrünü dest-i a 'mālūñle tayy idüp raķam-ı vücūdını tię-i bī-dirīęle şahīfe-i 'ālemden nābūd itmegi hem bu mevā 'īd diyārudur." Hem aytdı ki: "Hātem'ūñ cānını tię-i bī-dirīęime gādā ve sırrını tenden cüdā zīver-i rāsī-i cüdā idüp meclis-i 'ālīsine ittiħaf ve ihdā idüm. Ben ise perīşān-ı rüzgār bir 'ayyārım. (11) Ve bir ħallāş hīlekār merdüm-şikārım ki, cihet-i me 'aşum ve esbāb-ı inti 'aşum müzd-i düzdīye münħaşır (12) ve evķātum ħile ve ħüd 'a üzre müstemirdür. (15) Pes dā 'ıye-i faķr u zarūret ve kılllet-i esbāb-ı (16) ma 'išet sebebiyle ol emri müşküli ta'ahhüd ü hengām fırsatı teraşşud iderek (17) edā-i ħidmet niyeti ile bu kabīleye geldüm. Hātem'ūñ ne şān u nişānını

(91-b)

(1) ve ne menzil ü mekânını bilürüm. Ve ne bir kâr-ı güzâr yâr-ı ğamgüsâr i ‘āneti olmayıcağ (2) bu emr-i müşkülüñ uhdesinden çıkabilürüm. Ammā sizüñ gibi bir mihmāz (3) ve derviş-perver ü ğarīb-nevāzdan rehnümālîk ve dildârlık ğarib (4) ve Hâtem’üñ katli huşuşunun mededkârlık ‘acib degüldür. Tâ ki, ben (5) daħi ‘uhde-i ‘ahdden ħalâş olam ve sâye-i devletüñüzde mevā‘id-i şâhâneye (6) mazhar düşüp ħuzûr-ı pâdişâhîde teğarrub ve ihtişâş bulam.” (7) Civan bu sözleri istimâ ‘ idicek:

Beyt: نچذیدو کفتاکم حاتم مند

(8) سر اینک جداکن به تیغ از تنم

Terceme: Gelüp didi Hâtem benüm serverâ

(9) Kesüp başımı kıl tenimden cüdâ

“Ey yâr-ı mihmân gel hemân müte ‘allekâtum (10) bî-ğaber ü ħâne-i tenhâ iken serimi tenimden cüdâ ve başımı alup gidüp (11) müte ‘ahhid olduğın ħıdmeti edâ eyle. Tâ ki, şâh-ı Yemen mağşûdiye vâşıl (12) ve senüñ muradâtuñ ħâşıl ola.” didi.

Beyt: چو حاتم باز ادکی سر نهاد

(13) جوان را بر امدخروش از نهاد

Teceme: Çü âzâdelik itdi Hâtem hemân

(14) Görüp itdi cüş u ħurüş ol civân

Fi'l-ğâl dest-büsle ħâk-pâyı Hâtem’e (15) rû-mâl idüp aytdı:

Şi ‘r: اکرم من کلی بی وجودت ز نم

(16) نه مردم که در پیش مردم ز نم

دو چشمش یوسیدودر بر گرفت

(17) وز انجا طریق بمن در گرفت

Terceme: Urursam seni ben gül ile eger

(92-a)

(1) Baña zen disün cümle merdâneler

Öpüp gözlerin Hâtem'ün ol zamân

(2) Yemen semtine oldı mihmân-revân

Pes ol maħalden ric 'ati (3) muḳarrer olıcak Hâtem daħi fevḳa'l-mu 'tād zād u rahla sîn-i i 'dād (4) idüp 'ayyâr-ı dil-ḩāh üzre rû-be-râh aytdı: “ ‘Ayyâr-ı peşe meger bu endîşe ile (5) meclis-i ḩatır şâh-ı kişver-gîre varup şüret-i vâḩı'ayı tasvîr ü ta 'bîr-i (6) dilpezîr ile kışşayı temâm-ı takrîr idicek şâh-ı mekârim-i ittişâf (7) kerem-i ṭabî 'î iḩtizâsıyla temâm-ı insâf idüp bu meretebe-i kerem hîç bir ehadden (8) müyesser ve bu deñlü cûd u sehâ maḩdûr-ı beşer degildür.” didi.

Beyt: (9) هست جوانمرد در صد هزار

کار چو باجان فتد انجاست کار

(10) Civân-merd sim ü zer olur hezâr

Hüner-i cân u baş eylemekdür nişâr

(11) Kitâb-ı cevâhirü'l-imâre'de meşṭûr ve Elsine-i Nâkilîn'de meşḩurdür ki, (12) Hâtem'ün ḩâl-i ḩayvetde sebîl-i 'atâ vü sehâya sülûk 'âdet-i ve 'adem-i nehr-i sâ'il-i (13) ḩaşleti olup iḩtizâ-i ḩaḩa ile ba 'de'l-memât daħı ḩabri memerrisiyle ḩarib (14) maḩalde vâki' idi. Sevmez idi ḩu-nehr-i sâyili ol nehr-i sâyilde buldı mevt añâ yol. Ba'de müddetin bârân-ı firâvân yaḒup suyül-i hâ'ile ve enhâr-ı sâ'ile (15) eṭrâf u

eknāfla vāşıl olmağa Hâtem'ün kabri (16) inhidāma mā'il olıcağ perī-i āfet-i seylden selāmet için (17) cesedini mevzi'-i āhire defn-i kâsd idüp mübâşirin kabrini bâz u nağl ü tahvîl-i

(92-b)

(1) āğâz itdüklerinde cümle a 'zâ-yı bedenî rîhte ve eczâ-yı teni hâkle mîhte (2) zarar-ı zemîn ile tegayyürden illâ dest-i yemîn-i emîn kalmış göricek: (3) “Halka te 'accüb el virüp engüşt-i mülâhazayı dehân-ı firkete koyup gâyetde mütehayyir (4) ve bu mağûleye emr-i garr ma 'hüd-ı zühürunuñ vechi mu 'akker oldılar. Temâşa idenler meyânında zinde-dil (5) bir pîr-i dānâ ve merd-i 'âkil-i bînâ vār idi. Bu ma 'nâ cā-yı isti 'câb ve mağall-i istiğrab degildir. Zîrâ Hâtem (6) bu dest-i cüd-i peyvestî ile çok merde dilleri ihyâ ve niçe sâ'ile (7) dest-i rastî ile ihsân ü 'âta itmişdür. Lâ-cerem lütf u kerem sebebiyle yemîni zarar-ı hâk ile (8) şâğ ve sâlim kalmışdur.” didi. Pes bir kâfir-i büt-perestün desti (9) vesîle-i seḫâ ile teḫarruḫ-ı teferruḫdan maşûn olmâğ mümin-i sa 'idün (10) vaşîta-i 'aḫâ 'azab-ı elîm âteş-i cehîmden maḫfuz olup envâ '-ı sa 'âdete maḫrûn olması (11) emr-i ba 'id midür? İmdi ḫuşûl-i devlet-i cāvidân temhîd-i ḫavâ 'id ḫayr u cūca (12) peyveste. Ve kıyâm-ı ḫıyâm 'izz ü iótişâm resimân-ı ihsâna bestedür.

(13) **Beyt:** دولتیان کام در میافسند

دولت بافی ز کرم میافسند

(14) **Terceme:** Buldı aşḫâb-ı düvel kām u direm

Devlet-i bâkî bulur itse kerem

(15) **Hikâyet:** Dâra bir ḫekîm-i dānāya: “Māye-i devlet ve pîrāye-i şaltanat (16) nedür?” didükde: “ 'İzzet ile geçinmekdür.” didi. “Ya muḫāfāza-i 'izzet ne ile müyesserdür?” (17) didükde: “Zer-mu 'teber olmamağla mutasavverdür. Her sâhib-i naẓar ve ehl-i

başar atında ki,

(93-a)

(1) zer zelil ü muhaqqar ve ‘ämme-i ‘âlem katında mu ‘azzez ve muvaqqar ve ‘inde’n-nâs (2) kaderî-yi ‘alî ve berter olur.”

Şi ‘r: مال از بهران بکار آید

(3) تا ز بهر تننت سپر کرد

هر که تن را فدای مال کند

(4) مال و تن عرصت خطم کرد

هر کریمی که خوردار دزر

(5) هر زمانى عزیزتر کرد

Terceme: Māluñ oldur cihanda fa’idesi

(6) Her belādan ola vüçüda siper

Tenini mal içün kim itse fedā

(7) Malına canuna irişte aar

Halk içinde ‘aziz olur dāim

(8) Şol sehî kim yanında ar ola zar

(9) ³⁸⁹ “المنت الله تعالى و تقدس” ki, mihr-i sipihr-i salanat ve cihān-bānî şāh-ı (10) bārgāh-ı übbehet ü gītî-i sitānî dārā-yı cihān-ārāyı ve şāh-ı (11) nigū-rāyı kişver-güşāyı mālîk-i

³⁸⁹ Minnet Allah içindir.

memālik luṭf u kerem-i sālīk (12) mesālīk-i ‘ulüvv-i himem şāh-ı felek ḳader ü cem-i ḫışm ḫazretleri süllim (13) cūd u kereme vaż ‘-ı ḳadem ideli āyīn-i seḫāvet ü mürüvvette zāt-ı mükerrerleri (14) her vecihle müselleme ve ḳavānin-i iḫsān ü fütüvvet vaż ‘ında ‘ilm (15) olmuşlardır.

Ḳıṭ ‘a: Şehensāh-ı hümāyun taḫt-ı sulṭan-ı Ahmed³⁹⁰ üñ ḫūrī

(16) Seḫab-ı nevbahār-āsā cihān-ı bağın ider hurrem

O şāh-ı ‘ālemüñ in‘ām-ı ‘ām ve cūd lüṭfundan

(17) Żarüret-i resm ü āyininin ferāmüş eyledi ‘ālem

Ol pādīşāh-ı memleket cūd-ı seḫānuñ

(93-b)

(1) ve ol fermān-ı fermāyı kişver-i luṭf u ‘atānuñ mertebe-i kerem ü mürüvveti bir dā’irede (2) dir ki, ‘ukül-i germā vüşül u iḫāṭasında ‘āziz ve bir şemmesinüñ (3) vaşfi muḫayyir aşma ‘ı ve rācizdür, dest-i gevher-i bārında olan ḫāşıyyet seḫābda (4) olsa ḳınār-ı tehī dest olmaz idi. Ve ebr-i bārānde kef-i (5) deryā nevālinden bahşış öğrense ḳaṭarāt-ı bārān ‘ukūd-ı mervārid olmak (6) ḡāyet de az idi. Bir kerīm-i cevād ve bir pādīşāh ‘aṭā-yı i ‘tiyāddur ki, bār-nāme-i (7) cevz Ḥātem-i Ṭāī’yi ṭayy ve defter-i se āvet me ‘an ben zā’ideye raḳam-ı maḫv çekmekle ehl-i (8) ḳabā’il ve Ḥayy meyānında ābā vü ecdādları olan bālā-nişīn Urung sulṭānı (9) selāṭīn-i ma ‘delet güzīn-i Oşmanī ervāḫını zinde ve hayy itmişdür. (10)

³⁹⁰ I. Ahmet (d. 18 Nisan 1590, Manisa – ö. 22 Kasım 1617). 14. Osmanlı padişahı, 79. İslam Halifesi. Babası Sultan III. Mehmed, annesi Handan Sultan'dır. Babasının vefatı üzerine 21 Aralık 1603'te Eyüp Sultan'da kılıç kuşanarak tahta geçti. Sultan I. Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonraki padişahlar içinde devlet işleriyle yoğun şekilde uğraşan ilk padişah olarak kabul edilir. Sultan I. Ahmet yakalandığı tifüs hastalığından kurtulamayarak 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece 1617 yılında 27 yaşında vefat etti ve Sultanahmet Camii yanındaki türbesine defnedildi.

Nazm: Hâtem-i Tâyy nâımını tayy eyledi
Mürde-i faqr u ğamı tayy eyledi

(11) Ve bilcümle sulţân-ı keşirü'l-elţâf
Ve haķân-ı sûtüde evşâfuñ

(12) ‘Aţâyâyı cezîlesi saçdu bî-şümâr ve âsar-ı cüd u seĥası
Dâfi ‘-i şürür faqr u i ‘sâr u câlib-i server ğinâ vü seyyârdur

(13) **Ķıţ ‘a:** Hân-ı Ahmed-i yegâne şeh-i âfitâb-ı kader
Bâlâ-nişîn-i kaşr-ı felek iştibâh-ı cüd

(14) Günide ebr-i sâ’il olup âb-ı rû-rû ger
Cüdi ķatında Hâtem ü me’an oldu bî-vücüd

(15) Bir sulţân-ı seĥa güsterdür ki, menşür-i cüd na-maĥşûri “³⁹¹وهو محسن فله اجره عند ربه

(16) feĥva-yı şıdk ihtivâsı ile muvaşşah ve mu’anven ve bir pâdişâh-ı (17) derviş-
perverdür ki, nişân-ı ‘âlişân-ı sa ‘âdet ‘ünvân-ı ‘aţâ

(94-a)

(1) ve iĥsânı tuĝra-yı ğarrâ “³⁹²وكذلك نجزى المحسنين” ile (2) muraşşah ve müzeyyen
olmuşdur.

Kasîde: (3) Keyhüsrev ü zamân ü Feridun-ı rûzgâr

Fermân-ı revâyı mülk-i kerem padişâh-ı cüd

³⁹¹ “Kim halis olarak kendisini Allah’a teslim edip güzel davranışlarda bulunursa Rabbinin nezdinde onun mükâfatı olacaktır.” , Kur’ân, Bakara, 2/112.

³⁹² “Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz!” , Kur’ân, Saffat, 37/80.

- (4) Mend-nişin şuffe-i iķbāl u ‘ızz ü baħt
Fermānda memālik-i ihsān ü řāh-ı cūd
- (5) Lūtfuñ nizām-ı ‘ālem ve hūkmūñ kıvām-ı melek
Cūduñ penāh-ı sā’il ve destūñ penāh-ı cūd
- (6) Dest-i teşrifi pençe-i zerbahş-ı āfitāb
Keff-i kerīmi çarħ-ı sehā üzre māh-ı cūd
- (7) Halk-ı cihanı ni ‘metine cümle ğarķ ider
Lūtfundan itse ‘āleme bir kez nigāh-ı cūd
- (8) Kāşāne-i sa ‘ādetinūñ mihr-i şemsesi
Eyvān-ı kaşr-ı devletidür bār-gāh-ı cūd
- (9) Açdı tarık-ı lūtfi cihānā müceddedā
Meslūk olā hemīşe aña řāh-rāh-ı cūd
- (10) İtmez hücūm askeri cerrār-ı sā’ilān
Def ‘ itme ki yanunca durur çün sipāh-ı cūd
- (11) Olsun hemīşe ol řeh-i encüm sipāh-ı lūtf
Bālā-niřin-i çetrefilūñ iřtibāh-ı cūd
- (12) Eyler du’āyı devletini rüz u şeb ‘aziz
Olsun hemīşe memleketi taħt-gāh-ı cūd

(13) Yigirmi İkinci Bâb Tevâzu‘ ve İhtiram Beyânındadır

(14) Tevâzu‘ sebeb-i rif‘at ve bâiṣ-i‘izz ü devlet olmasına ³⁹³“من تواضع الله رفعه الله” (15) hadîṣ-i şerîfî temâm-ı devlet ider. Ya ‘ni bir kimse ki, rızâ-i (16) Hüdâ için izhâr-ı meskenet ide. Cenâb-ı ‘izzet anı devlet-mend ü beyne’n-nâs mertebesini bülend

(94-b)

(1) ider dimekdür.

Beyt: تواضع ترا ارجمندى بهر

(2) رزوى شرف سربلندى بهر

Terceme: Zâtiñi eyler tevâzu‘-ı ercümend

(3) ‘İzz ü devletle olur sîn-i serbülend

Hikâyet: Mülük-ı Sāmāniye’den (4) Naşr bin Ahmed oğluna vaṣiyyet sūd-mend idüp: “Ey ferzend-i ercümend ve ey (5) ciger gūşe-i dülbend! Eger metā‘ib-i keşire ve meşşāk-ı ‘azîme irtikābı ile daḥil (6) ḥavza-i taşarrufumuz olan memleket ve temhîd-i kavā‘id ve tesdîd-i kavānîni için (7) ‘ömr-i kirāmı şarf itdügümüz salṭanat bir qarâr u üstüvâr ve niçe rûzgâr (8) zîr ü sırr-ı taşarruf u iktidâr olması muraduñ ise keşret-i ḥazîneye istinād-ı (9) kuvvet-i leşkere i‘timād itmege māl-i bî-māl zevāl ü aḥvâl-i sipâh u ‘asker ü devlet-i dünyâyı dün-perver (10) inqılâb u intikâl üzredür. İmdi şalṭanatuñ kıvâm-ı devāmını ve mülk ü (11) devletüñ intizāmını aqşa-yı merâm iden ‘uzmâ-ı mütevâzı ‘ ve kerem-nāk olmaḫ (12) gerekdür. Zîrâ tevâzu ‘u kerem murğ-ı dil-i halkı şikâr için kurulmuş (13) iki dām-ı muḥkemdür ki, bir kimse bu iki dāmuñ birine sayd olsa bir daḥı (14) rû-yı seḥâyı görmeyüp dili muhkem kayd olur. Güyâ sayd-ı ‘âlem ve

³⁹³ “Allah için alçak gönüllü olanı Allah yüceltir.” , Beş yüz hadis 397.

sened-i enbiyā (15) ve ḥabīb-i Hüdā sadr-niṣin şuffe-i ıstıfā bālā-güzīn mesned-i ictibā (16) Muḥammed Muştafā ‘aleyhi eşrefi’s-şalavat ve’t-teḥāyā ḥazretleri “سیدالقوم خادمهم”³⁹⁴ (17) kelām-ı ḥikmet-nümāsı ile bu ma’nāyı zībāya işaret ü imā buyurmuşlardır.

(95-a)

(1) Zīrā her bār ki kerem ü tevāzu ‘u meskenet ile ehl-i ‘izzete ḥıdmet itsek (2) anlar daḥi bī-iḥtiyār muḥabbet idüp dām-ı meveddetüñe kayd u murğ-ı dilleri (3) şikār u şayd olur. Pes anlar ḥādım ve sen maḥdüm olursın. (4) Ve anlar senüñ sayduñ sen anlaruñ seddi olmağla maḥşud u murāduñ bulursın.

(5) Şi ‘r: تواضع میدار زو ثنافی
بسی پکانکر اثنافی

(6) تواضع بردار دسر فر از ست
بروی او در اقبال باز است

(7) Terceme: Virür sāña tevāzu‘-ı rüşenāyı

İdersüñ yādlarla āşināyı

(8) Tevāzu ‘ ādemi eyler ser-efrāz

Tevāzu ‘lardur iḳbāl olur bāz

(9) Ve tevāzu‘ andan ‘ibāretdür ki, kişi kendü miḳdārını ğayrılar mertebesinden (10) kem görüp terk-i i ‘zāz-ı nefis ile ğayrılarını mu ‘azzez ü mükerrem ve muvaḳḳas (11) ve muḥterem ḫta. Ve bu ma ‘nādan şeref-i zāt u ulüvv-i ḳaderi ma ‘rız-i (12) iştibāh u irtiyābda olanlar iḫtirāz u ictināb iderler. Ammā fi (13) nefsü’l-emr ‘alā ḳader ve büzürg mertebe olanlar hemişe tevāzu ‘ u tekerrümden (14) ḥavf u endişe itmezler. Zīrā tevāzu‘

³⁹⁴ “Bir topluluğun efendisi, o topluluğa hizmet edendir.” Hadis-i Şerif. Bkz. Aclunî, *Keşfü’l-Haḫa*: 1/562, Deylemî, *Müsnedü’l-Firdevs*: 2/324, Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*: 10/187. Hadis, *hasen li-gayrihi* derecesindedir.

ile ‘ulüvv-i qader u celālet menzilleri (15) kem olmayup belki binā-yı himmet ü şevketleri muhkem ve ‘ından nās mu ‘azzez (16) ü mükerrerem olurlar.

Beyt: تواضع زکردن فرازان نکوست

(17) کداکرت تواضع کندخوي اوست

Terceme: Tevāzu ‘-ı qaderī ‘āliden nigūdur

(95-b)

Gedā itse tevāzu ‘ āna hūdur

Ve bu ma ‘nādan müstefād dir ki: (2) “Tevāzu ‘uñ naqīzi olan te ‘azzum u tekebbür ve te ‘alli ve tecebbür-i edānī (3) ve arāzilūñ mūcib-i naqāyiş olan haşāyişindedür. Zīrā anlar (4) egerçi zāhira kuşur u noqşanların pūşişe gūşiş iderler. Līkin ‘inde’t-taḥkiq (5) kabāyiḥ-ı a ‘māl ü veqāyiḥ-i ef ‘allerin izhāra verziş iderler. Zīrā (6) sıfat-ı iblis şeqāvet-i şī ‘arı perişān-ı rüzgār olan (7) te ‘azzum u istikbār insānī ḥār u bimikdār ve ‘inde’n-nās bī-i ‘tibār (8) itdūgi vāziḥ u eşkārdir.

Şi ‘r: ناتواى بکردکبر مکرد

(9) متکبر بر زکبرنخروود

کرتوبى کبروبى ريباشى

(10) محرم خاص کبريباشى

Terceme: Eyleme ‘aceb ve tekebbür zinhār

(11) Mütekebbir olur mı bir ḥūr-dār

Sen ki bī-kibr ü bī-riyā olasın

(12) Maḥrem-i ḥāş-ı Kibriya olasın

Ve şıfat-ı tevāzu‘ egerçi herkesden (13) zībādur. Ammā ehl-i devlet ve aşhāb-ı şevketden daḥı evlā (14) ve aḥrādur. Zīrā tevāzu‘ ‘ulüvv-i ḳader-i pīrāyesi ve celālet-i mezellet-māyesi (15) ve selātīn-i ‘izzet eyīn-i vāyesidür.

Hikāyet: Bir gün ibni Simāk (16) meclis-i Hārūn er-Reşīd’e³⁹⁵ girüp selām virdükde ḳıyāmla ta‘zīm (17) ve ikrām idicek: “Ey ḫalīfe-i ḫalīfe-i ‘ālem! Senūñ pādīşāh iken itdügūñ

(96-a)

(1) tevāzu‘ u kerem filḫaḳīḳa pādīşāhlıḡdan a ‘zamdur.” didi. Ḫalīfe daḥī: “Ne ma ‘ḳūl (2) ve şirin söz söyledüñ ve ne maḳbūl ve rengīn naşīḫat eyledüñ daḥī söyle (3) görelüm ve pend-i sev-mendiñden şafālar sürelüm.” diyücek her kimseye ki: (4) “Haḳḳ te ‘ālā māl ü menāl veya cemāl ve ‘izzet ü ikbāl i ‘ḫā idüp ol kimse māl ile (5) ḫalāyıḳı muvāsāt yüzünden muḫaşşıl ālā māl ü cemāl şükr için levāzım-ı zühd (6) ü ‘ıffet ü taḳvāyı ikmāl ide. Ve ‘ulüvv-i ḳader ü sümüvv-i menzilet ile maḡrūr olmayup Allah tevāzu‘ (7) ve meskeneti ḫaşlet ide. Lütf-ı ‘allām’ül-guyūb ile nāmı defter-i (8) muḫlişān muḳarrebінде mektūb olur.” didi. Fil-hāl Hārūn (9) devlet ü ḳalem getürdüp bizzat dest-i sa‘ādet-i peyvestī (10) ile bu kelimāti taḫrīr ü mażmūn-ı şīḫḫat-nümūnı şāḫife-i ḫātırına naḳş ü taşvīr (11) itdi. Ve Hārūn’dan bu vaż ‘-ı cemāl kemāl-i tevāzu‘ a ‘alāmet bil ki, (12) delīl-i celidür.

Şi ‘r: زیرکان آزموده اندبسی

(13) برتواضع زیان نکرومکسی

³⁹⁵ Harun Reşid (763-809) beşinci ve en bilinen Abbasi halifesidir. 786 ve 809 yılları arasında Abbasi Devletini yönetmiştir.

از تواضع لمبذکر رندنام

(14) وز تواضع رسیده اندبکام

متواضع برزکوا ربود

(15) مظهر لطف کردکار بود

Terceme: Eylemişdür ehl-i dāniş imtiḥān

(16) Kimseye gelmez tevāzu ‘dan ziyān

Olur erbāb-ı tevāzu‘ nīk-nām

(17) Ḥāşıl olur ānuñ ile her merām

Her tevāzu ‘ ehli büzürgvār olur

Luṭf-ı Ḥaḫḫ’a irüşüp devlet bulur

(96-b)

(1) Ve eşrāf-ı enām olan sadāt-ı ‘izām ‘ulemā-i i ‘lām ve meşāyih-ı (2) kirām-ı ḥaḫda ri ‘āyet-i merāsım-i tevāzu ‘u ihtirām-ı kemāl mertebe-i mu ‘teber olup tevāzu‘uñ i ‘tibāru ve iftiḥarına müfzī irtifā ‘-ı (3) livāyı sa ‘ādetü’t-tevā-yı devletini muḫteżādur.

Hikāyet: Mübeyyin-i aḫkām-ı (4) ḫarānī ve müctehid-i Rabbānī imām-ı Muḫammed Şeybānī ³⁹⁶ ḥaş bi’l-luṭfi’s-secānī ḫazretleri (5) bir gün Hārūn er-Reşid meclisine geldüklerinde ḫiyām-ı tām ile ta ‘zīm ü ikrām (6) teḫvīr u ihtirām idüp kendü makāmına iclās ve envār-ı kelām (7) dürer-i barlarından niçe hikmet iktibās itdi. Ve menzillerine mürāca ‘at (8) ḫaşdı ile ḫalkdıklarunda müşāya ‘at ḫarīḫi ile bir zīr bile gitdi. (9) Ba ‘dehü “Cümle-i ḫāşından bir nādān bed-ḫinet bu itdügüñüz tevāzu ‘ ile (10) mehābet-i

³⁹⁶ Hanefi mezhebinin üç büyük imamından biri.

hılafete āfet irer ve gitdükçe şevket-i salţanat gider.” didükde (11) rā-i sedīd şaḥibi olan reşid-i reşid cevāb-ı şavab virüp (12) “Tevāzu ‘ ile zā’il olacağ mehābetüñ vücūdundan ‘ademī ulı ve ‘ulemā-i (13) a ‘lām ve meşāyih-ı selām ikrām ve ihtirāmı ile noşsan bulacağ қaderüñ (14) eksik olması sezādur.” buyurdu.

Beyt: قدری که تبعظیم کسان کاسته کرد

(15) مردم چنان قدر کی آراسته کرد

Terceme: Şu arz u şān ki tekvir-i kibār ile bula

Medār-ı iftiḥār ve ibhāc itmez anı insān

Hikāyet: Sırr u sāmān

(97-a)

(1) şaḥibi pādişāh-ı Ḥorasan olan İsmā ‘il Sāmānī³⁹⁷ meclisine ‘ulemādan (2) bir sālīm-i fāzıl bir mühim maşlahat için dāḥil olıcağ ta ‘zīm ü takrīm ile қaderini terfī‘ (3) ve hengām-ı rucū‘unda yedi ḥaṭve teşyi‘ eyledi. Ol gice (4) ḥābda şefī‘-i ümmet olan ḥazret-i risālet penāhi sallallahü ‘aleyhi vesellem (5) gördi buyurdular ki: “Yā İsmā ‘il ‘ulemā-i ümmetden birini ta ‘zīm (6) ve tebcīl itmekle ḥazret-i mülk-i celīlden tazarru ‘u niyāz itdüm ki seni (7) dāreyde i ‘zāz ve yedi hatveñ muқābelesinde nelüñdeden (8) yedi neferi mesned-i şāhide ser-efrāz ve pādişāhlar beyninde (9) ‘ulüvv-i қader ile mümtāz ide. Pes ḥaққuñda itdügüm bu iki du ‘ā-yı bī-hicāb (10) dergāh-ı mülk-i Vehhāb’da müstecāb olmuşdur. Ve ‘alāmet-i (11) tevāzu‘dan biri şuleḥā ve ‘ulemā-i dīn şoḥbetine meyl ü rağbet ve meşāyih-ı (12) şāḥib-i ta ‘yīn ve dervişān-ı bī-nīsān-ı ‘uzlet-güzīn zümresine (13) iltifāt ve muḥabetdür. Yoқsa zahirlerini ‘ulemā-i Rabbānī ve

³⁹⁷ 907 yılında Horasan’da doğmuştur. Samani devletinin güçlü ve adil bir hükümdarıdır.

meşâyih-ı (14) haqqānī şureti ile taḥsin ve hitām-ı fanī ve metā‘ anı tama’ından (15) Haqq kelāmı zīver-hōş āmed ile tezyīn idüp:

Nazm: Halk içinde salāhı ād eyler

(16) Furşat el virse çok fesād eyler

mazmūnına māşadağ olanlar (17) ve dāne-i tesbīh ile dām-ı hırş u tama‘ kuruş ehl-i dünyā khaluben şikār

(97-b)

(1) “ve liecli’l-ekl” tağyīr-i şekl-i ihtiyār idenler degül belki ol maḳūle ‘azizler (2) şoḥbetine gitmek gerekdür ki, halkuñ ziyāretinden istikrāh ü pür-hüner (3) ideler. Ve ol maḳūle nīk-i nihāda i ‘tikād gerekdür ki nāsıñ ḥüsn-i i ‘tikād (4) itmesünden sad-merhale girīz ideler.

Hikāyet: Çünkü Abdullah Tahir³⁹⁸ (5) hükümet ü salṭanat Ḥorasan’a gelirken Nişābur’a vüsül bulıcağ (6) ol şehirde nüzül itdi. Cümle a ‘yān ü eşrāfı ziyāret vü tehniyet-i (7) salṭanat için ḥıdmetine geldiler. Bir haftadan soñra şāh-ı ‘ālicāh: (8) “Āyā bu şehirde beni ziyāret itmeyüp yoḳlamadığ kimse var mıdur ola?” (9) buyurdıklarında ism ü resmi ma ‘lūm olanlaruñ cümlesi: “Şeref-i kudūm (10) ‘izzet-i mersūmuñuz ziyāretinden maḥrūm olmamışdur. İlla iki derviş ki, (11) her biri bir köşede nişeste ve dīdeleri āyende ve revende müşāhedetinden (12) beste ve ğavğāyı halkdan reste ve sevdā-yı Haqq ile peyvestedür.” (13) didüler.

Meşnevī: معتكفان حرم كبريا

شستد دل از صورت كبروريا

³⁹⁸ Abdullah b. Tahir (798-944) Abbasi devlet adamıdır. Halife Me’mun zamanında kumandan olarak büyük başarılar sağlamıştır.

(14) دیدنم و کون و مکان در نظر
بالنم و هر دو جهان زیر پر

(15) ملک نم و ملکت شاهی زده
تحت در ابوان الهی سده

(16) **Terceme:** Mu ‘tekifān-ı harem-i Kibriyā

Dilde kıomaz ŧuret kibr ü riyā

(17) Dīdesi yok kevn ü mekāndur nazar

Bāl ü perī yok dü cihān zīr-per

(98-a)

(1) Kışveri yok memleket-i ‘irfāna ŧāh

Dir ki mevlādur aña taht-gāh

(2) “ ‘Abdullah anlar kimlerdür?’” diyü su’al idücek: “ ‘Ulemā-i Rabbāni ve ŧulahā-i haķānīden (3) biri Aħmed-i Harb³⁹⁹ ve biri İslam-ı Tūsī’dür⁴⁰⁰ ki, birer köŧede teferrüd idüp (4) ümerā ve selātin dergāhına tereddüt ve aŧħāb-ı ŧevket ü devleti tefakķud (5) u aħvāl hamāķtin ile teķayyüd itmezler.” didiler. “Çün anlaruñ resm ü ‘ādeti uzlet (6) olıcaķ biz varup anları ziyāret idelüm.” diyü süvār olup (7) Aħmed-i Harb cānibine güzār idicek hużzardan biri sür ‘at ile Abdullah (8) Tahir’uñ kudümüni iħbār ider. ŧeyh Aħmed’uñ firāra iķtidārı kıalmayup (9) melek ‘Abdullah derħal Aħmed’ün ħanesine girüp selām viricek (10) Aħmed kıyām idüp niķe zaman öñüne baķup feth-i kelām

³⁹⁹ Evliyānın büyüklerinden. İsmi Ahmed bin Harb, künyesi Ebû Abdullah’tır. Nişabur’da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. Horasan pîri diye meşhur oldu. İlim ve fazîlette üstün derecelere yükseldi. 848 (H.234) senesinde vefāt etti.

⁴⁰⁰ Nasîrüddin Tūsî, 1200 ile 1273 yıllarında yaşamış islam filozofu. Sözkonusu dönem, Moğol istilası sebebiyle Bağdad’da, bir yandan karanlık bir dönem bir yandan da önemli düşünce okullarının kurulduğu ve islam bilim kurumlarının açıldığı bir dönem oldu. Nasîrüddin Tūsî’de bu dönemde yetmişmiş Şiî dünyasının tanınmış bir bilgisi olmuştur.

itmez. ‘Abdullah daḥī (11) bir pā öñünde tırıcak Aḥmed-i dil-āgāh başın kaldırup şāh-ı (12) ‘ālicāh rüyına nigāh idüp: “Ey püser! Tāhir seni nīgū-rüy u hoş-ḥüy (13) işidür idüm ḥālā manzarun iḥbār itdüklerinden hoş-ter gördüm idi. (14) Bu rü-yı dil-cüyü hilāf-ı fermān-ı Ḥūdā olan a‘māl-i irtikābı ile zişt (15) ü siyāh ve bu cism-i laṭīfī heyme āteş-i düzaḥ itmekle ḥālūñi tebāh itme.” (16) didi. Ve hemān kıbleye müteveccih olup namāza āgāz eyledi. ‘Abdullah ağlayı ağlayı (17) ḥānesinden birün olup Muhammed İslam ziyāretine varıcak menziline girmege

(98-b)

(1) ruḥşat virmedi. Her çend ceḥd itdi müfīd olmadı. Ve duḥūle bir tārīkle (2) yol bulmadı. Aḥir cum‘a günine tevakkuf ideñ şeyḥ cum‘a namāzına giderken: (3) “İhtimaldür ki mülākāt-ı müyesser ola.” didiler. ‘Abdullah Tāhir cum‘a günü (4) güzergāhda ḥāzır ve tārīk-ı ilsem üzre kudüm-i meymenet-i lüzüm (5) Muḥammed İslam’a nāzır olıcak, şeyḥ şum ‘asından çıqup cami‘e (6) giderken sırr-ı rāhda ḥayli süvār-i eşkār olıcak şeyḥ hemān ol maḥalde (7) tevaḥḥuf itdi. ‘Abdullah daḥi piyāde olup ḥidmet-i ‘azīz ile teşerrüf (8) kaşd idüp selām virücek: “Sen kimsün ve maşlahatuñ nedür?” didi.(9) “ ‘Abdullah Tāhir’üm senün ziyāretüne geldüm.” diyücek şeyḥ: “Ḥāşā ne benüm senünle (10) kārüm ve ne senün benümle maşlahatuñ vardur.” diyü rüyını cānib-i dīvāra tevcih (11) idüp melek tarafından kat‘-ı nazar ve zamm-ı başar ider ‘Abdullah yine öñüne (12) gelüp rüy-ı ‘acz ü niyāzını şeyḥün ḥāk-i ḳademine vaz‘ ve dest-i (13) tazarru‘ını bāh-gāh-ı ‘izzete ref‘ idüp: “Yā İlähī ve ey günahkār! Anuñ penāhı bu kişi (14) bu bende-i bed-kīşe senün rızāñı ri‘āyeten buğz u ‘adāvet itmişdür. (15) Ben ise ol nīk-i ḥaşlete senün rızā-yı sa‘ādet-i iktizāñ için (16) meyl ü muḥabbet itmişimdür. İmdi senün maḥş-ı rızān için olan (17) bu ‘adāvet ü muḥabbet ḥürmetine bu

bed kişi nĭk ü kuşur nā-maşur ile

(99-a)

(1) cenāb-ı ‘izzetüñden dūr olan faķiri dergāh-ı rařmet ü mağfıretüñe nezdüñ (2) eyle.”
diyü münācāt-ı sūz u güdāzla ‘arz-ı ĥacāt itdükde gūř-ı (3) hūřına hātıfden bir bülend-
āvāz ile kelām-ı meserret-endaz irişdi ki: (4) “Seriñi ĥakden ĥaldur senüñ cürm ü
günāhun anuñ tã‘ātine (5) mu‘ādil ve taķsırātuñ ‘ibādātına mümāřil eyledüm.” denildi.

Meřnevī: (6) اکرچه ما بدان روز کاریم
ولیکن نیکوانزاد دوست داریم

(7) چه باشد کربدان را در قیامت
به نیکان بخشد از راکر امت

(8) **Terceme:** Bu ‘ālemde egerçi biz bedānız
Eyüler zümresine dostānız

(9) No’la mücrimlere rüz-ı kıyāmet
Eyüler hürmetine olsa raşmet

(10) **Ĥikāyet:** Selāñinden bir řāh-ı ĥayr-endiş ittifāk bir derviş Farřu’l-‘ayş (11)
ziyaretine varıcaķ fi’l-hāl vecde varup secde itdi. Pādiřāh: (12) “Bu ne maķüle
secdedür?” didükde: “şükr itdüm.” didi. Sebebünden su’al (13) idicek Sulñanus’s-
selāñin ve ĥālĭķu’l-insān-ı ferñin ĥazreti (14) řāhi dervişe getürüp: “Beni aña göndermedi
ve rü-yı teveccühe (15) ve iķbālümü řāhlar dergāhına döndürmedi. Zırā řāhlar tevāzu’a
(16) dervişi ziyāret itmek ‘ibādetdür ve dervişler dünya için (17) anlara varmaķ
ma’řiyetdür. Pes sulñāndan tã ‘at-ı zuhūri

(99-b)

(1) ve benden ma ‘siyetün ‘adem-i şudûri maḥall-i şükr-güzārı siyās-ı (2) dārīdür.” didi

Şi ‘r: اکردم زدرویش پرسیزی

(3) زرفعت قدم مزق کرسیزنی

کسی کاستعانت بدرویش برد

(4) اکر بر فریدون زدازپش برد

Terceme: Pürsiş-i dervîş idersüñ dâimâ

(5) Saña olur fark-ı kürsî zîr-pâ

Kim ki dervîşāndan istimdād ider

(6) Karşu tırmaz olsa Feridun eger

(7) Yigirmi Üçüncü Bâb Emānet ü Diyānet Beyānındadır

(8) ‘Ulemā-i din ve ‘urefā-yı şaḥib-yaḳīn demişlerdür ki: “Emānet hıṣāl-ı (9) ḥamīdeden bir rükn-i ‘azīm ve diyānet aḥlāḳ-ı pesendīdeden (10) bir aşl-ı cesīmdür. “ولا ایمان لمن لا امانة له”⁴⁰¹ iktizasıyla (11) bünyād-ı imān emānet ile temām olup ḳavā‘id-i şer‘-i şerīf-i ḳavānīn (12) diyānet ile intizām bulur.”

Şi ‘r: شرعکه بنیادصنانت نهاد

(13) قاعدهدین بد یانت نهاد

دردلت ارمیل امانت بود

(14) ازشرردوزح امانت بود

⁴⁰¹ “Emaneti olmayanın (emanete riayet etmeyenin) (kâmil bir) imanı yoktur.” Hadis-i Şerif, Ahmed b. Hanbel, III, 135.

Terceme: Şer ‘-i peygamber ki bünyād-ı sıyānet eyledi

(15) Hāḫḫ budur kim resmini dinüñ diyānet eyledi

Nār-ı dīzaḥdan eger olmaḫ dilersiñ sen emīn

(16) Eylesün meyl-i emānet rüz u şeb ḳalbüñ hemīn

Ve ḥıfz u savn raḥman u emn (17) ü emān her dü cihān muḥafaẓa-i emānet ü şıyānet-i
īmān ile tev’emāndur.

(100-a)

(1) Pes her ḥaşlet ü güftār ü girdāruñ ve her mesmü ‘āt u mübāşşirāt ü eṭvārun (2)
te’emmül ü naẓar olunsa muḳarrer Ḥüdā-yı emānet ve bir Ḥüdā-yı ḥıyānete (3) müntehī
ve müncer olur. İmdi emāneti ri‘āyet ü şıyānet itmeseñ (4) kimse ḥıyānet itmiş olur. Ve
Ḥāḫ sūbhāne ve te‘ālā ‘ibāde-i (5) ‘ināyet ü i ‘ṭā itdügi eşyā maḥz-ı emānetdür ki anda
(6) ḥıyānet revā degildir. Meşelā dīde-i āsar-ı ḳudret müşāhedesi (7) için bir güzīde bir
emānet-i hamīdedür. Ve gūş-ı sūḥan-ı Ḥāḫḫānī ve kelimāt-ı Raḥmānī (8) istimā ‘1 için
bir emānet-i pesendīdedür ve zebān-ı zıkr-i Ḥüdā ile (9) gūya olup kelime-i tevḥid ve
ezḳār-ı taḳdīs ü temcid i ‘lāsı için (10) emānet-i mülk-i mecīddür. Ve dest-i elden
geldükçe menfa ‘at-i resān (11) olmağıçün bir emānet-i sa ‘ādet-peyvestedür. “ Vaḳıs
‘alā ḥāzā.” (12) Pes anlar ki, dīdelerin müşāhede-i ḥıram için bāz u gūşların (13) nā-
şāyeste ihbār u aḳvāl-i istimā‘ı için gūşāde ve suḥan-çīnlige (14) āgāz u dest ü
īzār-ı müslümānān ü dürüg ü bühtān (15) için dırāz ideler. Elbette emānet-i ilāhiyeye
ḥıyānet idüp (16) “ يا ايها الذين امنوا لاتخونوا الله ”⁴⁰² kerīme-i celīlesinden mişḳād (17) olan
nehy-i Rabbānī’yi şıyānet itmemiş olurlar.

⁴⁰² “Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne hıyanet etmeyin...”, Kur’ân, Enfal 8/27.

Meşnevî:

(100-b)

(1) ای‌تدهز ایمان و امانت‌بری
دین تو فارغ ز دیانت کری

(2) ترس نداری که فانیت هست
شرم نداری که خدانیت هست

(3) **Terceme:** Resm-i ĩmān ü emānet yoğ ise sende eger
Olmaya din ü diyānetden derūnuñda eser

(4) Havf u vehm itmez misin kim irüşür āhır fenā

Yok mı şermüñ itdigün ef ‘āle nāzırdur Hüdā

(5) Pes Selāṭīn bā-temkīn zemmler ne lāzımdur ki, bu emānet-i enfüseye (6) muhāfāzasından mā ‘adā emānet-i āfākiyeyi dađı mülāhaza ideler ki (7) re ‘āyā zimmet-i selāṭīne vācibü’l-ḥıfz u dāyi ‘ ḥazret-i Hālīku’l-berāyādur. (8) Eger ḥırāset u ḥimāyetlerinde kuşūr u fütūr gösterürler ise erkān-ı emānetde (9) kuşūr-ı nā-maḥsūr şudūr itmüş olur.

Hikmet: Hükemā dimişler ki: “Pādişāh (10) bir zālīmi ḥidemāt u menāşıbdā istiḥdām ve temkīn itmek veyā mühimmāt-ı (11) re ‘āyāya bir cebbār-ı sitemkārı havāle ve ta ‘yīn itmek alāmet-i ḥıyānet ve ḥaḳḳ-ı (12) ra ‘ıyyeti ‘adem-i ri ‘āyet ü emānet ḥaḳḳı maḥz-ı ızā ‘ātdür. Cebbār u sitemkār (13) olanı fuḳarā-i bize ve zu ‘afā-i ‘aczeve müstevlī ve dīde-bān itmek (14) kürk-i dirrendeyi kösefende şübān itmek gibidür.”

Şi ‘r: (15) تماکاره کرکیست باداروکیر
رعیت ہسمہ کوسغند حقیر

(16) چو بېردي اين كوسغندان تكبرك

فتاداذر بلای بزرک

(17) **Terceme:** Sitemkāra gūyā ki gerek kūr-k-i dilīr

Re‘āyā hemīn kösefend-i ḥaḳīr

(101-a)

(1) Eger kösefende ḳarīn olsa kūr-k

İrişür o demde belā-yı büzürk

(2) Pādişahlara lāzım olan umūrdan biri daḥī merāsime diyāneti ri ‘āyet ü mülāḥāzadur. Aşl-ı diyānet bende ile Ḥüdā (3) beynde ma ‘hūd olan emāneti bir vechile muḥāfazadur ki, ḳable’l-edā āḥād-ı (4) nāsdan kimse aḥvāle bir ṭarīḳle vāḳıf u dānā olmaya ve şıyānet-i ḳanūn-i (5) diyānet ü ri ‘āyeti ḳā ‘ide-i emānet mucīb-i sa ‘ādet her (6) sarāyı ve sebeb-i ḥuşul rızā-yı Ḥüdāyīdür.

Beyt: (7) دردیانت کوش تادنیآ و دین کیرد فروغ

بی دیانت انه دنیا بر مرادست وه وین

(8) **Terceme:** Dīn ü dūnyā ya gelür Ḥaḳḳa diyānetden fūrūḡ

Bī-diyānetlerde olmaz ḥāşılı dūnyā vü dīn

(9) Ve her ān ve her dem merdüm-i müteḍeyyin muvaḳḳar u mükerrem ve beynen-nās mu‘azzez ü muḥterem (10) olur.

Hikāyet ideler ki, Nūşirevān henüz (11) rāyet-i sa ‘ādet ḡāyet-i ināyet ḡüsteri ve re ‘āyā-perverīyi (12) efrāḥta ve ‘ayş u ‘işret ü cem‘iyyet ü şoḥbete inhimāk u (13) iştiḡalden kār-ı re ‘āyāyı pūr-dāḥte itmemüş iken ḡarīb-nevazlıḡı (14) māye ve çāre-sāzlıḡı pīrāye idinmiş bir hem-sāyesi vār idi ki, (15) kemāl-i kerem ü lūṭufla meşḥūr u ma ‘rūf ve ikrām-ı zuyūfla mezkūr u mevsūf (16) idi.

Bejt: زاحسانش فقير انشادوكتته

(17) زنبدا حتياج ازادكتته

Terceme: Luṭfi ānuñ her faķīrini şād ider

(101-b)

Bend-i gamdan hātırın āzād ider

Menzilinde peyveste hān-ı ihsān (2) çekerdi. Ve hem-vāra hāş u ‘āmī ziyāfet itmekle geşt-i zār qalblerine (3) ḥabb-i ḥubb u meveddet ekerdi. Giderek ol merd-i civānmerdlikle bülend-i (4) āvāze ve elsine ve efvāh-ı nās evşāf-ı elṭāf u ihsānı bī-endāze olmağıla (5) Nūşirevān imtiḥān için tağyir-i libas ile bezirgan şeklinde (6) hemsāyesinüñ menzilüne saye şaldı. Ve bir mikdar zaman anuñ menzilinde (7) qaldı. Şahib-i hāna kim idigüni ma‘lüm edinmeyüp ‘ādet-i me‘lūfesi (8) ṭarīqa-i ma ‘rūfesi üzre ṭarīk-i tekellūfe sālīk ve mürüvet ve (9) fütüvvet yolundan levāzım-ı ziyāfet tedārikine mütehālik olup (10) bir şuffe-i pür-şafā ve ğurfe-i ğamz-dāda sohbet ü cem ‘iyyet itdi ki pencereleri (11) bāğa nāzır olmağıla tāze bitmiş engürler manzūr u müşāhedesinde ol deñlü (13) ziyāfet-i şāhāne idüp teklifāt itdi ki, Nūşirevān te ‘accüp-günān (14) āḫir meclisde: “Ey ḥāce-i cūd u ihsān! Ben bir merd-i bezirgānum. Senüñ (15) civanmerdi ve fütüvvetüñ āvāzesi bī-endāze ve şemerātı seḫa ve cūduñ (16) ter ü tāze olmağıla gelüp taşdı‘ ve evkātıñı tażti‘ eyledüm. Kerem ü ihsānuñı (17) mesmu ‘umdan şad çendan ziyāde gördüm.”

Mısra‘: چون بدیدم ہنرار حید انی

(102-a)

(1) **Terceme:** Çünkü gördüm bises o deñlü vārsın

(2) “Helākümüñ üzereyüm bī-tekellüfâne buyuruñ. Ben dañi size ne maķūle tuħfe-i seniyye ve ne güne (3) hediye-i behiyye göndereyüm.” didükde mihmāndār: “Ey ħāce devletünde esbāb-ı ma‘āşum (4) müheyyā ve bī-şümārdur. Çün ortalıķdan perde-i ħaşmet ü şevket (5) kalķup resm-i tekellüf berterāf oldu. Benüm tab ‘ım engür-i taze arzu (6) eyledi. Eger sizlere engürdār bir bāğa gest ü güzār vaki‘ olup (7) ya ‘izz ü ħuzūruñuza teberrüken taze engür iħzār iderlerse bir miķdārını bize yādigār (8) gönderüñ.” didi. Nüşirevān: “Ey merd-i suħāndān! Senüñ bāğuñda ħūd-engür (9) firāvān gördüm. Niçün andan tenāvül itmezsin? Ve gāh-ı bī-gāh bāğına gitmezsin?” (10) didükde “Ey ħāce! Hoş şemā’il bizüm pādişahımız bir merd-i ġāfil (11) ve aħvāl-i re ‘āyādan dāhil bī-pervā ve bī-ħaşıldur. Saġir ü kebīrüñ engüri (12) resīde oldu. Bir ehl-i başiret ve maşlahat-ı dīde kimse ta‘yin eylemez ki, (13) baġları ta ‘şir ü ħazinesin tevfir ü muşāliħ-i nāsı tesyīr ide. Ğayrılar (14) bu ma ‘nayı mülāħaza ve ħaķķ-ı beytü’l-māli muħāfaza itmeyüp engür-i tenāvülī ile (15) hem irtihāb-ı ma ‘siyet ü şenā ‘at hem ħaķķ-ı beytü’l-māli izā ‘at ideler. Amma faķīr-i (16) tenāvül itmege sebep baġımda henüz Ħaķķ-ı mīri vār iken ekl itsem (17) ħıyānet ü cenābet itmiş olurum. Mezhebimizde ħıyānet-i diyānete

(102-b)

(1) muvāfiķ ve engür için emr-i maħzūr irtikābı müslime lāyıķ degildir. Mu ‘tādum (2) budur ki, baġımda ‘uvre zuhūr itdügi gibi der-i bāġı bend ü mihrüm ile peyvend idüp (3) ħarf-ı mīriden ta ‘şir olunma nice bir kimse ile bāğa varmam. Ve ħable’t-ta ‘şir-i (4) tenāvül için engüre el ķārmam.” diyücek Nüşirevān kışsa-i pür-hişşeden müte’eşşir (5) olup vāfir ağladı. Ve derūnunu nā-ħayret ile taġladı ve aytdı ki: (6) “Ol pādişāh-ı zālīm-i ġāfil ve ol hākim-i bī-ħāşıl benüm. İmdi senüñ sebep-i (7) diyānetüñle ħāb-ı ġafletden

bīdār, dārūyī hayretten hüşyār oldum.” (8) deyü şarīķ-i sa ‘ādet-i refīķ-i adle teveccühe vaż ‘-ı ķadem ve ol civānımızdı. (9) Mu ‘azzez ü mükerrem eyledi.

ķıķ ‘a: ازدیانت کارمی یابد نظام

(10) وازامانت مرد کامل مشیود

بی تکف ازتدین مرددبرا

(11) دوت دارین حاصل مشیود

Terceme: Diyānetdür viren ķār-ı nızāmı

(12) Emānetden olur her merd-i kāmīl

Tedeyyünden olur ḥaķķa ki ādem

(13) İki ‘ālem-i sa‘ādatına vāşıl

Hikāyet: İḥbār-ı şāliķada vāki ‘ (14) olmışdur ki, Belh pādişāhınıñ oğlı bir gün seyr ü temāşāyı (15) deşt ü sahrā için ḥaric-i şehrdede geşt ü güzār iderken (16) yolu bir beyt divāra irüp derün-ı divāra (17) niğāh itdükdē zünnār-beste eyyam-ı ‘ömri güzeşte bir pür-kibr eline pul almış

(103-a)

(1) şemere-i arzu virmek için ŧurmayup şecere-i şemer diker ve muzāri ‘-i ḥāḫırına (2) toḥm-ı ümmīd-i bī-ḥāsıl eger görüp emir-zāde: “Ey pīr-i nā-bāliğ! Yemişin yiyemicek (3) ağacı niçün dikersin? Ve bir ḥūr-dār olmayıcaķ yirde niçün beyhüde (4) zahmet çekersin?” diyücek pīr daḫī cevāba şitāb idüp: “Ĝayrılar (5) didikleri dıraḫtdan biz meyve yidük. Biz daḫī dikelüm ki ğayrılar müteneffi‘ (6) olsunlar. Ve şemere-i arzuların bulsunlar. Hem cā ‘izdür ki, tünd-bād-ı ḥazān-ı (7) ecel berg ü bāri ‘ömrümi rīzān itmeyüp sinn-i ‘ömrüm ol ḥaddi mütecāviz (8) olup ğares itdüğüm eşcārdan ben daḫī (9) meyveler tenāvülüne fā’iz olam.” didi. Emirzāde-i gülzār şalḫanat ü ğurūrda

(10) serv-i āzāde gibi zuhūr itmiş bir civan-ı serkeş ve mağrur olmağıla (11) be-ṭarīkū'l ḥasm: “Sen bu bağdan meyve yimezsın.” deyü hükm idüp şart-ı (12) ṭalāk eyledükten sonra at sürüp gitdi. Müddet-i medīd ve ‘ahd-i (13) ba ‘īd mürūrundan soñra yine Emir zāde geşt ü güzār için eseb-i došta (14) sivār olup kevkebe-i ḥaşmet ve şevket ve debdebe-i rif ‘at ü ‘azāmet (15) ile gāyet maḳbul ve dil-güşā, bir bağçe-i şafā-baḥşa, ve ravza-i (16) hoş hevāya irdi.

Meşnevi: درختانش همبالاکثیده

(17) بریثن میوممای خوش رسیده

(103-b)

(1)

Terceme: (2) Dıraḥşānı serefrāz u dilāra

Yetişmiş meyve-i rengīn ü ra‘nā

(3) Ānuñ üstünde mürgān-ı hoş elḥān

Olurlar nağme-i sübhān ü nevā-ḥān

(4) Emir zāde’ye ol bağçe hoş gelmekle ‘inān-ı keşīde olup (5) içine girdi ve ol bağ-ı dil-pesendde zünnār-ı bend bir pır gördi. Līkin sābıқан (6) gördüğü pür-kibr idigün ve ol daḥī Emir-zāde oldıgın bilmeyüp bir ṭabaḳ (7) pür-meyve getürdi. Ve lāzıme-i ḥıdmeti temām bitürdi. Şāh daḥī meyveyi (8) tenāvüle şuru‘ idüp bir miḳdārını ol pīre ināyet idüp: (9) “Tenāvülde bize mutāba ‘at eyle.” diyücek pīr ri ‘āyet-i edep idüp (10) meyveyi dest-i Şāh’dan olup ḥizām-ı kiram Şāh-ı ‘ālīmaḳāmdan birine (11) virüp bize: “Bu meyveden tenāvül-i münāsib ve lāyıḳ ve ṭarīka-i enīka-i (12) şadāḳate muvāfiḳ degildir.” didi. Sebebinden su’al idicek: “Şābıқан (13) ben bir gün bu eşcārı gares

iderken püser-i emîr-i Belh üstüme gelüp (14) kām ümîdimi telh idüp sâha-i qalbinde
 hab hab eşcâr ekdigüm (15) için ve pîrlük hengâmında fidan dikdigüm için serzeniş-i
 günân medet-i (16) temâme ve ‘ömr-i encâme irüp leb-i küre gelen pîr-i bî-zevr tâze
 bağdan (17) engür istemek ‘acib degil mi? Ve pîrlük hengâmında ve âhîr ‘ömr-i
 eyyâmında

(104-a)

(1) devr ü dırâz emel ü hırş u âz ile niçe meylden soñra müşmir olacağ dırahtlar (2)
 diküp meyvesin yemek ğarib degil mi?” didikte ben dahî cevâb virmiş idüm: (3)
 “İttifağ sen bu bağdan meyve yemezsin.” deyü ‘ağd-i Yemen-i talağ (4) eylemiş idi.
 İhtimaldür ki hâlâ kayd-ı hayvet ile muqayyed olup müte’ehhil ola. (5) Ve ben tenāvül
 idicek talağ vuku’ bula. “İmdi bu endişe ile diyâneti ri ‘âyete (6) bu bağdan meyve
 tenāvül etmegi hemîşe-pîşe idinmişüm.” deyücek civân (7) aytdı: “Ey pîr, huçeste-i
 zamîr! Ol Emir zâde benüm ve tazelik ğururı (8) ve bî-pervâlık şüruî eyle. Ol Yemen-i
 talağ benden şudür (9) itmişidi. Pes bu sıyânet itdügün emânet ü diyânet için (10)
 mansıb-ı vezâretimi saña tefvîz eyleyüp hülâsâ-i a ‘mâl ve netîce-i efkârũñ (11) medâr-ı
 kâr ve cümle hüddâmımı saña fermân-ı berdâr olmağa emr idüp her huşuşda (12) seni
 müsteşâr iderüm.” didi. Pes ol ihtiyâr biraz medet-i (13) sırr-ı murâqabeyi zânũ-yı
 tefekküre koyup ba ‘de’t-te’emmül aytdı ki: “Qabûl ü ihtiyâr itdüm. (14) Amma
 pâdişâh-ı Müslim ve vezîr-i kebîr olmak revâ ve şâh-ı mü’min ü emîr-i (15) müşrik
 olmak sezâ degildür.” deyü hadîka-i enîka-i qalbinde (16) nâyım. İslâm-ı esveb hemân
 zünnârını belinden kesüp alayım küfrî tar-mâr (17) ve kelime-i tevhîdi lisânında tekrâr
 ve her vecihle şî ‘âr-ı İslâm-ı izhâr

(104-b)

(1) idüp bereket-i diyānet ü emānet ile devlet-i İslām el virmedi. (2) Ve az zamanda mertebe-i ‘aliyyeye ve mezelle-i şadāret-i kibriyāya irdi. (3)

Beyt: کر علو قدرخواهی از دیانت رخ متاب

باتو کفتم کفتی واسدا علم بالصواب

(4) **Terceme:** Rif ‘at istersen diyānet semtine eyle şitāb

(5) Sāña didüm diyücek. Vallahü a ‘lemü bi’ş-şavāb.

(6) Yigirmi Dördüncü Bāb ‘Ahde Vefā Beyānındadır

(7) Vefākār civānımızdan şahib-kemāl ve hüsni ‘ahd peşse-i bezirgān (8) sutüde haşıldur. Ruhsāre-i her ‘ahd ki dāne-i hāl vefā ile (9) āraste ola. Hiçbir kimsenüñ murğ-ı dili rişte-i dām-ı muḥabbetinden (10) reste olmaz. Ve mülk-i ma‘būd kitāb-ı kerīminde “
 403 ” اوفوا بالعقود (11) یا ایها الذین امنو
 kimseler ki, Ḥaḫḫ Sübhāne ve te‘ālā (12) ḥazretine imān getürmüşlerdür. Beyniñüzde ma‘kūd (13) olan ‘uhūde vefā idüñ dimekdür.” Ve bir maḥalde daḥī “
 404 ” بعهدی اوفبعهدکم
 Ḥayy sizüñ ‘ahdiñüze vefā idem.” Hülāşa-i ma‘nā-yı şerīfi benümle beyniñüzde (16) ma ‘kūd olan (17) cezā-yı ḥayrı size ‘atā ideyüm, dimek ola. Allah te‘āla a‘lem-i murāda vahdet

⁴⁰³ “Ey iman edenler! Bağlandığınız ahitleri yerine getiriniz.” , Kur’ân, Maide, 5/1.

⁴⁰⁴ “..bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim..” , Kur’ân, Bakara, 2/40.

(105-a)

(1) ve ḥadīṣ-i şerifde “لادين لمن لاعهده”⁴⁰⁵ vārid olmuşlardır. Ya ‘ni ri ‘āyet-i (2) ‘ahd itmeyenler dini kemāl olmaz dimekdür.

Beyt: (3) نسيت بر مردم صاحب نظر

خدمتي از عهد پندیدهتر

(4) **Terceme:** Yok didi ‘ālemde erbāb-ı nazar

Ahd ü peymān ḥidmetinden yek hüner

(5) **Hikāyet:** Bir gün Rasūl-i mülk-i cemīl olan Ḥazret-i İsmā ‘il⁴⁰⁶ (6) ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā sāyirū’l-enbiyāi’s-selāmū’l-cezīl aḥbābından biri ile (7) hem-rāh olup ol kimesne kendü ḥānesine qarīb geldikde Ḥazret-i İsmā ‘il (8) aytdı ki: “Sizüñle mürāfaqatdan ve ḥüsn-i muşāhebet-i muvāfaqatdan (9) mesrūr u şādānum. İmdi fi’l-cümle bu kaf için ahd ü peymān eyleseñüz ki, (10) dāḥil-i menzirimde bir mühimm-i ‘āzīm vardır. İçerüye varup ol merāmı fi’l-hāl itmām idüp yine gelirüm.” deyü niyāz itmek ile Ḥazret-i İsmā ‘il müte ‘ahhid olup ol mahalde megeş (11) ü qarār-ı ihtiyār eylediler. Ol şahş menziline duḥūl itdükde bir mühim küllī (12) zuhūr itmekle Ḥazret-i İsmā ‘il tevekkūfundan zehūl ü gafūl idüp (13) itmām-ı kārına meşğul olmağıçün menzilüñün āḥir tarīkından (14) taşra gidüp üç günden soñra menziline ric ‘at ü evvel geldüğü (15) tarīka ‘avdet idicek Ḥazret-i İsmā ‘il’i kāl-evvel münşatır görüp: (16) “Ey şemere-i şecere-i ḥillet ve ey püser-i bedr-i millet, ey gül-i gülzār-ı nübüvvet (17) ve ey şem ‘i şebistān-ı ḥaḳīḳat! Bu maḥalde niçün tevekkūf idersin?” deyü

⁴⁰⁵ “Ahdine sadakati olmayanın da dini yoktur.” (A. b. Hanbel, Müsned, III, 135, 154, 210, 251/Feyz ul-kadir C. 6, s. 381)

⁴⁰⁶ İslam dininin kutsal kitabı Kur’an’da adı geçen peygamberlerdendir. Babasının İslam peygamberlerinden İbrahim olduğu, annesininde Hacer olduğu geçer. İsmail, İslam dininde Arap soyunun kaynağı olarak görülür.

(105-b)

(1) şüret-i telaṭṭuf ve te ‘aṭṭuf göstericek: “Sen beni va ‘de ile bu maḥalde (2) tevḳif ve menzilüñe girüp heman serī ‘an gelürüm.” deyü tesvīh ideli (3) dīde-i intizārı rāh-ı mu ‘āvenet ve müraca ‘atıñna nihāde idüp: (4) “Bu geçüp gelmeseydin (5) şer-i kūyundan gitmez idüm. Ve zebānımdan şudür iden va ‘deye ḳat ‘ā muḥālefet (6) itmez idüm.” buyurdular. Filhazā Ḥaḳḳ-ı sübhane ve te ‘ālā Kur ‘ān-ı ‘azīm ve Furḳān-ı (7) Kerīm’de Ḥazret-i İsmā ‘il’i medḥ u ta ‘rif ve şıdḳ-ı āhd ve’l-ḥāz-ı (8) va ‘d ile tavşīf idüp “⁴⁰⁷ انه كان صادق الوعد وكان رسولاً نبيا (9) Rasül-i enbiyā buyurmuşdur. Ya‘ni rāset-i va‘d ve dürüst-i ‘ahd (10) bir peygamber idi dimekdür.

Beyt: از عهده عهدا کربرون ایدمرد

(11) از هر چه کمابری فزون ایدمرد

Terceme: Bir kişi itdügi ‘ahde ide her dem vefā

(12) Her ne ḳan eylerseñ andan yekdür merd-i Ḥüdā

Pes ‘ahd-i ḥalkā vefā ḥalk-ı pesendide (13) ve ḥaşlet-i sencide-i ber-güzide olıcak elbette ‘ahd-i Ḥüdā’ya vefā dahī (14) evveli ve āḥiri ve ḥıṣāl-ı evliyā ve aşfiyāya mutāba ‘at ve iḳtifādur.

(15) **Hikāyet:** Eşşālihīn ile mevsüm olan kitabda meşṭür ve nursümdur ki, (16) bir ḥācenün şālih ve zahid ve Ḥüdā-teres ve ‘ābid bir bende-i direm ḥayrında (17) ve ḡulām-ı pesendidesi vār idi. İttifaḳ bir gün ḥāce ḥasta

⁴⁰⁷ “Gerçekten o, verdiği sözü yerine getiren biri idi. Resul ve nebî idi.” , Kur’ân, Meryem 19/54

(106-a)

(1) ve rüzgār elinden zecāc-ı mizācı ŧikeste olıcak ‘ahd-i billah (2) itdi ki: “Mizācına ‘urūz iden marāz ve bu zuhūr iden ‘arāzdan ŧifā (3) ve āyine-i qalbine tamam ŧafā hāsıl olursa ol ğulāmı azād itmekle dilŧād ide.” (4) Haqq te‘ālā bedenine ŧifā ve qalbine ŧifā ‘aḫā idicek hāce (5) ğulāma müte‘allikü’l-hāḫır olmağıla taḫrīr ü i‘tāk ve qayd-ı ‘ubūdiyet (6) ve istirkāqdan ıtlāk ve melik-i ḫallāk rızāsıçün itdüğü (7) ve ifā-i ‘ahd ü meŧāq itmedi. Hāce bir kerre yine ḫasta ve bīmār ve urūz-ı (8) marāz-ı hā’il ile ŧikeste ve dilfikār ve muḫtāc-ı ‘ilāc ve tımār olıcak, (9) “Ḥidmetkārına var ḫabīb getir yāre-i dil-zāre çāre itsün.” didi. Ğulām (10) ḫaŧra gidüp fi’l-ḫāl yine geldi. Efendisi qudūm-ı ḫabībden su’al (11) idicek: “Evvel baña muḫālefet idüp sözüme vefā itmez ben daḫī (12) aña sebeb-i ŧifā ve ŧafā olıcak ‘ilāc u devā itmem diyor.” didi. (13) Hāce mütenebbih olup: “Ey ğulām-ı ḫabīb i ‘lām it ki, aña muḫālefetden (14) ferāğ-ı saḫīh ve naqz-ı ‘ahd ü ḫulf-i va ‘dden tevbe-i ŧarīḫ ve ‘akīdemi (15) taŧḫīḫ eyledüm.” Ba ‘d ezīn

Mısra ‘: اکرم سر برودا زسریمان زروم

Terceme: Gitse başum itdüğüm ‘ahdi ferāmuş eylemem.”

(16) didi. Ğulām: “Ey hāce ḫabīb dir ki, eger ŧifat-ı vefāyı ri ‘āyet iderse (17) biz daḫī ŧerbet-ı ŧifā ‘ināyet iderüz.” deyücek,

(106-b)

(1) hāce ğulāmı azād idüp fi’l-ḫāl ḫuŧūl-i ŧifā ile dilŧād ve ḫāne-i (2) qalbi ābād oldı.

Bejt: اکربعهد محبت فاکنی باحق

(3) زروی لطف کرامت و فاکندباتو

Terceme: (4) ‘Ahd-i ‘aşk-ı Hakk’a eylersün vefâ

Saňa da lütf u vefâ eyler Hüdâ

(5) **Hikâyet:** Kütüb-i Tevârih’de mestür ve Elsine-i Nâkilîn’de meşhûrdur ki, (6) padişahlardan birine müşkilât-ı umûrdan bir mühim şa ‘ab zühür idicek (7) “Mülk-i Hallâk ve kâdir-i ‘ale ‘l-ıtlâk eğer dil-*hâh* üzere mühimmi âsân (8) iderse hazanımda olan cümle emvâli fuķarâ ve mesâkîne taksim ü infâk (9) ideyüm.” deyü hulûs-i niyet ve şıdk-ı tavîyyet ile ‘ahd (10) ü mişâk eyledi. Cenâb-ı ‘izzet, izzet-i esmâda ve hîllet fi’l-hâl asân (11) vechile mühimmine kifâyet ve maķsûdunu inâyet idicek pâdişâh-ı (12) gam-kâr ‘ahde vefâ için haznedârını ihdâr idüp cümle hazânesinde (13) mevcûd olan nuķûdı adüvv-i hesâb itmegi fermân itdi. Ba ‘d-hisâb (14) el hissâb meblağ-ı firâvân zâhir ü nümâyân olıcaķ erkân-ı devlet (15) ve a’yân-ı saltanat: “Ey şâh-ı ‘âlî himmet! Bu deñlü mâl-ı firâvânı bî-nâm u nişân olan (16) dervişâne perişân itmekle ‘asker bî-berg ü nevâ kalmaķ revâ ve (17) beyhûde emval-i ‘azîmeyi itlâf-ı sezâ degildir.” didiler. Pâdişâh:

(107-a)

(1) “Cümle bu malı ehl-i istihkâka infâk iderüm.” deyü ahd-i mişâk etmişüm didikçe (2) zamânesi ‘ulemâsı “⁴⁰⁸والعاملين عليها” fehvâ-yı sa ‘âdet-i ihtivâsı üzere (3) ‘asâkîr-i İslâm dahî cümle ehl-i istihkâkdandur deyü hükmi-iftâde (4) ittifâk ve dervişâne mecmu‘-ı hazînesi infâkdan men‘ üzere eţbâk itdiler. (5) Pâdişâh bu kazıyyede tehayyür ü tefekür ile ğurfesinden eţrâfa nigâh (6) iderken nâgâh bir tarafa hey’etlü divâne kâşâne-i şâhanesi o güne gelicek: (7) “Delüden uşlu haber muhtemeldür.” deyü dîvâneyi ‘izz-i hużûruna götürüp (8) bir mühimm-i ‘azîm huşûli için cümle hazînede (9) mevcûd olan

⁴⁰⁸ “...zekât toplayan görevlilere..”, Kur’ân, Tevbe 9/60.

nuḳūdımı Haḳḳ yoluna şarf itmege ‘ahd itmişdüm. Ba ‘d ḥuşūlü’l (10) murād ifā-i ‘ahd bābında izā ‘at mal-i bī-hisāb lāzım gelir deyü ümerā muḥālefet (11) ve ‘inad ideyorlar. Ve ‘ulemā dahī ‘asākir ü sipah ehl-i istihḳaḳdur deyü (12) anları imdād ideyorlar. Senüñ rāyuñ nedür? Beni irşād ile buyurduḳda: (13) “Ey daver-āfāk ve ey sāye-i mülk-i ḥallāk! Dervişlere infāk (14) ideyüm.” deyü ahd ü mīşāk şudürunda ḥāṭır-ı pür-nūra ṭāyife-i sipāh dahī (15) ḥutūr eylemiş mi idi?” didi. “Ḥayr hemān güdāyan u muḥtācāna niyet (16) itmişdüm.” deyücek: “İmdi ḥāṭırına ḥutūr iden muḥtāçlara ve bī-kes (17) olan ve açlara tevzi‘ ve rızıḳların tevsi‘ eyle.” didi.

(107-b)

(1) Ümerādan biri: “Ey dīvāne! Māl-ı bī-hisabīyi izā ‘at ü itlāf ve bu deñlü ḥazīneyi isrāf ve sipāhuñ bī-ḳuvvet ḳalması (3) inşāf olur mu?” deyücek, dīvāne yüzün (4) çevirüp izḥār-ı a ‘rāz ve añlar ki kelimātından a ‘māz idüp: “ Bāḳa şāhum (5) ‘ahd ü nezr itdigüñ kimseye bir dahī maşlahatuñ ḳalmayup (8) iḥtiyācın yoḡısa istedigün it. Ve naşḥ u pend idenler meslegine (9) git.” diyücek, pādişāh te’eşşür-i tām ile behā idüp cümle emvāli (10) fuḳarāya taḳsim ve ehl-i iḥtiyāca in‘āmını ta‘mīm ile ‘ahd ü nezrini İfa u tetmīm eyledi.

(11) **Meşnevī:** چومحتاج خواهی ئد اخریدو

متاب از وفاداری خوش رو

(12) کی نی که فرمان رواکتته اذ

مکر مزح و فاکتته اذ

(13) وفاداری آیین تاپن شهیت

غم عهد خوردن ز کاکهیت

(14) **Terceme:** Çü muhtâc olasin sen âhîr añâ

Vefâdarî olmağdan olma cüdâ

(15) Şolar kim şeb itdi Hüdâ anları

Kerem idüptür vefâ anları

(16) Vefâdar olurmuş şehinşâh olan

Ṭurur ‘ahde lâ-bedel agâh olan

Ve hüsn-i ‘ahd ve îfâ-i va ‘d selâṭîn re ‘âyâ-perver ve ma ‘delet

(108-a)

(1) zîb ü zîver olduğu mertebe-i âferîdenüñ birisine müyesser degildir. (2) Zîrâ anlardan şudür iden kelimât sa ‘âdet-i âyât u şîḥḥat-i ğâyât (3) herkesin mesâmi ‘ine vuşûl bulup cemi ‘-i mecâmi ‘de mezkûr ve ef ‘âl ü aḥvalleri (4) ehl-i cihân arasında temâm ma ‘rûf u meşhûr olur. Ve ‘ämme-i âlem (5) anların ‘ahd ü peymânına muṭṭali‘ oldukları zâhir ü nümâyândur. Eger cehd ü peymân (6) ve şart u îmânları pâyân bulmaz ise dost u düşmen (7) anların vâ ‘de-i iḥsânına istinâd ve avf u emânına i ‘timâd itmezler. (8) Vaşiyet-i Veşâyâ-yı Hüşengde mestûr ve Elsine-i Nâķilinde bu vechile (9) mezkûrdur. Pür ne dimiş ki : “Ey ferzend-i ercümend! Naķz-ı ‘ahd ü naķş-ı vâ ‘deden (10) ictinâb ü ihtirâz ile ki ve şe‘âmet-i veḥâmeti tîz zâhir olur. Ve melâmet ü (11) felâketi derḥal şâdır olur.

Meşnevî: دست وفادر کم عهدکن

(12) تانشوی عهد ثکن جهدکن

Terceme: Dest ü vefâyı meger ‘ahde şâl

‘Ahd-i şikenlik saña olsun maḥâl

Ve mulûk-ı ‘adâlet-i sülûka ‘uhde-i (14) ‘ahdden ḥurûc ehemmi-i mühimmât ve elzem-i zarûriyyâtdur.

Hikâyet (15) olunur ki, şâh-ı firâset-i intisâb mülk-i Efras (15) olunur ki, şâh-ı firâset-i intisâb mülk-i Efrasyâb’uñ⁴⁰⁹ ahvâl-i (16) zaleme-yi tecessüs tefahḥuş-ı hemîşe-i pîşesi ve zulm-i dîde ve miḥnet-i geşide (17) olanlaruñ eṭvârını isti ‘lâm ve istiḥbâr-ı hem-vâre endîşesi

(108-b)

(1) olmağla dâimâ ribḥ-i bî-ḥâd çekerci. Ve evkâtı zaḥmet ve meşakḳat ile (2) geçerci. Bir gün nüdemâsı bu ḥuşuşda: “Mübâlağa-i bisyâr (3) ve tekayyüd-i bî-şumâr etmekle teferrüc ve temâşâyı ‘âlemden ḳalursız. (4) Ve bu üslupla şevket-i şalṭanatdan ne kevne kâm alursız.” (5) didiklerinde : “Şâh va ‘deye ḥilâf itmek inşâf ve ‘âdet-i (6) şâhân mekârim-i ittişâf degildir.” diyücek: “Ey şâh-ı ‘âlişân! (7) Bu âna gelince sizden ahd ü peymân mesmû ‘umuz olmadı ve beynimizde (8) va ‘diñiz şuyû‘ bulmadı.” didiler. Efrâsiyâb cevâb virüp: (9) “Salṭanat u şâhı ve ḥükümet ve pâdişâhı nefsinde maḥz-ı va ‘dedür. (10) Başka ‘ahde ḥâcet yokdur.” Pâdişâhlar zimmetine lâzımdur ki şafâ bile (11) bu va ‘deye vefâ ideler ve bunuñ vefâsı oldur ki dâd-ı mazlûmını îfâ ve zulmeye icrâ-i cezâ-i (12) cevri ü cefâ ideler. Pes bu ṭarîḳa-i enîḳâya sülûk itmeyen (13) ḥulf-i va ‘d itmiş olur ve beyne’n-nâs dürûğ-ı bî-fürûğla (14) şöhret bulur.

⁴⁰⁹ Alp Er Tunga destanında yiğit Alp Er Tunga’ya İslam kaynaklarında Efrasyap denilmektedir. Asur kayıtlarında “Maduva”, Herodot da ise “Madyes” denilir. Aynı zamanda Alp Er Tunga bir İran destanı olan Şehname’de efsanevi Turan Hükümdarı "Efrasyap" olarak geçmektedir...

Mısra': خلف وعده نيايدز اهل بين وديانت

(15) Terceme: Va'deye itmez hilâf-ı erbâb-ı dîn

Naşihat: (16) Bir pâdişâh-ı kâmil bir hâkîm-i fâzıldan su'al idüp: "Kişiyi beyne'n-nâs

(17) mu 'azzez ü mükerrem ve muvaqqar ve muhterem iden ne güne haşletdür? didigin

'ahde vefâ

(109-a)

(1) mu'âric-i 'izzete sebep irtikâdur." didi. Ve hüsn-i 'ahd-i fezâ'iline (2) egerçi nihâyet ve münâfî 'ine gâyet yokdur. Ammâ cümleden a 'zamî budur ki, (3) beķâ-yı cihân-ı hüsn-i 'ahde vâbeste ve intizâm mehâmm-ı enâm îfâ'-i (4) 'ahdde peyvestedür. Zîrâ medâr-ı 'âlem şaltânât üzre olduğı (5) nı kenân u şaltânât-ı 'askere mevķuf idüğü vâzih ve nümâyândur. Ve mülük-ı 'âlem hazîne ve definelinde (6) olan nuķud-ı nâ-ma 'dûdı leşkere aniñçün şarf ü harac (7) ideler ki, hurûc-ı düşmen hengâmında ri 'âyet-i mihr ü vefâ ve zuhûr-ı (8) fitne eyyâmında lâzime-i 'ubüdiyyeti edâ ideler. Pes hâkim ü maħkûm meyânından (9) resm-i vefâ matrûh olup hulf-ı va 'd ü naķş-i (10) 'ahd-i sünüh idicek ne hûkkâm-ı 'asâkirden bir sipâhîye i'timâd (11) ve ne anlar sırr-ı 'askere istinâd ve i'tikâd ideler. Ve dahî sevâd-ı saltânatda (12) vukû ' bulan mu 'âmelât ve zirâ 'at ve şanâyi ' ü ticârât (13) ekşeriyâ 'uķud-ı 'ahûd ile ma 'ķud ve cibâl-i hüsn-i va 'd ile meşdüddür. (14) Eger resm-i vefâ mevcûd olmuşsa nizâm-ı enâm rû-yı cihândan (15) menķud olur. Erkân-ı mülkde niçe dürlü hâlel ve mezâc-ı devletde (16) güne gün 'ilel zuhûr ider. Pes bî-vefâlık tarîkatından ihtirâz ve ictinâb (17) ve soħbet-i vefâdârâne teveccüh ve şitâb itmek gerekdür.

Meşnevî:**(109-b)**

(1) میل کی کن و فایت کد
جان ہدف تیر بلایت کند

(2) بہر خین دوست کہ جانی بو
دوستی جان ز کرانی بو

(3) جان کہ از و بہر ز جهان یار نیست
ہیچ نیر ز دجو و قادر نیست

(4) یاتوان یافت بکتی بسی
لیک و فادار نیادر کسی

(5) صحبتان کی کہ بصدن صعابت
دامن او کیر کہ اہل و فایت

(6) **Terceme:** Sev anı kim ide vefâ her zamân

Cânı kıla tîr-i belâ ki nişân

(7) Cânla her kim ki sana ola yâr

Cânı anuñ yoluna eyle nişâr

(8) Câna ki de her içre bulunmaz behâ

Kâsid olur olsa eger bî-vefâ

(9) Gerçi cihân içre olur yār çok

Hak̄ bu ki bir yār-ı vefādār yok

(10) Kim ki saña sıd̄kla hem-dem ola

Dāmenin elden koma anuñ dila

(11) Kitāb-ı Terāviḥ-i Velāyet-i Ḥorasan'da mezkūrdur ki mülk-i Ya 'küb-ı Leys'e⁴¹⁰

(12) Nişābur şehrine gelüp ḥākimi olan Muḥammed Ṭāhire ḥusūmet (13) ve 'adāveti ṭahir olmağıla kuvvet-i ḳāhire ile şehrin muḥāşara (14) idicek, Muḥammed Ṭāhir'in nifaḳ-pişe ve fesād-endişe (15) olan a 'yān-ı devlet ve erkān-ı şalṭanātı ittifaḳ idüp nihānı (16) mektuplar ile Ya 'küb-ı Leys'e izḥār-ı 'ubūdiyyet ve ḥulūş ve 'arż-ı (17) inḳiyād-ı maḥşuş itdiklerinde İbrahim nām bir hacı var idi ki, kitābet

(110-a)

(1) ḥuşuşunda anlara müşāreket ve muvāfaḳat ve ṭarīḳ-i nifaḳ ve şikaḳda (2) mürāfaḳat itmemişdi. Müsā 'ade-i rüzgār ile Ya 'küb nāmdār (3) ḥişār-ı Nişābur'ı dāḥil ḳabza-i iḳtidār ve ,ve a 'yān-ı şehri (4) ḥāk-sār idicek, Ḥācib İbrahīm'i meclisine ihzār idüp: (5) "Erkān-ı şehir baña nihānı mektuplar gönderüp 'arż-ı inḳiyād ü itā 'at (6) itdüklerinde sen niçün anlara mutāba 'at itmedüñ?" didikde İbrahīm (7) aytdı: "Ey şāh-ı pür-kerem! Beynimizde sizüñle sābıka-i ma 'ārife (8) yoğidi ki, nāme-i 'ubudiyet irsāli ile tecdīd-i 'ahd idem. Ve velī (9) ni'metim olan Muḥammed Ṭāhir'den şikāyetim yok idi ki, ḳaşd-ı niğāyetle (10) ṭarīḳ-i muḥālefete gidem. Peymān-ı şiken olup ḥuḳūḳ-ı ni 'meti ferāmūşla (11) velī ni'metim dergāhından mübā 'ade itmekle nefsimde aşlā müsā 'ade (12) bulmadım."

⁴¹⁰ Buhāra Emīridir. Yākub bin Leys es-Saffār Tāhirîleri ortadan kaldırır ve kısa bir müddet kendisini Horasan hükümdarı ilân eder.

Beyt: من نه انمکه سراز خطو فابردارم

(13) ورچه ساز ندجد اچون قلمم بندز بند

Terceme: (14) Bāşımı haţţ-ı vefādan bir nefes kıaldırmazam

Hāne-āsā kesseler a‘şābı cānā bend bend

(15) Ya ‘ķūb imdi senüñ zātuñ müsteħaķ terbiye ve nihāl vücūduñ (16) nīsān-ı erez ve resān-ı ihşān ile lāyık-ı temniye imiş.

(17) **Mışra** ‘: افرین باد بر وفاداران

Terceme: Āferin olsun vefā erbābına

(110-b)

(1) deyu miyān-ı merdümānda nazār-ı ķabūl ü iķbāline taħşış ve menşūr ħuşūl-i āmali sūtūrunda (2) mezīd-i agrāz iclālile istiħķāķını tenşış idüp muħarrrik silsile-i şikāk ve veli (3) ni ‘meti tarafına nifāk üzre (4) ittifāk idenleri envā ‘-ı uķūbet ve eşnāf-ı siyāset ile mażhar-ı (5) nedāmet-i vāsıf ve ol nā-ħalefleri ‘arziye-i tīg-i telef itdiler.

(6) **ķıt** ‘a: کسی که حق نشنا سدا زو امید بیر

کسی که نیت و فایش بدومکن پیونت

(7) زحسن عهد بعالم اکر علم کردی

لوای رفعت تو بکندر ذر خرچ بلند

(8) **Terceme:** Hāķķ şinās olmasından itme ümīd

ķılma ķalbūñ vefāsıza peyvend

(9) Hūsni ‘ahd ile ol ‘ilm her dem

Tā ola rif‘atūñ livāsı bülend

(10) Yigirmi Beşinci Bâb Sıdk Beyânındadır

(11) Rast-güyî ve rast-kârı sebab-i eymeni ve rast-kârîdür.

(12) **Ḳıṭ ‘a:** راستان رسته اندر وز شمار

جهت کن تاتو زان شمار شوی

(13) اندرین رسته رستکاری کن

تادران رسته رستکاری شوی

(14) **Terceme:** Doğrılar kırtılır kıyâmetde

Sende sa ‘yeyle tâ ki kırtulasın

(15) Rastigâr ol bu dâr-ı dünyâda

Rûz-ı mahşerde tâ ḥalâş olasın

(16) Şâhsuvârân ‘arşa-i belâgat ve güy-ı ribâyân sâḥa-i nezâket ve leṭâfet (17) ve çevgân-ı zenân meydân-ı feşâḥât olan kibâr dimişlerdür ki: “ ‘Arşâ-i sülḥanda vüs ‘at

(111-a)

(1) ve sâḥa-i güftârda füşḥat ol dâ’ireden biründür ki pây-ı beyân seṅg-i (2) ḥilâfla şikeste ola. Ve gül-i ra ‘nâ-yı şıdk çemen-i saḥnda büy-ı zîbâ-yı (3) ber-hürdârı virirken münâsib degildür ki, nefs-i nâtıḳânuñ yanında deste (4) deste ḥâr-ı kızb ve dürüg-ı beste ola.”

Ḳıṭ ‘a: (5) زبان پاک راحیفت بسیار

که از لوٹ دروغ آلودسازی

(6) اکریابر نداری از سر صدق

سراز کردون کردان بر رازی

(7) **Terceme:** Revā mı dāimā levnī dūrūğın

Keder vire dehānuñda zabāna

(8) Ayak çekme reh-i_şıdķ u şāfādan

Bāşuñ irişşün evc-i āsumāna

(9) **Hikmet:** Kelām-ı hikmet şî ‘ārı maķbūl şafā rūkibār olan ‘ulemā-i aḥyārdan (10) ba ‘zılar dimişler ki, faraža saḥn-ı dūrūğ muķābelesinde (11) ḥavf-ı ‘itāb verāset-i kulak için ümmīd-i şevāb olmasa (12) daḥī ‘ākıl-ı dūrūğdan ihtirāz idüp cānib-i raste mā’il ve kelām-ı (13) bātıldan ma ‘rız olup şıdķ u ḥaķķa ķā’il olmak gerekdür zīrā (14) dūrūğ-ı bī-fürūğ-ı insānī zelīl ü ḥavār ve beyne’n-nās bī-vaķār ve bī-(15) i ‘tibār eyler.

Beyt: از کجی افتی بکم وکاستی

(16) از همه غمرستی اکر راستی

Terceme: Egri olur mażhar-ı zillet hemīn

(17) Rāset iseñ ğamdan olursın emīn

Hikāyet olunur ki,

(111-b)

(1) Müsterşid ḥalīfe püserine yazduğı vasiyet-nāmede dimiş ki: (2) “Ey püser şāḥib-i idrāk! Eđer ḥalk senden ḥavf-nāk ve nażar-ı mehābet (3) ve şehāmetiñden zehre-i tūrāk olsun dirseñ kizb ü dūrūğ söyleme ki, (4) merd-i dūrūğ-gū bī-mehābet olur. Eđerçi kendüni (5) şavn u muḥāfaẓa için etrāfında hezār şimşir-i cevşen güzār daḥī var ise (6) ya ‘ni kevkebe-i devlet ve debdebe-i ḥaşmet için kişinüñ yanında (7) hezār tīg bī-ğılāf daḥī olsa mādem ki, şimşir-i zebānı cevāhir-i zevāhir (8) şıdķla cevherdār olmaya rüy-ı merd-mende bī-şükūh ve bī-nażar-ı sığār u kibārda bī-şükūh ve bī-i ‘tibār olur.”

Meşnevî: (10) تودر کار خود ر هستی بر بکار

که ہم رسته کردی و ہر سنکار

(11) بودکر چه مردم بسی کج خرام

بآخر نتودر استانرا غلام

(12) اگر چذباشی کمان سخت کیر

بآخر تواضع کند پی تیر

(13) **Terceme:** Saña istiḳāmet olursa ūi ‘ār

Olursın cihānda hemān restgār

(14) Ne deñlü olursa kiūi ger hırām

Olur ‘āḳıbet-i rasitāne ḡulām

(15) ūehā her nice saht olursa kemān

Görüp tiri eyler tevāzu‘ hemān

(16) **Hikāyet** olunur ki, Ḥaccāc-ı Zālīm⁴¹¹ keūrū’l-mezālīm za ‘mınca lāzıme-i riyāset

bilüp (17) bir ṭāifeye siyāset iderken nevbet-i ḳatlı bir faḳire gelicek: “Ey Emīr-i dilīr!

(112-a)

(1) Beni ḳatlı itmege saña hıdmetim sebaḳ itmekle işbāt-ı ḥaḳḳ itmişümdür. Bir gün (2)

falan nām düşmenüñ müsāvī ve ḡıybet ve isnād-ı fuḫş ile seni ḳadḫ (3) ve mezzemet

iderken men‘ ve kelām-ı ḥām ile düşnām iderken def‘ itdüm.” didikde (4) Ḥaccāc: “Da

‘vāna ūāhidüñ var mıdır ki ihtidāc idesin?” deyücek: (5) Orada esīr-i felāket ve beste-i

⁴¹¹ Ebū Muhammed el-Haccāc b. Yūsuf b. el-Hakem es-Sekafī (ö. 95/714) Zalim lakabıyla meşhur. Emevī valisi.

melāmet olanlardan (6) bir fakir için, “Bunuñ daḥī ma ‘lūmdur.” deyü gösterüp işāret eyledi. (7) Ol daḥī belī rāset söyler: “Ol şahş seni ğıybet iderken (8) bu kişi ḳadḥ ü mezemmet den men‘ itdü.” diyücek Ḥaccāc: “Çünkü orada (9) ḥāzır ve men ‘ine ḳādir idüñ. Ya niçün sen daḥī aña men‘ bābında müşāreket (10) ve muvāfaḳat ve benüm ḥidmetimde mutābā ‘at itmedüñ?” didi ol faḳīr cevāb (11) virüp: “Sen benüm düşmanum idüñ senüñ ‘arastuñı (12) ḥimāyet ve ṭarafuñı ri ‘āyet-i zimmetime lāzım deĝil idi.” diyücek, Ḥaccāc zūlm-i i ‘tiyād ikisini (13) daḥī āzād itdi. Birini kendüsine işbat-ı ḥaḳḳ itdügi için birin (14) daḥī ṭarīḳ-ı şıdḳ u sevāba gitdügi için ve bu meşel-i zībā merd-mān-ı mānende (15) ol zaman paydā olmuşdur. “ان كان الكذب ينجي فالصدق نجي”⁴¹² (16) Ya ‘ni kiḳb ü dürüĝ sebeb-i ḥalāş u rehā ise şıdḳ-ı taḥliş de daḥī (17) aḳvīdür.

Meşnevī: راستی انجاکه علم بر زنر

(112-b)

(1) یاری حق دست بهم بر زنر

رہستی خویش نہان کسی نہ کرد

(2) برسخر راست زیان کی نہ کرو د

رہستی آور کہ شوی رستگار

(3) رہستی از تو ظفر از کرد کار

چن بسخر رہستی آری بجا

(4) نصر گفتار تو با تہ خدا

⁴¹² Yalan kurtarmaz, doğruluk kurtarır. Hz. Ali.

Terceme: İstikāmet alsa bir merd gezīn

(5) Yār-ı bārī olur anā qarın

Ṭoğrılık olmaz elbette nihān

(6) Rāst güler görmeye her kez zebān

Kutulursın ṭoğrı olursañ eğer

(7) Rāstlık senden o mevlādan zafer

Sen idersin rāst gülüñ dāimā

(8) Nāşır-ı küffāruñ olur ol Hüdā

Ve kizb ü dürüg merdümüñ rüyını (9) dökdüğü gibi levh ü mülā ‘abe ve hezl ü muṭayebede ifrāt u fevka’l-ḥadd inşıraḥ (10) ve inbisāt ‘izz u nāmūsını iskāṭ ider. Huşūşan erbab-ı ihtiyār (11) ve aşḥāb-ı iktidārdan hezl ü müzāḥ sudūr itdikçe mülāzım-ı bāb (12) mecd-i intisāb olan ḥidmetkārlar bile küstah ve bī-ār olmağıla ḳalblerinde (13) efendilerünüñ vaḳ‘ u hürmeti kalmaz. Ve hezle i ‘tiyādla giderek seyyidlerini (14) cidd itse dahī birisi ‘aynına almaz ve ihtimaldir ki hezl ü müzāḥ itdükleri kimsenüñ (15) ḥazīne-i sīnesinde künye-i dirīne maḥrun u miżmer olup mürūr-ı eyyāmla saded-i (16) intikāmda ola. (17) Bu mazmūn-ı ḥikmet ihtivā ki gül-i çeşm-i basīret her dānā sürme-i dide-i bīnā-yı

(113-a)

(1) ehl-i ma‘nādur. Rūşenāyī-i nāmede ta ‘bīr-i dil-pezīr ile aḥsen-i vech üzre (2) taşvīr olunup taḥrīr olunmuşdur ki:

Şi ‘r: کمن فحش و دروغ و بزل پیٹھ

(3) مزن پای خود ز نہار تیٹھ

کمر ٹاہی یرد بزل آبرویت

(4) وکر ماہی کند چون خاک کویت

Terceme: Şağın itme durūğ u hezli pīşe

(5) Ayağına elüñle urma tīşe

Döker āb-ı revîñ şahsıñda

(6) İder hāke berāber mahsıñda

Huşūşan kibāri zevi’l-iktidār (7) ve bezirgan rif ‘at-medār şānına ğıybet ü mezemet bir vechile sezāvār (8) degildir. Zīrā erbāb-ı kuvvet ve aşhāb-ı miknetüñ herkesin muvācehesinde (9) murād itdüklerin söylemege kudretleri zāhir ve nümāyān vezīr-i destān (10) muqābele ve mücādelelerinden hirāsandır. Pes kendilerini ehl-i ğıybet (11) ‘adedinde qomayup hıdmetinde olaları bile müsāvī ve ğıybetden (12) men‘ ve zecr ve qadh u mezemet ile a ‘rāz-ı nāsa ta ‘arruzdan def ‘ u (13) hacr lāzımdır. Zīrā şe’āmet-i ğıybet ve müsāvī bisyār ve dünyā (14) ve āhıretde mazarratı bī-şümārdur.

Meşnevī: غیبت کی تاتبوا فی کموی

(15) زانکز غیبت بروداب روی

کوش فنه بر لب غیبت کران

(16) تاتو ہم انباز نیاشی در آن

Terceme: Kimsenüñ ğıybetin itme zinhār

(17) Ki gider ile ‘ırz u vaqār

Kim ki ğıybet ideni gūş eyler

(113-b)

(1) Nola dirlerse aña ğıybet ger

(2) Yigirmi Altıncı Bāb İncāh-ı Hācāt Beyānındadır

(3) Semī ‘ūd-da‘vāt ve refi ‘ü’-d-derecāt dergāhında hācātı maḳbūle ve emānı (4) ve murādātı mertebe-i huşūle mevşūle olmaḳ ricā idenlere lāzımdur ki, ḥasbe’l-ḳudret (5) arz u resān ve kār-sāz u ğarib-nevāz ve hācāt-ı perdāz (6) olalar.

“⁴¹³ من كان في عوان اخيه المسلم كانا الله في عونہ ” (7) ḥadiş-i şerīf şaḥīḥ olup bu ma ‘nayı temām taşrīḥ ider. Ya ‘ni bir kimse ki, (8) bir mü’mine mühiminde mu ‘āvenet ide. Ḥazreti bārī daḥī aña i ‘ānet ider.

Beyt: (10) اکرتوقع خبتايش خداداري

زروي لطف وكرم بمرتكستان نحشاى

(11) **Terceme:** Ḥazret-i Ḥaḳḳ’dan eger eltāf-ı bī-pāyān

Şikeste dillere eyle demādem sen daḥī ihsān

(12) **Ḥikāyet:** Āsār u aḥbārda iştihār bulmuşdur ki, maḫzar-ı en ‘ām-ı ‘ām-ı (13) Rabbānī ve mahall-i kemāl efdāl-i sübhānī olan kibār zımmetine āşinā (14) ve aḥbābuñ bār-ı mü’nātını her bār taḥammül ve edāyı ḥuḳūḳ-ı ni ‘met-i Ḥūdā için fer ü māned-ğānuñ (15) levāzım zarūriyyātını ta ‘ahhüd ve tekeffül lāzımdur. Zīrā ehl-i iḫtiyācuñ (16) faḳr u fāḳaları bābınuñ seddi ḳadar ni ‘mete göre vācib olur. (17) Her çend ki ni ‘met-i iḫtiyār ve iḳtidār-ı bī-şüter ola. İncāh-ı murādāt-ı fuḳarā

⁴¹³ “Bir kul din kardeşine yardım ettikçe Allah da ona yardım eder.” Riyazü’s-Salihin, 243.

(114-a)

(1) ve is ‘āf-ı havāyic-i du ‘afā-i bī-şüter olmak gerekdir. Pes bir şāhib-i şa ‘ādet (2) ve sāhib-i ezyāl-i ‘izzet ki, ihsān-ı sübhānī ile aña devlet-i (3) salṭanat-ı erzānī olup kāşāne-i şāhāne-i kāmranide (4) bisāt-ı ‘izzet-i menāṭa cihān-bānisi perdahte ve livā-yı kudret ü ‘azāmeti ve rāyāt (5) nuşret-i āyāt-ı haşmet ü şevketi ‘arşa-i cihāndārı ve sāha-i (6) kām-kārīde efrāhta ola. Mü’nete halkı taḥammül ve zārüretlerini tekeffül ile (7) rüyı ehl-i ‘āleme dervāze-i faqr u felāketi sedd ve kuvvet ü kudret (8) ḥasbınca każā-i hācāt-ı muhtācını ni ‘met ü gānīmet ‘add itmek gerekdir. (9) Ve erbāb-ı istiḥkākdan bir ahdüñ süret-i maṭlūb ve çehre-i maḳşūdını (10) niḳāb-ı ta ‘viḳ ve tevekkūf u hicāb-ı te’ḥīr ve tesvīf ile mestūr ve meşāṭa-i (11) dest-i kerem-i peyvest ile bīçārelerüñ ruḥsāre-i āmallerinden (12) zīb ü zīver lūṭf u ilṭifātı dūr itmeye. Tā ki, gül iḳbālını bāğ-ı devlet (13) ve iclālde şüküfte ve ḥandān ve şukūfe-i murādātını şāhsār (14) übhet ü şevket üzre rüyān göre dermend-gān-ı āvāre-gāne (15) bir evrende-i murādāt olmağı gānīmet-i ‘azīme ve mihr ü mān ve bīçār-gānuñ (16) incāḥ-ı mūrādāt ve każā-i ḥācātını dest-i āvīz-i ‘azīz ve hediyye-i cesīme (17) bilmek gerekdir.

Ḳıṭ ‘a: امیدخلقرواکن بمکرمتمکتونیز

(114-b)

(1) مقرر آست که باجود احمدماداری

بدمر ادفقیران بلطف نابدهد

(2) مردم ما که تو از حضرت خداداداری

Terceme: Revā ḳıl bu ḥalkuñ ümīd ü recāsın

(3) Ki vardur seninde ümidüñ mukarrer

Murād-ı faḳīri ol eylese tā kim

(4) İde ḥazreti Ḥaḳḳ murāduñ müyesser

Ve server-i ‘ālemiyān ve mefhar-ı cihāndan (5) ‘aliyye’s-salavāt miner-rahmān rivāyet olunur ki, bir mü’mini ḥandān-ı şādān (6) itmek berāber ‘amel-i ādemiyān ve püryāndur. (7) Pes şart-ı salṭanat ve resm-i devlet budur ki peyveste kazā-i ḥācet (8) muhtācān ve itmām-ı meşālih-i müstemendān ve taṭyib-i kulüb bīçāregān (9) için serīr-i salṭanatda nişeste ve kerem-i luṭf u iḥsān miyān-ı himmetine (10) beste ola.

Hikāyet olunur ki, İskender-i Zülkarneyn⁴¹⁴ bir gün (11) temām aḥşama dek itmām-ı meşālih-i enām için meclis-i ḥükümetde bir karar ve mürāca ‘at-ı (12) ehli intizār üzre oldu. Hiçbir kes ref ‘-i ref ‘a-i zīrā ‘at (13) ve ‘arz-ı hācāt itmedi. Meclis-i ḥükümetden kıyām hengāmında nüdemāsına (14) ḥitāb idüp: “Bu gün geçen günümü eyyām-ı ‘ömürden ‘add ü hesāb itmeme.” (15) diyücek nüdemānuñ biri : “Ey şāh-ı bihrüz! Ve ey āfitāb-ı ‘ālem-efrüz! (16) Bir rüz-i firüz ki sıhḥat ü selāmetle geçüp devlet ü sa ‘adet ile (17) mürür ide. Ve umūr-ı cumḥūr merām üzre zuhūr-ı mühimmāt

(115-a)

(1) murādāt kām-ı ḥukkām üzre şudūr bula. Ve sāye-i devletünde esbāb-ı (2) ḥātır ve şafā-i bāṭın u zāhir mütevāfir ve mütekāşir ola. Ve ḥazānın ma ‘mūra (3) ve cünūd-ı maşūra mevfüre ve esbāb-ı devlet-i mükemmel ve merāsım-i (4) salṭanat ve ‘izzetüñ dilḥāḥ üzre muhaşşal ve sırr-ı ibtihācuñ cihanğirlik tācı ile (5) mükemmel ola. Böyle yevm-i sa ‘id-i mergüb eyyām-ı ömürden ma ‘dūd ve maḥşüb (6) olmayıcağ yāne güne gün mu ‘teber ve maṭlūb olur.” didikde, İskender (7) dil-i āgāḥ ve ḥikmet-i penāḥ buyurdu: “Bir gün ki, anda pādişāhlaruñ (8) merāhim-i merāḥim ve iḥsanlarından bir mazlūmuñ cerāhati rāhat ve (9) şifā bulmaya ve bir rüz ki, anda selātinüñ dergāh-ı cūd-ı ‘ināyetlerinden (10) bir maḥşūmuñ ḥāceti revā olmaya erbāb-ı fazl ve temyīz katında ol

⁴¹⁴ Kur'an-ı Kerim'de Zülkarneyn adı ile bildirilen mübarek zattır. Yafes soyundan olup Hızır aleyhisselamın teyzesinin oğludur. Diğer iki İskender'den önce yaşamıştır. Yecüc ve Mecüc denilen kavmi, iki dağ arasına hapsetti. Yüz metre yükseklikte taş ve demirden bir setle dağı kuşattı.

‘ömr-i ‘azîzden (11) maḥsûb ve ma ‘dûd olmak lâıyık mı? Ve bu maḥûle bi fâ’ide ve bî ‘â’ide (12) yevm-i murûrî ile izhâr server-i şân-ı şâhân ‘âlişâna muvâfık (13) ve hikmete muḥâbık mıdır?”

Ḳıṭ ‘a: ز عمر آنقدر پیش نایدبکار

(14) کدر نفع خلق خدا بکنرود

وز آن زندگانی چه حاصل بود

(15) کمور کار نفسی هو ابکنود

Terceme: Ömrüñ ol deñlûdür ki fâidesi

(16) Nef ‘i ḥalk Ḥüda’da ide gezer

Dimez ehl-i ḥırad hayât aña kim

(17) Ḥaṭṭ-ı nefis ü hevâda ide gezer

Hikâyet olunur ki, bir gün

(115-b)

(1) pâdişâh-ı Çîn faşş-ı nigîn-i ḥâtem devlet ü temkîn ve mâlik-i kişver ‘ilm ü yakîn olan

(2) İskender sūḥan-ı âferinüñ hırmen ‘ilm ü ḥikmetinden ḥoşe-çîn olmaḥ (3) irâdesiyle

su’âl idüp: “Lezzet-i salṭanatı ve çâşnî-i devleti (4) nede bulduñ?” didikde: “Üç emir ile

buldum. **Evvelki:** Düşmanları zebûn (5) ve maḡlûb ve i ‘lâm-ı nikbet i ‘lâmların ser-

nigûn ve menkub itmekdür. **İkinci:** Hevâdâr olan devletler mi ser-efrâz ve beyne’n-nâs

ḡarîn-i (7) a ‘râz ve rehîn-i imtiyâz itmekdür. **Üçüncü:** Muḥtac olan ehl-i niyâza (8)

çâresâz ve kâr-ı perdâz olmaḥdır. Bunlardan ḡayrı lezzet (9) ber-ḡarâr ve manzûr-ı

naḡar i ‘itibâr üli’l-ebşâr degildir.” dedi.

Meşnevî:

- (10) ہمین بی ز ثاہی و فرمان دہی
کہ از دشمنان ملک ساز دتھی
- (11) دم دوستانر ابو ددنواز
ر عیای خودر شو دکار ساز
- (12) سیو محجات مرد امیدوار
بر آرنکر داندش شرمار
- (13) بسیاد ثامان کردون فراز
کذتتدازین کار کامجاز
- (14) از اشیان کسی کوی دولت بود
کدر بند اسایش خلق بود

(15) **Terceme:** Budur pādişāhı ve fermān u her

İde küşverin düşmanāndan tehī

(16) İkinci budur kim olup dilnevāz

Re ‘āyāya dā ‘im ola kār-sāz

(17) Üçüncü bu gelse ümmid vār

Virüp ḥahiş itmeye sırr-ı müşār

(116-a)

(1) Niçe pādişāh senüñdür vaqār

Bu dehr-i denīden idüptür güzār

(2) Üşedür bulan devlet-i bī-fütür

Re‘āyā ide ‘adli ile huzūr

(3) Yigirmi Yedinci Bāb Te’ennī ve Te’emmül Beyānındadır

(4) «التأن من الرحمن ولعجلة من الشيطان»⁴¹⁵ kelām-ı hikmet ‘ünvānı (5) iktizāsı üzre umūra şürü‘-ı zamanda te’emmül ve te’ennī-i raḥmānī ve ‘acele (6) ve şitāb kār-sitānīdür. Te’emmül ve te’ennī her kāre (7) zīnet virir. Ve ta ‘cil ü şitāb ekşer mühimmāta bā’iş-i fevāt olup (8) şāhibine sebab-i nedāmet ve ḥacālet olur. Ve her mühim ki aña te’emmül (9) ve te’ennī ile şürü‘ olına. Gālip budur ki, dilḥāḥ üzre serencām bulur. (10) Ve her kār ki, keremi ve sebüksārī ile şutula. Ekseriyā murād ḥāşıl olmayup (11) nākıs ve nā-tamām qalır. Belki ihtimaldür ki sebab-i vebāl-i ‘uqbā ve bā ‘iş-i ḥacālet-i (12) dünyā ola.

Meşnevī: باہتکی کار علم پر آر

کدر کار می نیاید بکار

(13) چراغ از بکر می نیفرختی

نہ خود را نہ پر و نہ را سوختی

(14) شکیب آورد نبد ممار اکید

شکیندہر کی شمان ندید

⁴¹⁵ Yavaşlık, sakinlik rahmani; acele ise şeytanidir.

(15) **Terceme:** Umürũnda te'ennĩ ile her bār

Bir işde itme isti'cāl zinhār

(16) Eger olmasa keremiyetle sũzān

Ne pervāne yana ne sem'-i raḥṣān

(17) Tahammũldür bāb-ı muḡlaḡ

Şekĩbinde pişmān olmaz el-ḡaḡ

(116-b)

(1) **Hikāyet** olunur ki, Hüsrev-i Pervīz pür-şāhib temyiz ne neşḡ-i ḡikmet-āmīz (2) idüp: “Sen ra ‘iyyete saltānat itdigin gibi sulṡan-ı ‘aḡl daḡi (3) senũñ şeh-r-i vücũdunda ḡükũmet ider. Sen re ‘āyāya emriñe imtisāl (4) ve inḡıyādĩ ilzām itdigin gibi ‘aḡl daḡi fermānına seni rām itmege ibrām ider. (5) Sen daḡi reh-nũmũnĩ ‘aḡıldan perde birũnluḡ iḡtiyār ve her kārda (6) te'emmũl ve tedebbũr idüp istişāre-i ‘aḡıldan te ‘azzũm ki, andan nefis ü māl cumhũra zarar u ziyān (8) ve gezend ü ḡũsrān terettũb ide.

Şi 'r:

(9) بی تأمل مابثی در ہم حال

بگذر از طریق استعجال

(10) هر کدار دتانی اندر کار

بمرادات دل رسیدناچار

(11) **Terceme:** İtme endîşesiz saqın a ‘māl

Eyle terk-i ʔarīq-i isti ‘cāl

(12) Qıl te’ennī itsekde sen bir bār

Hāşıl olur muraduñ āhir-gār

(13) **Vaşiyyet:** Veşāyā-yı Hūşengde meşūrdur ki, iqtizā-yı (14) hükümet ve riyāset ile umūr-ı siyāsetde bir muqtezāyı “ ليس من العدل سرعة ”⁴¹⁶ ‘acele ve şitābdan ihtirāz u ictināb (16) itmek gerekdür. Ve hışm u gāzab şiddetinde ve hiddet qahr (17) suretinde zimām-ı ihtiyārı dest-i nefis-i emmāreye virmekden hirāsān

(117-a)

(1) ve ser-i fikr ü te’emmülde pāyān-ı käre nekrān olmaq gerekdür ki, mübādā bir emr-i hatruñ vuqū ‘undan soñra şüret-i peşimānī nümāyān ola. Ba ‘dehu sür ‘at-i temennī-i te’ennī müfid olmayup bā ‘iş-i nedāmet (2) mücib-i melāmet olur.

Şi ‘r:

(3) کمن در اموار سياست تتاب
زره تانی عنان بر متاب

(4) که صدخون بیکدم توان ریختن
ولی کشته نتوان برانکیختن

(5) **Terceme:** Umūr-ı siyāsetde qılma şitāb

Te’ennīden itme şaqın ictināb

⁴¹⁶ Adaletten daha süratli bir şey olmadı.

(6) Ki bir demde dökmek olur niçe k̄ān

Velī gūšte mümkün degil bula cān

(7) ve ‘acele ve sebük-sārı tır-i perrān gibidir ki, kabza-i kemāndan hālaş bulıcağ bir daḥī (8) gerüsüne döndürmek ve nişāne ve menzil-gāhına vāşıl olmayınca (9) redd ü men‘ine kādır ‘aḳābince bir dāfi‘ ü kāsir göndermek olmaz. Ammā āhestenī (10) ve te’ennī şemşir-i ḳavī te’şir gibi derdest ve dāḥil kabza-i iḳtidārdur. (11) İstesek murād üzre kār istemesek niyām u ğılafında ḳarār ider. (12) Pes ehl-i ḥükūmete dem-i tehevür ü ğazabda ğalebe ve istilā iden ḥıffet-i mizāc (13) hiçbir vaḳitde daḥī ‘arüz itmeyecegi cāy-ı ‘inād ü lecāc degildir. Pes ol zamanda (14) lāzım olan budur ki tevsen-i nefsi emmāreye meydan virmeyüp (15) ‘inān hükmi keşide ve ḳaşd itdügi mühimmūñ şüreti ‘āḳıbetini ‘āyine-i (16) ‘ālemnümāyı fikr ü endişede dide-i başıret ile dide ola.

(17) **Hikāyet:** Erdeşir Bābek ki, selāṭin-i rüzgār ve pādişāhān-ı ğām-kārdan

(117-b)

(1) bir şāh-ı şāḥib-i vaḳār idi. Üç dāne kāğıd paraya māye-i ḥazḗ u emānı (2) olan ḥazḗ-ı nūrānī ile kelām-ı süver-mend yazdırup ḥüddām ḥaşşa-i (3) ‘ālīmaḳāmından birine teslim idüp tenbīh-i ‘azīm itmişdi ki: “Meclis-i (4) ḥükümetde olduğum zaman nişāne-i teġayyür mizāc ve tekeddür-i ṭāb ‘-ı nāşiyemde (5) nümāyān ve eşer-i ḥışm u ğazab çeşm-i rüyumdan zāḥir ve ‘ayān olursa (6) ḳable’l ḥüküm riḳ ‘anuñ birini bāña ‘arz it ve eger āteş-i ḥışm-ı nişeste olmayup (7) kemā-kān-ı müştağıl ve firüzān ol ān riḳ ‘a-i şāniye ile meded-resān (8) ol eger müfid olmayup ihtiyāç olursa üçüncü riḳ ‘ayı nazargāhıma (9) irād idüp ‘arz iden marāz-ı tehevür ü ḥiddete ‘ilāc ile.” didi. Mazmūm (10) rik ‘a-i evveli bu ki bī-te’emmül ve tefekkür ḥazḗ-ı nefisle ḥükümet idüp ğünāha girme.(11) Ve ‘inān-ı irādeti kabza-i taşarruf nefsi emmāreye virme ki, sen bir āciz (12)

maḥlūḡ-ı bī-vücūdsun. Seni ketm-i ‘ademden ḥalḡ iden Mevlā-yı mevcūd olup (13) aḥvāline vāḡıf ve dānā ve ef ‘āline nāzır ve bīnādur. Maẓmūn-ı rik ‘a-i şāniye (14) buña te’emmūl ü te’ennīyi ‘ādet ve tefekkūr ve teḥarrīyi ḥaṣlet idüp (15) zir-i destān ki, vedāyi ‘-i perverd-gārdırlar. Anlara musāra ‘at ve şitāb-kārı ile (16) mu ‘āmele etme. Maḡlūbuñ olanlara merḥamet ve şefḡatle mücāleme idüp (17) ṡarīḡ-i tehevvr ü ḡazaba ḡitme. Tā ki, sana ḡālib olan cenāb-ı kaḡıyü’l-hācāt daḡı

(118-a)

(1) raḡmet ve maḡfıret ile mükāfāt ide. Maẓmūn rik ‘a-i sālīḡe buna ḡükm-i fermān (2) idecek zamanda şer ‘-i şerīfden tecāvüz ve ‘udül ve lāzıme-i (3) inşāfdan ḡaflet ü zuhül itme.

Şi ‘r: توسن خوندمساز آنچان

(4) کس نتوان باز کشیدن عنان

حکم چنان کن که ز روی نسق

(5) راست بود حکم تو حکم حق

Terceme: Tünd-ḡü ve serkeş etme tevsenin

(6) Żabṡı tā kim ola destüñ de senüñ

Eyle bir vecih üzre fermanun revān

(7) Kim o ya ḡükm-i Ḥüdā’ya bīkemān

Ḥikāyet: Kütüb-i Terāvih de (8) mestūr ve Elsine-i Nākilīn’de mezkūrdur ki, Naşr bin

Ahmed Sāmānī'nün⁴¹⁷ (9) pederi terk-i cihān-ı fānī itdükde ancak heşt sāle (10) olup erkān-ı devlet ve a 'yān-ı salṭanat pederi (11) müsnedine iclās idüp likin serhadd-i rüşd ü kemāle bālīg ü vāşıl olmayup bī-sırr u sāmān olmağıla (12) tamām mertebe-i 'ākıl u kāmīl olunca hüsn-i ittifāk ve ihtimāmla muşālīḥ (13) devleti itmām ve makām-ı 'ubudiyet ve ḥayır-ḥāḥı da kıyām itdiler. Giderek (14) ol şāh-bāz bülend-i-pervāz evc-i i'zāz ve ḥükümet ü fermān-ı fermālīga 'urüc itmeğe (15) ağāz ve pederinden intikāl iden memālik zabtına dest-i kuvvet ü (16) kudreti dırāz idüp envā-ı fezāil ve mefāḥir ile araste (17) ve eşnāf-ı menākıb ve mü'esser ile pīraste olmuş idi. Amma 'unfuvān-ı civānı

(118-b)

(1) ve iktizā-yı şebāb ve kāmṛānı ile ve 'adem-i taḥarriye ve gürür-ı salṭanat ile (2) hemān çeşm-i vaḥdet ve bī-te'emmmül ve tefekkür-i ḥükümet ve günāh-ı yesīr ile mu'āḥaze-i (3) 'ukūbet ider idi. Bir gün vezirine: "Eger benim evzā'u (4) eṭvārimda bir 'ayb müşāhede idersen ifāde eyle ki, bir daḥī irtikāb (5) etmeyüp andan mübā 'ade ideyim." didikde vezir-i dānā aytdı ki: "Bihamdihi te 'ālā, (6) bostān-ı salnat u ibbāl ve gülistān-ı şevket ü iclālde (7) nihāl-i vücūd-ı bī-mişālin kemāl-i leṭāfet ile bir ḥasta ve zāt-ı 'āliyeñiz (8) envā'-ı me 'ālī ārastedür. Ey şehzāde-i āzāde mā 'ide-i pür-fā 'ide (9) iḥsān u in 'āmuñ ḥāş u 'āmm için nihāda ve simāt-ı sa 'ādet (10) menāṭuñda envā-ı ni 'am-ı latife ve eşribe-i nefise müheyyā ve amāde (11) ammā bu ḥānuñ (12) nemeki kemter ve ta 'ām-ı gayrı bī-nemek." didikde Nasr: "Yā bu ḥānuñ (13) nemeki ne olsa gerekdür ve ne ile ḥalāvet ü lezzet bulsa gerekdür." (14) didi. Vezir: "Bu civānuñ nemeki ḥükümet bā-te'ennī ve berd-bārī ve bu ni 'māyı ni 'māya gāret (15) nī 'mete

⁴¹⁷ Nasr bin Ahmed 864-892 yılları arasında hüküm sürmüş Samanî emirlerindedir.

sebeup pādişāh tarafından hışm u sebük-sāridur.” diyücek (16) şāh bā-inşāf : “ Benüm dahī bu ‘ayb ile ittisāfım ma ‘lüm idi.” deyü (17) nefsü’l-emre i ‘tirāf idüp ammā ‘ādet itmekle tabi ‘at bu semte

(119-a)

(1) bu mā ‘ildür. Ve def ‘ ve izālesinde ne güne tehbür-i kâbildür.” didikde (2) vezir-i rüşen-zamir: “Ey şāh-ı ‘ālicenāb! Saña lāzım olan budur ki, (3) hengām-ı hükmdede te’emmül ve tefekkür idüp ‘acele ve şitābdan ihtirāz (4) ve ictināb idesin. Ve bāb-ı ‘izzet me’ābında olan bezirgān-ı (5) pākize ahlāk ve mekārim-i intisāb istilā-yı gāzāb vaqtinde şefā ‘ate (6) kudret bulunsunlar ki, bu maşlahat hāşıl ve ‘aybuñ zā’il ola.” (7) Pādişāh-ı ‘ālimikdār dahī isti ‘dād-ı (8) muşahābet ve ehemmiyet-i münādemeti olan kibārī-yi muhlis-i şeref-i şī ‘ārına (9) ihzār ve şeref-i tekkarrubī ile her birini ‘izzet-medār idüp: “Her kimseye ki, (10) iktizā-yı riyāset ile siyāset fermān idüm. Ol huşuşda (11) imtişāl-i emre mübāderet ve müsāra ‘at olunmayup üç güne dek (12) tevakkuḫ u ārām ve her gün ānuñ huşuşı baña ‘arz u i ‘lām olınsun. (13) Bu mertebeden soñra uqūbet ü ta ‘zībine hüküm ittigüm kimselere şad-çübdan (14) kemter ile çarb u te’dīb olınmasun.” deyü buyurdu ve nüdemāsına dahī: “Müsteḫāk (15) ‘afv olan ehl-i şenā ‘ati aḫsen-i veche üzre şefā ‘at idüñ.” (16) deyü ruḫşat virüp bu vaz ‘-ı sedid ve bu tarḫ-ı cedid ile (17) umūr-ı mülk ve millet-i munṭazam esbāb-ı perişānı mün ‘adim olup

(119-b)

(1) zamān-ı yesirde debdebe-i salṭanatı ve tañtana-i şevket ü hükümeti ‘ālem-gir (2) ve sağır ü kebır miyānında ḫüsn-i sülükla şehir oldu.

Meşnevi:

(3) تو شاهي چوشاهين مشوتيز پر
بآهستكي كوشي چون شير نر

(4) عنان گش دوان اسب انديش را
که درر هخطر هماست اين پش را

(5) بکاري که عمر ادبي بستكي
شتابنده کي کن نه اہستكي

(6) **Terceme:** Şāhsın şāheyn gibi olma sakın sen tîz per
Kāruñı āhestelikle kıl mişāl şîr-yer

(7) Eseb fikr tîz-i refîârũñ ‘inānuñ çek şehā
Kim bu rāh-ı pür-ḥaṭarda var niçe dürlü ḥaṭā

(8) Eyleye bir kār kim redd-i belā ve def‘-i ğām
İt şitābı yoḥsa ihmālũñ virir sana elem

(9) Yigirmi Sekizinci Bāb Meşveret ve Tedbîr Beyânındadır

(10) Ḥazret-i mülk-i Qadîr el-münezzeh ‘ani’ş-şerîk ve’n-nazzîrũ’l-muḳaddes
‘ān müşāveretũ’(11) l-vezîr ve’l-müşîr Ḥabîb-i Ḥüdā ve seyyidũ’l-beşer eş-şefî ‘ül-
müştefa ‘ fî’ (12) l-maḥşer Rasûl-i mu ‘azzam ve mükerrimüz peygamber ‘aleyhi ve
‘alā ālihi ve aşḫābihi es-şalavāt (13) mine’l-melekũ’l-ekber cenābına “وشاورهم في الامر”⁴¹⁸

⁴¹⁸ “... ve işleri onlarla müşavere et!...” , Kur’ân, Al-i İmran, 3/159.

ile emir buyurmuşdur. (14) Ya ‘ni zühür idecek umürda aşhābuñ ile müşāvere ve anlar ile (15) her vāқи‘ olacaq aḥvalde müzākere ile dimekdür. Müfessirin bu āyet-i kerīmenüñ (16) ma‘nā-yı şerīfını taḥkīk ve tebyīnde dimişler ki: “ Ḥāzret-i seyyidü’l-mürselīn (17) ve ḥātemi’n-nebiyyīn cami’i ulūmü’l-evvelīn ve’l-āḥirīn Rasūl-i güzīn hazretleri

(120-a)

(1) Mekteb-i ḥāne-i İlähī’de “ اقرأ باسم ربك ”⁴¹⁹ ta‘līmī ile mu‘allim ve cemi ‘ mahlūkātından (2) efdal ü a‘lem ‘ilm-i Rabbānī ve fazl-ı sübhānī ile beyne’l-enbiyā-i ‘ilm ve vaḥy-i ilāhī (3) ve fazl-ı feyz-i nā-mütenāhī ile müstezhir ve mükerrrem ve mertebe-i ‘ilm ü dānişde (4) ins ü melekden muḳaddem iken müşāvere ile me’mūriyete ḥikmet-i (5) işā ‘a ‘ādevet-i meşveret ve sünnet-i seniyye-i nebeviye ile ta‘lim ve irşād-ı (6) ümmetdür. Zīrā müşāvere ve müzākerede münafī ‘-i ‘azīme ve fevāyid-i cesīme (7) vardır. Cümleden biri budur ki, cemi ‘-i umūr-ı meşveret ile sedāda (8) nezdiñ ve fesāddan dūr olur. Biri daḥī budur ki, bilā meşveret (9) bir emre şuru ‘ iden kimse işābet etmese ḥalk (10) ḥāzır ve āmāde ve zebān-ı ta‘n u lev m anuñ üstüne güşāde olur. (11) Ammā ba ‘de’l-müşāvere zühür iden emr-i bī-fā ‘ide daḥī olsa ma ‘zūr olup (12) aña ḥalkdan teşni ‘ ve tevniḥ şudūr etmez. Biri daḥī (13) budur ki, şahş-ı vāḥidüñ zihni eṭrāf u eknāf-ı mehāma kema yenbaḡī işrāf (14) itmeyüp cevānib-i mühimmāt iḥāṭāsına kādīr başarı başiretle (15) merāyā-yı mezāyā-yı umūra nāzır olamaz. Ammā cem ‘-i bisyār ki, icāle-i ezḥān (16) ve a‘māl-i efkār idicek her birinüñ ḥatırına gün-a-gün ma ‘nālar ḥutūr (17) ve niçe mestūr olan umūr-ı zühür itmekle aḥsen-i ḥatır cümle fitende āşikār u zāhir olur.

⁴¹⁹ “Yaratan Rabbinin adıyla oku.” , *Kur’ân*, Alak, 96/1.

(120-b)

(1) Pes ehl-i ihtiyār ve iktidāra lāzımdur ki, “⁴²⁰ لاصواب معترك المشورة” (2) iktizāsı üzre her mühim ve her kārā bī-meşveret-i aqla şürū-ı ihtiyār etmeyeler. (3) Ve hall-i müşkilāt-ı enāmda meşvereti hākim-i ‘ādil ve mümeyyiz-i muhiqq-i fāşıl bilirlir. Zīrā (4) ‘ukūl-ı mehūl ile olan tedbir-i dil-pezirin fevāidi ekşer (5) ve istiḥāre ve istişāresiz vücūda gelen a ‘mālūñ (6) ekşeri ebterdür.

Қıт ‘a: در مشورت راجر البسته

(7) مکر مذهب عقل راجادی

نه ارباب حکمت چینن گفته اند

(8) کمر آیان خیر من الواحد

Terceme: Şağın meşveret terkibini urma bir dem

(9) Geçersen eger sen hıred-mend ü dānā

Demiş cümle hikmet-i şināsān-ı ‘ālem

(10) İki rāi birden olur ḥayr u evveli

Pes ḥudūş-ı vāqı ‘āt (11) ve vuḳū ‘-ı hādişātda müşāvere ehemmi vācibāt olıcāk (12) lāzım olan budur ki, erbāb-ı hikmet ve eşḥāb-ı tecrübe ve ehl-i ḥayret (13) ile meşveret olunup merd-mān-ı devr-endiş ve pīrān-ı āqıbet-bīn (14) ve hüşyārān-ı ḥaḳīḳat-keşiñ kemer-bend-i sevd-mendini miyān-ı (15) ḳabūlüne bend ü kemend tedbīr-i dil-pesendini gerden rızā ve telsīme peyvend (16) etmek gerekdür. Zīrā anlaruñ ra’yi dil-pezirleri şā ‘ib ve tedbīr-i teb ‘-i şā ‘ib (17) ü tedārik-i münāsib lāzım ü lāzib ve emr-i vācibdür.

⁴²⁰ “İstişareyi terk eden doğru yolu bulamaz.” Hz. Ali.

(121-a)

(1) **Naşihat:** Behrām-ı Gür⁴²¹ püserine vaşiyet ve her bār naşihat iderdi ki: (2) “Umūr-ı memleketi ehl-i dāniş ü aşhāb hıred ü bīş ile meşverete maşşūr it (3) ki, tedbir-i dil-pezīr nehcīr gibi yalnız bir kimsenüñ zencīr-i dām-ı teşhīrine girmez. Ve şahş-ı (4) vāhidüñ dest-i hevesi anüñ pāyına irmez. Ammā bir cema ‘at-i ittifāk (5) u şayd ne teşmīr-i sāk itmeler.

Mışra ‘: ارى باتفاق جهان ميتوان گرفت

(6) mażmūnı üzre her ne deñlü āhū-yı cihān ve muhayyil-i cihān olsa yine ellerinden (7) kurtulmaz. Ve bir vechile cāy-ı hālāş u menāş bulmaz. Ve her kār-ı düşvār ki, (8) zāhir ve eşkār olur. Mādem ki hūsn-i tedbir ile ‘ilāç-pezīr ola. Bir emr-i āhire (9) dañı şuru‘ ve şey’-i yesīr ile tedbiri kābil iken umūr-ı ‘asīreye (10) rücū‘ olunmaz. Zīrā tedbir ile müyesser olan şemşir kavī te’sīr ile (11) mutaşavver degildir.

Beyt: کار همار است کند عاقل کامل سخن

(12) که بصدلش کر جزار میسر نشور

Terceme: ‘Ākilüñ bir söz ile işledügi iş Haqq’a

(13) Nice bin leşker-i cerrār ile olmaz hāşıl

Bir gün (14) Kayşer-i Rūm⁴²² ile ‘Aziz Mışr miyānında buğz ve ‘ādāvet peydā ve şikāk (15) muhālefet-i hüveydā olmağıla (16) kalblerine ne tohm-gīn ekdiler ve perī-i pīrī üzre ne asker çekdiler ve miyān-ı leşker rū-miyānda bir merd-i münāfik (17) bedhāh vār idi ki, bīnlerinde hudūs iden umūrdan her gāh

⁴²¹ V. Behram (*Behram-ı Gur* ya da *Behram Gor* olarak da bilinir) , 421 - 438 yılları arasında Sasani İmparatorluğu'nun hükümdarıydı. I. Yazdigirt'in oğludur.

⁴²² Kayser: Roma, Germen ve Bizans imparatorlarına verilen bir isim ve lakaptır.

(121-b)

(1) ‘Aziz Mısr’ı haberdâr ve āgâh iderdi. Ve ihbâr itdiği ihbâr-ı râset (2) olmağıla ‘Aziz aña tamâm i ‘timād ve her kelāmına hüsn-i i ‘tikād itmişdi. (3) Mufaşşal meşrûh ol şahşın ahvâlini Qayser’e takrîr ve mevād-ı fesādını (4) bir bir taşvîr itdiklerinde muṭlakâ kelamlarına iltifât itmedi. Ve yüzüne urup (5) taḥcîli semtine gitmedi. Hengâm-ı meşâf olıcağ kayşer ol bî-inşâfı (6) ḥuzûruna getürüp bir emr-i mühim ile işğâl ve ol halde ümerâyı ve rü’esâyı (7) ‘askerin ḥuzûruna da ‘vet “⁴²³ والحرب حيلة والقتال خديعة” (8) mazmûnu üzre bu vecihle istimâlet ve ṭakvîyet aytdı ki: “ ‘Aziz Mısr’uñ (9) ḥavâs-ı bârgâhı ve rûz-ı ceng ve vaḳt-i mesâfede müstened ü penâhî olan (10) ümerâ ve sipâhî bî-iştibâh el altından baña nâme gönderip ‘ahd ü meşâḳḳ (11) ve sevkand-i ṭalâk idüp ḥîn-i meşâfda pâdişahların beste ve fânus-ı (12) nâmûsını şikeste idüp benim ḥuzûruna getürmege ittifâḳ etmişlerdür. (13) İmdi cümleñüz ferâ ḥâṭır ve kuvvet-i ḥîn-i bâṭın u zâhir ile kâr-ı bî-kâra cân u dilden iḳdâm (14) ve ‘arsa-i şuhûdden vücûd-ı düşmanı nâ-bûd idince ihtimâm idüñ.” (15) didi. Çün ol merd-i suḥân çîn-i küteh-bîn bu kelâmı istimâ‘ idicekdür. Hâl- (16) nâme yazup ‘Aziz Mısr’a irsâl eyledi. Çün bu kelâm mesmû ‘ı olıcağ bî-ihtiyâr firâr itmekle ‘askerî

(122-a)

(1) ḳable’l-meşâf bozıldı. Qayşer ḳışşadan ḥaber oldığı gibidür. ‘Aḳab-ı leşker (2) gönderdi. Ve devvâb u muvâşî ve emvâl ü ḥavâşîşini tamâm ḳabz itdürüp (3) kendü cānibine döndürdi. Ve bir tedbîr-i dil-peziir ile bu deñlü ‘askeri (4) münhezim ve esîr ü pençesin beste-i zencîr eyledi.

⁴²³ “Harp hiledir, yapabilirsen yap.” el-buhârî, 4/24 (k. el-cihad, b. 157) - ibnü'l-esîr, a.g.e., 2/182-184.

Ḳıṭ ‘a: بهر که کاری کردی تدبیر ملک از دست داد

(5) ملک میخواست ای تبای کار بر تدبیر نه

بهرتسخیر ممالک لشکر و خیل و خشم

(6) جمل در کار ندلیکن زین مه تدبیر نه

Terceme: Kim ki bir tedbir-kār eyler gider mülkü anuñ

(7) Mülk ü maqsuduñsa tedbir üzre kııl kārınā

Leşker ü ḥayl ü hışmla feth olur kişver velī

(8) Cümlesinden şübhe yok tedbīr ulıdır şehā

Hikāyet: Bir pādīşāh (9) nīgū-seyr bir ḥakīm pūr-hünerden su’al idüp: “Tedbīr ile şecā ‘at tīg mesābesindedür. (11) Ammā tedbīr-i dil-pezīr ve rā’ī işābet-i ārayī büzū-yı ḳavī ve dost-i bī-dirīg (12) mesābesindedir ki, istedikçe herhalde tīg-i a’māl ider ve dost-i (13) bī-tīg yine ‘amel eder. Ammā dost olmayınca tīgīn ‘ameli zāyi’ olup (14) menfa ‘ati gider.” didi. Ve bezirgān meyānında cereyān bulan “ الراي قبل شجاعه الشجاعان ” (15) kelāmı ḳarīn-i istiḥsān olmuşdur. Bir ‘aziz bā-temyīzden su’āl olunup: (16) “Ārānuñ bihter ü münāsibi ve tedābirin aḥsen ü şā’ibi nedir?” didiklerinde: (17) “Āteş-i fitneyi ıṭfā ve ğubārı aşup ve ğavġāyı nā-peydā

(122-b)

(1) idendür.” didi. Ve mülūk-ı bā-temkin ‘ākıbet beyne lāzımdur ki, teskīn-i fitneye (2) ğuşiş ve def ‘-i ḥusūmet ve ğavġāya verziş ideler. Mülk-i hissiyaṭla (3) ḳışsa-i pūr ḥışsesi gibi ki,

Hikāyet: İttifāḳ Horasan’dan bir şükr-i firāvān (4) pādīşāh hissiyaṭla özrine ‘aṭf-ı ‘inān-ı ‘azīmet idüp ol daḥī (5) tertib-i ‘asker ile müdāfa ‘asına niyet ve ol cānibe hareket

idicek (6) mülk-i Heyātile'nün⁴²⁴ a 'yān-ı devleti ve erkān-ı saltanatı mülāhaza-i 'ākıbet (7) ve pīş-bīnlik ʔarīkāsını ri 'āyet idüp düşmana nihānī nāmeler (8) yazup 'arz-ı muḥabbet ve ihlāş ve izhār-ı yegāneñi ve ihtişāş itmekle düşmene (9) hoş gelüp mektublarını bir kīşe-i nefīseye vaż' idüp ḥatmi ile (10) maḥtūm ve ḥazānesinde mektūm eyledi. İttifāka vaḫt-i maşāfda (11) mülk-i heyātile ğālib ve sulb-i nā-üslūb düşmanı sālīb (12) ve hezimet-i ğanīmet bilenlerūñ cümle ḥazīnelerin cālīb olıcaḫ erkān-ı (13) devletiñūñ düşmene gönderdikleri mekātib-i 'acībete ilā sālīb (14) maḥfūz olan kisye-i şāhuñ manzūr u melḫūzı olup ferāsetle menhūm-ı mekātib (15) ne idügi ma 'lūmı ve erkān-ı devletinin maḫşudları mefhūmı olıcaḫ (16) keşf-i rāz ve sırr-ı mektūb-ı mektūmı bāz u zebān ta 'yib ve taḫcili dirāz itmeyüp (17) 'ayni ile muḫtevmā ḫodı ve kendü kendüsine aytdı: “Eger mektubları açup

(123-a)

(1) oḫursam bizzarüre erkān-ı devlete bed-kemān olmağıla erkān-ı devlet (2) daḫī mütezelzil ve perişān olur. Ve bu aḫvāli anlar tamām bilicek ḫışm (3) u ğazabımdan ḫırāsān ve ḫahr u 'uḫūbetimden tersān olup (4) kendü nefislerinden def '-i zarar için baña īsāl zarar u ziyāna yek-zebān (5) ve gitdikçe zebāne-i āteş fitne ve fesād-ı firūzān olup soñra teskīni (6) 'asīr olur.” diyü ol ān muḫarrebān-ı dergāh ve bend-ġān-ı (7) ḫāşını ve mu 'ammerān-ı devlet-i ḫüddām bā-ihtişāşını meclisine ihḫār (8) ve ol pūr mekātib olan ḫariḫayı izhār idüp bezirġān-ı leşker (9) ve umerā-yı sipāh ve rü 'esā-yı ḫīle-gir 'aḫıbet-endişlikle düşmana (10) gönderdikleri mektupları ol pūr-'ayublar bu ḫarītada cem' ve üstüne (11) ḫammalların vaż' itmişler imiş. Bi 'aynihā ḫālā elime girdi. Ammā eger mihrini (12) açup sūḫūrını görmüş isem ve mażmūnına tamām muḫḫali 'olup nev-pesendeyi (13) bilüp şormuş isem Ḥüdā için gerdenime piyade ḫacletūñ şarḫ

⁴²⁴ Eski bir Mısır devleti.

olsun.” (14) diyü ıztırāb-ı kalblerin teskīn için minvāl-i meşrūh üzre yemīn idüp bi't-tamām ol idrāki ihrāk itmekle cümlesin kayd-ı ğamdan ıtlāk eyledi. Erkān-ı (16) devlet ve a 'yān-ı memleket ol 'ālī menkıbetden bu denlü lütf u mürüvvet-i (17) müşāhede idüp haşşlarında bu mertebe müsā 'adeden 'adem-i mübā 'adesi sebebi ile

(123-b)

perişān hātırları cem' olup kālevvel mevķıf-ı 'ubūdiyyette bir karar (2) mutāba 'at ve inķiyādında bī-ihtiyār ve fermān-ı berdārlığına yek-dīl ve bende-i (3) cān-sipār oldılar. Ve bu güne ra'ī güzīde ve tedbīr-i pesendīde ile niçe (4) dil-remīdeyi muti '-i hīdmet ve rehīn-i minnet idüp her biri bende-i (5) direm-i hayrında gibi hīdmetinde sābit kadem ve rāsīh-dem oldılar.

Meşnevi:

(6) بتدبير کار توان ساختن
که نتوان بتیغ و سنان ختن

(7) کمن تکمیر کنج و تیغ و سپاه
ز فرزانگان رای و تدبیر خواه

(8) **Terceme:** Hāşıl olan kārlar tedbīr ile

Mümkün olmaz kim ola şemşīr ile

(9) Ceş ü tīge i 'timād etme saķın

'Ākilāndan iste tedbīr-i rezīn

(10) Ve kibār 'ālīmīkdār iştihār bulmuşdur ki, her bār mu 'temed ve emānet-güzār (11) olan ekābir ve eşāğir ile müşāvere lazımdır. Zīrā ekābir hātırına gelmiş umūr-ı (12)

sāḥa-i zamir-i sığara ḥutūr itmek vardır. Pes meşveret-i sebeb fevā'id-i ceme (13) 'avā'id-i mühimme olduğundan ğayrı āferīd-ğāndan bir ferde zarar ve ziyān ve elem ü ḥüsrān (14) terettüb eylemez.

Hikāyet: Diyār-ı Merv kuzātından birinüñ bir duḡter bülend-i aḡteri (15) vār idi ki, ğayetde cemile ve ḥüsn-dār ve meşhūr-ı āfāk ve şehre-i her diyār (16) olmağıla şehrin cümle ehl-i dili 'amme-i erbāb-ı ma 'ārifü eşḡāb-ı fezā'ili ol (17) metā '-ı zend-kānı ve sebeb-i ḡayvet-i cāvidānı olan maḡbüb-ı cānı vaşlına cān

(124-a)

(1) u dilden ṭālib ve ḡarīdār ve ol gevher-i ezher-girān behā yolına cümle vārını (2) şarf itmeğe rāğıb bī-ih̄tiyār idiler. Kāḡı ise kesret-i müteḡāzīden (3) müteḡayyir ve ḡankısına rāzı olayım deyü ğāyetde mütefekkir idi. Ahirü'l-emr (4) himāyesi bir kiber vār idi. Anı da 'vet idüp duḡteri emrini (5) anuñla meşveret idicek: “Ol kiber-i din-i İslām'dan bī-ğāne olan (6) merdle müşāvere şāniñā (7) muvāfık mıdur?” didi. Kāḡı: “Egerçi sen bir merd-i bī-ğānesün ammā dīnūñde (8) emānet ile ma 'rūf verāset-i külekle merşūfsın. Ve kibār (9) mübālağa-i bī-şumār ve te'kīd-i bisyār etmişlerdür ki, merdüm-i rāset ḡuftār (10) ve merd-i emānet-ğüzār ile meşveret olma emri “المستشار مؤتمن”⁴²⁵ (11) feḡvāsınca sen her kimi münāsib görürseñ kelāmını sem'-i ḡabulle işğā (12) ve bu ḡuşuşda rāyiñā mutāba'at ve iḡtifā etsem gerekdür.” deyücek: (13) “Kibār-ı sūḡhanver emr-i tezvīci tevvīc idenler ḡatında kifā'et (14) şarṭ-ı mu 'teberdür. Ammā kefā 'et-i Müslimīn millet ü din ile oldığı (15) bītīn olunmuşdur. Ve kefā'et-i küfre aşālet ü neseb ile olması miḡarreredür. (16) Ve ehl-i rüzgār kifā'etde māl ü cāhı i 'tibār iderler. Pes ḡükm ü fermān (17) elindedür. İstersen miḡtezā-yı dīniñi iḡtiyār idüp şeref-i dīn ü milleti

⁴²⁵ “İstişare eden emniyettedir.” Tirmizi, Edep 57, Zühd 39; Ebu Davud, Edep 123.

(124-b)

(1) medār ile isterseñ mu ‘tād kefere üzre aşālet ü nesebe i ‘timād isterseñ (2) ‘ādet ehl-i zamāne gibi māl u cāha istinād ile.” didi. “⁴²⁶ لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال “ (3) fehvāsınca: “Kibrūñ kelām-ı ğayetde hoş (4) ve maqbul ve dikleş görinüp din-i İslām cümleye ğālib ve şerāite-i imāniye (5) e‘azz-ı maqāşid ve ehem-i meṭālibdür.” deyü mübārek nām-ı ‘ālem ve ḳaydın: (6) “Ḥabeşī bir ğulāmı var idi. Andan dindar ve mübārek (7) kimse göremedüm.” deyü cümleden tercih ve tervic ve duḫterinüñ aḫterini (8) Ḥüdā’nın emri ve Rasülü’nün şer ‘i üzre ana tezvic eyledi. (9) Cenāb-ı Ḥāḳ ‘azze isme ve tebārek bir vaḳt-i şerif ve sâ ‘at-i mübārekde (10) mübāreke ‘Abdullah nām bir ferzend-i bülend-i sa ‘ādet encām-ı müyesser itdi ki, (11) beyne’l-enām ‘Abdullah bin Mübārek dimekle iştiḥār bulup muḳtedā-yı (12) enām ve pīşvā-yı efāzıl-ı kirām ve ‘ārif yegane ve zāhid-i zamāne (13) olmağıla müselleme ‘ālem ü faḫr-ı eyyām oldı. Ni ‘me’l-mülkü’s-selām fi dārü’s-selām (14) bi’n-nevā ‘ü’n-ni ‘am ve’l-‘izām ve elṭāfü’l-cesām bi-hürmete fahrü’l-enbiyāü’l kirām ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhim essalavātü vesselām.

(15) **Beyt:** روميچ از مشورت زيرا که ارباب خرد

(16) مشورت تراپيشكار اهل دولت كفته اند

Terceme: (17) Meşveretden yüz çevirme gör ki erbāb-ı hüner

Meşveretdür pişkār ehl-i devlet dīdiler

(125-a)

(1) Pes eşātin ‘ālīmīḳdār ve şelātın nāmdāra lāzım ve emr-i vācib (2) der ki : “Umūr-ı cumḫūrda zuhūr bulan uḳde ve kerihleri ser-engüşt (3) tedbir ile ğuşāde ve ḫall ideler. Ve ḫavādiş-i eyyāmdan arşa-i şuhūd (4) ve sāḫa-i vücūda vürūd iden ḫuşuşlarda ba

⁴²⁶ “Söyleyene bakma, ne söylediğine bak.” Gurer’ul-Hikem, fasıl 85, hadis 40.

‘de’l-müşāvere (5) rā-yı şā’ib ve fikr-i münāsible ‘amel (6) ideler.’”

Meşnevi: برای لشکری را شبکند ثبت

بشمشری یکی نده توان کشت

(7) مشومغرور ملک و دانش خویش

نبه اینته تدبیر در بش

(8) مددجوی از خردانش خویش

که مآیابی سوی مقصود خود راه

(9) **Terceme:** Olur bir rāyıla kesir eylemek ceyš-i firāvānı

Helāk etmek olur bir tīgle on merd-i meydānı

(10) Şağın ‘irfānıña emvālīñe hergiz ğurūr etme

Hemīşe rāy u tedbīr etmede aşlā kusūr itme

(11) Hıred-mendān-ı ‘ālemden dem-a-dem var meded-cū ol

Ki tā maḫsūd-ı a‘lā ki bulasın bī-tereddūd yol

(12) deyü ma ‘nā-yı edāda şāyi‘ olan kıt ‘a-i zībā ğāyetde dilārā (15) vāki ‘ olmuşdur.

Қıt ‘a: کار همابی مشاورت کنی

(14) مادران سود بیسکران بینی

په چه آن بی مشاورت سازی

(15) جزم مدان در ان زیان بینی

Terceme: Eyleme bī-müşāvere bīr kār

(16) Göresin tā ki sūd-i bī-pāyān

Kim ki bī-meşveret ide ‘ameli

(17) Gör şerdür muḥakḳaḳ anda ziyān

(125-b)

(1) Yigirmi Toḳuzuncu Bāb Ḥazm Beyānındadır

(2) Ḥazm umūr-ı mevḥūme-i mütehayyilenüñ ‘avākıbını endīşe ve mülāḥaza ve ḥasbū’l- imkān (3) ḥalel ü zeledinden iḥtirāz ile nefsinı varṭa-i helāke düşürmekden muḥāfazadır. (4) Ve bu şıfat erbāb-ı fermān ve ḥükümete ḥüb-terīn-i ḥaşlet ve bihterīn-i (5) menḳabetdür.

Pend: Efrasyab⁴²⁷ ma ‘ārif-i intisābuñ kelām-ı ḥikmet-me’ābında (6) vāki ‘ olmuşdur: “Her kimse ki, zerre ḥazmı bir ten ide tīr-i ḥaşm efgēn-i düşmendēn (7) sālīm ve emīn ola.” dimiş. Ḥaḳıḳatde ḥazma mālīk olan devr-endişlik veş (8) bīnlik mālīkine sālīk olandır. Merd-i ‘āḳıl ve ḥoş-mend-i kāmīl bir emrdeki ‘alāmet şerr ü fesād (9) tevehhüm ide. Filhāl tedārikine iştiḡāl ile andan mütezarrır olmaz. (10) Ve merd-i cāhil bī-ḥazm mülāḥaza-i ‘avākıb-ı umūr olmağıla varṭa-i belāya mübtelā (11) olmayınca tenebbüh ve teyaḳḳuz bulamaz. Meşelā bir merd-i ḥıred-mend ve ‘āḳıl-ı ercümend ki, (12) bir kimseyi senüñ ve āhını biri birine çalar göricek, şū’le-i cevvēle fikri ile (13) olan āteş-i firūzān ve niçe ḥuşk ve ter-i sūzan olacağını fehm ü ibḳān (14) idüp hemen endīşe-i tedārikine iştiḡāl ve āsān vechile kendüsinden (15) def ‘-i zarar isti ‘cāl ider. Ammā cāhil ḡāfil ve merd-i aḥmaḳ dāhil bu meretbe ile (16) zarar terettüb ider şanmaz. Ve meyān-ı āteşe düşüp yanmayınca sūziş-i (17) āteşi bilüp dīde-i başireti ḥāb-ı

⁴²⁷ Alper Tunga olarak bilinen Türk destan kahramanıdır.

ġafletden uyanmaz.

Mıṣra ‘:

(126-a)

(1) پیش از وقوع واقعه در فکر خویش هاش

Terceme: (2) Vuḳu‘-ı vākı ‘adan evvel eyley tebdīri

Aşhāb-ı ‘azm ü erbāb (3) ḥazmdan bir uluya: “Ḥazm nedir?” didiklerinde: “Ḥazm bed-kemāniden ibāretdür. Nitekim (4) ehl-i suḥān: “الحزم سوء الظن”⁴²⁸ demişlerdür.” didi. Ve bir ḥakīm-i dānā daḥī ḥazm (5) ma ‘nāsına bu beyt ile işāret ü imā etmişdür.

Beyt: (6) بد نفس مباح و بدکمان باش

ورفتنه و مکر در امان باش

(7) **Terceme:** Olmaya ben-nefs ü ‘amel hergiz velī ol bed-kemān

Fitne vü meger cihāndan bulmāk istersen emān

(8) Ve kitāb-ı Meşnevī’de bu beyt-i laṭīf mezkūr ve zebān-ı şu ‘arāda meşhūrdur:

(9) **Beyt:** خزم ان باشد که ظن ند بری

مآکریزی و شوی از بد بری

(10) **Terceme:** Ḥazm odur kim ola kişi bed-kemān

Tā kaçup bedden bula emn ü emān

(11) Ve her kimseye ki şaffet-i ḥazm-ı ġālib ola. Būm-ı şūm nevā’ib hücūmundan (12) evvel mevākī‘-i ḥavādiği tebdīr-i sâ’ib ve tedārik-i münāsib ile (13) sedd ider. Ve zuhūr-ı zulumāt vekāyi‘ ve ḥudūş-i ḳabāyih u sitāni ‘-i umūr-ı ale’l-fevz-i rā’ī (14) rüşen ü

⁴²⁸ Hazm sū-i zandandır.

fıkr-i ḥāsen ile şadd ider. Ve müşādaḫat-ı ebñā-i rüzgār (15) i ‘timād ve mūrāfaḫat ve muvāfaḫat-i ihvān zamāne istinād itmeyüp esrār-ı ḫalbe sinn-i zinhār (16) aḡyāre izhār itmek gerekdür ki, şerr ü şūr-i eşrārdan (17) ḫavza-i selāmete ve mefāsıd-i müfsidān ve meka’id-i ḫāsıdāndan dā’ire-i şıyānetde ola.

(126-b)

(1) **Rubā ‘i:** برکس که امان دین ودنی طلبید

بی بدر که حزم بمنزل رنسید

(2) آینه فکر ابزن... صیقل حزم

تاروی مراد اندران تبوانوید

(3) **Terceme:** Her kim eylerse emān-ı dīn ü dūnyāyı recā

Menzile irmez eḡer ḫazm olmasa rehber añā

(4) Şayḫal-ı ḫazm ur müdām āyine-i efkār ki

Tā ki maḫşūd u merāmuñ ola sana zū-nümā

(5) **Hikāyet:** İmam İbrahim def ‘a-i ūlādaki cem‘-i rical idüp şaḫıbü’d-da‘ve Ebu Müslim’i (6) Ḥorasan semtine irsāl eyledi. Tavsiye itdüḡi veşāyā-yı ḫikmet-i iştımālinüñ (7) āḫiri bu idi ki: “Eḡer nāsı cānibine da ‘vetin dilḫāñ üzre mütemeşşī olmaḫ (8) murād ise ḫazmı medār-ı kār idüp her kimseden ki āyine-i ḫātırınā ḡubār-ı (9) şek ve töhmet ḫona. Ve dest-i eṭvār nā-hemvārından mir’at-ı ḫalb-i şafā medārınā senüñ (10) ḫuşūnet toḫına hemān eb ‘ād ü izālesine sa ‘y ve iştıḡāl eyle. Zırā selāṭın-i (11) ḫazmınuñ biri budur ki bed-kemān olduḫlarını ‘ızz-i ḫuzūrlarından dūr ve bıḡāne bī-iltifāt (12) mu ‘āmeleden mehcūr iderler. Ve bu ma ‘nā-yı ra ‘nāyı mü’eyyed ve bu mażmūn-ı şıḫḫat (13) numunī müekked bir beyt-i laṭif ve ceyyid.” dimişlerdür.

Beyt: (14) از هر که دلت کرانه کیرد
اوراسبک از میانہ بردار

Terceme: Her kimün vaż ‘ı saña gelse girān
Ortadan nābūt kıl anı hemān

(15) **Hikāyet:** Tārīh-i Selāmī’de mezkūrdur ki, Esfār bin Şīrū’ye Rey diyārını (16) teşhīr niyyeti ile şehir-i Simnāne nāzil ve hākimi olan Ebu Ca ‘fer Simnānī’yi ihlāk (17) için kıal ‘ası kıarīne vāşıl olıcaķ Ebu Ca ‘fer hāvfindan muķābele itmeyüp

(127-a)

(1) kıal ‘ası muhkem ve üstüvār oldığı ecilden içinde temekkün burūc-i bāzusu hışānet (2) ve metānet üzre olmağın taħaşşun itdi. İttifaķ bir vaķt-i esfārda (3) esfār-ı ezfārı feth ü zaferī izhār idüp (4) vilāyet-i Rey ahālīsini kemend-i teşhīre giriftār ve dāhīl-i kıabza-i iķtidār idicek, (5) dilimi nām bir merd-kār-zārı ‘asker-i cerrār ile kıal ‘a fethine me’mur eyledi. Varup (6) her çend sa’y ve gūşış ve esbāb-ı fethine verziş itdiler. Ümidleri (7) zuhūr bulmadı ve fethi bir vechile müyesser olmadı. Ahīrū’l-emr dilimi (8) aķd-i şulh u şalāh ve kıarafeyni işlāh için Hüseyn Bistāmī bī-tavsīť (9) itdükde netice-i efkārı Deylemī⁴²⁹ bī-dāhīl hışārda ziyāfet (10) itmek üzre kıarar bulıcaķ Ebu Ca ‘fer dahī tertīb-i (11) esbāb-ı ziyāfet ve Deylemī bī-hışāra da ‘vet eyledi. Ol dahī (12) dilīrān-ı ‘asker ile ittifāķ itdi ki dahīl-i kıal ‘a oldukları gibi Ebu Ca ‘fer’ün (13) ihlākine teşmīr-i sāk ideler. Külliyyet iledir hışāra gelicek tevabi ‘ı (14) murahhas olmayup tenhā Deylemī hışāra girdi. Ve Ebu Ca ‘fer elem-i niķris ile (15) harekete ‘adem kıudretinden şahrāya müşerref olan ğurfede bulunmağız. Deylemī ol (16) ğurfede kıurbına irdi. Ve müdet-i

⁴²⁹ Deylemî on birinci yüzyılda yetişmiş büyük hadis âlimi ve tarihçi. İsmi Şireveyh bin Şehrdar bin Şireveyh ed-Deylemi el-Hemedani, künyesi Ebu Şüca’dır. Soyu, Esved-i Ansi’yi öldüren sahabi Firuz Deylemi’ye ulaştığı için Deylemi diye ünlü olmuştur. Aslen Hemedanlıdır. 1053 (H. 445) senesinde doğdu. 1115 (H. 509) senesinde vefat etti.

medīd her vādīden güft ü şīned (17) olup eşnā-i kelāmda esrār-ı memleketden ancak size keşf idecek

(127-b)

(1) bir maşlahat vardır deyü meclisini h̄alvet etdirdiği an fırsat ve zafer (2) bulup h̄ançer ile Ebu Ca ‘fer’i ferī helāk ve ağşite-i h̄ūn u h̄āk (3) idüp sāk-i çevresinde (4) olan resen ibrişimi derīçenūñ birine muh̄kem bend ve kendüsini taḥlīs için ucını meyānına (5) peyvend idüp ol ğurfeden çüst ü çālāk-ı nāzil ve leşker-i gāhā (6) selāmetle vāşıl ve ehemmi meḥāmı āsanlıġla ḥāşıl oldu. Eger Ebu Ca ‘fer (7) ḥazmla ‘amel idüp h̄alvete ruḥşat ve düşmene fırsat virmeseydi (8) varṭa-i helāke düşmez idi. Ve başına zenbūr-ı ġadr u te‘āddi usmaz idi.

(9) **Hikāyet:** İḥbār ve āşārda iştihār bulmuştur ki terk-i ḥazmle niçe serverler (10) ser virmüşlerdür. Ve fitne-i dervāzesin bāz idüp ‘adem diyārına (11) güzer etmişlerdür. Eger ḥired-mend pür-hüner te’emmül ve tefekkür itse ḥazm ve ihtiyātdan (12) muh̄kem bir ḥişār-ı üstüvār ve ġaflet ü tehāvünden özge maḥūf-ı mühlike (13) recā-yı bevār olmaz.

بجز مگوش که این ره ره پی پرا یمن خطر است: **Şi ‘r**

(14) با احتیاط قدم نه که دور شور و شر است

همین که ابر بیار دچنان تصور

(15) که سیل میرسد و خانه تیر کدز هست

مباش عافل و از جز مبر نکرا نه نشو

(16) که جز متیر بلاء مانر ا پسیر است

کسی که عاقبت اندیش و دور بین

(17) مقرر است که از خود همش باجر است

چو باخبرید از خود نهال دولت او

(128-a)

(1) علی ادو امبیاغ مر ادبار و ر است

Terceme: Çalış hazma ki bu yol hâtırdur

(2) Hazer kı l zamân kim şûr u şerdür

Hemen bārân olursa öyle şan kim

(3) Senüñ ağan seylāba hāneñ rehğüzerdür

Şağın gāfil olup hazmı unutma

(4) Belā-tîrine çün hazmuñ siperdür

Ola her kim ki daīm ‘ākıbet-bîn

(5) Muğarrer kendüsinden bā-haberdür

O kim kendin bile bağ-ı cihānda

(6) Nihāl-i ‘izz ü bahtı bār-verdür

(9) Otuzuncu Bāb Şecā ‘at Beyānındadır

(8) Şecā ‘at-i ümmehāt fezā ‘ilden bir haşlet-i pür bereket ve cübün ü tehevür

(9) meyānında mütevassıf bir kuvvedür ki: “ان الشیخ الشجاع”⁴³⁰ fehvāsınca (10) merd-i

⁴³⁰ Muhakkak ki Allah şeci’ olanları sever.

şeci ‘ maḥbūb-ı Haḫḫ ve merġūb-ı ḫaḫḫdur. (11) Ve iḫbār u āşārda vārid olmuştur ki, merdūm-i şecā ‘aden (12) istid ‘ā ideñ zīrā anlar ḫaḫḫlarına ḫann-ı cemīl ve ḫūsn-i i ‘tiḫād (13) ve kār-ı zārda faẓl-ı zi’l-minene ittikā ve istinād üzredürler. Amma ḫavf (14) ve cübün ile pā-der-gil ve bed dil olan ḫāife-i ḫā’iḫa firār u girīze i ‘timād iderler. (15) Ve ḫazret-i Risālet ‘aleyhi’ş-şalaveh nefis-i nefis ve zāt-ı sūtūde evsāflarınūñ (16) şecā ‘at ile ittişāfına “ رزقي تحت ظل رمحي ”⁴³¹ kelām-ı pūr-şümārını (17) ile işāret buyurmışlardır. Ya ‘ni: “Me’kūlāt ve meşrūbātđan

(128-b)

(1) naşīb ü vāyem nīzemūñ sāyesinde ḫāşıldur.” dimekdür. Bu ḫadīs-i şerīf (2) ḫikmet-i medārda vaḫt-i ḫarb ve bī-kārda isti ‘māl-i ālāt cevġ ü kārüzāre (3) ḫaşş ve taḫrīz ve “وبعثت بالسيف”⁴³² kelām-ı şerīfi ile daḫī ciḫadda (4) tiġ-i bī-dirīġ taḫrīkine ġuzātı iġrā ve taḫzīz ve ta ‘rīz vardur.

Ḫıḫ ‘a:

(5) بشجاعتتوان كرفت جهان

بهر چه بددل بود چه كار كند

(6) وانكه جرأت تماميداندر كار

خشين را بزرگوار كند

(7) **Terceme:** Dehri ḫutmaḫ olur şecā ‘atle

Yüregi olmayan ne kār ile

(8) Kim ki kārında eyleye cür’et

Kendü zātın büzürgüvār eyler

⁴³¹ “Benim rızkım muzraġımın ġölġesi altındadır.” Hadis-i Şerif.

⁴³² Ben kılıcımla ġönderildim.

(9) **Hikāyet:** Aşhab-ı kirāmdan Hālīd bin Velīd⁴³³ hāzretleri rađıyallahü‘anhe (10) ‘asker-i İslām arasında şecā ‘at-i tām ile mevşūf ve cūr’et-i mālā-kelām ile (11) ma ‘rūf idiler. Hattā cihān-ı fānīden ‘ālem-i bākī şavbına rihlet itdüklerinde (12) dīdelerinden eşk-i nedāmet ve haşret-i rīzān ve tenevvür-i dilinden āteş-i ğayret (13) ve hamiyet-i firūzān olup vā-esefā ve yā haşretā ki: “Bu deñlü şufūf-ı (14) muşāfda şecā ‘at ile mevşūf olup niçe mesālik-i pūr mehālik de (15) şabr u qarār ihtiyār ve niçe suyūf u rimāh ta ‘n u đarbına taħammül ve ıştıbār eyledim. (16) Ammā şimdi pister-i mevtde pürzenler gibi teslīm-i rūh ideyorum. Ve gülistān-ı (17) şehādetūñ verd-i ħandānı olan müferrih-i rūh tāze yārelerden hırmanla bī-cürūh gideyorum.

(129-a)

(1) Çün yāre-i ecele çāre yoĝidi. Bāri metā ‘-ı cānı nakd-i nīk-nāmīye (2) virmek gerek idim. Ve ihrāz-ı sa ‘ādet-i şehādet için encūmen-i şühedāya (3) girmek gerek idüm.” didi. Bu dahī: “Anlaruñ kelām-ı belāĝat-ı nizām (4) ve ħikmet-i encāmılarındanur.” dimişler. Bed-dil ve bī-ħamiyet olanlar (5) himāyet-i naqt-i cānı firār u gerizde taşavvur iderler. Amma bu endişe-i ħayāl güç (6) ve taşavvur-ı bātil ve mu ‘avvicdür. Zīrā merdūñ kuvvet-i ħamiyyeti ve şevket-i celādet (7) ve ğayreti dendān-ı ŧam ‘-ı düşman kal ‘asına bāiş ammā za ‘af-ı desti ve cübün (8) ü bed-dili şahibi üzre ħaşmı dilir ve kavī olmasına sebep-i ħādişdür filhāza ekşer tersend-gān (9) ulf-i şemşir olurlar. Ve dilrān u mübārezān varħa-i telefden (10) ħalāş ve necāt bulurlar.

Şi ‘r: بهرکه بددل تر بود در کارزار

(11) باشدش جان بيقرار و کارزار

⁴³³ Halid Bin Velid (592-642) Seyfullah (Allah'ın kılıcı) olarak da bilinen komutan. Hudeybiye anlaşması sonrasında Müslümanlığı seçene kadar Kureyşlilerin saflarında sonrasında İslam devletinin emrinde savaşmıştır. Kureyşlilerin Uhud savaşında yenilmemelerinde kilit rol oynamış, emrindeki süvarilere yaptırdığı manevra ile Müslümanların yenilmesini sağlamıştır. Müslüman olduktan sonra Bizans ve Sasanilere karşı zaferler kazanmıştır.

جرأتی کن پیش مردان دنبر

(12) تابر آید نامت از مردان مرد

Terceme: Kim ki bed-dil ola rüzgār-zār

(13) Cānı olur bī qarār ve kāri-zār

Cür'et ü iḳdām kıl vaḳt-i nerd

(14) Tā ki nāmuñ ola merdān içre merd

Selāṭin-i şecā 'at (15) ve şehāmet-i ittişāfdan biri hīn-i muşāfda ümerā ve sipāhını taḳvīyet (16) ve imdād için na 'ra-günān dir idi ki: "Bu gün rüz-firāz-ı imtihān ve yevm-i (17) ma 'reke-i ḫarb ve tecrübe-i dilirāndur. Meydān-ı ḫarb küre-i merdāndur.

(129-b)

(1) Küreden zer-i ḫālişden ğayrısı selāmet bulmaz. (2) Ve müşevveş ve mağşüş olan anda zāyi' olup bākī olmaz."

(3) **Beyt:** خوش بود کرم محک بحر ته ای دبمیان

(4) تسیر روی شود هر که دروغش باشد

Terceme: (5) Ortaya gelsün mehekk-i tecrübe

Tā ola mağşüş olanlar rü-siyeh

(6) Ve filhaḳıka merd-i şecā' oldur ki, nefsi-nefsini irtikāb-ı umūr-ı 'azīme ve a 'māl-i (7) şāḳḳaya taḫrīz ve medāric-i 'azāmet ve me 'āric-i ihtişāma (8) teraḳḳī için süllemü' l-āmdan tevaḳḳī itmeyüp kendüni şabr u taḫammüle ḫaşş (9) ve taḫzīz eyleye. Tā ki, şīt-i şavleti cem '-i āfāḳda iştiḫār (10) ve intişār bula. Ve āvāne-i şaṭvet ü şevketi ihtār-ı 'ālemde mişl-i sā'ir gibi (11) dā'ir ola.

Meşnevî: مرانام بییدکه کرد بلند

(12) که از نام کرد کسی ار جمند

بمردی شود ذکر از اده قاش

(13) چون نام نکو هست کوجان مباحش

Terceme: Benüm nāmım olmağ gerekdür bülend

(14) Ki olur nāmı her kişi ercümend

Gerek erlik ile baña nām u şān

(15) Ne ğam olmaz ise eger bāş u cān

Efrasyab⁴³⁴ şecā ‘at-i intisāb (16) ‘asākır-i zafer-me ‘āba her bār nasihat idüp: “ ‘Arşa-i kār-zārda şābit (17) ve ber-ķarār olup merke-i ħarīş oluñ ki ziyāde zend-kānī bulasız.

(130-a)

(1) Ve ölüme ħazır ve āmāde oluñ. Tā ki, na’ıl-i sermaye-i devlet (2) ve ‘izzet olasız. Ve kaçmayan nefs-i merzıyye vāşıl-ı (3) emniyye olur. Zīrā büzürġi devlet iki emirden ibāretdür. (4) Ya dostuña mı ile dirilmek ya nām-ı nīk ile ölmek gerek.” dir idi.

(5) **Ķıı‘a:** درشجاعت برز کوار بود

(6) پرکه جانر غزیر میدراد

باجهاندریش چکار بود

(7) **Terceme:** Her kim ki yanında ölmek ħār ola

Ol şecā‘at içre büzürġüvār ola

(8) Cānını tūtan mu ‘azzez muhterem

Sulṭandan urmasun nefsinde dem

⁴³⁴ Alp Er Tunga olarak bilinen Türk destan kahramanıdır.

(9) Ve şîr-beşe-i veğā ve bir sâḥa-i heycā esedullahü'l-gālib 'alā ibni (10) Ebî Tālib kerremallahü veche ḥazretleri vaḳt-i kār-zārda nefsini (11) küffār-ı bed-girdār şaffına ururdî. Ve vücūd muḥāfaẓa itmeyüp (12) düşmen-i din çoğ olduğu maḥalde dilîrāne ve şîrāne tûrurdı. (13) Aḥbāb-ı vefā intisābdan biri aytdı ki: “Ey güzîde-i aşḥāb! (14) Düşmen-i dîn üzre 'aceb hücüm idersüz. Ahvālîñüz mülāhaẓa (15) itmeyüp cānib-i 'adūye bî-yegāne gidersiz. Ḥazreti 'Ali buyurdular: (16) “ Yaḳînen bilürüm ki, eger peyk-i ecel yetişmiş ise ḳaderden ḥazer-i müfîd olmaz. (17) Ve eger ḥükm-i fevt ve fenā dīvān-ḥāne-i ḳazādan şādır

(130-b)

(1) olmadıysa bu mertebe cü'ret benden ba 'îd olmaz. Ve andan vücūdum zarar (2) u ziyān bulmaz. Ve eş 'ār-ı ḥikmet şî 'ārlarında maẓmūn-ı mezkûrun iş 'ār idüp (3) bu naẓm-ı ebrārı tuḥfe-i rüzgār etmişlerdür.”

Arabiyye:

(4) فی ای یومی من الموت افر

یوم لم یقدر ام یوم قدر

(5) یوم لا یقدر لایاتی القضا

یوم قدر لا یغنی الحذر

(6) **Terceme-i Fārisiyye:** دوروز حذر کردن از مرگ و انیست

روزی که قضا کرده و روزی که قضا نیست

(7) روزی که قضا باشد و گو شش نکند سود

روزی که قضا نیست در آن مرگی روانست

(8) **Terceme:** Şaḳım yok yire olma sen girîzān

O gün kim itmedi Haḳḳ mevti taḳdîr

(9) Eger mevtin kaza oldıysa ol gün

İder mi ihtirāzun ānı tağyır

(10) Ve filhakıka rüz-i meşāfda serden geçmeyen server olmaz. Ve meyān-ı (11) dilāverānda şāhib-i menkabet olup şecā ‘atle şöhret bulmaz.

Beyt:

(12) تاتول در بندجان داري و جان در بندتن

كي مراد خویش يابی در کنار خویشتن

(13) Çünkü gönülün ide meyl-i cān u ten

Saňa maqşūd el virir zan itme sen

(14) **Hikāyet:** Leşker-i Habeş Yemen vilāyetine istilā itdükde vālisi olan (15) Seyf-i zi'l-yezān düşmen ya ‘ren elinden niçe güne derd ü miḥen görmekle bizzarūre (16) celā vaṭān idüp istimdādla dergāh-ı Nūşirevān’a ilticā ve i ‘ānet ve imdādını ricā (17) eyledi. Nūşirevān dahī maḥbus-ı zindānī olan ehl-i fitne ve fesād

(131-a)

(1) ve düzdānī cem‘ idüp biñ sekiz yüz müselleh ve müretteb neferi ümīd-i zafer ile hem-rāh (2) sefer eyledi. Mazḥar-i hayf olan seyf-i zi'l-Yezen ‘askeri ile geştīye (3) süvār olup sāhil-i Yemen’e vāşıl olduklarında ‘askerūñ ḥıbāl-ı āmāl (4) mu ‘āvede ve rücu ‘ların kesmek için seyf emr itdi ki, geştīlerūñ (5) resenlerin seyf-i şārim ile kaṭ‘ itdiler. Ve mevcūd olan (6) zād ü zevādāyı deryāya dönmekle dendān-ı hırş ve ṭama ‘ların kal‘ etdiler. (7) Ve ‘askere ḥitāb idüp: “İşte memālik-i Yemen’e girdüñ. Ve havāli-i düşmene (8) irdüñ. Be-herḥāl ‘adüvvile ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl lāzım geldi. Pes kāruñız iki emr (9) meyānında karar itmişdür. Bir hoşca te’emmül idiniz. Ya ğālib olmağa sa ‘y idüp (10) çest ü çālāk olursız ya mağlūb olup ağşite-i hūn u ḥāk (11) ve

güşte-i tîg-i helāk olursız.” diyücek bizzarüre āb-ı hayātdan (12) el yuyup merdāne ve bī a ‘dāya kılıc çaldılar. Ve serbāzlıgla meydān-ı (13) cengi aldılar. Muḥaşşıl ol gürūh andañ ṭarīk-ı cür’et ve şecā ‘ate zāhib olmağın āzermānda (14) ceyš-i kūh şükūh-ı ceyš gālib ve nā’il-i maḳāşid ve meṭālib (15) oldılar. Pes ceng ehline lāzımdur ki, ters-i şecā ‘ati berdüş (16) ve ters ü hirāsı bilkülliye ferāmūş eyleye.

Pend: Rüstem-i destān dimiş ki: (17) “Şāhib-i tirāş olup pisterde teslīm-i rūh itmekden

(131-b)

(1) hezār-ı zaḥm ile rence ve mecrūḥ olmaḳ rāciḥterdür.

Beyt:

(2) نبام نکو کشته کردم رواست

مر انا م باید که تن مرا کراست

(3) **Terceme:** Güşte olursam revādur nām-ı nigū ile ben

Nām lāzımdur baña olmak içündür iş bu ten

(4) Ve selāṭin-i şevket āyinden her kimsenüñ ki şecā ‘ati bī-şüter ve şedā’id (5) ve ālāmı taḥammülde pā-yı sebāt ve qarārı gayrilerden muḳaddem ve bī-şüter ola. Maḳşūdı zor müyesser (6) ve çehre-i murādı āyine-i ‘azīmetinde dilḥāḥı üzre cilve-ger olur.

(7) **Hikāyet:** Ya ‘ḳub-ı Leyš’ün⁴³⁵ mertebe-i ḥaşmeti ve rütbe-i şevketi ziyāde olıcaḳ (8) diyār-ı Ḥorasānī ḥavza-i taşarruf ve teşḫirine götürmek irāde idüp bir gün (9) ‘azīmet-i sefer idicek, ümerā ve leşkeri bār-gāḥı o günde müstemi‘ ve her ṭarafda (10) a ‘lām-ı zafer i ‘lām-ı mültemi ‘ olup Ya ‘ḳub-ı musallaḥ ve mükemmel seherden bām-ḥāneye

⁴³⁵ İnan’da bakırcılık mesleğiyle uğraşan biridir. Sonraları halifeye başkaldırdı. Etrafına topladığı insanlarla Secistan’a hâkim oldu. Safariler(867-1163) adıyla bilinen hükümdarlık sülalesin kurucusudur.

çıkup (11) müneccimān-ı irtifā‘ alup hālā ṭālī ‘-i vaḳt-i nuḥūsete muḳārindür. Hareket-i münāsib (12) degildür. Ammā sekiz sâ ‘at mürûrundan sonra mübârek sâ ‘at (13) olur, (14) dimekle Ya ‘ḳûb silâḥ pûşîde ol üslûb ile faşl-ı bâstânda (15) iştidâd-ı ḥarâret hengâmında bâlâ-yı bâmnda intizâr çeker bî-kevkeb (16) mes ‘ûd-ı ṭālī‘ olıcaḳ bâmndan inüp semend-i sa ‘âdete süvâr oldı. Erkân-ı (17) devlet ve a ‘yân-ı salṭanat Ya ‘kûb‘uñ bu kârından müte‘accib olup teveḳḳufatdan

(132-a)

(1) istifsâr itdüklerinde didi ki: “Bir emr-i ‘azîm ve mühimm-i ḥazîre ‘azm itmesem ki, anda kâhili (2) ve nâzikî ḥuşûl-i maḳşûdda bâ‘is-i ḥalel keşîrdür. Pes tâb-ı âfitâbda (3) silâḥ-girân ile teveḳḳuf u intizâra ṭâkât ü tüvân getürebilür miyüm?” diyü nefsimi (4) tecrübe ve imtiḥân itdüm. Çünki gördüm sabr u ṭâḳat müyesser imiş. Bilüñ ki, bu şî ‘rde ‘askerimüz mensûr ve muḳaffer (5) ve rûy-ı maḳşûd âyine-i ḥuşûlde cilve-ger olur.” Pes, Ya ‘ḳûb (6) taḥşîl-i devlet ve tekmil-i esbâb-ı şevket için ol mertebe sa ‘y ve ceḥd (7) itdi ki dilḥâñı üzre evc-i ‘izzete vâşıl (8) ve derece-i kemâle mütevâşıl oldu.

Şî ‘r: شاهدملك است در عقد کسی کز روی جهد

(9) دست در آغوش باشمشیر و خنجر میکند

آنک یار ابر سرتاز و تنعم می نهد

(10) کرد کارش در جهان سردار و سرور می کند

پادشاهی در جمن دار ندکلزار انک کل

(11) با وجود نازکی از خار پستر میکند

Terceme: Şāhid-i mülk ol kesek yanında olur cilve-ger

(12) Ola hem āgūş anuñla hancer-ü tiğ ü ter

Kim ki nāz u ni ‘met-i dūnyāya urur peşt-pā

(13) ‘Ālem içre server ü serdār ider anı Hūdā

Pādişāh-ı gülistān anūñçün oldı vird-i ter

(14) Hār-ı gülzārı dem-ā-dem kendüye pister ider

Bir rüz-i firüz meserret- (15) endüzda suhan-āmüz mecmu‘-ı belāgat ve meş ‘ale-efrüz encümen-i feşāhat (16) olan civānān-ı cihān ve nükte-şināsān-ı zamān bir ‘akd-i cem ‘iyyet şafā-i (17) hātırāyla tarh-ı bisāt-ı sohbet idüp meyanlarında bi-ğayr-i dil-pezir ile

(132-b)

(1) kelimāt-ı zarāfet-āmiz ve nikāt-ı letāfet-engiz cārī ve her birinüñ (2) revāyih-i fevāyih kelimāt-ı tayyibesinden meşām-ı ‘āleme bū-yı letāfet sārī olup: (3) “Kimisi elbisenüñ iyisi atlas-ı haṭāyīdür.” didi. Ve kimi: “Tācların zarīfi tāḳiye-i (4) rümidür.” didi. Ve kimi: “Menāzilüñ elṭaf ve aḥseni bisātīn-i pergel ü reyḥāndur.” (5) didi. “Erbāb-ı meşrebin bir vaşşāfi meşrūbatdan bāde-i nüb muvāfiḳ (6) ṭab‘-ı şāfidür.” didi. (7) “Bir niğme-perdāz sāzlardan āvāz-ı üd cümleden mülāyim ve bih-büddur.” didi. (8) “Bir şāhib-i ṭab‘ pür-zarāfet-i mücāleset ve muşāḥabete civānān-ı hūb-şüret (9) ve hoş serīr-i evveli ve mihr ü yān zibā-siret cümleden aḥsen ü āḥirīdür.” didi. (10) Ya‘ḳūb şecā ‘at-i mensūb ve cerāt-ı maşhūb ol meclisde ḥāzır (11) ve eṭvār u güftārlarına nāzır olup henüz tālib-i mülke āgāz, rāyet-i merdānıñı (12) ve ferzānıñı zātını rüy-ı cihānda serfirāz itmemişdi. Nevbet-i kelām aña (13) irişdükde her birimizüñ mizāb-ı zebān pür-zarāfetinden şāyibe-i küdüretten (14) ‘ārī mānend-i mā-i ḥayvet bir güne āb-suḥān cārī oldı. Sen daḥī (15) çeşmsār-ı dehānuñdan vech-i āḥiri üzre āb-ı hayāt-āsā bir kelām-ı pür-şafā (16) icrā ile didüklerinde: “Aḥsen elbise zerre ve efserlerüñ bihterī miğfer ü

menāzilūñ (17) hoş-teri ma ‘reke-i ħarb ve ‘arşa-i bezir ü ħarbdur. Ve şarāblaruñ zībā

(133-a)

(1) ve ra ‘nāsı ħūn-ı düşmanān ve sāyelerūñ elṭāfi sāye-i nīze ve sināndur. (2) Ve āvāz u şadānuñ aĥsen ü ecmeli rüz-i ma ‘rekede ħuyūlūñ mehīlidür. (3) Ve nüdemādan sezāvār-ı i ‘tibār merdān-ı şecā ‘at-medār ve mübārezān-ı şehāmet şı ‘ārdur.” (4) didi. Şīr-ibīşe-i kār-zār ve müretteb ħabīb-i muĥtār rābi ‘-i ħazarāt (5) çār-ı yār-ı güzīn ħazreti emirü’l-mü’minīn ‘alā şecā ‘at-i ħarīn rıdvānullahi te ‘āla (6) ‘aleyhim ecmā ‘īn iş ‘ār-ı ibdālarında bu ma’nāyı iş ‘ār buyurup dimişlerdür ki:

(7) Şi ‘r: اسيف والخجر زيحاننا
اف على النرجس والاس

(8) شرابنا من دم اعدائنا
وكأسنا مجتمه الراس

(9) **Terceme-i Fārisiye:** كل وريحان ماتيف اس ت خنجر
بكارمانيايد نركس و اس

(10) شراب ماست خون دشمن ما
اساس كلنه او بهرين كاس

(11) **Terceme:** Nergis ile āsa raġbet itmezüz

Tıġ ü hançerdür gül ü reyhānumuz

(12) Hūn-ı düşmandur mey-i gülgün bize

Güllelerdür kāse-i gerdānumuz

(13) Pes ṭālib-i mülk-i devlet ve rāġīb-ı şevket ü salṭanat olana (14) lāzımdur ki, nevk-i

sitān hūn-feṣān ile mānend-i ṣeb-revān cevher-i ezher-i cān (15) ġāret ü nehbī için hazīne-i seniyye düşmen-i pür-kīne niḡablar açā. Ve ṣemṣīr-i ābdār (16) ve tīr-i cevṣen-güzār ile sırr-ı hengān u ‘iyārān gibi dürc-i (17) beden haṣmdan gevher-i ervāh almaġıçün baş kesüp ḡanlar saça. Pes pādīṣāh ki kendüsi dilīr

(133-b)

(1) ola. Rūz-i birüz-ı cihāngīr ve ‘askerinin daḡī cerāt ü ikdāmı keṣir olur. (2) Ammā pādīṣāh bī-dil ü cāna ‘ālem-ġirlik devleti el virmez. Ve kiṣver-ġüşālīk (3) kilidi dest-i ümīdine girmez.

Nükte-i laṭīfe: Nesāyihū’l-Mülūk’da bu vechile (4) mestūrdur. Bir pīr ki, ‘aḡl u ḡireden behre-yāb olmaya çeṣme-i bī-āb gibidür. (5) Ve civān-ı küstāḡ ve nādān ġül ü reyḡānsız bostan gibidür. Ve dervīṣ-i bī-ma ‘rifet (6) ve bī-baṣīret baṣar-ı bī-nūr u dide-i pür-‘illet gibidür. Ve ehl-i ‘ilm ü ṣāḡīb-i fetvā ki (7) zūhd ve taḡvādan bī-niṣān ola. Mānend-i eseb bī-‘ināndur. (8) Ve tuvanger ki, iḡsandan bī-ḡayr ola. Ṣecer-i bī-ṣemer gibidür. Ve bī-ḡayā olan (9) ṣāḡīb-i cemāl ve ḡoṣ-sūret ta ‘ām bī-nemek gibi bī-lezzetdür. (10) Ve sultān bī-‘adl ü iḡsan ebr-i bī-bārān gibidür. Ve bir merd-i ‘ālemġīr ki dilīr (11) olmayup ṣecā ‘atden bī-vāye ola. Bāzergān-ı bī-sermāye gibidür.

Hikāyet: Selāṭīn-i ‘Arab’dan biri ittifāḡ bir ‘azīm düşmen ile muḡābele (13) ve muḡātele ve muḡārebe ve mücādele idüp tekābül-i Sıffīn ve müvācehe-i ḡaṣmeyn (14) ümerāyı aṣf-rā vaṣf-ārā sultān-ı nīk-rāya didiler ki: “Ey ṣāḡh! (15) ‘Ālimenḡabet netīce-i muḡātele ve muḡārebe ya firṣat u nuṣret ya firār (16) u hezīmetdür. Eger iḡtizā-yı ḡükm-i ḡaza ve ḡader ile inkisār-ı bezm ‘askerimize (17) muḡadder olursa seni ne maḡalde cūyān ve seni kimden pür-sān

(134-a)

(1) olalum. Ol şāha bā-temyīz dahī didi ki: “Eger rūz-ı ceng ve sitīzde firār u girīz (2) idecek olursam ve ‘arşa-i remzi koyup cānib-i bezm ü ‘işrete gidecek (3) olursam ol zamanda kim beni hem cūyende ve pürsān olursa ‘ināyet-i Hayy-ı Qayyūm’dan me’yūs ve maḥrūm olsun. (4) Amma eger ḥaşm-ı ğālib ve sūlb-i kuvvet (5) ve kudretimizi sālīb ve esbāb-ı şevket ü haşmetimizi nāhib olursa (6) miyān-ı meydān ve ‘ādetini ḥāk-ālūde zi-resm-i esbān-ı sipāhānda (7) fersūde-i kürk ya ‘ni düşmene ya ğalib ü kavī ya kāfile-i rāh (8) ‘ademūñ peşrevi olurum.”

Beyt: یابر ایمن بچرخ کردنده

(9) یاشوم زیر یاسر افکنده

Terceme: Ya çıkam sa ‘ile ne eflāke

(10) Ya düşem miḥnetile ben ḥāke

Hikāyet olunur ki, ol gün (11) vaḫt-i zevāle dek iş ‘āl-i nāşire-i ceng ü cidālden za’il olmayup (12) āfitāb-ı ‘ālem-tāb derece-i nişfü’n- (13) nehāra keremiyet ile vāşıl ve ḥarāset ü ittiḥāb ḫalup pür-ızdırāb (14) mübārizānda ḥāşıl olup sipāh-ı ‘Arab teşnelikten ḥuşk-leb (15) ve dembeste ve safḥa-i ruḥsārlarına ğubār-ı kār-zār-ı nişeste olmuş idi. (16) Sulṫān-ı ‘Arab’ın bende-ġān bā-iḫtişāşından biri elinde

(134-b)

(1) bir maşraba ile melik ‘aḫabince şitāb ve kemāl-i ıztırābla ḫiṫāb idüp: (2) “Tāb-ı āfitābda cūş u ḥurūş ile teşne-leb olmuşsın. (3) Tevakkuf idüp sözimi ğuş ve ḥarāreti ṫārid olan bu mā-i bāridden (4) bir miḫdar nūş it.” diyücek melik-i ‘Arab aydı ki: “Tīġ-i ibdārum (5) benden teşne-i lebdür. İmdi melik-i ḫahhār ḫaḫḫıçün tā ki tīġ-i bī-dirīġim (6) düşmenān ile seyrāb ve şāhid şemşīr-i ser-tüzüm ğamze-i ḥūn-rīz-i ḥūbān fitne-engīz

gibi bāde (7) hūn-ı ‘adūv ile mest ü harāb olmaya. Harāretimi teskīn ve sikkīn gibi (8) niyāmında temkin itmeyem.” deyü yemīn eyledi. Pes bu mertebe himmet (9) ve şecā‘at sebebiyle lūtf-ı Hāḡḡ’a mazhar olup (10) dūşmeni üzre menşūr ve muḡaffer ve a ‘dāsı maḡlūb ve muḡaḡḡar olmak müyesser (11) oldu.

Beyt: کسراکیر ذکندیاورى
کیار کباوى کیدداورى

(12) **Terceme:** Ki kim ḡazreti Hāḡḡ yāver ola

Kimse ḡādir mi aña dāver ola

(13) **Hikāyet:** İskender-i Zülkarneyn’den⁴³⁶ ba ‘zılar su’al idüp: (14) “Pādişāhlarda nişāne-i dilīri ve ‘alāmet-i küşver-gīri nedür?” didüklerinde: (15) Kemiyyet ü keyfiyyet dūşmenden istiḡbār itmeyüp belki ne mahaldedür.” deyü istifsār ve: “Üzerlerine hücūm-ı (16) ‘azm ü ḡırmeni izḡār itmekdür. Ve ‘asākır-i ḡafer-girdāre serdār olan (17) namdār daḡī bu vechile şecā ‘at-i şī ‘ār olmak gerekdür.” didi.

(135-a)

(1) **Şi ‘r:** چوشمشیر هندی بکر دبست
بصفا عادى در آروشکست

(2) بکر زکر انکوشمشیر تیز
روان در جهان افکندر ستحیز

(3) **Terceme:** Ḳaçan alsa şemşīr-i mendī ele

İder şaff-ı a ‘dāda peydā sitīz

⁴³⁶ Kur’ân-ı Kerim’de Zülkarneyn adı ile bildirilen mübarek zattır. Yafes soyundan olup Hızır aleyhisselamın teyzesinin oğludur. Diğer iki İskender’den önce yaşamıştır. Yecüc ve Mecüc denilen kavmi, iki daḡ arasına hapsetti. Yüz metre yükseklikte taş ve demirden bir setle daḡı kuşattı.

(4) Revān gezer şemşir ser-tîz ile

Cihānı ider ‘arşa-i resthîz

(5) **Hikmet:** Nûşirevān Büzürcmihr’den⁴³⁷, “Şecā ‘at nedür?” deyü su’al (6) idicek: “Kuvvet-i kalb’dür.” didi. “Ya niçün kuvvet-i destdür.” dimezsün (7) diyücek aytdı ki: “Eger dilde kuvvet olmasa dest za’if dest (8) ve rence-i pençe-i haşm ile şikest olup aşla kuvveti kalmaz. Ve kavîyü’l-kalb (9) olmayanı kimse ‘aynına olmaz.”

Hikāyet: Mesmu’dur ki, mübarezān-ı (10) ‘Arab’dan bir dilîr gāyetde pîr olup bā-vücūd-ı za’af-i perî-i kaviyü’l-kalb ve şecā ‘t-i şî ‘ār (11) ve āşār-ı cerā’it ve şehāmet cebîn-i mübîninde işkār idi. Bir gün (12) kaşd-ı bî-kār ile esebine süvār ve rikāb-ı zafer-tāb üzre (13) üstüvār olmāķ irāde idicek iki yār-ı vefādārı ol (14) ihtiyāruñ bāzusına yapışup süvār (15) aytdı: “Bir şahş-ı bî-edeb dehān-ı ta ‘n ve teşni ‘-i bāz ve beyhüde (16) kelimātla daħl itmege āgāz idüp bir pîr-i kāsır ki, iki kimse i ‘āneti (17) olmayıcaķ süvār olmağa kâdir olmaya. Ya andan ne güne şecā ‘at-ı zāhir

(135-b)

(1) ve ne maķūle cerāt-ı bāhir olsa gerekdür. Pür kelāmını eşidüp belî ānı (2) süvār itmege iki ādem lāzım ise ammā atından indirmege biñ ādem gerekdür.” (3) didi. Nûşirevān hekimüñ kelāmını müsellemlerle tutup: “Süllem-i i ‘tirāf ve kabūle (4) ‘urūc ve kuvvet-i dest tābî ‘-i kuvvet-i dildar ve nîkleriñ saħî şā’ibe-i iştibāhdan (5) ‘ārīdür.” deyü dā’ire-i hilāfdan ħurūc eyledi.

⁴³⁷ Sasani hükümdarlarından Nûşirevan’ın veziridir. Günümüze kadar ulaşan hakimane sözleriyle meşhurdur. Bkz. İbnu Kuteybe, Uyunu’l-Ahbâr. 1/94.

Bejt:

(6) ادمي راقوت دست از دلست

هر که اور ادل قوي باز و قوي

(7) **Terceme:** Kuvvet-i desti olur Haqq'a yürekden ademüñ

Kim kavıyyü'l-ıkalb ola bāzūsıda olur kavī

(8) İskender teshir-i aqālīme-i 'azīmet ve feth-i cihāna niyyet itdügi (9) vaqt hakīm Aristo'yu da 'vet idüp: "Ey hakīm! (10) Bu şuru' itdügüm emr-i 'azīm ve taşmīm itdügüm mühimm-i cesīmde (11) qarīb ve ba 'id elbette baña niçe dest-i düşmen bedīd olsa gerekdür. (12) Her biri ile ne güne mu 'āmele ideyüm ve ne tarīke gideyüm?" diyücek: "Ey şah! (13) Bā-temyız maqdūruñ oldukça düşmen-engīz olmadan pür-hīz ve zümre-i (14) dostānī hār u zelīl itmeden girīz eyle. Eger düşmen peydā olursa (15) istimālet ü talṭif yüzünden qarīn-i ihtışās ve destānī i 'zāz (16) ve ikrām ile menzūr-ı nazar-ı hāş itmek gerekdür ki 'adū-yı bed-kişi (17) dost-nīk-endīş ola. Ve aḥbāb-ı vefā intisāb i 'zāz u ikrām ile taṭyīb olunmaḡ gerek. Tā ki, hātırları münḡarif ve lāzıme-i

(136-a)

(1) muḡabbet ve ḡulūsdan her biri münḡarif olmaya." İskender: "Ey hakīm-zebān! Pendi (2) bend itmeyüp ve daḡī ziyāde nuşḡ suver-mend ile." deyücek: "Ey şah! (3) 'Āqıl ü kāmīl kār-ı düşmenden zinhar 'āqıl ve kılletine maḡrūr olup tedbīrden (4) zāhīl olma. Ve keşret-i 'askeriñe istinād itmeyüp Rabbü'l- 'ibāde (5) i 'timād eyle. Ve bir mühim ki, suḡan-ı bezm ü kelām-ı leyyin ile ḡuşūl-pezir ola. Suḡan-ı (6) dürüşṭ ile bir ferdi eyleme. Ve bir maşlahat ki tāziyāne ile hāşıl olmaḡ (7) kābil ola. Ānuñçün niyāmend-i efrāh-ı ḡancer ü semşīr eyleme." didi. İskender: (8) " Cāyız ki düşmen ile mükāleme ve mücāvebemiz mücādele ve muḡārebeye münceṭ ve ṭarafeynden (9) müsāyefe ve

muḳātele muḳarrer ola.” Pes, “Ol vaḳt-i keyfiyet-i ḥurūb (10) ne üslūb üzre gerekdür.” diyücek, “Hāl ikiden (11) ḥālī degildür. Ya budur ki sen muḥārebe-i düşmene (13) gidesin ya ‘adüv saña hücum idüp def ‘ine sa ‘y u gūşış (13) idesin. Şakk-ı evvel ise anda on şartuñ ri ‘āyeti lāzımdur. (14) *Şart-ı evvel*: Cengden murād ḥayr-ı maḥz ve taleb-i dīn-i Haḳḳ ile (15) nuşret-i ‘ibād ve def‘-i zulm ü fesād itmekdür. *Ve ikinci*: teveccüh-i ḥazret-i (16) Bārī ve cenāb-ı kibriyādan taleb-i yārı ve dergāh-ı ‘izzete tazarru ‘la (17) du ‘ā ve zārī ve şadaḳāt-ı mebrüre ve ḥasenāt-ı mevfüre ile şükr-güzārīdür.

(136-b)

(1) *Ve aşḫāb-ı kubürdan istimdād ve erbāb-ı ḳulūbdan istirşāddur.* Ḥuşūşan server-i enbiyā (2) ve ḥabib-i Ḥüdā Muḥammed Muştafā sallallahü ‘aleyhi ve ‘alā ālihi’n-necebā ḥazretinüñ rūḥ-ı (3) pür-fütūḥlarından isti ‘ānet ve istimdād itmekdür. *Üçüncü*: (4) Levāzım-ı ḥazm ve sū-i zannı taḳdimde isti ‘cāl ve isti ‘lām kār-ı bī-kār için cāsuslar (5) isti ‘māl ve leşker-i ḥasm fitne-cūdan su’al tefeḥḥuş-ı keyfiyet ü kemiyet (6) ricāl itmekdedür. *Dördüncü*: Yek-dil ve yek-zebān olān ‘asker ile sāḥa-i berd (7) ü cenge ‘aḫf-ı ‘inān itmekdür. Zīrā pādişāhlarıñ sipāhla ittifaḳı (8) ve ‘asākirüñ birbiri ile ittiḥād ü vifāḳı mücib-i fetḥ ü nuşret (9) ve sebep-i zafer ve ḳuvvedür. Nitekim dimişlerdür:

Şi ‘r:

- (10) کسی راضی بر ظفر حاصلت
که در پر دلی لشکرش یکدل است
- (11) سپهر اکفیزور مندی رسد
زیاران یکدل بلندی رسد

(12) **Terceme:** Olur hāşıl aña zafer bir zafer

Ki yek-dil ola leşkeri ser-te-ser

(13) Eger yek-dil ü yek-cihet olalar

Sipeh ‘izz ü rif ‘at bula bi-keder

(14) Ve ekābir ü eşraf meyânında muvāfaqat huşuşan akrabā ve müte‘allaqāt (15) beyninde hüsni mutāba ‘at bu huşuşlara emri-zarūrī olup sebep-i kuvvet ve bā ‘iş-i galebe ve nuşretdür. *Beşinci:* (16) ‘Askerī mevā ‘īd-i hüsne ile pür-ümmīd ve envā ‘-i nevīd ile taqviyet (17) ve te ‘yīd idüp hasbe’l-ḳudret ‘ahde vefā ve mevā ‘idi şafā ile

(137-a)

(1) ahāliye īfā itmek gerekdür. *Altıncı:* Pādişāhān-ı cihān ceng (2) ü harbe bizzat mübāşeret ve muḥārebe ve muḳāteleye ve şitāb-ı musāra ‘at itmek gerekdür ki, ‘asker (3) şikest ve ḳāmet-i bā-istikāmet rāyet-i zafer sirāyet-i pest olsa (4) bir daḥī tedārik ve telāfisi ḳābil ve ‘adüvvi fitne-i cūya muḳābil olabile. *Yedinci:* (5) Leşker-keş ve sipah-salar ve düşman-keş ve serdār olmağıçün (6) bir kimseyi ihtiyār itmek gerkdür ki, üç şifāt ile āraste ve zāt-ı (7) sütüde sıfātı huşül-ı şülüşe ile pīraste ola. Evvelā şecā ‘at (8) ve şehāmet ile mevşūf ve beynennās kemāl-i şavlet ve şevketle (9) meşhūr u ma ‘rūf olup nām-ı nāmīsi bülend-i āvāze ve mertebe-i kuvvet-i (10) ḳalbi bī-endāze gerekdür ki, andan ḳalb-i düşmen pür-ḥavf u hirās (11) maḳarr-ı ru ‘b bī-ḳıyās ola. Şāniyen rā’ī-yi sā’ib ve fikr-i şāḳıb (12) ve tedbīr-i münāsib saḥibi olup müdaḥil ü muḥāric-i cenge vāḳıf (13) ve ṭuruk-ı envā’ hile ve ḥüd‘āya ‘ārif gerekdür ki, “الحرب هدة”⁴³⁸ (14) kelām-ı ḥükmü’l-ḥakīmi üzre ehl-i terciḥ ḥarbdde hile ve ḥüd ‘anuñ ‘adem-i kerāmetini belki

⁴³⁸ “*Harp hiledir.*” Buhārî, Cihād, 157; Müslim, Cihād, 17.

hüsün (15) taşrih ve rā-yı rezin ve tedbīr-i metini niçe maḥalde şecā'atden tercih itmişlerdür. (16) Şālīşen meydān-ı ceng ü ḥarbūñ fārisi ve kār-ı ḥarb ü kıtālūñ mūmārisi (17) olmaḫ gerekdür ki, fevā'id-i tecrūbe bisyār ve 'avā'id-i mūmāreset bī-şümārdur.

(137-b)

(1) *Sekizinci*: 'Arşa-i mübāreze ve şecā 'at ve meydān-ı muḥārebe ve şehāmetde (2) aḫrān u emşālinden mūmtāz olanı 'aḫyā-yı vāfire ve ḥal'-i fāḫire ve 'ināyāt-ı (3) zāḫire ile ikrām u i 'zāz ve şeref-i iltifāt bī-gāyeti ile serfirāz (4) itmek gerekdür ki, ḡayrılar daḫī hevādār ve cān-sipār ve cān u dilden (5) ḫidmetkār olup şāḥ-ı kām-kārların nefesleri üzre işār (6) ve atā vücūd-ı sebebi ile nuḫūd-ı vücūdların ḫāk-rāḫıma nişār ideler. (7) *Tokuzuncu*: Rūz-ı ceng ü veḡa ve vaḫt-i ḥarb ü heycāda ḡafletden (8) dūr başar-ı başiret tūtiyā-yı fikret ile pūr-nūr olmaḫ gerekdür ki merāra-i (9) şūret ḡalebe ve zafer cilve-nümā olmaḫ mertebesine vāşıl olup (10) bir nefes aḫvāl-i cengden ḡāfil ve kār-ı dişmandan bī-ḫaber ü zāhil (11) olmaḡla ḫalleri diḡer gün düşmen elinde zebūn ve maḫḫūr (12) ve maḡbūn olmuşlardır. *Onuncu*: Eger leşker-i ḫaşm-ı şikeste ve ḫarīk-ı (13) muḫābele ve muḫāvemēt rūy-ı ümidlerine beste olsa anları ta'ḫib (14) ve münhezimin ardınca 'asker tertīb itmeyeler. *Zirā bizzat mea'* müşāhede (15) olunmuşdur ki, leşker-i bāz-geşte ta 'ḫib idenleri şikeste ve geştelerinden (16) pūşteler itmişlerdür. Ve muzaffer olmuş 'askere mu 'āvede ve hücūm (17) sebebi ile ḡālib selb ü cūdların sālīb oldılar. Eger bir düşmen

(138-a)

(1) bī-direng üzerine hücūm idüp ḫaşd-ı ceng aytdı ki: "Sen daḫī def'ine āhenk (2) itseñ ḫal bu ikiden ḫālī degildür ki eger muḫāvemete ḫāḫat (3) getürecek olursañ evveli ve āḫiri budur ki ḫaşbe'l-imkān tedābīr-i ḫüsne (4) ve muḫaddemāt-ı müstaḫsine ile mu

‘āmele ve ḥasmı maḳām-ı ḥuṣūmet ve dūṣmenīden (5) izāle idesin. Eger bu şūret müyesser olmaz ise mezkūr olan (6) umūr üzre şerā’iṭ-i ceng ü muḥārebe-i mūrā ‘ātinde kuşur şudūr (7) itmemek gerekdür. Eger muḳāvemete tāḳat u ḳudret yoğise istiḥdām-ı (8) cāsus ve dīdebān ile aḥvāl-i ‘adūv mülāḥaza ve ṭuruḳ u derbend (9) her ṭarafdan muḥāfaza olunup müstavfī zehāyir ile imdād-ı ḳılā‘ (10) ve ecnāda cedd ü ictihād olunup müntec-i fevz ü felāḥ olan şulḥ (11) u şalāḥ için bezl-i emvāl ve bu bābda ḥīle ve ḥüd ‘a isti ‘mālī (12) emr-i żarūrī idügi cā-yı ḳīl ü ḳāl degildür. Eger dūşmen (13) ṭaleb-i muşālaḥa iderse ḳabulden abā etmemek gerekdür. Ve rāḥ-ı lecāc (14) ü ‘inada gitmemek gerekdür. Zīrā lec ü ‘inad mezmūm ve medhūr ve ṭaleb-i (15) şulḥ aḥirü’l-emr mużaffer u mansūr olur.

Meşnevī: ستیز ممکن زانکه بادستیز

(16) کندباغ انصاف ابرک ریز

ستیز هجای رساند سخن

(17) کموران کندخان و مان کهن

کند عاقل اندر ره صلح سیر

(138-b)

(1) تو این راه میر و که الصلح خیر

Terceme: Sītīz itme dā’im ki bād-ı sītīz

(2) İder bāğ-ı inşāfı çün berg-i dīz

Sītīzeyle aña irer kim şuḥen

(3) Ḥarābe olur ḥānümān-ı kühen

İder ‘ākıl olan rāh-ı şulhı seyr

(4) Bu yola revān ol ki es-şulh-ı hayr

Pes İskender dahī kelimāt-ı (5) mezbūreyi düstürül- ‘āmel idüp binā-yı ceng ü şulhı bu vecih üzre (6) temhid ve mübānī devlet ü şevketi bu üslūpla teşyid eyledi. Ve şıfat-ı (7) şecā ‘at ehl-i devlet ve aşhāb-ı sa ‘ādete bihterīn-i haşlet olmağla (8) hayl-i suhān bu vādīde ser-hadd-i itnāba vāşıl oldı. Ve beyān-ı levāzım şecā ‘at (9) ü merāsım-i şavlet ü şehāmet nihāyet buldu. Ve’lhamdü lilahi’l-‘alā’l-kebīr (10) ki pādişāh-ı cihangīr ve şāh-ı civān-baht pür-tedbīr.

Şi ‘r:

(11) *(Fārisi ibāre yazılmayıp tercemesi yazıla)*

(14) Hāzret-i hān Ahmed-i kāmīl-i şeyhe ‘ālī nazār
‘Adl ü dāda meyli itdi pīr ü peri tāze ter

(15) Bir şehēn-şeh dir ki itse her mihen ‘azm-i cidāl
Şevket-i şavletle kūh-ı kāfi eyler pāymāl

(16) ‘Arşa-i ceng içre elbette destine şemşir-i tīz
Kūhsārı tīg-i gevher-bāri ide seng-i rīz

(17) mu ‘āzede-i bāzū-yı kām-kārı. Ve müsā ‘ade-i baht-ı bī-dārı birle

(139-a)

(1) her tarafā ki, rāyet-i zafer-serā tılsımını tevcīh ideler. Fetḥ ü nuşret dü-esebe (2)

mevkib-i hümāyun zafer-i maḳrūnlarına istikbāl ve her cānib ki maḳsad-ı (3) himmet-i bülend ve maṭmaḥ-ı naẓar nehmet ü ercümendleri ola. Sa ‘ādet ü iḳbāl (4) ü şevket ü iclāl ‘asker zafer rehberleri mürāfaḳat ü muvāfakatına şitāb (5) ve isti ‘cāl ider.

Şi ‘r:

(Ancaḳ tercemesi yazıla)

(8) **Terceme:** Her mihen bir cānibe ‘azm-i cihangīri ola

Nuşret-i istikbāl idüp ‘izz-ü sa ‘ādet

(9) Millet ü mülküñ penāyı rumh-ı devlet-perverī

Tīḡ-i nuşret-güsterīdür zāmin-i din ü devlet

(10) Ve ‘asākīr-i nuşret mü’eşşirleri rūzigār-ı zārda āteş-i firūzān gibi (11) ḥamleler izhār idüp meydān-ı cengde şebāt ü direng ile kūh-ı (12) pür-şikūhü’l-bezīr gibi pāyidār ve ‘arşa-i şecā ‘at ve şehāmetde (13) şābit ve ber-ḳarār olurlar.

Şi ‘r:

Terceme:

(Bu ebyāt terk olunup heman tercemesi yazıla)

(139-b)

(1) Tīḡ-i zendür her biri mānend-i ḥışm mest-i yār

Şaff-ı şikendür ser be ser ḥūn-ı zūlf-i pür-hüsn-i nigār

(2) ‘Ālemi teşhīr iderler himmet-i diller gibi

Fitne-engīz oldılar aḡyār-gīn perver gibi

(3) Şu ‘le-i ‘aşk-ı cihān-efrūz-veş cān-sūzlar

Ġamze-i sitiz maḥbūbān gibi dil-dūzlar

(4) Fitneler peydā iderler ġamze-i hūbān gibi

(5) Öldürürler ādemi her-dem ġam-ı ḥicrān gibi

(6) Haḳḳ sübhānehü ve te‘ālā ol saye-i ilāhī ve maẓhar-ı faẓl feyz-i nā-mütenāhi (7) olan pādişāh-ı ‘ālicāh ḥazretinüñ zıll-i zālil ‘ātıfetini müfāriḳ (8) ehl-i muġārib ve müşāriḳ üzre maḥalled ve āşār-ı şalṭanatını mü’ebbed (9) ve esās-ı devlet ü ‘izzetini devām ü beḳā üzre mümeḥhid ve ḳuşūr (10) bī-ḳuşūr şevket ü ḥaşmetini müstaḥkem ve müseyyed libās-ı (11) sa ‘ādet rif ‘atini dā ‘ima müceddid ve berr ü baḥrde serdār-ı zafer (12) şı ‘ārlarını te’yīdāt-ı seniyye ile müeyyed eyleye. (13) Biḥürmete faḥrū’l-enbiyā seyyidinā ve senedinā Ahmed ‘aleyhi şalāt essalavāt mine’l-mülkü’s-semed (14) mātekerrirü’l-ems ve’l-ġad.

(15) Otuz Birinci Bāb Ġayret Beyānındadır

(16) Ġayret tedbīr-i mühimmāt-ı riyāset ve te’kīd ve temhīd-i esbāb-ı siyāset

(17) emrinde insana şıyāneti lāzım olan umūrı muḥāfaẓa ve ri ‘āyetden

(140-a)

(1) ‘ibāretdür. Ve umūr-ı millet mehāmm-ı memleketde ri ‘āyet-i ġayret (2) lāzıme-i zimmet-i himmet selāḳīn-i pūr-şevketdür. Zīrā ki ġayret (3) iki nev ‘ üzredür: Biri ġayret-i diniye ve biri ġayret-i dünyeviyyedür. (4) Bu iki nev ‘-i ri ‘āyet-i umūr-i zarūriyedendür. Pes ġayret-i dīniye (5) budur ki, emr-i ma ‘rūf ve nehyi münker temşiyetine sa ‘y idüp, ḥuddām-ı ‘ālī mezelletine (6) ve re ‘āyā-yı memleketine ḫā ‘at ü ibādet ile emr ü ma ‘āsī ve nūnāhi (7) irtikābı ile miyāhī olan ‘āşileri men‘ ü zecr ide.

Ve hadīs-i (8) şerīfde bu ma ‘nā vārid olmuşdur ki: “Sizden her kimse kim (9) bir münker görse lāzımdır ki, anı eli ile tağyır ide.”⁴³⁹ Ya ‘ni muhālif-i (10) şeri-ī ‘āt-ı şerīfe olan emri görse (11) dürre veyā şemşīr ile müdāfa ‘asında sāk-ı ictihādı (12) teşmīr ide. Ve bu mertebe ehl-i iktidār ve aşhāb-ı ihtiyārdan şüret- (13) pezīr olur. Eger destle men‘ elinden gelmez ise naşīhat ideler. (14) Eger anuñla münzecir olmaz ise unf u suhān-suhūta şiddet ideler. Bu mertebe-i (15) ‘ulemā-i nīk-nihād ve lāzıme-i müteverriān ve zühhāddur. Eger zebanla men‘ mümkün (16) olmaz ise ‘adāvet-i qalbiye ile iktifā olına ki, bu mertebe-i avāmü’n-nās (17) ve şu ‘afādur. Ve ‘ulemā-i din ve muhaddişīn müctehidīn tetimme-i hadīs-i şerīfi

(140-b)

(1) “ ليس وراء ذلك الا سلام ”⁴⁴⁰ ile itmām itmişlerdür. Yā ‘ni her kimse ki, (2) münkerātı dest ü zebānla men ‘den ‘āciz olup def ‘ine bir vechile yol (3) balsa ve mürtekib olanlara cān u dilden düşmen de olmasa ol şahş bir cihetle (4) İslām’dan hişşe-mend ve ehl-i İslām meyānında serbülend olmaz. (5)

Qıṭ ‘a: نهى منكر بدست بايد کرد

ورمير بناشدش اين كار

(6) بزبان منع كن و كرتوان

وردل خویش ميكنش انكار

(7) **Terceme:** Elüñden geldigince nehyi münker itmege sa ‘y it

Elüñle anı men‘ itmek olursa ger saña düşvār

(8) Zebānuñla anı def ‘ it eger maqdūruñ olmazsa

O kār-ı nā-sevābī ile qalbüñden hemān inkār

⁴³⁹ Hadis-i Şerif. Müslim, İman, 20.

⁴⁴⁰ Şunun arkasında ancak İslām vardır.

(9) Ve her sultān ki, iḳāmet-i ḥudūd-ı şer ‘iyyeye gūşış ve icrā-yı (10) aḥkām-ı diniye-i mer ‘iyyeye verziş ide. Bī-iştibāh ol pādişāh (11) dil-agāh nā’ib-i Ḥaḳḳ ve zıllullah olur. Ammā pādişāhlar külliyyāt-ı (12) mühimmāt-ı mekkiyyeye iştiğāl itmekle bu umurun cüz’iyyātına bizḳat (13) teḳayyüde mecāl olmaz. Pes lāzım olan budur ki, bu ḥidmeti (14) edā için cā-be-cā eṭrāf-ı memleketinde muhtesibler naşb u ta ‘yin ve levāzım-ı (15) ḥidemātı ḥudūd-ı şer ‘iyye üzre tebyīn ide. Ve muḥtesebüñ ğalib ve hemīşe ihḳāḳ-ı ḥaḳḳa tālib (17) ü rāğib olup şıfat-ı ‘iffet ü perhīz-kārī ile ārāste

(141-a)

(1) ve emānet-i verāseti ve kem tama ‘ı birle pīraste olmak gerekdür. Ve her kārı (2) taḳviyet-i dīn-i mübīn ve ḥamiyyet-i Müslimīn için olup ğaraż (3) u riyā ve devā ‘-i nefr ü hevādan ihtirāz u abā itmek gerekdür ki (4) ḳavli şağīr u kebīre te’şīr ve emvār-ı kelimāt-ı ḥikmet āyātı ile (5) ḳılıp muḳlimeyi tenvīr ide.

Beyt: سخن کما آن ز غرض پاک و از طمع حال نیست

(6) اکریسنک بکوی درواثر دارد

Terceme: O söz-i kem ğarażla tam‘adan ola pāk

(7) Eger senüñde dirseñ olur mü’eşşir

Ḥikāyet: Emr-i bi’l-ma ‘rūf (8) ve nehyi ‘ani’l-münker ile meşhūr ve ma ‘rūf ve şalābet-i dīniyye ile (9) mezkūr ve mevşūf olan şeyḫ ebu’l-Ḥasan Nurī ḳuddise sırrahu (10) e’l-laṭīf ḥazretinün ‘ādeti bu idi ki, her ğāh bir münker görse (11) ḥavf-ı ḳatlı vār iken bile men‘ ü zecr ve ḳudreti yetdikçe mürtekibini ḥecr (12) iderdı. Bir ğün ṭahāret u vuzū için kenār-ı dicleye revān (13) olup bir zevraḳ içinde ḥüsrevāni üç dāne ḥam maḥtūm (14) ve her birinüñ üzerinde laṭīf lafz-ı şerīfini mersūm olmuş (15) görür. Mübāya ‘āt ve

ticārātde laṭīf nāmı ile mevsūm (16) bir nesne şeyhın mesmu‘ u ma ‘lūmı olmamağla te ‘accüb-i günān bunlarda nihān (17) olan nedür? diyü mellāhdan pürsān olıcağ, mellāh-ı fellah: “Sen

(141-b)

(1) bir mend dervīşsün. Bunlar ile ne kāruñ var. Heman kendü (2) mühimm ü maşlahatuña var.” diyücek şeyhüñ itṭıla ‘a şevḳ ü şegafī ziyāde (3) olup: “Elbette bu mahtūm olan humlarda mektūm olan nedür? Ma ‘lūm (4) olmağ gerekdür.” deyü hücum idicek: “Ey derviş! Bu humlar (5) hamrla memlūdur. Mu ‘tezid ḫalīfeye getürmüşlerdür.” didi. Şeyḫ (6) ğazab u tehevvr ile eṭrāfa icāle-i nazār idüp geştī içinde (7) bir hışb-ı ‘azīm görüp mellāhdan ṭaleb itdi. Mellah bī-idrāk (8) hışm-nāk olup şākird ne aytdı: “Vār şu istedügi (9) eline vir. Görelim ne idecekdür? Ve bu ḫal ile ne meslege (10) gidecekdür.” Şākird üstādı sözine inḳıyād idüp (11) şeyḫe teslim idüp ol mest-i bezm-i elest olan ‘azīz daḫī (12) dest-i mübārekine alup bir bir humları şikest ve mey-perestler (13) rütbesin pest eyledi. Mellāḫa ḫavf u hırās ğālib (14) ve fikr ü endişe kuvve-i ‘āḳıla sen sālīb olup ğazab-ı sulṭandan (15) hırāsān olmağıla berg-bīd gibi lertzān ve feryād ü fiğān ile na ‘ra-zebān (16) olıcağ şıḫne-i ḫaber-i Bağdad ḫaberdār olup ḫidmetkārları ile şeyḫ (17) ālīmıḳdārı ṭutup ḫalīfe meclisine ihzār ve naḳīr ü ḳıṭmīr vāḳi ‘-i ḫālī

(142-a)

(1) taḳrīr ve şeyhüñ şüret-i tehevvr ü iḳdāmını taşvīr eyledi. Mu ‘tezid ise (2) ğāyetde ğayūr u cebbār u sitemkār-ı ḫūn-ḫār idi. Ekşer siyāseti şimşīr ile (3) iderdi. Ve adını ḳuşūr ile meslek-i cefāya giderdi. Ehl-i Bağdād-ı şeyḫ (4) dil-āzādı ol bī-dāda götürdüklerinde ğāyetde endüh-nāk (5) olup şeyhüñ bī-bān şehd-i şehādeti nūş idüp

ağşite-i hūn u hāk (6) olmasına kat ‘ u ḥasm itdiler. Ve pençe-i pür-şikencesinden āzāde ve rence olmasına (7) temām-ı cezm itdiler. Şeyhî ihdār itdüklerinde Mu ‘tezid bir āhenīn-i kürsī (8) üzre nişeste olup ‘alāmet-i qahr u siyāseti olan gezer āhenīn-i der-dest (9) ve cāme-i sürhdur bir olmağla cümle ḥuzūrunda olanlar dem-beste idiler. (10) Şeyh-i ḡayret-māba ref ‘-i şavtla ḥiṭāb ve taḥkīr ü tezlīl ile ibādet idüp: (11) “Sen kimsin ki, bu maḳūle küstahlıḳ idersün ve ucu çıkmaz yola (12) gidersün?” diyücek şeyh dahī: “Ben muḥtesibim.” didi. “Ya ihtisābı (13) kimün emri ile idersün?” didikde, “Ḥüdā ve Rasūli emri ile (14) iderüm.” didi. “Ya manşīb-ı ihtisābı saña kim virdi?” didükde: (15) “Seni ‘ālemün şāhı iden pādişāhlar pādişāhı virdi.” diyücek, (16) “Mu ‘tezid bir miḳdar zaman sırr-ı endişesini zānū-yı tefekküre koyup (17) ḥayrān ḳaldı. Bā ‘de başın ḳaldırup bu hūnları şikeste itmege bā ‘iş

(142-b)

(1) ü bāde-i nābı dökmege sebep-i ḥādiş ne oldı?” diyücek “Saña (2) ve ra‘iyyetün ḥaḳḳında merḥamet ve şefḳatden nāşīdür. Zīrā bir emr-i münker ki, (3) izālesinde taḳşīri revā görmüş idün seni andan men ‘le sırr-ı müşārī (4) ḳıyāmetden ḥalāş eyledüm. Pes sen mürtekib-i muḥarremāt olıcaḳ, ḥalk dahī (5) irtikāb ma ‘āsiye cesur olurlar. Ammā sen irtikāb-ı ḥaramdan (6) feraḡ ile ḡayrilere yasāḡ idicek anlar dahī me ‘āşīden dūr olurlar. (7) Zīrā ‘āmmē-i ḥalāyık şalāh u fesādda pādişālarına tābi ‘ ü muvāfiḳlardur. (8) Eger şāhların nehc-i şalāh üzre görseler cümlesi ṭarīḳa-i enīḳa-i (9) şalāh ve fevz ü felāḥa zāhib olur ve añlaruñ ücūr-ı cezīlesinden (10) pādişāh şevāb-ı bī-ḥisāb bulur. Ammā pādişāhlardan fesād (11) müşāhede itseler cumhur dahī fişḳ u fücūr üzre ısrār idüp vizr (12) ü veballerinden şāhları dahī ḥişşedār olur. Pes senün (13) ḥaḳḳında merḥamet ü fā‘ide- (14) resānliḳ gösterdüm. Ve bu ‘amelde Ḥüdā ‘azze ve celle rızā-yı

sa ‘ādet (15) iktizāsından ğayrı bir ğarez u emel yoĝidi.” diyücek ħalīfe (16) daĝı sebeb-i melāmet ve ħüsrānı olan ħum-ı ħüsrevānīden ōaçılan (17) bāde-i nāb miŝāli ōıŝe-i çeŝm ħūn-feŝānından eŝk-i gülgün ōaçdı.

(143-a)

(1) Ve seniyye-i bī-kūnyesine nāhun-ı ħasret ü nedāmet ile tāze tāze ōerĝalar (2) açdı. Ve: “Ey derviŝ-i nigū-kār bu maŝlahat-ı tamām ōaŝa zī-bende ve sezāvārdur. (3) Pes her gördüĝüñ münkeri taĝyīr ve irtikāb-ı ma ‘siyet (4) idenleri taĝķīr ü ta ‘zīr ile ōimden gerü tenbih-i ekid ve fermān-ı ōedīd iderüm ki, (5) bir kimse ōaŝa māni ‘ ve kān-ı ħikmet ü ‘irfān olan dehānuñdan ōudūr (6) iden kelām-ı sa ‘ādet ünvanı bir ferd-i dāfi ‘ olmaya.” didi. Ve bu kelām-ı (7) ħikmet-i encāmuñ fehvāyı ōıĝk ihtivāsından ma ‘lūm oldu ki (8) muĝteseb-i ħakķānī ve ōaleb-i rızā-yı sübhānī ola. Kimse āfet (9) irgörmez. Ve dūŝmanları elinden ol kimse ħafā ve sitem görmez.

Şi ‘r:

- (10) آن یکی باپر خود گفتا که من
 نهی منکر میکنم اندر ز من
- (11) لیاک میرسم که از اهل حسد
 آفتی بر روز کار من رسد
- (12) گفت اگر این کار بهر حق کنی
 از بلاهای دو عالم ایمنی

Terceme: (13) Bir mūrīdi ōeyĝe dimiŝ hemān

Nehy-i münker eylerim ben her zamān

(14) Korkarın ehl-i hased bir gün baña

İrgöre bir semtle nāgeh bela

(15) Didi Haqq için ise kārūñ eger

Her kazā bī- Haqq te‘ālā def‘ ider

(16) Ammā ğayret-i dünyeviye üç nev‘dür: *Evvelā* kendü emşāl ü akrânına nisbetidür.

(17) *Şāniyen* kendü havāşına ve müte‘allekāt bā-ihtişāşına nisbetidür. *Şālisen*

(143-b)

(1) ‘amme-i halāyıkā nisbetidür. Ammā kendü emşālīne nisbet-i mertebe-i ğayret (2) budur ki, anlara teḳāddüm ü tefevvuḳ ḳaşd idüp cem ‘iyyet-i esbāb-ı himmet (3) ü ğayretine fütür ve teferruḳ-ı teḳarruḳ itmeyüp sırr u ser-efrāz gibi cümlesinden (4) mümtaz ve şadr-nişīn mesned-i i ‘zāz olup cāh (5) u şevket ü ḳaşmet ü ‘azamet cihetinden cümleden muḳaddem ve ‘amme-i (6) ‘ālem arasında mu ‘azzez ü mükerrrem olmağa himmet gerekdür ki bu maḳūle (7) ğayret-i zuhūrī ve bu kevne ḳamiyyet-i sudūrī ile kārḫāyī beste-i (8) ğuşāde ve mühimmāt-ı külliye ḳasbe’l-murād āmāde olur. Ve bu ma ‘ni (9) ḳaşā’is-i ehl-i himmet ve levāzım-ı aşḫāb-ı azīmetdür. Pes her çend (10) himmet-i bülend ü ‘ālī olsa ğayret daḳi ğalib ü müte ‘ālī olur.

(11) **Hikāyet:** Şāhzādelerden biri bir ḳakīme su ‘al idüp: “Ben akrān (12) ü ihvānıma tefevvuḳ ile ‘arūs-ı mülketi almaḳ ve meydān-ı ihtiyārda (13) çevgān-ı iktidār ile kūy-ı devleti çalmaḳ isterim. Pes bu kārı (14) taḳşil idecek esbāb-ı nuḳbe üzre tekmil olunmaḳ gerekdür.” deyücek, (15) ḳakīm aytdı: “Ey melik-zāde ve ey serv-i āzāde arada itdüğüñ (16) kesb-i ‘izzet ü tekmil devlet için ğayret ü himmetden ulı (17) nesne olmaz.

Meşnevî: کسی کوز غیرت بر افراخت تیغ

(144-a)

(1) سرتیغ را بگذرانند زمیع

ز غیرت بدست آیدت نام و ننگ

(2) ز غیرت مراد خود آری بچنگ

چنین گفت آن مرد بیدار بخت

(3) کماز غیرت آید بکفتاخ و تحت

Terceme: O kim ‘ār u gayretle kalurdu tīg

(4) Kılıcile olur iki pāre mīg

Girer gayretile ele neng ü nām

(5) Müyesser olur gayretile merām

Dutmuş böyle merd-i bīdār-ı baht

(6) Girer gayretile ele tāc u taht

Ammā kendü müte ‘allaḳāt u ḥavāşşına (7) nisbet olan gayret bu vechile şüret bulmak gerekdür ki, ḥavāşş-ı (8) ḥürmeti dīde-i nā-māḥremden pūşīde ve ḥudūd-i ‘ismet ve dā ‘ire-i ‘iffet (9) muḥāfazasında mübālağa-i ‘aẓīme-i ekide ve tenbihāt-i ‘adīde ve te ‘kidāt-ı (10) şedīde ile şer ‘an ve ‘urfan ri ‘āyeti lāzım olan (11) umūra anları mu ‘tād ve aḥkām-ı etba‘ ve yūmn-i inḳıyād ile (12) ahāli ve re ‘āyā daḥī şalāḥla mevşūf ve mezkūr ve mevadd-ı fesāddan (13) dūr olalar. Ve kibār-ı (14) pür-ḥamiyyet ü gayretten biri kendüsünüñ ḥacle-nişīnān-ı ‘ismet ve pür giyādan (15) ‘iffetinden birine bu ebyātla naşīhat itmişdür.

Şi 'r:

(16) عصمتیانر ا بمقام جلال
جلو محر امست مکر با جلال

(17) دیده بهر روی نیاید کشاد
پای بهر کوی نیاید نهاد

(144-b)

(1) این همه آفت که بتن میرسد
از نظر تو به شکن میرسد

(2) دیده فرو پوش چو در در صدف
تانشوی تیر بلار اهدف

(3) ف هر که بخر جفت حلالیت بود
رخ منما کر همه خالت بود

(4) **Terceme:** İtdi ehl-i 'ismete ol lā-yenām
Şevherinden ğayrısın cümle ħarām

(5) Eyleme her rū-yı nīgūye naẓar
Her ser-i gūdan şaķın itme gūzer

(6) İrmesün dirsən eger saña belā
Tevbe bozmakdan ħazer kıl da'imā

(7) Yevm-i gözüñ mәнend-i lülü-yi sadet

Tīr-i derde olmayasın tā hedef

(8) Kim ki cüftüñ olmaya eyle abā

Hālūñ olursa da olma rū-nümā

(9) Ammā ‘amme-i kā’ināta nisbet ğayret budur ki, muḥadderāt ḥarem-i salṭanat ḥaḳḳında (10) itdüği ğayreti ‘amme-i ḥalāyık ḥaḳḳında daḥī ri ‘āyet idüp dergāh-ı (11) sa ‘ādet-i dest-gāhı mülāzimlerinden birinde senüñ ḥāndān-ı merdüme naẓar-ı bed ile (12) nigāh idüp fānūs-ı nāmusları berbād olduğına ḳā ‘il ve Müslimīnūñ ‘ayubını setr ide. Haḳḳ celle ve ‘alā (16) daḥī anuñ ‘ayubını setr ider, dimek vārid olmuştur. Bir rivāyetde daḥī (17) dünyā ve āhiretde anuñ günahlarını setr ider vāki ‘ olmuştur.

Bejt:

(145-a)

(1) مثلی هست که استرستر الله عليك

پر دة کس ندر ي کس ندر دپر دة تو

(2) **Terceme:** Oldı ḍarb-ı meşel ister setu’l-lah-i ‘aleyk

Kimsenüñ ‘aybunı açma ki ola ‘aybun mestür

(3) Ve ḥamiyyet-i kişi ğayrılar ile olan aḥvāli şıyānet bābında itdüği (4) ğayretten ‘ibāretdür. Ve kemāl-i ğayret oldur ki, eger bir kimde anuñ sāye-i (5) selāmet-i māyesin penāh itse Müslim ü mu ‘āf kıilup ḥışn-ı (6) ḥaşin-i ḥimāyetini āramgāh ide. Ve ḥasbü’l- imkān ‘ahd ü emāneti (7) ri ‘āyet idüp bir daḥi āña cefā vü ezıyyet itmeye ve bu ḥuşuş (8) diyār-ı ‘Arab’da ‘ādet olup ḥālā daḥi vilāyet-i Ḥicaz’da muḳarrerdür ki, (9) eger bir

kimse sâye-i dīvār, yâ zālâl-ı hıyâm izzet-medârlarına ilticâ itse (10) lisân ile istîmân itmedin. Civârların erzânî ve hâkķında (11) ri ‘âyet-i mihmânî idüp bir daħi anı hışm eline virmezler. Ve ol (12) rāhda emvāl-i ‘azîme řarf olunup kendilerden niçe şanlar döküldüğüne (13) rızâ virüp ānuñ şanuna girmezler. Hattâ vuħuş u hayvanātdan (14) bile niçesi anlaruñ haymelerin penāh itse, ya çerāgāhları içine gitse (15) elbette anları hamiyyet ve hücüm-i huřūmdan viķāyet idederler.

(16) **Hikāyet:** Behrām-ı Gürî řehzāde iken pederi Yezdücerd⁴⁴¹ terbiyet (17) için Nu ‘mān bin Münzer’e irsāl idüp ol daħi hidmet-i terbiyetde

(145-b)

(1) diķķat iderdi. Bir gün řikār için deřt ü kühsārı geřt ü güzār (2) iderken bir āhu eřķār olup Behrām’un tîr-i hün-feřānından hırāsān (3) olmağla eřrāf u eknāfa řitābān idi. Behrām-ı Gür daħi semend-i (4) bād-ı peymāsına meydan virüp ıtlāķ-ı i ‘nān ile āhuyı cüyān (5) idi. İstidād-ı harāret ile āhu dil-teşnelikden bî-řāķat (6) olup şabîle kenārına vāřıl ve Řabīřa nām bir ‘Arab’uñ haymesine dāħil (7) olıcaķ a ‘rābî filhāl tıutup kemend ile āhuyı (8) bend eyledi. ‘Aķabince Behrām-ı bî-emān na ‘ra-zenān tîr-i ber-kemān dürr-i haymeye (9) gelüp: “Ey řāhib-i hūne! Benüm şaydum olan sağn senuñ hūneñe şığındı. (10) hemān řikārımı iřķār eyle.” deyücek, Řabīřa-i suver kim idüğün bilmeyüp: (11) “Ey merd-hoř-hū! Ve ey civān-ı zībā-rū! Bizüm hayme ve çerā-gāhumuzı penāh (12) idinin. Bir cānurı hāh ü nā-hāh ķatl itmek için elüñe virmek (13) hāric-i āyin-i mürüvvet ve muhālîf-i řavānîni-fütüvvedür.” diyücek (14) Behrām anuñ kelāmına gūř tıutmayup ilhāh u ibrām ve şiddet (15) ile iķdām-ı tām itdi. Řabīřa daħi devr ü dirāz sözi uzatma. Vaķt-i (16) bāzu ki, mağrūr olup şendan yavuzluk şatma. Mādem ki, budur

⁴⁴¹ Sâsâni kırallarından üç kırılın ismidir. Birisi IV. Behram’ın oğludur, diğeri Sasani imparatorluğunun XV. Kırılıdır; Zerdüştlüğün yayılmasında etkin rolü olmuştur. Diğeri ise Sa’d bin Ebi Vakkas’ın ordusuyla savaşmış, neticede mağlup olmuştur.

kemān (17) olan tūr-i dil-dūz ile semīnimi nişān ve rūḥ-ı revānımı ‘adem vādisine

(146-a)

(1) revān itmeyesin. Bu āhuyı dest-i taşarrufiña gire kemān itme. Ve beni helāk (2) idicek ḳabīlemüz daḫi seni cüst ü cūyī āhuya ḳomazlar. (3) Hemān cāniña merḫamet ve nefsi-nefsiñe şefḳat idüp āhu dimekden (4) yā hū ferāḡat it. Eger istersen zīn-i zerrīn ve’l-cām-ı muṭallā ile (5) müzeyyen olup dürr-i ḫaymemizde beste ṭuran eseb-i tāzi-i nerrādī (6) ve semend-i hicāzī nihādı saña fedā itdüm. Aña sivār olup kendü (7) esebiñi cenībe-günān şafāyī ḫāṭır ile menziliñe revān ol var git. Bizi olmaz (8) yire incitme.” didiginde fevḳa’l-melhūz mesrūr u maḫzūz (9) olup fedā itdügi esebe iltifāt itmeyüp ‘inān-ı tāb olup (10) mevkib-i hümāyunı semtine şitāb eyledi. Ve ol zamāniña tāc-ı salṭanat (11) anıñ fark-ı ferḳad-ı sāyı ile ibtihāc idüp ahālī diyār-ı ‘Acem (12) gerden iṭā ‘at ve inḳiyādı tavḳ-ı fermānına ḳayup sikkeler (13) nām-ı nāmīsi ile revāc bulıcaḳ Behrām, Ḳabīsa’yı da ‘vet ve ḫadden (14) ziyāde ri ‘āyetle terbīt eyledi. Ve beyne’l-‘Arab mücürü’l-ḡazelān ile mülakḳab (15) oldu. Ya ‘ni emān-ı dehende āhu ve himāyet-i günende o dimekdür.

Meşnevī:

(16) کس راکه آری بزنهاار خویش

کنه دارزانداز مکر خویش

(17) بمردی حمایت از وواامکیر

بمردانکی کار او در پذیر

(146-b)

(1) یکی قطه آر دبدر یا پناه
ز صدر صدف ساز دش تکبکاه

(2) بصدتر بیت نامدارش کند
یکی کوهر شاهوارش کند

(3) **Terceme:** Bir kimse varup itse eger saña ilticā
İt şāniña senüñ ne ise lāyık u sezā

(4) Merdānelikle demādem ħimāyeti
Her kārını qabūl idüp eyle ‘ināyeti

(5) Bir qatre kim qaçan ide deryāya ilticā
Şadr-ı şadefde yer ider elbette baħr aña

(6) Şad-gūne terbiyetle ānı nām-dār ider
Bir gevher-i laṭīfdür şāh-vār ider

(7) Otuz İkinci Bāb Siyāset Beyānındadır

(8) Lāzıme-i ħükümet ü riyāset olan şıfat-ı siyāset ef ‘āl u aqvāle (9) ve tıre-i vāħide üzre olup zabṭ u rabṭdan ‘ibāretdür. (10) Ve siyāset iki nev ‘dür: *Biri* siyāset-i nefsiyye. *Biri* siyāset-i ġayriyedür. (11) Siyāset-i nefsiyye kişi kendi cūdını evvela aħlāq-ı zemīme-i levşinden (12) taḥhīr ü tanzīf ve evşāf-ı ħamīde birle taħsin ü tavşıfdür. (13) Siyāset-i ġayriye daħī iki kısmdur. *Evvelkisi:* Muqarrebān-ı dergāh olan (14) ḥāş u erkāna ve eşref ü a’yāna qavānīn-i devlet ve āyīn-i salṭanat (15) mürā ‘ātını ilzām ve zabṭ u terbiyetlerinde iqdām-ı tām göstermekdür. Bu kısmuñ (16) tafşīli inşā’allāhü’r-

rahmān kırkıncı bābda beyān olunur. *İkinci:*

(147-a)

(1) Kısm-ı siyāset ra ‘iyyet ü avāmdur. Ol veche üzre kim merdüm-āzār (2) olan bed-nefs ü tebe-kārları ta ‘tīl-i tāziyāne-i tağrīr itmekle mertebe-i (3) emn ü ferāğa düşürmeyüp her sa ‘at ve her ān şarsar-ı kahr u intikām (4) ve heybet-i tīg-i hūn-āşamdan mānend-i şāh-ı bīd-lerzān ve hūb-ı (5) girdārān ve bī-günāhānı a ‘māl-i mülātafet ü istimālet birle ümibvār (6) luṭf u iḥsān ideler.

Fā’ide: Hākīm Büzürcmihr’den: “Pādişahlaruñ (7) menzili ve ḡadr cihetinden a ‘zāmı ve rütbe-i i ‘tibār u iftiḡārda esbaḡ u ikdāmı (8) kimlerdür?” diyü su’al olundıḡda dimişler ki: “Cümleden a ‘zām ol pādişāh (9) mükrimdür ki saṭvet-i kahr u ḡazabdan bī-günāhlar sālīm ü emīn olup (10) bed-nefs ü rü-siyāhlar ḡuşe-i ḡafā ve mekīnde mekīn olalar. Ve ḡande-i (11) tīg-i berḡ-nişān ve āteş-feşānı girye-i sitemkārān ile tev’emān (12) ve bāriḡa-i nesīmi ‘anber şemīm-i iḥsānı muzāri ‘-i emāndur. Ve nişān ü müsteḡakān (13) üzre feyz-i resān ola”. Hīkmet-i hūşeng şāh-ı dil-āḡāh dimiş ki: (14) “ Ben Cenāb-ı ‘izzet ṡarafından ‘ibād-ı şāliḡīn üzre lūṭf u raḡmet (15) ve tebe-kārān ve müfsidīn üzre ḡazab u miḡnet olmuşdur. (16) Nīş-i ḡahrüm nūş-ı lūṭfa muḡārin. Ve zehr-i heybetüm sükker-i merḡamet (17) verā-i fitne-i muḡarrindür.

Nazm: تریاقوزهرهردومرادرخزانہست

(147-b)

(1) انرايد وستان دهم اين رابد شمنان

Terceme: (2) ḡazānımda vardur benüm zehr ü tiryāḡ

Biri düşmanāna biri dostāne

(3) **Hikmet:** Hükemā dimişler ki: “Medār-ı nizām-ı ‘ālem ve intizām-kār benī ādem lāzime-i (4) riyāset olan siyāset idügi müsellemdür. Ve bu huşuşı (5) ‘ālem kevn ü fesād şahneligine nāmert ve şāhrāh intizām-ı cihāndan bā ‘iṣ-i perīşān olan ehl-i tuğyānı tīg-i bī-dirīg-i siyāset ile redd ü şadd (7) itmişlerdür. Eger zabt u rabt-ı siyāset mefkūd olsa (8) mühimmāt-ı cihān-ı nesak bihbūd üzre mevcud olmazdı. Ve eger kânün-ı te’dīb (9) ve ta ‘zīb ilgā olunsa aḥvālī rūzgār tebāh ve tār-ı mār (10) olup ‘ämme-i enām eyyāmı devlet pādişāh-ı ‘ālīmağāmda mihād-ı istirāḥāt (11) üzre ḥuzūr u rāḥat bulamaz idi.

Nazm:

(12) از سیاست نظام یابد ملک

بی سیاست خلل پذیر بود

(13) نسق کار های عالم را

ارنیاسات ماکرز بود

(14) **Terceme:** Mülk-i siyāsetle bulur intizām

Eyleseñ ihmāl gelür inhidām

(15) Olmaz imiş kār-ı cihān mutazam

Tīg-i siyāset ki ola dürü niyām

(16) “لاملك الا بالعدل لا عدل الا بالسياسة”⁴⁴² fehvā-yı (17) şıdķ ihtivāsı üzre ‘adl ü dād bir şāhid-i zībāyı dilpesend

(148-a)

(1) ve bir maḥbüb-ı ra ‘nāyı bī-mānenddür. “اما فته الرياسة ضعف السياسة”⁴⁴³ (2) muḳtezāsıyla pīrāye-i zabt u siyāsetden istignā idemez. Ve sālīk-i (3) mesālīk nazm-ı memālīk olanlar rehber-i siyāsetsiz bī-bāk sırr-ı menzil-i maḳşūda (4) gidemez. Ve her şāh-ı ‘ālicāh ki,

⁴⁴² Mülk ancak adaletle, adalet de siyasetle olur.

⁴⁴³ Riyaset (Başkanlık) siyasetin zayıflığındandır.

muḳteżāy riyāset olan siyāsetden ḥaberdār ve āgāh olmaya. (5) Zamān-ı ḳalīlde erkān-ı memleketi mütezelzil ve bünyān-ı salṭanata ḥalel-i şettā (6) müteḥallil olur. Pes mülk ü milletüñ zīb ü zīneti ve dīn ü devletüñ (7) şalāḥ u şavleti siyāset ile ḳāyim ü dāyimdür.

Ḳıṭ ‘a:

(8) تیغ سیاست کمر خسار ملک را

سازد جهان فروز و درخشان چو آفتاب

(9) معماري سیاست اکرنی مدد کند

کرد جهان ز سیل جفا و ستم خراب

(10) **Terceme:** Ruḥsār-ı mülki tīg-i siyāsetdür eyleyen

Raḥşān-ı rüy-ı ‘ālemi mānend-i āfitāb

Ḥaḳḳa budur ki tīg-i siyāsetdür eyleyen

Raḥşende-i rüy-ı ‘ālemi mānend-i āfitāb

(11) Mi ‘mārī-i siyāset eger ḳılmasa mıdur

Ṭufān-ı ḳulm u cevri ile ‘ālem olur ḥarāb

(12) Ḳā ‘ide-i şerī ‘at-ı şerīfe üzre pür-ḥükümet-i der-kār olmasa (13) bir ‘amel-i Ḥaḳḳ merkezinde ḳarār bulmaz. Ve zaḳıta-i rāḳıta-i siyāset (14) bī-i ‘tibār olsa kār-ı şer ‘-i dīn muḥkem ü muntazım olmaz. Pes (15) siyāset-i mülük sa ‘ādet-i sülük muḳvī-i şerī ‘at ve aḥḳām (16) şer ‘iye-i mer ‘iye mürevvec-i mülk ü salṭanatdur.

Ḳıṭ ‘a:

(17) سر سبزی نهال سعادت بیاغ ملک

بی چشمه سار شر غمطهار طمع مدار

(148-b)

(1) لیکن زلال چشمه‌دین کی شود روان
بی سایه سیاست شاهان کامکار

(2) **Terceme:** Ser-sebz ü taze kıanda olur nağl-i bāđ-ı mülk
Nüş itmeyince çeşme-i şer ‘üñ zilānı

(3) Līkin zülāl-i çeşme-i dīn ola mı revān
Şeh şalmayınca pertev-i şemşir olanı

(4) Ve filhākıķa ra ‘iyyet ü ümemüñ medār-ı kārı ve memāliküñ ‘imār u ķarārı (5)
zavābiķ-i siyāsete mebnı ve āfet-i rüzgār olan tebe-kārlardan (6) ağz-ı intikām ve demār
üzre mübtenīdür.

Nazm: کرتیغ سیاست سلاطین بنود

(7) در عالم خاك اب خوش کس نخورد

Terceme: Şāh-ı siyāset tığ-i der-kār olmasa istemezdi bil

(8) Bu ‘ālem-i hākīde hiçbir kimse āb-ı huşk-vār

Ve āşār u eĥādişde (9) vārid olmuştur ki eger yeryüzünde zıll-i ilāh olan pādişāh
olmasaydı (10) benī ādem birbirini yırler idi. Ya ‘ni helāk ve ma ‘düm iderler idi.

Hikāyet: Hulefādan (11) biri bir eline bir seyf-i meslül ve bir eline muşĥaf-ı cāmi ‘ü’l-
fūrū‘ ve’l-uşül (12) olup minbere şu ‘ūd itmişler. Ve eşnāyı va ‘aza ve tezkīr ü terđīb ü
taĥdirde (13) dimişler ki: “Ey hūb-ı ĥaşlet ve pākize ģīnet olan ümmet (14) sizlere bu
cāmi ‘-i aĥkām şer ‘-i müstaķīm olan Furķān-ı Kerīm ve Kelām-ı Kıadīm (15) kāfīdür.
Ammā eşrār-ı bed-girdār şeķā-i şı ‘ār destimdeki (16) tığ-i cevherdārdan ĥayrı ile birisi
müstaķim olmaz. Ve rüy-ı cihāndan fitre vü fesādları (17) inķitā ‘ bulmaz.

Қыт 'a: سیاست اتشی باشد که انرا

(149-a)

(1) زیهر بدسکالان بیر فروزند

چو ایشان میفروزند اتش ظلم

(2) همان بهتر که ایشانر ابسوزند

Terceme: Bir āteşdür siyāset ka 'nı şāhān

(3) İdeler ehl-i zulm için firūzān

Çü zālimler yaqar zulm āteşini

(4) Hemān yekdür ki anlar ola sūzān

Hikāyet: Tamgaç Hān⁴⁴⁴ (5) bir şāh-ı 'ālīşān idi. Mi 'mār-ı zabṭ u siyāseti qaşar-ı bī-kuşur memleketi ma 'mūr (6) ve ābādān ve tīg-i bī-dirīg qahr u heybeti būnyād-ı mezālimi kendi (7) hükümetgāhından ref 'idüp bī-nişān itmiş idi.

Қыт 'a: تاخت از بیم قهر او فتنه

(8) ز انسوی نیستی بصدف رسنک

رفت از صیقل پاست او

(9) ز نک ظلم از رخ جهان دور نک

Terceme: Fiten yüz fersaḥ olsa savletinden

(10) 'Adem vādīsine qaçup giderdi

Rūḥ-ı gūn-ı dolunuñ jeng-i zūlmün

(11) O şāhuñ şayqal-ı 'adli giderdi

⁴⁴⁴ Doğu Karahanlı hükümdarlarındandır.

Hikāyet: İttifaq bir gün (12) rindān-ı evbāşdan bir merd-i qallāş Tamgaç Hān'ıñ (13) hidmetine bir deste gül getürdi. Ve za 'mınca şikeşte ve beste (14) hidmet bitürdi. Şāh: “Bu gül-desteyi nerden cem' ü taḥşil itdüñ?” (15) diyücek, “Bir gülzārdan cem' idüp ḥāk-i pāy-ı şāh-ı nigū-kāra īşār itdüm.” didi. (16) “Ya gülzār mülkü midür? Yoksa şāhibinden iştirā mı itdün?” (17) diyücek, “Benüm gibi faḳīr mālīk-i gülzār olmaduğı zamīrimiz ki setīr degildür.

(149-b)

(1) Ammā bu şehirde gülzār-ı bī-şümār olmağla güli akçe almazlar. Vaḳti bī-ḳıymet (2) olmağın aña nazar-ı i 'tibār salmazlar.” didi. Şāh-ı ra 'iyyet-nevāz (3) ve ḥükümet-endāz aytdı ki: “Bī-icāzet-i mālīk bir bāğūñ gül (4) ü reyḥānını iḳtiḫāf ve cem 'a sālīk olan fitne-sāz ol bāğūñ (5) meyve ve şemārı içtināsından daḥī ictināb ü iştirāz itmez. Ve bu güne (6) a 'māle i 'tiyād ile fesādı mezdār olup gitdükçe ta 'līl-i ḥırş u āz itmez. Pes (7) muḳtezā devām-ı mülk ü millet bu maḳūle merd-i bī-diyāneti ta 'zīb (8) ve siyāsetdür.” diyü ol ev bāşuñ yedini ḳıṭ 'a-i işāret (9) ider. Bi'l-āḥare şefā 'at-i a 'yān-ı devlet ile şāh-ı nüktedān (10) ol mertebeden ḳaşr-ı yed idüp iḳtifā bir eşbağı ḳıṭ 'a-i işāret (11) bi'l-benān itdiler. Ve fi'l-ḥaḳīka rindān-ı evbāşuñ (12) ifsād-ı bilād ve ızrār-ı 'ibād rāhına insilākı sāyir (13) bī-bāñlardan ziyāde olmağla ol şāh-ı gayūruñ ekşer 'uḳūbeti (14) mezburlar ḥaḳḳında zūhūr bulurdi. Filhazā Tamgaç Hānı naḳş (16) u taḥrīr itdiler ki, nebātāt-ı arza şebih bir tāyife yüzüne başlarımız (17) kesildikçe neşv ü nemāda ve ḥālet-i sābıḳadan şad-meretbe-i ziyāda oluruz.

(150-a)

(1) Bu ḥaber-i hücnat-i eşer şāh-ı gāzanferimüz sem 'ine güzer idicek ol (2) ḥaṭtuñ ḥizāsında bu mażmūn-ı dil-peżīri taşvīr itdirdi. (3) biz daḥī başar-ı başiretle nāzır-ı

āmāde ve hāzır bir nā-ṭavr-ı tız sāturuz ki, (4) baş kaldıranları bī-tevekkuf iki (5) biçeriz. Ve eyülerden kemleri bir hoşça seçeriz.

Beyt:

(6) پرخارکسر بر ز نداز کاشن ملک
فی ابحال سض شن تیغ بر باید اشت

(7) **Terceme:** Gülşen-i dehrde bitre hāruñ

Tīg-i qahr ile kes başın fi'l-hāl

(8) **Hikāyet:** Zabiṭān-ı āşār u aḥbār bu vechile aḥbār itmüşlerdür ki (9) Nūşirevān' uñ ferzendi Hürmüz Şāh hükümetini siyāset (10) ü zabtā qarīn ve re'fet ü lutfını qahr u ğazaba rehīn itmiş idi. (11) Nīk-i nihād olanları talṭif ve istimālet ile hoş-dil ve bed-zāt (12) olanları ḥaḳāret ve ta 'zible pā-der-gil iderdi.

Beyt:

(13) زده سیاست اورا کاروان ستم
کشده مر حمتش خوان عدل عالم

(14) **Terceme:** 'Asker qahrı anuñ bozdı cünūd-ı sitemi

Ma 'delet sofrasını çekdi cihāna kereme

(15) İttifāḳan ol şāh-ı 'ālītebārek rikāb-dārı bī-icāzet-i mālik bağdan (16) bir hoşē engūr kaṭ 'ma sālik olur. Bağbān fi'l-hāl ol (17) ğulāmuñ 'inān-ı esebine pinḥān olup dir ki:
“Ya ol hoşē muḳābelesinde

(150-b)

(1) beni hoş-dil kı. Yāḥud bu kışşayı ḥikāyet. Ve Hürmüz Şāh'a senden (2) şikāyet

iderüm.” Ğulām bir miqdar meblağ-ı aṭā ider. Ammā irzā (3) idemez. ‘Ākībetü’l-emr şāhūñ kaḥr u ğazabı ḥavfindan bağbāna biñ (4) altun virüp pençesinden ḥalāş bulur. Ve itdügi (5) kār-ı nā-hemvārdan peşīmān olur. Ve ‘aqla salṭanatı tāze nihāle (6) ve zabt u siyāseti āb-ı zülāle teşbīh itmişlerdür. Pes şecere-i maḳbere (7) salṭanatuñ beyḥ ve benī āb-ı siyāset ile ter ü tāze olmaḳ lāzımdur ki, (8) meyve-i emn ü emān bī-endāze ola.

Ḳıṭ ‘a: خوش آن شهر یاری که از روی دانش

(9) تامل کند در کتاب سیاست

هر تیغ او کاشن سلطانت را

(10) تروتازهدار دباب سیاست

Terceme: Ne hoş şehdür o kim ‘irfan yüzinden

(11) İde bāb-ı siyāsetde te ‘emmül

Ṭuta āb-ı siyāsetle muṭarrī

(12) Hükümet-i bāğ u sāğın bī-te ‘allül

Ve maḥallinde vāki ‘ olan siyāset (13) oldur ki, müsteḥaḳḳ-ı ğazab ve ‘uḳūbet olanlara işābet ide. Ve anlar (14) ol kirve-i mekrūh şeqā-enbūhdur ki, hemīşe-i pīşeleri ḥalḳa cefā (15) ve eziyet ve fīkr ü endīşeleri cevri ra ‘ıyyet olup ‘aḳreb (16) ve mār-ı mānend ḡanī ve faḳīre ve kebīr ü şağīre īşāl zarar u gezend ideler.

(17) **Fā ‘ide:** Bir pādīşāh ḥükemādan birisine su’āl idüp: “Benī ādemden

(151-a)

(1) müsteḥaḳḳ-ı siyāset ve sezāvār-ı ‘uḳūbet kimlerdür?” didükde cevap (2) virüp: “ Nev‘-i beşerden bir ādem lāyık-ı uḳūbet ü ta ‘zīb (3) ü zecr ve müsteḥaḳḳ-ı cefā vü hecr degildir. Belki siyāset-i ‘aḳārib ü zıbā‘ (4) emşāli hevām u sibā‘ içün lāzım idügi bī-niza’dür. Yā ‘ni siyāset ile (5) cezā meḥālib-i ḥūn-rīz ve enyāb-ı ser-tīz ile ceng ü sitīz

(6) idenlere sezâdur.” didi. Pâdişâh: “Bu kelâm-ı melîh hikmet-i telmîhi dahî ziyâde (7) taşrîh ve murad u maşşûdı bir hoşça tavzîh it.” diyücek (8) ol hâkîm-i dâna dahî ser-rişte-i beyâmı medd ü itâle ve kemiyet-i lisâmı (9) ‘arşa-i ifâdede icâle idüp: “Ey şâh-ı gamkâr! Maḥlûkâtıdan bir nev’ (10) vardır ki, ḥayr-ı maḥz ḥayrdur. Ol ferîk sa ‘âdet-i refîkden (11) ancak nef ‘ ü ḥayra zuhûr ider. Zârar u fesâd şudûr itmez. Anlar tã’ife-i melekdür. (12) Bir kavm-i müsteḥkku’l-levm dahî vardır ki, (13) şerr-i maḥz ve maḥz-ı şerdür. Gerek ve her bir ḥun-hâr ve mâr u kuzûm-i merdüm (14) âzâr gibi ol tã’ifeden maḥz-ı şerr ü zârar-ı zuhûr gelüp nef ‘-i mutaşavver (15) degıldür. Pes ferîşte-i şaffet ve mülk-i ḥaşlet olan merdân (16) eşref-i nev ‘-i insân belki efdâl-i zümre-i melâ’ike ‘izzet nişân olur.

(151-b)

(1) Ammâ anlar ki, ḥaşlet-i zemîme-i seb ‘iyye (2) ve sîret-i kabîha-i zab ‘iyye üzre olalar. “ اولاءك كالانعام بل هم اضل ⁴⁴⁵” (3) feḥvâ-yı şıdk ihtivâsı üzre sınıf-ı ḥayvanâtdan eḥass (4) ü erzel ve rütbesi mertebe-i behâyimden eḳalldür. Ve nev ‘-i insandan ‘uḳûbet (5) ü siyâsete ancak bu tã’ife-i maḥaldür.” didi.

Meşnevî: سیاست پسندیده باشد بسی
ولیکن نکویم که با هر کسی

بخور مردم از ار را خون و مال
که از مرغ بدکنده بی پروبال

Terceme: Gerçi kim zabt u siyâset katı müstaḥsendür
Dimezüm lîkin anı herkese it ile vebâl

⁴⁴⁵ “Hâsılı onlar ḥayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar.” , Kur’ân, A’râf, 7/179.

Merdüm-i āzār olanuñ malını al anı dök

Yekdür ol kim yolına yırtıcı uşdan per ü bāl

Hikāyet olunur ki, Nūşirevān (6) ‘aşrında bir zālīm zeberdest bir nātuvān dil-şikest rüyına abānca (7) vurmaqla diler nice itdügi mesmu ‘-ı şāh-ı bā-intibāh olıca emri ile (8) arīfi siyāset-gāhdan iqlīm-i ‘ademe rū-be-rāh itdiler. avāş-ı dergāhdan (9) pādīşāhuñ ‘adāleti ma ‘lūm şeyh ü şāb iken istiqrāb (10) ve isti ‘cāb olunur ki: “ Bu maūle şābuñ siyāsetine şitāb (11) idüp ‘işyān-ı yesīr sebebi ile bir insānī bī-cañ (12) u cesmeni cāme-i ayātdan üryān ide.” diyücek. “ Ğala itdūñ! (13) Ben ādemi ihlāk ve ağısite-i hūn u āk itmedüm. Belki ‘areb-i ümārı (14) ve gerek merdüm-i ārı helāk itdüm.” didi.

Beyt:

(15) کسی کو پیشہ کرد از ار مردم
بمعنی بدتر است از مار و کزدم

(16) **Terceme:** Ol kes ki alka-i pīşesi virmekdürür elem

Ma‘nī yüzünde ayye ve ‘arebden oldu kem

(17) **Hikāyet:** Zābiān-ı āşār-ı selāin-i ‘azām ve nāilān-ı abār-ı avāin-i

(152-a)

(1) fiām-ı şafāyılı-ı kütüb pür-nesāyılılarında bu vechile kütüb ü tarīr itmişler ki, (2) üsrev-i Pervīz ükemā ‘aşrından bir ehl-i ferāset ve merd-ī dānāyı (3) pür-kiyāsete su‘al idüp: “Tabakā-ı alkdan lāyık-ı siyāset (4) ve müstea ‘itāb u uūbet olan menūle kimselerdür.” diyücek, (5) akim daı ziver-tāc şelāin pür ibtihāc olan

cevāhir-i (6) kemālāt hikmet-i simātını Hakk’a dehānından iħrāc (8) idüp dimiş ki: “ Ey mülk-i cem-i hışm ve ey Dārā-yı Feridun!⁴⁴⁶ ‘İlm (9) bu dār-ı teklif ve eleme vaz ‘-ı kadem iden ħalāyık-ı ümem beř kısımdur. (10) *Ƙısm-ı Evvel*: O kimselerdür ki, kendi niħād ü t̄abi ‘atlarında (11) envā ‘-ı aħlāk-ı seniyye ħāşıl ve anlaruñ evşāf-ı ‘alyyesi şemerātı (12) olan fevā’id bihye-i ħulka vāşıl u mütevāşıl ola. Pes (13) lāyık-ı saltānat u ħükümet-rānı oldur ki, bu maķūle merd-i mā nī (14) celīs meclis-i ‘izzet idüp taķviyet-i aħvāl ü temşiyet-i (15) āmallerinde taķşīs ü tevānī göstermeyeler. *Ƙısm-ı Şānī*: Ol tā’ifedür ki, (16) tabi ‘atleri iyilik üzre meftür. Līkin fiṭrat-ı ħasenelerinuñ menfa ‘ati (17) āhirde tecāvüz itmeyüp ancak kendi nefslerine maħsūr u maķşürdur.

(152-b)

(1) Ol maķūleleri tevķīr ü i ‘zāz ile nesr-i ħayra taħriř ve menfa‘at-resān (2) olmağa taħzīz gerekdür. *Ƙısm-ı Şālīs*: Zātları ħayr u şerden birī (3) bir gürüh-ı serserīdür. Bu maķūleleri t̄arık-ı ħayra irşād u rāh şer ü fesāddan (4) taħvīf ve ta ‘nīf ile eb ‘ād gerekdür. *Ƙısm-ı Rābi*: Şol t̄a’ifedür ki, (5) fi nefsu’l-emr fāsīd olup ammā bāzar-ı fesādları ġayrılar ħaķķında (6) kāsid ola. Bu maķūleleri da ‘ima taħķīr ü tezlīl ve rütbe-i i ‘tibarların (7) ħaṭṭ u tenzīl lāzımdur. Tā ki, t̄arık-i fi ‘l-i zemīm ve sālīk-i rāh-ı müstaķim (8) olālar. *Ƙısm-ı Hāmīs*: Dāll ü muḍill ol ħavm-i bed-nihād ü gür-i dil dir ki, (9) ħabş-i zātīlerinden ‘ālem-i mütekedder ve şerr ü şūrlarından benī ādem (10) mütezarrirdür. İmdi lāzıme-i şehenşāhı ve fāide-i salṭanat ve ‘izzet-i penāhī budur ki, (11) ol ħavm-i gümrāhı siyāset emrinde. *Evvelā* va ‘d ü va ‘īd. *Şāniyen* ancak taħvīf (12) ü tehdīd. *Şālīşen*: Darb-ı şedīd. *Rābi’an*: Ĥabs-i t̄avīl ü medīd ideler (13) Bu cümle ile münzecir olmazlar ise erķām-ı iscāmların ħisām-ı ħün-ı āşāmla (14) şaħīfe-i rüz-gārdan mahv ile nā-bedīd ideler.

⁴⁴⁶ Feridun: İnan’da pişdadiyan sülalesinin hükümdarı (MÖ 750). Cemşid’in torunudur.

Beyt: آتشی را که خلق از وسوزد

(15) جز بکشتن علاج نتوان کرد

Terceme: Şol âteşi ki halk aña yana yaşıla

(16) Söndürmeden ziyāde aña çāre bulamadum

Bu üslub-ı hikmet-i maşhüb (17) üzre siyāset ü ‘ukūbetin fevāyidi ve münāfi ‘ u ‘avā’idi ḥadden

(153-a)

(1) efzūn ve dā’ire-i kıyāsdan biründür. Cümleden biri (2) sebab-i inzivā ehl-i bağı ve ‘inād ve bā ‘iş-i intifā-i nīrān fitne vü fesād olmasıdır. Zīrā levḥ-i zamīr-i şekā te’şīrinde (3) suver ü eşkāl şirret ü ḍalāl taşvīr ü taḥrīr iden kavm-i dāl başlarını (4) hırka-i ihtifāya çeker. Ve mezra‘-ı emniyye ve âmāllerine toḥm-ı ye’is ve hırman eker. (5) Ammā emr-i siyāsetde tehāvün ü kuşūr-ı manzūrları olsa anlardan (6) niçe güne fitne vü fesād şudūr ve eṭrāf u eknāfda gün-a-gün mefāsıd (7) ve şūrūr zūhūr ider.

Nazm: اگر سلطان نفر ما پدسیاست

(8) زنده پرناکسی لاف ریاست

بلا برهم ز ندرو ی زمین را

(9) نه دولت ابقامانند نه دین را

چو مردم ضبط در کشور نبینند

(10) بحر فتنه ره دیگر نبینند

Terceme: Çü sulṭān itmeye emr-i siyāset

(11) İder her sefle da ‘vā-yı riyāset

Belā birden gelür rû-yı zemîne

(12) Ne dünyāya beķākātur ne dīne

Ger görmezse zābı ehl-i kişver

(13) Tārīķ-ı fitneden çıkmaz muķarrer

Ve yine bu mazmun-ı hikmet nümünde nāzımān (14) Cevāhir-i sahn u şarrāf

nuķūd-i kelām-ı hüsn ölen şu ‘arādan biri bu kıt ‘ayı (15) ‘aceb müstaşsin-i nazm itmişdür.

اكر نه هيبت شمشير پادشاه بود

(16) چه فتنها که بيکدم ز شهر بر خيزد

کسی که دست حبيب از دست راست نشايد

(17) هزار فتنه چو دستش دهد بر انگيزد

Terceme: Eger heybet-i tīg şāh olmasaydı

(153-b)

(1) Niçe fitne kalkerdi şehir içre bir dem

Şāğından şolun farķa ķādir degilken

(2) Çü el vire biñ fitne eyler her ādem

(3) Otuz Üçüncü Bāb Teyāķķuz ve Hıbrēt Beyānındadır

(4) Teyāķķuz aḥvāl-i memlekete vāķıf ve hıbrēt-i ef ‘āl-i ra ‘iyyete āgāh (5) ve ‘ārif olmaķdur. Ve mülūk-ı ‘adālet-i sülūkdan müte ‘ārif ve ma ‘hūd (6) ve mesmu‘ meşhūr olan budur ki, eṭvār-ı nāsı istiḥbār ve aḥvāl-i (7) ‘ālemi tefeḥḥuş u istifsār için mu ‘temed ü emīn kimseler nasb u ta ‘yīn (8) iderler idi ki, aḥvāl-i memleketi ve

mühimmât-ı ra ‘iyyeti pinhâni teccessüs ü tefahhuş (9) idüp makâm-ı hizmetde istikâmetle kıyâm u mevkıf-ı ‘âlîlerine (10) ‘arz u a ‘lâm ideler ki, aḥvâle ‘alâ mâ hüve’l-vâki‘ ittılâ ‘dan soñra (11) lâzım olan umûra sa ‘î ve merâsim-i devlet ü saltânâtı (12) kemâ yenbağı mürâ ‘î olup dest-i tedârik-i dâmen telâfî-i takşirden (13) kütâh ve kaşır olmadın. Bünyâd-ı memleket ve esâs-ı ma ‘deletde zâhir (14) olan kuşûr u ḥaleli ve sitârı mi ‘mâr-ı teyâkḳuz u ḥıbret ile termim ü ta ‘mîr ve ıslâh-ı (15) meşâliḥ-i cumhur ile esbâb-ı devlet ü şevketi tekşîr ü tevfir ideler.

(16) **Beyt:** به اول توان کرد اصلاح کار
از ان پیش کز کفر و اد اختیار

(154-a)

(1) **Terceme:** Eyle gūşış itme ki ıslâḥ-ı kâr
Gitmedin evvel ilkden ihtiyâr

(2) Ve ekşeriyâ leyâlide selâṭin-i ma ‘delet-i âyîn câme-i pelâs ve gayr-ı ma ‘hüd-ı libâs (3) geyüp devr-i esvâḳ ve aḥvâl-i memleket ve ef ‘âl-i nâsa ittıla‘ için (4) bizḳat teşmîr-i sâḳ ideler idi. Zîrâ niçe aḥbâr vardur ki, muḳarrebân (5) dergâh-ı saltanat kâşesine irmez. Ya mesmu ‘ları dahî olsa kendü maşlahatları (6) için veya mülâḥaza-i vaḳt ü zamânile pâdişâhların agâh (7) ve ḥaberdâr idemezler. Ve ya ‘acz ü ḥavflarından aḥvâli izḥâr-ı semtine gidemezler. Menḳuldür ki, maḥbûb-ı (8) mülk-i vedüd ḥazreti Dâvud⁴⁴⁷ ‘alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm mine’l-melikü’l-ma ‘būd (9) giceler câmelerin tebdîl idüp şehr ü bâ-zârı geşt (10) ü güzâr ve merdüm-i ğarîb şeklinde eşkâr olurlar idi. Ve her kimseden (11) bir güne ḥaber su’al idüp: “Dâvud sizüñle ne güne mu ‘âmele ider. Ve hizmetkârları ve ‘ummâl u mutaşarrifin (12) ne vechile sülük ider.” diyü

⁴⁴⁷ İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine, Zebur adlı kitap verilen peygamberdir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Dâvud'dan söz edilir. Şeceresi Hz. İbrahim'e kadar uzanır.

istifsār iderdi. Maḥalde kuşūr u ḥalel (13) itseler tedārik-i telāfisine (14) iştiḡāl ve levāzım-ı nazm-ı tevķīr ü ikmalde isti ‘cāl gösterirlerdi. (15) (Cemi‘ül enbiyā’i eşşalavāt mine’l melikü’l müte ‘āl) Ve sulţān Maḥmud’dan bu nevke meşel-i ḥikāyet (16) ü rivāyet olunmuşdur ki, leyālīde tebdīl-i libās ile eṭrāf (17) ı esvāķ-ı şehrde hareket ü ahvāl-i nās tecessüni ‘ādet itmiş idi.

(154-b)

(1) Ammā pādişāḥlaruñ tecessüs ve tefahḥuş için bizzat şehrde bu vechile güzār itmelerinde (2) ḥaṭar-ı muḡarrer olucaķ, bezirgān-ı vezirgān bu tedbiri istiḥsān itmişlerdür ki, (3) selāṭīn-i ma ‘delet-i āyin bī-garez ü pāk-ı i ‘tiķād bir menhī-i emīn (4) şadākat-güzīn ta ‘yin idüp kemāl-i mertebe setr ü aḥfā ve mersüm u ma ‘lümü (5) dilḥāḥı üzre ifā olunmaķ gerekdür. Tā ki, eḥād-ı nāsdan biri aḥvāle (6) vāķıf olursa firīb-i zer ü sīm ile i ‘lām-ı aḥvālden ānı şārīf olmaya (7) ve menhī-i aḥvāl olan dilḥāḥ pādişāḥ ḥuzūruna gāḥ u bī-gāḥ-ı (8) duḥūle muraḥḥaş olmak gerek. Şāyed bir ḥaber ola ki, tevāķķuf (9) u te’ḥīr ile zāyi’ ve ḥalel-pezir ola. Pes ḥal bu minval üzre olucaķ lā-cerem (10) pādişāḥuñ cüz ‘iyyāt ü külliyyāt-ı umūra vuķūfı muḡarrer olup erkān-ı devlet (11) ve a ‘yān-ı memleket kendi ahvallerine daḥī iṭṭıla’ ihtimaliyle herhalde (12) ‘adl u dād ve istikāmet ü sebād üzre olup sülük-ı ma ‘aşlarında cevr ü fesād olmaz. Ve birisinde (13) evzā ‘-ı nā-şāyeste zuhūr bulmaz.

Şi ‘r: چمنکومتاعتکار اکھی

(14) کز و نقد عالم مباداتھی

ز عالم کسی سر بر آر دبلند

(15) کمدر کار عالم بود هوشمند

Terceme: Bir metā ‘-1 hūbdur kār-1 āgehī
Nakd-i ‘ālem olmasan andan tehī

Kim ola kār-1 cihānda hoşmend
Şübhe yok ‘ālemden olur ser-bülend

Hikāyet olunur ki, diyār-1 (16) Hārzem’de bir pādişāh-1 ‘ādil vār idi ki “التعظيم لامر الله”⁴⁴⁸
naqşını (17) şāhife-i hātırında nigāşte “والشفقة على خلق الله”⁴⁴⁹ rāyet-i

(155-a)

(1) sa ‘ādet āyetini meydān-1 merḥametde efrāşte itmişdi.

Nazm:

(2) ز عدل او شده باز سفید جفت کاندک
ز لمن او شده شیر سیرم فیک شغال

(3) نه آنفر از پردر هو ابدان چنگل
نه این در از کند در زمین بدین چنگال

(4) **Terceme:** Bāz-1 sefīdi ‘adlī ider hem-ser-i külüng
Emn ile oldı şīr-i siyeh hem-dem-i şugāl

(5) Bāz eylemez hevāda çengelin dırāz

Şīr eylemez zeminde bunuñ şaydını ḥayāl

(6) Anuñ zamān-1 salṭanat u evān-1 ḥükümetinde herkes ḥavf-nāk-1 işkāra (7) fişk u
fücūr irtikābından zehre-terāk idiler. Ümerā-i salṭanat ve a ‘yān-1 (8) devletden birisi

⁴⁴⁸ Ta’zim Allah’ın emridir.

⁴⁴⁹ Allah’ın yaratıklarına merhamet.

huķūk-ı hıdmet-i sâbıkası hasbî ile ‘inde’s-sulţân (9) mükerrerem ve bār-gāh-ı ‘azamet ü celâlinde ama mümâşil ü medânî kimse olmamağla (10) cümlesinden muķaddem olup egerçi pâdişâha şüret-i şalâh-ı (11) izhâr. Ammâ nihânî idâre-i cām u istima‘-ı ağânî üzere ısrâr iderdi. (12) Ve bir ferdüñ andan şikâyete ve aĥvâl-i habişeye sîn-i pâdişâha hikâyete ķudreti (13) yoğidi. Pâdişâh-ı ‘âlicâh ol gümrâhuñ aĥvâlinde haberdâr ve āgâh olup lâkin etvâr-ı nâ-hemvârından (14) iğmâz u bi’l-muvâcehe izhârında ı ‘râz iderdi. Zîrâ kibârdan (15) bu vecihle kelâm-ı sebeb ref‘-i hicâb-ı ihtişâm ve mehâbet-i (16) salţanata zarar-ı tâmdur. Günlerden bir gün emîr-i mezbûri: “ ‘ızz-i ĥuzûruna (17) ihzâr idüp minķârî şerĥ ü şeklî melîh ve ser-i bâli siyâh

(155-b)

(1) ve baķîsi beyâz-ı şahîĥ bir murğ-ı irâde itdügin ibdâ idüp (2) senden ġayrı bir ferd böyle murğî peydâ ve dilĥâhum üzere bu hıdmeti (3) edâ idemez.” diyücek emîr dahî: “Emrin üzere talebine meşğul olurum. (4) Ve her ne ile mümkün olursa iķdâm-ı tâmla onayup bulurum.” diyü üç gün (5) istimhâl ve ba ‘de’l-imhâl cest ü cûsuna iştiğâl eyleyüp (6) eţrâf-ı şehri ü eknâf u nevâhîde bu şıfatlu murğ eline girmedi. Ve da ‘vâsı (7) üzere bulup maţlûbuna irmedi. Vaķt-i mev ‘üd murûrundan soñra (8) pâye-i serîr-i salţanat-medâra gelüp başt-ı bisât-ı a‘zâr ve temhid-î merâsim (9) i ‘tizâr idüp: “Ey şâh-ı ‘âlimiķdâr! Maţlûbuñuz olan murğ-ı bedi ‘ül-üslûb (10) taĥşîlinde her çend şarf-ı maķdûr ve sa ‘y-i mevfûr itdüm. Derst-i res (11) müyesser olmadı. Ve berîd-i murğ-ı ĥayâl anuñ âşiyânesine râh (12) bulmadı. Pes “Buñun ‘ivazı her ne irâde buyurılırsa taĥşîl ü levâzım (13) hıdmet ü merâsim ‘ubüdiyyeti tekmîl ideyim.” (14) diyücek sulţan buyurdu ki: “Heman maţlûb (15) saña didigüm üslûb üzere olan murğ-ı bî-‘aybdur. (16) Velâyeti dest-i ihtiyâr u iķtidârına teslîm ve envâ ‘-ı ta ‘zîm ü tekrîm ile (17) seni

emşālũnden tercih ve taqdim itmiş olam. Sen böyle emr-i cüz'iyede

(156-a)

(1) izhâr-ı 'aciz etmek nedir? Saña üç gün dahî mühlet virdüm. Beyhüde yılma.” diyü
 (2) “Tehdîd ve bu def 'a istediğim murğı bulmayınca 'izz-i huzûruna gelme!” diyü
 tenbih-i ekîd (3) ile teşdîd eyledi. Üç günden sonra emîr-i mezbûr huzûr-ı pâdişâha (4)
 yine tehî dest gelicek şâh-ı bi'l-iqtidâr: “Sen ahvâl-i şehirden böyle mi (5) haberdârsın
 ki, bir hânede bu hey'etlü dört murğ vâriken peydâ (6) idemedüm, diyü taşşîlinde 'aciz
 ü tevânî izhâr idersin. İmdi ser-i çarşuya (7) var ve bazar-ı şarkiden güzâr idüp falan
 mescid kapusuna (8) irdükde sağ tarafına gelen mahallede kapısı cânib-i cenûbda olan
 şuffeye teveccüh it. (10) Ve taraf-ı yesârındaki hâne içinde olan hücrede (11) nemed-
 zerd ile pûşide bir kafes (12) içinde beyan itdiğüm veche üzre dört murğ vardır.
 Cümlesin (13) 'izz-i huzûra ihzâr eyle.” diyücek, emîr-i müte 'accib ve hayrân meclis-i
 sulţândan (14) taşra çıkup beyân itdüğü 'alâmet ü nişân üzer mahall-i me'mûra (15)
 vâşıl ve müşâhede-i maţlûbla murâdı hâşıl olup murğânî kafes ile (16) meclis-i şâhiye
 getürdi. Ve me'mûr olduğı hizmeti bitürdi. Pes (17) şâh-ı 'âlimikdâr haqq'a-i dehân-ı
 belâgat medârından dürr-i âbdâr sühân-ı hikmet

(156-b)

(1) nîşâr idüp hükkâm-ı velâyete lâzım olan budur ki: “Kendü şehir ü diyârlarından (2)
 benim gibi haberdâr olalar.” didi. Emîr-i fesâd-peşe bu sühânı güş idicek (3) endişe
 idüp bir pâdişâh ki, tefâşîl-i güçe ve bazarâ ve bu maşûle-hâne içinde olan etvâra vâşıl
 (4) u âgâh olıcağ ihtimaldür ki, nihânî itdiğüm a 'mâl ve esrâra vâkıf ve evzâ '-ı (5) nâ-
 hemvârıma 'ârif ola. Pes min ba 'd-tağyîr-i ahvâl ü ıslâh-ı a 'mâl (6) lâzımdur, diyü ol
 'âsî mefâsîd ü me 'âsîden tâ'ib ü târik-i (7) menâhî ve me 'âyib ve bâb-ı Haqq'a râci ' ü

āyib oldı. Ve bu kışsa-i (8) pür-ħişşeden ma ‘lūm olur ki, selāṭīnūñ aḥvāl-i nāsa ıttıla ‘ı sebebi (9) fevā ‘id-i ‘āzīme ve müsteclib-i münāfi ‘-i cesīmedür.

Nazm: چنين گفت مرد سخن افرين

(10) ز اخبسار شاهان ايران زمين

که هر مز بهنکام نزع روان

(11) بخرو چنين گفت کای نوجوان

جهانی بذات تو وابسته اند

(12) بفرمان و حکم تو پایسته اند

بغفلت کمن خواب و بیداد باش

(13) ز احوال کیتی خبر دار باش

چو در عهده تنست عالم تمام

(14) مشو غافل از کار خود و السلام

Terceme: (15) Beyān eyledi bir suḥanver meḡer

Şehān-ı ‘Acem’den bu resme ḡaber

(16) İrüşdükde hengām-ı nez ‘-i revān

Dimiş Ḥüsrev’e Hürmüz nev-civān

(17) Cihān zātīña cümle vābestedür

Senūñ ḡükmüñe ḡalk pā-bestedür

(157-a)

(1) Saña h̄āb-ı ğaflet olupdur hırām

Bilüp ānuñla h̄āl-i ciḥānı temām

(2) Senüñ ‘uhdeñe oldı rü-yı zemin

Şaḫın ğāfil olma eşikde hemīn

(3) Ve def ‘-i ‘illet ğaflet-i aḥvāl-i velāyet tafşılıne şu ‘ürī olan muḥbir-i şadāḫat rehber-i

(4) ta ‘ayyünī ile müyesser olur.

Hikāyet: Manşūr ḫalife her gāh dir idi ki: “Benüm (5) vücūdumla taḫt u tāk ibtihāc iderken yine üç kimseye muḫtācım. *Evvelā* (6) bir ‘āmil-i muḫaşşil ki ra ‘iyyet-i emvālını baña getürmeye. Ve benüm emvālını anlarla koyup (7) yitürmeye. *Şāniyen* bir şıḫnedür ki, mazlumlara dādın zülmeden olup (8) dafı‘-i mezālīm ve aḫkāmı ṭam‘ u ğarāzdan ḫali ve sālīm ola.” diyüp (9) *Üçünciyi* beyān şadrında bir āh-ı cān-gāh idüp “Ya ol kimdür? Bizi (10) daḫī āgāh idüñ.” didiklerinde. Bir muḥbir-i şadık dir ki: “Bunlaruñ aḥvāl (11) u a ‘mallerini ve umūr-ı ‘āşākir ü re ‘āyā ve eṭrāf-ı memleketde olan bī-ḫazāyā (12) “على ما هو الواقى” i ‘lām ü ebnā ide.” didi. Elḫaḫ pādīşāḫlar ki bu maḫūle kimseleri (13) ele getürmege muvaffaḫ olalar. Meşālīh-i enāmda sedād ü şalāḫ ve miyān-ı (14) ḫalḫ da esbāb-ı fevz ü felāḫ muḫaḫḫaḫ olur.

Hikāyet: Erdeşir Bābek’den (15) menḫuldür. Ḥükkām ü ḫüddāmı aḥvālinden tefeḫḫus u su’al ile bir mertebeye varmış idi ki, (16) “Her rüz-ı vüzerā ve ümerāsınuñ ve ḫükkām ü ḫüddām ü nüdemāsınuñ dünkü (17) aḥvallerin naḫīr ü kıṭmīr-i taḫrīr ve evzā ‘ u eṭvārın taşvīr idüp

(157-b)

(1) ta ‘ām u şarābların ve seyr ü sülūk ve ḫābların ve yārān u aşḫābların ve muḫāṭabātda

keyfiyet-i hıttābların (2) ihbār u işrāb itdüğinden halk-ı ālem kemāl-i meretebe isti ‘cāb idüp, (3) vār ise melā’ik ihbārī ile haberdār olur.” dirler idi. Ve nā-şāyeste (4) a ‘māl-i irtikābdan teḥāşī ü ictināb iderler idi. Pes aḥvāl-i halka (5) bu meretebe vuḳūf u ittılā‘ aşḥāb-ı aḥbār-ı aḥbārī ile olması (6) bī-niza ‘dur.

Nazm: صاحب خبران امین شاهان باشند

(7) مقبول دل جهان پناهان باشند

هم بر جکرسمکتران نیش زنند

(8) همم همزحم دادخواهان باشند

Terceme: Şāhib-i haberān emīn-i şāhāndur

(9) Maḳbūl-i dil-i cihān penāhāndur

Nīş çeker sitiz kārāndur

(10) Hem merhem-i zaḥm dād-ı ḥāhāndur

Şarḫ-ı āgāhı ve lāzıme-i devlet (11) ve cihān-penāhi budur ki: “Ṭaraf-ı salṭanatdan mu ‘ayyen ve muḳarrer olan (12) şāhib-i haber i ‘lām-ı aḥvāl itmedin. Mevḳıf-ı ‘arza inhā olunan eşyāda (13) ḥükm ü fermāna müşāra ‘at ve tebyīn ü taḥḳīḳden evvel icrā-i ḳāza (14) mezāya-yı mübāderet buyurılmaya.” Zīrā kibār dimişlerdür ki: “Pādişāhlaruñ (15) fermān-ı cihāngiri ḥükm-i ḳazā ve taḳdīr gibidür ki, ‘ālem-i meşiyetden ‘azm-i (16) ‘ālem-i beşeriyet itse bir ṭarıkla müyesser ve işābetinden ihtirāz u ictināb (17) bir vechile müteşavver degildir.”

Nazm: چوازکمان قضاوقدررسد تیری

(158-a)

(1) یقین که باز نکرد دیهج ندبیر

Terceme: Çünkü ey dil irişe kavş-i każādan bir tır

(2) Anı men ‘ eylemege kağır olur mı tedbır

Pes şart u elbān haţta-i salţanat (3) ve lāzıme-i hāmiyān havza-i memleket budur ki, umūr-ı cumhūrda hüccet-i kātı ‘ (4) ve delīl-i sātı ‘ ve beyyine-i rüşen ve bürhān-ı vāzih u emīn olmayınca hiç (5) bir hükm ü każāyı tenfiz ü imzā semtine gitmeyeler ve bī-te’emmül ü im ‘ān ve bī-tedbir (6) ü eykān-ı eţrāf u eknāfa bī-pervā pervāneler revāne itmeyeler ki hıred-mendān (7) haqqā-i deĥānlarından böyle gevher-feşān olmuşlardır.

(8) **Qıţ ‘a:** نباشد پند یدہ شرعو عقل

کنہینہ شاہ فرمان دہد

(9) کہ ہمچون مضای قضا حکم او

کہی جان ستاند کہی جان دہد

(10) **Terceme:** Olur mı pesendīde-i aql u şer‘

Ki bī-beyyīne hükm ide şeh hemān

(11) Ki zīrā anuñ emri hem-çün każā

Gehī cān alur ki virir halkā-i cān

(12) Ve şart-ı āhir budur ki, mücerred zann u kemān ile bir nīk-namuñ (13) kāmēt-i rāsetini kemān ve muzīk-i zarar ve ma‘riż-i ĥatra düşürüp şafĥa-i sīnesin sihām-ı ālāmanişān itmeyeler ki, (14) ekşer vehm ü kemān mücib-i vebāl (15) ve muqtezā-yı nedāmet hüsrandur. Netekim Qur‘ān-ı celīlū’ş-şān (16) ‘azīmü’l-bürhānda Ĥaqq şehā ve te‘āla

“ان بعض الظن اثم”⁴⁵⁰ buyurmuşlardır. (17) İmdi eger bî-tahkîk ü eykân mücerred vehm ü kemāndan nāşî bir huşuşda icrā eylediği

(158-b)

(1) fermānuñ fesād u haṭāsı (2) zāhir ü nümāyān olsa kendüsin maḥall-i ğāzab-ı yezdān ve maẓhar-ı saḥt hışm-ı ḥallāḳ-ı cihān (3) itmiş olur. Neüzü billāhi te ‘ālā an’id-dalāl ve irtikābül-amāl elmü’diyete ilā esve’i’l-aḥvāl.

Ḳıṭ ‘a: کمن کسر اباندک ظن باطل

(5) عقوبت تا پشیمان نیارد

که چن شک از یقین کردد هویدا

(6) پشیمان کردی و سودی ندارد

Terceme: Şaḳın bir kimseye zan ü kemānla

(7) İḳāb itme peşīmanlık virir el

İdüp çün şehh-i yaḳīn olursa zāhir

(8) Nedāmet fā’ide itmez muhaşşıl

Hikāyet olunur ki (9) pādişāh-ı nāmdār Ḳubād-ı Şehriyār⁴⁵¹ zamānında bir şahş (10) bir vīrāneye girüp bir tāze civānı sāye-i serv-i āzāde gibi ḥāk üzre (11) üftāde görüp: “Vechi ne evlā!” deyü yüzüne bir hoşca nazar ider görür ki, (12) serini teninden cüdā ve sīne-i bî-künyesi üzre yatan kāred-i (13) mār-girdāre rūḥını ğıda itmişler. Pes ol şahş kemāl-i teḥayyürden (14) mebhūt u medhūş ve farṭ-ı tefekkürden lā ya ‘ḳil ve bî-hūş olup (15) ne ḳarāra taḥammül ü ḳudreti ve ne firāra ḳuvvet ü cür’eti ḳalmış. Ve deryā-yı

⁴⁵⁰ “Çünkü zanların bir kısmı günahtır.” , *Kur’ân*, Hucurât, 49/12.

⁴⁵¹ Velîlerin önde gelenlerinden. İsmi Şāh Kubād Şirvānî’dir. Mevlânâ Şāh Kubād da denir. Hazar Denizinin batı sâhilindeki Şirvan’da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. 1543 (H.950) târihinde Şirvan’da vefât etti. Hocasının türbesi yanına defnedildi.

(16) hayret ü ızdırāba ʔalmıř iken ol vilāyet vālīsiniñ (17) bir hıdmetkārı maħall-i mezbūrdan mürür iderken bu şüret-i manzūrı olıcaķ

(159-a)

(1) filhāl ol bī-günāhı dest ü gerden beste ve kārđ pür-hūnı gerdenine (2) evsaħniyete idüp zū'l-hasta ve hāṭır-şikeste der-i hūne-i hāke getürüp (3) kışşayı ʔaṭrır ve sūret-i vākı ‘āyı tamām tasvır idicek hākim hemān (4) “Na’ra-zamān bu kimseyi niçün ʔatlıtđñ? Bre zālīm!” didi. Faķır daḥı : “ Ey (5) Şehriyār! Ben daḥı ol vırāneye mürür idüp şahş-ı mezbūrı (6) geşte görmegile müte ‘accib ve hayrān olmuş idim. Emān ü zaman virmeyüp (7) beni nāçār zib-hayr felākete giriftār ve meclis-i şerīfiñe ihzār itdiler. (8) Ne maḫtulden ve ne ʔatlıtden haberdārım.” didi. Hākim: “Zann u kemānum budur ki, (9) sen ʔatlıt imişşün. Bu maḫüle kelimātla ʔatlıtden ḫalāř olmaḫ (10) dilersin.” diyü ‘uḫūbete ‘āzim olmaḫ “Biçāre ey melik! Benüm ḫaḫķında (11) mücerred zann u kemānla ‘amel-i lāyıķ-ı devlet ve muvāfiķ-ı ḫükümet olmaz.” (12) Ḥazreti Haḫķ Celle ve ‘alā Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm’de: “ ان الظن لا يغنى من الحق شيأ ”⁴⁵² (13) buyurur. İmdi zann u kemān: “Yaḫın meretbesin bulmaz. ” didi. Hākim ol (14) bī-dermānuñ kelāmını istima ‘ itmeyüp şulbüne fermān eyledi. (15) Pes şulb için gerdenine resen bağlayup: “Filan (16) vırānede o dem ʔatlıt idenüñ ḫālī budur.” diyü nidā iderler iken (17) hüzzāra ve temāşā idenlerden bir cīvāh-ı ra ‘nā eyler ve gelüp : “Ey cellād!

(159-b)

(1) Bir miḫdar sabr it ki, ‘ızz-i ḫuzūr-ı hākime varup aḫvāli bir bir ʔaṭrır ü şüret (2) vākı ‘āyı vukū ‘ı üzre tařvır ideyim. Zırā bu faķır bī-günāhdur. Ve ḫübī-günāh (3) dōken sezā-vār ğazab-ı İlähdur.” diyücek cellād teveķķuf u ānām ve şahş-ı mezbūrı (4) ḫuzūr-ı

⁴⁵² “Hālbuki zan asla gerçeğin yerini tutamaz. ” , Kur’ān, Yunus, 10/36.

hākime getirüp ahvāli i ‘lām itdükde: “Ey şāh-ı ğayūr! Ol virānede (5) vāki ‘ olan katl benden şudūr itmişdür. Maḳtül düşmanum olmağla fırsatı (6) ğanīmet bilüp helāk hūnı u hāk itmişdür. Siyāset (7) buyurılan dermend bu aḫvalden bī-ḫaber ve aña ‘ukūbet-i bī-derece idügi muḳarrerdür.” diyücek (8) hākim te’emmül-i ‘azm idüp minba’d mücerred-i zann u kemān ile hükm ü fermān itmemege (9) ‘ahd ü peymān itdi. Ve ol giriftārı itlāk ve anuñ yerine muḳarrī ḫabs ile (10) iḫkāk idüp ahvāli şāh-ı ḳabāda ‘arz u iḫbār idicek: (12) “Egerçi birini katl itmiş ammā birine daḫı sebab-i ḫayāt olmuş.” diyü müdde ‘-ı olmamağla (13) ‘afvı tarafını ihtiyār itdüklerinde Şāh-ı Ḳubād ol civān-ı mahbūsı ve zindān-ı (14) felāketde ḫayatdan me ‘yūsı meclisine iḫzār idüp şūret-i ḳışşayı (15) andan su’al idüp minvāl-ı sābıḫ üzre ‘arz-ı ḫāl itdükde ‘ināyet-i hil ‘at-i fāḫire ile āzād idüp müreffehü’l-bāb (16) eyledi. Ve veşyāsına bunu şebt itdi ki pādīşāhlara lāzımdur ki, hūn-ı merdūmi mücerred vehm ü kemān ile dökmeyeler.

Ḳıṭ ‘a: سیاستی یکمان رسم عدالت نبود

(160-a)

- (1) که تا یقین نشود خون کس نباید ریخت
بهر دیار که حکم از ره کمان باشد
- (2) بزود زود بباید از آن دیار کریخت

Terceme: Kemān ile siyāset itme zinhar

- (3) Yaḳīnin olmayınca dökme ḳanı
Ola bir yerde kim zann ile aḫkām
- (4) Hemān terk itmege sa ‘y ile anı

Hikāyet: Mülūk-ı ‘ālīmaḳāmdan (5) biri izn-i rām virüp mürevveiḫ-i rūḫ olan sırā-yı dil-ğüşānuñ (6) bāb-ı pūr-fütūḫını vażi ‘ ü şerīf yüzine meftūḫ idüp ekābir ü aṣāğir (7)

müşâhede-i dīdār-ı hümāyūnı ile dilşād u mesrūr ve dīde-i üli'l-ebşār (8) gevher-tāc u fūrūg efserī ile pūr-nūr olmuş idi.

Mışra ‘ :

دیدن روی سلاطین دیدهر روشن مسکند (9)

Terceme: (10) Şāhlar rüyını görmek dīdeyi rüşen ider

Miyānı kavmden (11) bir pīr-i Rüşen-zamīr kemāl-i ikrām ve i ‘zāz ile dehen-i du ‘āyı bāz (12) ü neşr-i suhan pūr-hikmete aġāz idüp liķā-yı şerefū’t-tiķāyı mülūkle (13) istis ‘ād-ı kaşd idenlere mu ‘tād budur ki evvelā hediye-i behiyye ve tuhfe-i seniyye (14) i ‘dād ideler. Ve bu faķīre nisbet-i zer ü sīm cinsinden hediye tedārikine (15) dest-i imkān ü tebdīr ġāyetde kütāh ü kaşīr ve ol vechile (16) pāye-i serīr ‘izzet-i maşīre takdīm arz-ı ‘ubūdiyyet hayli ‘asīrdür. (17) Amma cevher-i kelām hikmet-i medārdan buse-ġāh-ı şīġar u kibār

(160-b)

(1) olan meclis-i pūr-i ‘tibār şāh-ı kām-kārda: “Niçedür şāh-vār-ı nişār itmek (2) dilerüm.” diyücek şāh-ı ‘ināyet-ġüster daġī bī-dā ‘at-i suhan hikmet-i eşer (3) bāzār-ı lutf u keremimizde cümle bedāyi ‘den bihter ü gevher (4) ezher-i ma ‘ānī lātife-i yār muraşşa ‘at-ı şerīfeden mu ‘teberdür. Heman: “Ey pīr! (5) Nüktedānuñ vār ise getir. Dermiyān it.” buyurdılar. İmdi “Ey şāh-ı (6) cihān ve ey merdüm-i çeşm-i a ‘yān! Miyān-ı şekk ve yaķīnde olan (7) miķdār-ı bu ‘dı çihār-ı engüştden ziyāde kemān itme. Zīrā dīde-i ‘ālem-bīn ile (8) mer’ī olan eşya ‘aynelyaķīn-i Haķķ idüġi muhaķķdur. Amma ġuşla (9) mesmu ‘ olan umūruñ haķikat ü buġlānı (10) cā-yı şekk ü kemān ve anda zann u te ‘ayyün-i tev’emāndur. İhtimaldür ki, elsine-i nāsdan (11) sem ‘ine vāşıl olan kelām-ı bātıll olup hilye-i şıdķdan ‘aţıl ola.”

Mışra ‘: شنیده کی بودماننددیده

Terceme: İşidilmüş görülmüş gibi olmaz

(13) “Ve çün fermān-ı şāhān-ı cihān her ne huşuşda şudūr itse tūr-i dil-düz gibi (14) nüfūz ü mūrūr ider. Pes hüküm itdükleri umūrda haqīkat ü yaqīn zuhūr (15) itmedin mücerred zann ü hemān ile hüküm ü fermān itmeyeler. Zīrā (16) şehāb-ı zulmet-resān gibi hicāb olan zann u kemān-ı nāgah merfu ‘ ve şevā’ib-i şekk ü iştibāh-ı medfu ‘ olup (17) hūr zuhūr-i yakīn malṭa ‘-ı taḥkīkden nefsu’l-emr üzre ṭulū ‘ idüp

(161-a)

(1) mu ‘tekid veche āḥir üzre vuḫū ‘ bulıcaḫ sebab-i bed-nāmı denī (2) ve bā ‘iş-i vizr ü vebāl-i uḫbā olur.” diyücek, şāh: “Mekremet-i āyīn (3) fevḫal-ḫad taḥsīn idüp kelāmı ma ‘küldür.” deyü telakḫi bi’l-ḫabūl (4) eyledi.

Nazm: هر حکم که از سر یقین است
ارایش ملک و زب دین است

(5) حکمی که بنایش بر کمانست
آشوب دل زیان جانست

(6) **Terceme:** Yaqīn ile olan hüküm ü hükümet

Olur arayış dīn ü diyānet

(7) Kemān ile idersūñ emr ü fermān

Olur bī-şübhe āşüb-ı dil ü cān

(8) **Fā’ide:** Bir ḫakīmden su’al itdiler ki: “Ba ‘z erbāb-ı devlet ve aşḫāb-ı (9) salṭanatdan şudūr iden ḡaflete sebab ü ‘illet nedür?” Aytdı ki: (10) “ Pādişāhları aḫvāl-i memleket

ve ef ‘āl-i ra ‘iyyetden bī-ḥaber iden (11) üç emrdür. Evvelā şehvet ü nefsi-i emmārenüñ hevāsına mutāba ‘atdur. (12) Şol pādişāh ki dā ‘imā arzu-yı nefsi-i emmāre ile aḥvāl-i re ‘āyā (13) ve berāyādan bī-pervā ola. Sāḥa-i memleketden emn ü rerāğ-ı ırāğ olup (14) her gūşa pür-āşup ğavġā ola.”

Beyt:

(15) هر که از سوداي شهوت مست شد

کار او یکبار کي از دست شد

(16) **Terceme:** Mest i şehvet ole bir kimse eger

Kār u bār-ı cümle elden çıkar

Bāde-i şehvet kimi kim mest ider

Kār u bārı cümle destinden gider

(17) **Hikāyet:** Meşhūrdur ki, bir kimse İskender’e aytdı ki: “Sen bir sulṭān-ı

(161-b)

(1) baḥr ü ber ve pādişāh-ı heft-kişver ḥakīm-i şāḥib-i naẓar olasın. Rūz-ı ğārda senden (2) yād-ġār ferzend-i ercümend olmamağ ve sislileri devlet ü salṭanatuñ imtidād (3) bulmamağ revā mıdur? Zevciyyete şālih-i zenān-ı nāzeninān ü aḍar ü esbāb-ı (4) kuvvet ü ḳudretüñ āmāde ve ḥāzır ola. Tezevvüc-i cānibine ḳalbüñ tervīc ü ‘aḳd-i nikāḥa (5) nefsüñi teheyvüc idüp, şeref-i rüz-ġār olıcağ ḥaleflerüñ vücūda (6) gelse ve senden soñra yād-ġār olup mesned-i salṭanatda ḳalsa olmaz mı?” (7) didi. İskender-i şāḥib-i naẓar aytdı: “ Baña ferzend-i kirām-ı ‘adlle nīk-nāmıdur. (8) Evvel merdān-ı cihāna ġālib olup āḥirü’l-emr zebūn-ı zenān olan (9) kimseler maẓhar-ı ziyān ü ḥüsrān olur.”

Bejt:

(10) براي يكدمه شهوت كه حاكن برابرين
زبون زن شدن اين بشير مردانست

(11) **Terceme:** Tābi ‘-i şehvet olup bir dem hevā-yı nefis için

Avretüñ mağlûbı olmak şīve-i merdān degül

(12) “Esbāb-ı ğafletüñ ikincisi hırş u āz ve cem ‘-i māl için dest-i taḥşīli (13) dırāz-ı iddiḥār u ḥazāniye āġāz itmekdür. Ve mülük-ı ‘adālet-i sülûka (14) şaffet-i hırş u ṭama ‘dan aḳbaḥ bir ḥūy-ı bed olmaz. Ve hırş u āz ile (15) eyyām-ı salṭanat u şevketi imtidād bulmaz. Zīrā ḥārīs-i cem ‘-i māl olan (16) ḥarām u ḥelālde mübālāt ü pervā itmez. Ve endişe-i mülk ü ra ‘iyyet tarafına gitmez. Belki kendüsinden (17) ğayrılaruñ māl ü menāle nā’il olmasına ḳā’il ve cümle kendüsine vāşıl olsa

(162-a)

(1) yine ḳāni ‘ olup murādı ḥāşıl olmaz.”

Bejt: کاسه چشم حراي صن پرنشد

(2) تا صدف قانع نشد پرنشد

Terceme: Ehl-i hırşuñ kāse-i çeşmi pür olmak bir ṭaraf

(3) Ger ḳanā ‘at itmeseydi bir dürr olmazıdı şadef

Hikāyet olunur ki, (4) pādişāhlardan birine bir zāhid naşīḥat idüp: “Ey şāh-ı ‘ālīmenḳabet! (5) Ḥāliyā ru ‘yetüñ şāḥib-i ḳuvvet ü ḳudret olmaġla sen tuvāngerler pādişāhısın. (6) Ammā re ‘āyādan aḥz-ı emvāl idüp anlar muḥtāc ve ġürsine ve aḳ ḳalıcaḳ (7) ol zamān muḥtācḻar şāḥı ve ḍu ‘afā ve fuḳarā pādişāḥı olursın.” didi.

(8) **Nazm:** اکر پارش راي کنج آوراد

دل زير دستان بر کنج آوراد

(9) چوناکم بیدب دشمن سپرد
پس آن کنج بر باد باید سمر د

(10) **Terceme:** Şāh eğer eylerse meyl-i māl ü gene

Zīr-i destāna irer endūh u rane

(11) Māl olur āhīr naşib düşmenān

Ānı berbād itmege sa ‘y it hemān

(12) Pādişāhlardan birine: “Re ‘āyānuñ emvālını celb idüp hazīneyi (13) tekşīr ve esbāb-ı kuvvet ü kudretüñ tevfir eyle.” didüklerinde “Hıfz-ı (14) emvāl için re ‘āyādan ulı hazīne mutaşavver degıldür. Lāzım gelüp (15) istedikçe ol hazīneden alırım. Ammā kelāmuñuz ile ‘amel idersem (16) bir dahī anlar ile intifā ‘dan qalurum.” diyü cevāb-ı şevāb virdi. (17) Erbāb-ı ğafletüñ üçüncisi bāde-nüş olmağa rāğīb ve mülāhī

(162-b)

(1) ve mülā ‘ib ve kabāyih ve me‘āyib semtine ma’il ü zāhib olmağdur. (2) Pes fazl u temyīz şahibi olan pādişāhlara mest olmadan perhīz (3) ve müzīl-i aql olan eşyādan gerīz lāzımdur. Zīrā anlar mey-perest (4) ve gāh ü bī-gāh mest olıcağ cām-ı sa ‘ādet encām-ı devlet ü şaltanat (5) sāğir-i şahbā gibi şikest ve rütbe-i kaderī serfirāzlar arasında (6) ğāyetde pest olup hükkām ü huddām ğafletin görmekle istedikleri (7) emri temşīt iderler. Ve gitdikçe şāh-rāh-ı salāhdan çıkup vādī-i (8) fesāda giderler.”

Nazm: بخیر آن مرد که خیر ی حشید

(9) کش قلم بخبر ی درکشید

Terceme: Fehm ü dānişden degıldür behre-ver

(10) Kim ki bī-‘aql eyleyen şey’ i çer

Ve ekşeriyā mestlik ‘ālemīnde (11) niçe suver-i ġarībe zūhūr ve niçe ḥalel ü zelīl şudūr ider ki yārī-i hüşyār ile (12) tedārik ü telāfisi maḳdūr olmaz.

Kıt ‘a:

13) مست بودن نیست داب و پشه آر باب ملك

شاهر ادر صلطنت آیین بئاری خوشست

(14) شاهباشد با سبان ملك و مستی خواب خوش

پاسبانر خواب لایق نیست پیداری خوشست

(15) Bāde-nūş olmak degıldür da’b āyin-i mülük

Salṭanatda şāh-ı ‘ālī ḳadere hüşyārı gerek

(16) Pāsbandur pādişāhlar ḥābdur mestālelik

Pāsbanānā yaraşur mı ḥāb-ı bīdārı gerek

(17) Mü’ellif-i küttāb-ı müsteṭāb Mevlānā Ḥüşeyin zamānesi pādişāhı olan

(163-a)

(1) Ḥüseyin Bāyḳara’nuñ⁴⁵³ bāde-i nāba temeḥḥuz ve inhimākından şoñra bāb-ı tevbe

(2) ve şalāḥa intimā ve intisāb itdüğinden ḥamd-i cenāb mülk ü ḥābb (3) itmekle ḥatem-i bāb eylemişdür.

(163-b)

(1) Otuz Dördüncü Bāb Firāset Beyānındadır

(2) Şıfat-ı firāset lāzıme-i erbāb-ı ḥükümet ü riyāset ve ḥaşşa-i aşḥāb-ı (3) ‘irfān ü kiyāset olmağla ehl-i ihtiyār ü iktidāra lāzımdur ki: “Havādīs-i (4) kevnıyyeden zūhūr iden her emrūñ sevābıḳ u levāḥıḳına ‘ayn-ı başiret ve nazarı ceberrut ile nāzır olup (5)

⁴⁵³ Hüseyin Baykara, lakabı Ebu'l-Gazi, tam adı Hüseyin bin Gıyaseddin Mansur bin Baykara, (Haziran 1438, Herat - 4 Mayıs 1506), Timurlu hükümdarı ve şair. Taht kavgaları ve savaşlarla geçen uzun saltanat döneminde bilim, sanat ve edebiyatta büyük gelişmeler sağlanmıştır.

eger ol mādenuñ haḳīkī rūşen ü zāmīr ise hūkmünde muḳteżā-yı ‘adl ü müsted ‘āyī (6) şer ‘-i şerīfī icrā ide. Eger çendan vāzih ü nümāyān (7) degil ise nāḳilīn_ḳavli ile ‘ameli terk idüp nūrī firāsetle sırrını iḳūn şarf (8) eylemek evveli ve āḫīr ider. Ehl-i ḫikmet zīb ü zīnet i hūkūmet zīveri firāsetle (9) olur.” demişler.

Hikāyet olunur ki sulṭanı ins ü cān (10) zabiṭ-i zümre diyü şeyṭān fermān-ı fermāyī zemīm ü zamān Rasūl-i Raḫmān (11) emīn-i mennān Süleymān nebī ‘alā nebiyyinā seyyidü’l-enbiyā ve ‘aleyhi ‘alā sā’irü’l- (12) mürselīn şalāvāt-i Rabbi’l-‘ālemīn ḫazretlerinüñ maḫkeme-i ma ‘delet-i āyinlerine (13) iki zā ‘īfe ḫātun gelüp: “Bir saġīri oġlumdur.” diyü her birisi da ‘vā idüp (14) işbātđan ikisi daḫī ‘āciz olıcaḳ, Ḥazreti Süleyman ‘aleyhi şalavātü’r-Raḫmān (15) ḳat ‘-ı nizā‘ ve faşl-ı ḫuşūmet iḳūn a ‘māl-i ḳā ‘ide-i firāset (16) idüp buyırdılar ki: “Ol saġīrini şimşīr-i tīz ile iki pare idüp (17) nışfin birine nışf-ı āḫīrin birine vireler.” Tanşīf iḳūn sill-i seyf itdüklerinde

(164-a)

(1) ol za ‘ifelerüñ birisi girye-günān ḳatlı itmek ben ḫaḳḳımdan geḳdüm.” (2) diyüp ḫaşmında eşer-i teġayyür ü te’eşşür nümāyān olmayıcaḳ Süleyman beni ḳatline rızā (3) virmeyen za‘ifeye hūkm ü ḳaza eyledi. Zīrā iḳtizā-yı firāset üzre (4) ol za ‘īfeden bī-iḫtiyār zūhūr iden merḫamet ü şefḳat delālet ider ki, ol saġīrin (5) māderī ola. Ve firāset-i (6) emvār sa ‘ādet-i āşārdan bir nūrdur ki Haḳḳ sūbhānehü ve te‘ālā ‘ibād-ı mü’minīne (7) ġāyet buyurmışdır. Nitekim ⁴⁵⁴“اتقوا فرسة المؤمن فانه ينظر بنور الله” (8) ḫadīş-i şerīfī bu ma ‘nāya güvāhdur. Ḥadīş-i şerīfūñ (9) ma ‘nā-yı laṭīfī ḫavf iden firāset-i mü’minden zīrā ol nūr-ı Ḥūdā ile (10) nazār ider dimekdür. (11) ⁴⁵⁵“ان في ذلك لآيات للمتوسمين” āyet-i kerīmesinde bu şemmī (12) müfessirīn teferrūs ma ‘nāsınadır diyü teybīn ü ta ‘yīn

⁴⁵⁴ “Mü’minin firāsetinden sakınız, muḫakkak ki o, Allah’ın nuruyla bakar.” , Hadis-i Şerif

⁴⁵⁵ “Elbette bunda işareten anlayanlar için alınacak nice ibretler vardır.” , Kur’ân, Hicr, 15/75.

eylemişlerdür. Firāset (13) iki nev ‘a münkaşımdur. Biri firāset-i şer ‘ī ve biri firāset-i hükmīdür. (14) Firāset-i şer ‘ī andan ibāretdür ki, tezkiye-i nefis ve taşfiye-i kalb (15) vāsiṭa-i seyle hicāb-ı ğaflet virip ‘ayn-ı başiretden mürtefi‘ (16) ola. Tā ki, mü’min nūr-ı yakīn ile ve ‘ilm-i ledünnī ile dānā olup (17) firāset-i ḥaḳīkī ile nazar itdügi eşyānuñ aḥvālīne kemāhī muṭṭali ‘ ola.

(164-b)

(1) **Beyt:** باکمر از دور نامت ثبوند

بر ہم حالات توافق شدند

(2) **Terceme:** Uzaqтан nāmını gūş itse ‘ārif

Olur aḥvālūñe ser-cümle vāḳıf

(3) **Hikāyet** olunur ki, mübīn-i aḥkām-ı Kur’ān’ı (4) müctehid-i Rabbānī İmām-ı şāliḡ Ḥazreti Muḥammed Eş-Şeybānī rāyāt-ı sa ‘ādet-i āyāt (5) ‘ilm ü ictihād rāfi ‘ī Ḥazreti İmām Şāfi ‘ī⁴⁵⁶ ile ḥarem-i muhterem Ka ‘be-i Mu ‘azzama’da (6) otururlar iken der-i mescidden bir merd zuḥūr (7) idüp öñlerinden mürūr ider iken İmām Muḥammed nazar idüp: “Bu merd (8) āhen-gere beñzer buyurdılar.” İmām Şāfi ‘ī dūrūd-gere beñzer buyurdılar.” (9) Fi’l-ḥāl ḥerīfi ṭaleb idüp şan ‘atından su’al itdiler. Cevāb (10) virüp: “Evvel āhen-ger idüm. Şimdi dūrūd-gerlik iderüm.” diyü (11) i ‘lām-ı hāl itdi. Pes bu hāl ol iki ālişānuñ şihḥat-i firāsetine (12) ‘aẓīm-nişān ve ḳavī-yi bürhān olur.

Ḳıṭ ‘a: (13) ہر دل کہ منظر نظر کبریا شود

پوستہ جلوہ کمال فر استست

(14) کو آینسہ بصیقل تحیر یدپاک ساز

انرا کہ از زوی جمال فر استست

⁴⁵⁶ İmām-ı Şāfi (767-820), ünlü İslam hukuku bilgini. Şāfi mezhebinin kurucusudur. Asıl adı Muhammed bin İdris'tir. Babası İdris bin Abbas'tır. Dedesinin dedesi Şāfi, Kureyş kabilesinden ve sahabi (Müslümanlar için Muhammed'in arkadaşı) olduğu için, Şāfi adı ile meşhur olmuştur. Kahire'de 54 yaşında vefat etti.

(15) **Terceme:** Olan maẓhar-ı luṭf perverd-gārı

Olur cilve-gāh-ı kemāl-i firāset

(16) İder pāk-i ‘āyinesin ğayrılardan

İden ne arzū-yı cemāl-i firāset

(17) **Hikāyet:** H̄āce büzürgüvār ẓuṭbū’l-aḫyār h̄āce ‘Abdülhālîk

(165-a)

(1) kuddise sırrahü’l-‘azîz bi’l-luṭfi’s-sübḫānî ḫazretleri birgün meclis-i pür-şafâlarında

(2) esrâr-ı mâ ‘rifet ü tevhîd ve eṭvâr-ı taḫdîs ü temcîde müte ‘allîk kelimâtla gūyâ (3)

iken hırķa-puş seccâdedür. Düş-i mürâyî zâhidler şeklinde (4) bir civân meclis-i ‘Arab

nişânlarına girüp bir gūşe-i şafâ-me’nūsda culūs (5) idüp ba ‘de’z-zamân ḫıdmet-i ‘azîze

varup: “اتقو فراسته المؤمن فانه ينظر بنور الله”⁴⁵⁷ (6) ḫadıṣ-i şerîfinüñ sırrı nedür?” diyücek h̄āce

(7) aytdı: “Sırrı budur ki, zünnârı kesüp îmân getüresin.” Ve derûn-ı (8) dilden ma

‘âyib-i şevâib küfr ü şirki bi’l-küllîye götüresin. Civân: (9) “Ne ‘üzûbillah ki bende

zünnâr ola.” diyü inkâr itdükte h̄āce ḫâdim-i ḫânķâhı (10) işâret itdi. Hırķasın çıkarup

miyânında şî ‘ār-ı küffâr olan (11) bir zümâr âşikâr oldı.

Beyt: ضميرى كه او و شن است ابر غنار

(12) شود نقش غيبى در او اشكار

Terceme: Bir gönül kim olmaya anda ğubar

(13) Naķş-ı ğaybî hâ-büd olur âşikâr

Mehebb-i ‘ināyet-i ezeliyye (14) ve sa ‘âdet-i sermediyye savbından nesîm-i şafâ

ikrâr u taşdıķ civānuñ sâḫa-i ḫalbine (15) esdi. Ve filhâl İslâm’a gelüp zünnârı belinden

kesdi. (16) H̄āce aşḫâb-ı meclise ḫiṭâb idüp yārân-ı bā-safâ bu civân-ı nev-‘ahd şî ‘ār-ı

⁴⁵⁷ “Mü’minin firâsetinden sakınınz, muhakkak ki o, Allah’ın nuruyla bakar.” Hadis-i Şerif

küffârdan (17) ‘ār itmeñüñ zāhir-i zünnārını qat ‘ eyledi. Geleñ bir dañi āña

(165-b)

(1) mutāba ‘at ve muvāfaqat idüp bāñın-ı zünnārların kesmekle beyh-ı şirk-i (2) hafıyî bi'l-küllîye qam ‘ u qal ‘ idelüm.” diyücek huzẓār cüş u hurūşa (3) gelüp hācenüñ qadem-i ‘izzet tev’emine yüz sürdiler. Ve cārub (4) tevbe ve istiğfār ile müceddidā hāne-i kalblerini süpürdiler.

Meşnevî: توبه چه باشد پشیمان آمدن
بردرحق نومسلمان آمدن

(6) عامراتوبه زكار بدبود
خصراتوبه زدیدخربود

(7) گفت پری کاندترین ره پیشواست
توبه کن از هر حبه آن غیر خداست

(8) **Terceme:** Tevbe ma ‘nāsı peşimān olmadur

Bāb-ı Hāq̄q’da nev-müslümān olmadur

(9) Kār-ı bedden oldı ānuñ tevbesi

Aceb nefsenden kirāmuñ tevbesi

(10) Rāh-ı mevvlāda dimiş bir pīşvā

Māsivādan tevbe ile dā’imā

(11) Qısm-ı şānī ki, firāset hūkmidür. Hūkemā tecrübe ile anı taşşıl ve eşkāl (12) ü hey’eti anā ‘alāmet ü delīl itmişlerdür. Ve ağleb-i aḥvālde ol yazdıkları emārāta (13) muvāfiq ve beyān itdükleri veche mutālaq gelür. Filhāza hūkemā-i (14) evā’il delā’il-i

ḥaṣā'il olan ṣemā 'il bābında bir kitāb-ı laṭif-i te'līf (15) itmişler idi ki, Nūṣirevān hemīşe müṭāla 'asın pīşe ve maẓmūnı dā'imā (16) endīşe idüp niçe umūrda iḳtizāyı firāset ü kiyāset ile ḥükm (17) itdükde vāḳı 'a muṭābıḳ zuhūr iderdi.

SONUÇ

İlk insanın yaratışından itibaren insanoğlu tarih boyunca hep en iyi ahlâkın vasıflarını taşımanın yollarını aramıştır. Erdemli olmak bireyi diğer insanlardan ayıran bir mihenk taşı olmuştur tarih boyunca. İnsanoğlu iyi ahlakın peşinde asırlar boyu koşmuştur. Konuyla ilgili tarihin ilk dönemlerinden itibaren din adamları, filozoflar, bilginler kafa yormuş sayısız fikirler ve eserler vücuda getirmişlerdir.

Hem Dünya edebiyatında hem de Türk edebiyatında konuyla ilgili birçok eser yazılmıştır. Hiç şüphesiz bundan sonra da yazılacaktır. Edebiyatımızda bu geleneğe “nasihat-nâme / pend-nâme” diyoruz. Bu eserlerle insanlar ve toplum eğitime ve terbiye edilmeye çalışılmıştır. İncelemiş olduğumuz “Ahlâk-ı Muhsinî” de bu öğütleyici eserlerden sadece biridir. Osmanlı coğrafyasında bu ve benzeri Arapça ve Farsça onlarca eser tercüme edilmiştir. Bunun yanında bu eserler örnek alınarak telif eserlerde vücuda getirilmiştir. Böylelikle halkı eğitmek, ahlâki seviyesini istenilen düzeye yükseltmek istemişlerdir.

Eser İranlı Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından 1495 yılında Hüseyin Baykara'nın oğlu Muhsin Mirza adına kaleme alınmıştır. Eser yazıldığı tarihten itibaren İran, Hindistan, Anadolu gibi ülkelerde rağbet görmüş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. İncelediğimiz tercüme eser bunlardan biridir. Tercüme eser 1612 yılında meşhur tarihçi Hoca Sadettin efendi'nin oğlu Hocaşâde Abdülaziz Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Yazarımızdan başka, eseri tercüme eden başka yazarlar da olmuştur. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı coğrafyasında ahlâki değerlere verilen önem çok büyüktür. Yazarımız eseri I. Ahmed'in özel isteği üzerine tercüme eder. Tercüme edilen eser sadece dini, ahlâki ve siyasi konularda fikir, tavsiye ve hikayeleri içine alan bir ahlâk kitabı değil aynı zamanda yer yer I. Ahmed'in meziyetlerini tarif ve tasvir eden bir metin halini almıştır.

Eserin beğenilip çok okunması ve de rağbet görmesinde içeriğinin yanında üslûbunun farklılığı da yatmaktadır. Ahlâk-ı Muhsinî nesir olarak yazılmıştır. Ancak yazar nesirdeki sıkıcılığı gidermek ve esere belli bir ahenk katmak için farklı yöntemler kullanmıştır. Bunlardan ilki nesir içindeki nazım parçalarıdır. Eserde 3 rubâi, 1 kaside, 41 şi'r, 30 kıta, 79 beyt, 16 nazm ve 14 mısra kullanılmıştır. Şiir parçaları nesirle de içerik bakımından paralellik göstermektedir.

Bir diğer yöntem konunun anlaşılmasını sağlayan bölümde anlatılacak konunun tanımlanması ardından gelen ayet ve hadislerin verilmesidir. Böylelikle konu daha iyi anlaşılakta zihinde daha kalıcı olarak kalmaktadır.

Bir diğer husus da belki de en önemlisi sayılabilecek tahkiyeli anlatım şeklidir. Her bölümde en az birkaç tane hikayenin anlatılıyor olmasıdır. Bu hikayelerin kaynakları Arap ve İran'a dayanmaktadır. Bu hikayelerdeki kişiler de çoğunluğu İranlı hükümdarlar, devlet adamları, bilginlerdir. Bunlardan başka alimler, din adamları peygamberler, halifeler de hikayelerde yer almaktadır. Eserde toplam 67 hikaye, 8 hikmet, 7 nasihat, 1 nükte-i latife, 3 fâide ve 1 kıssa yer almaktadır.

Eseri önemli kılan bir başka özellik de şekil, üslûp ve içerik itibariyle “siyâset-nâme” özelliği taşıyor olmasıdır. Eserde devlet adamlarıyla ilgili sayısız nasihat, yöneticilerin sahip olması gereken vasıflar anlatılmaktadır. Eserin tamamındaki kırk bölümde bu vasıflar anlatılarak yöneticilerde bulunması gerektiği vurgulanır. Denebilir ki, Ahlâk-ı Muhsinî hem bir ahlâk kitabı hem de bir siyâset-nâmedir.

Eserin geriye kalan okunmamış kısmının da en yakın zamanda okunmasını arzuluyoruz. Böyle değerli bir eserin hem edebiyat dünyasına hem de toplum hayatına en kısa zamanda kazandırılmasının da faydalı olacağını umuyoruz.

EKLER

۱۶۷
 ۱۵۶
 شک خواب غفلت اولد جازم بیوس آنگه حال تمام
 سکن عهد که اولدی روی زمین صحنی خاف اولد آنگه
 صحنه و وضع غفلت حال اولد نقیصه شکر اولان مخرج در وقت
 تین ایله اولور **حکایت** منصف طیف هر که در بیابان
 وجود ملوکت و بیایه با نجاج ایلمک نراوج مسیحه جاج اولد
 بر حال حسن کر عیت سولتی کاکتور سره و نیم اموالی انکار ده دیو
 یوزمه **حکایت** بر خیزد که غفلت طرد اولدی کلون الوب
 دافع مغالره و اعکلی طمع و غنیدن خالی رساله اولد دیوب
 اوجخی بی جان صد دمه برآه جاگاه ایوبت یا اولدی کدی بر خیز
 دئی آگاه ایلم دیلمک نره بر حق صادق در یونونلارک حوال
 و اعکالی و امور کورد عیال عارف تکدی اولان هتیا
 علی با سوال واقع اعلام و انا ایدیدی الحق بانه لکری بویوت کدی
 الکتور که موقوف اولد از صحنه نامه نقیصه اولد صلاح بیان
 خلفه فوز و فلاح صحنی اولور **حکایت** ادر کیشر بیکن
 منقلد کلام و صفاتی اولان نقیض و سوال الی بر تیریه و انتیگر
 هر روز در اولد اولد کلام و حکام و مقام و مقام سکن و کفی
 اولان تیر و نقیض تیر و اولد وضع و اولد بر کن تصویر ایدیه
 ایستاد

۱۶۸
 انور حکام عالی
 و آگاهه او یونجی احسان که مهمل نمانی در سر راه واقف و اوضاع
 ناهموار معارف اولد پس من بعد تیریه احزان و اسلام عالی
 لازمه در دیوار اول عالمی مناسه و معامی دن آیب و ناک
 مشایخ و معایب و باب نقد راجع و آیب اولدی و نظیر نقد
 بر حصه دن اعلام اولور که لا یتکمال حال سکه اعلا کجیب
 قوا و نظیر و سنجب نافع سید در نظم چنین کت در عقوبت
 زار خب رشت مان ایران زمین که هر روز کلام نفع روان
 بخش و زمین کفتنگای نوجوان جهانی بدلت نو و کسند
 نومان و حکم تو بایست اند بخت کجی غلیظ بدلت
 ز حال کجی کبیر بار باشن چور زنده شست نام
 مشوعالی از کار خود و السلام و **ترجمه**
 بیان الیون بر خنوز کمر عثمان عثمان بوسه
 ایشکده بکام نفع روان دیشمن خنوز هر روز جوان
 جهان دانکه جمله و ابست در کت کلک شفق بایست در

وانت وراستی کرم طبعی که بر سر است اولیغ کردی و پندری
 نقیبت دکن مین و حمایت سبیل اهلان اولوب غزنین
 وریا وودواعی نفس و همواران استاز و ابا انک کردی که
 قول مکتوب صیغون کسیر و تاثیر و الوار کلمات حکمت الائی الم
 قلوب مشکله لی تظویر ایوه **بیت** سخن که آن زغزغیگان از طاعت
 اگر بسنگ کوبی در ورا نژاد و **ترجمه** او سوگند خضد لطیفان و پند
 اگر سسکه دیر سنگ اولور نوز **حکایت** اولور ایلو
 و نهی عن الکر الیه سوره و صوف و صلابت درین ایلد
 تکوید و صوف اولان شیخ ابو کسلی نوری قدس سره
 اللطیف حضرتت عابدی بوا سیکه هرگاه و سکر کویر
 خوف قتل و اراکین بلوغ زجر و قدرتی نیکو و شکر
 ایبردی بکلون طهارت و وضو اهلان کما در طیاره دان
 اولور برز و روح اجنده مشه روان اوج دانم خوف
 و هر برنگ اوز زنده لطیف لفظ شستر لفظی و رسوم اول
 کورر با ایصابت و نکالت ده لطیف نامی الی رسوم
 بر نسیه شکر کلمه اولی غلبه نوبی کسان بولد و دان
 اولان مزجوجا صحت برسان اولیغ **علاج** فلاح حسن

بیت و ولد اولک لاجلوم اولیغ ایشکر در معی بر کس که
 مکر آن درست و زیاده مستعدان حاج اولوب عی فغنه بر وجه الی
 بولمسه و وکیب اولامره جان و ولدان دشمن اولمسه اول شخص بله
 اسلامون خصمونه و اعل اسلام میانه سه بریند اولام
قطعه نهی سکر بر دست باید کرد **و** در می برنا نشکرش
 بزبان شیخ کوز و کوز نوزان **بیت** در دل خوشی مشکناش انکار
ترجمه اگر کس کلک نیشکر نیشکر که کوی شیخ الهادی آن سخن را در کس
 زبا کلوانی زنی است اگر قدر کس که او کانا صلوانی ملقب کس که
 و هر سگ ملک که اقامت حدود شتر غنیه کو کوشش و اجزای
 احکام دینیه بر غنیه و ورزش اوده **بیت** استباه اول ایلر
 دل آگاه نامت حقی و نظر اقد اولور اما پادشاه لولکبات
 حکات مکینه استفعال انگلو باور کفر نیاتند باذات
 تقید مستغنی و حال اولور **بیت** لایم اولان بود کوی
 اوز ایلجون جا جا اطراف مکتبه حشمت بلک نصیب تعیین اولام
 خدا قی حدود شتر غنیه اوزر تعیین اوب **و** حشمت صلابت
 اسلامیه و حشمتی غنیه غالب **و** حشمتی احسان حضرت طالب
 و را غلب اولوب و صفت عفت و بر وجه کار کار اولام

الاولیغ

حکایت اولوز که خبر روز بروز ای صاحب نیزه زنجیر
 ایوب حسن رعیت سلطنت آنکلی که سلطنت علی دینی
 سنگ شمر و جو که حکومت ایرد حسن رعایه اگر ایشال
 و انقادی الیوم آنکلی که عقیق دینی فرانسنی را امرا که اولوز
 حسن دینی ستموی عقلمن برده بیرونق اختیار و هر کار
 نامل و نوبر ایوب استشاره عقلمن نظر او کجا الیوم
 خصوصا او مستورا مورد که اندن نفس و مال کوم فرزند
 کوزند و خزان رشک ایوب و اولوز که تامل صاحب رشک
 بی نامل صاحبش در همه حال کبند از طریق استیصال
 هر کرد در دانی اندر کار بجز ادات دل بجز
 بجز ایوب از پیش نظر علی ایوب ترک طریق استیصال
 قبل نانی اشکده حسن برابر حاصل اولوز در آن کار
وصیت وصایای بیوشنکده مسطور در کجوشنکده اقصای
 حکومت و ریاست ایلامور سیاست بر مقتضای ایوب
منج العدل منجته علی و شتاب دن اجتناب و اجتناب
 انگ کرد و خشم و غضب شدت زنده و عدت و هر خصم
 سوزنده ز نام انجاری دست انفسل آریه و بر یکدن بر آن

دوم

و سر کار و نه پندار با آن کاره گران اوقات کرد که اولوز
موجوب لامات او که صاحب شتاب رشک
 کمن در امور سیاست شتاب ز راه آن خان رتاب
 که صخون یکدم توان بخشین بلکه شتاب تران بکشن
تجد امور سست و کساست نانی دن ایوب صقل جنب
 که بر دمه و دو کله اولوز بیخافان دلی سست معر دکل بولرجان
 و جلوبسکای تیر گری در که قبضه کاندن خلاص بویاق بر دنی
 کرونده دونه رنگ اولوز و زنت نه و منزه که هر اولوز
 زرد و سفید فادر عقیده بردافه کوزیر یک اولوز آنا استکی
 و نانی شمشیر قوی نایب کی در دست و داخل قبضه قدر در
 استسک امر او در زره کار استسک نیام و غلافه فرار ایوب
 پس اهل حکومت دم ز تور و غضبند غلبه ایوب خفت خراج
بنا خراج علی خراج بروقت در دینی کوزیر پس اولوز نامه
 لایم اولوزان بود که نفس نامه به میدان و بر مویب
 غنان مکن شکسته و قصد نکلی همک صورت عاقبت آینه
 عالم نایب کوز و اندر شتاب ده دیده بصیرت ایوب دیده اولوز
حکایت اردن شتاب یک که سلطین روز کار و بیادگان کاران

۱۱۴

مبارا بر خورک و خوشدن مکر صورت شتاب
 و نظمه صورت لایمان اولوز
 و دست خاندن کوز نمان شتاب اولوز
 عهدت کوزین شتاب اولوز و خوشدن صقل
 اولوز و صفت و نمانت

عروض انجیکای حای و بلج دکلد

سنج استمال و انتقاد صرفه ایله عیان دولت ممانده آتی
 سنج بلند آتی **بیت** زان خاوش کرکی کافیه آتو
 بعد از آن روی بزنافت ازو **بیت** زان خاوش کرکی کافیه آتو
 لطف و حسان کورنگ آن آتک . حضرتان اولدی بر دخی روگردان
 دیو مضمونه شور با عجب پسندیده . و ارباب دانش فتنده
 عزیز سجده واقع اولنده **رباعی** با هر که کم آنرا تو شود
 و اندر همه وقت مدح خوان تو شود . باد غمی خویش اگر نگاه دوری
 نشسته که ای هر بیان تو شود **تجیه** هر که احسان ایدر سکت بنظر نگاه
 یاد ایدوب لطف کفی دایم ایدر مدح و ثنا . شب هر یوقدر ساک ایدر بیان دور
 دشمن کور سر شدن خود و حان و نگاه . قضا علی ممدود وجودی نام
 بود که استیجاب خوب ایلکوب **بیت** لعل العیوب . و غدا کلابی نام
 معتقله و مغروب اولور لار . اگر حیدر خندان کلمدن بهر مقلد
 دخی اوکلان لاری به خلا عرای ده بر جوانی که یک خبر خود
 سگان حواس کوشش رسا اولسه جملگی سنین و زونی
 است که کر کرد . بگویند خود آن آتد . و بیست خاک کله افیاده
 اولان کور با یاد ایدوب **بیت** مدح و ثنا سنج خفته کور
 ایدر ستمک دست اجل حاتم کلابی کتب طومار عربی طی ایدوب کلابی

زیاده

زیاده ایکن اهل قابل غمی . بنسبده بکلا ایکن سبده نایبکی
 زنده و حمی . اولوب هنوز کجی که حیمی رایجین ایلاست
 و غیر اوصاف جلیلی بیرون ثنا و اقرین الیه بر ستم **بیت**
 نمانده حاتم کلابی و لیک کلابی . باند نام بلندش بر ستم کی نمود
تجیه ستمک دار خا ایدوب حاتم . نام ستمکی فالدی عالمده
حکایت حاتمک وازنه بی اندازنه خود و خا حمی جز ارباب اولکلی
 ستمکک طامخندیکر حمله . وصبت **قصیده** ان و عیالی . و لایست م
 و حکمت روم اربکله . و لایست م حکم کیم بی نال نشانه روم . محمود اوزک
 حاتمک شهر ستمدن مغموم . اولوب بعضی و عیالی اوزک ایتقان و فصلی حواله نشانه
 ساقا کیم ستمک ایدی نیزه انلارک **تجیه** ستمکک هر یکی ستمک و عیالی
 لافون . وجود احساق **تجیه** کرا فون . او اولک کلابی زلال کرا حکام
 ستمک زبان اهل زمانده جاری . و طمطمته خود کور کوری و دین
 علمه حمی طمطراف و کله فده **بیت** کور ساری ایدی **بیت**
 ایدر یادل زبردست چو او در نفعان . مال عالم زبانی ستمک و عیالی
تجیه ستمک در نفعان کلابی ستمک بر نفعان . مال عالم زبانی ستمک و عیالی
 بس هر یکی بر کور ستمک ستمک ستمک . و در ستمک کلابی با ستم ایدوب
 اوله و لایست م فصلی زبانی ستمک ایلا اسال قاصده و اعلام ستمک

کلاره

حاتم کلابی ایلیوب حاتم

سبده کلابی کور کلابی

اوله کنی فخریاب خلق و رفیق بنی

خلق دن مراد خوشش خویشی. و رفیق دن مؤمن زری و رفیق
 برسی ملاطفت طرفتندان س کاربری. و بری مازار و ملاکت
 یولندان کار ساری در آن خلق بنویزین لغوت و زینان
 خصلت سر بر ترحمی عالی یانی خلق ایویک الهی فی حور علی
 اندک قوت نمی و بر زیور عالی که می جل و علاه انی فویک
 و دعا ای قوی و نوانا الهی. و قوی خلق آنکه الهی خوسیدی
 قوت و بر زیور یک آنجا که است از بر خوی شرفی کمال ایوت
 و بر زیور حدیث شریفه به جز اولاد ایله بختلر چنته دهل
 و سهال سافر و بریه و اولاد لاریک وار در اول شهر
بیت از نینم در جهان جنت جو. هیچ ابدیت از خلق
بیت که هر صدم بود می از جنت جو. هیچ ابدیت نمی خوی
حکایت بکون حضرت روح الله علی نبیا و علیه و علی
 الانبیا. ازکی الصلو. بولد که کن بر الملو زمانه راست کلوب
 اول حضرت بر اولان حال ایویک لطف مر زهد جوار صلیک
 و بر ورک اول کول کلام مقول لاری قبول ایویک مدین عالمی
 بازه و عوبه و سفاهت افلاک بره و فریاد و نون انبیا اول حضرت

کلمات دینا که ندم سیر
 که رسم خلق کویکی خیر م

و

69

حسین و افرنج دیوب اول طریق سمانده و جارد در کن کلک کبر
 انار سگ ملاطفت و ملاکت که در دنیا اول شخص است خلق
 آنکه نونلار رعایت اداب ایدر دجا انانی بر نوز سمانه
 اول فریادیه تا حرکت کلام قیامت اییز و در سخت آنکه نونلار
 آنکه که بار روح الله چون بوقوله سفید و چمنه مخلوبه زبول
 اولوب اول سنا خطنا غنا آنکه کوس در دار ملاطف
 و کر بر با نایب سنین اول جوهر و خیاره تا آنکه اوله حسین
 راه مهر و قیاس کاک او کوسین دیدی حضرت عیسی
 ای فریغ موافق وای صلیوب سماندن کل نانا سنج باقیه
 مضمون خدا اول صفت صادر و بندان بوقوله کلام
اوله صریح آنکه همان برون تراود که در دست یعنی اندن
 غضبناک و مضطرب اولادم اما اول بندان متعجب و نایب
 اوله و روانک که نانی غمی سنا خطنا غنا کلام اما اول فریغ
 و خطله عارف و کند که حق فائل اوله بر بود اوله
 چون نشوم من روی افزونه او شود از من اب اموتنه
 مع که بر دم مایه ده جان شوم این صفت و اخلاقی شوم
 خلق نون و صفت جاود. فصلت به هر که فنا جا بود

بیت که کوزنه ایچنده اولن الیز شیخ طمشه

100

نامی است که در آن
تقدم

است که اسباب پنج بر در درگاه اولان است و اما عاقلان محققان
در این مملکت جان سرور و خندان و کماکان در بر
و عرب و جرجی و فرادین و دان در که از آنرا فایده فصول و حکم
جهان بر سپید و واژه اش را در این مملکت با عدل و شرف
خاطی که در مملکت سلطنت برقرار و مکتب با مایه عالی و عالی
اوقات زنده عالمی صفا و سرور و مرقوم و اسباب
شادمانی و کامیابی حدیث بیرون و زنده بهین و سلطنت
شیخ بی دروغ ایرانی در کوی جرج و بیرون و دست و دگر در وقت
در شمس نوزی رحمت در ۱۰ شهر مهر در وقت نخلت
که بدشواری قدرت و ارفیضا زمین از عدل آینه زان رفیع
رعیت شاد و ملک و خلق آسوده است و نهی و ای این روز که
کشید که حکم از این است عیلا همیشه نبود در آن است
بود که در آن بر تاب بود در آن موطر ۱۰ شهر شریف پانچ شب عالی
خداوند ملک و صفی و در وقت ۱۰ اول مهر برایت قدر بزرگ
عاشقانی خندان زمین تازه است رعیت و در ملک و وطن آسوده است
سنی ای این بر و در آن وقت شرف چو در کات حکم از آن طوری است
همیشه که دوران است که به قدر که دیده زمانه پانچ حکم در وقت

که اولدی نور عدلند منور دیده دنیا

اون پنج باب عفویان

عفویان است روزگار اولان کی بکار رکن عفویان است
تک مواظفه و حساب و عدم عتاب و عتاب این عبارت
و جوهر است شریفه فضیلت و جلوه خصائل اهل فضائل و کسب
سحارت دارینه البویان و محاسبه و معانی مظالم و خط اولان
حفظه نظر عشق و عطاء اولان حبيب چینی و رسول از تعجب و خط اولان
ما دامت الارض و السماء تیزل جلیله حسن نفس اولان
فاصف الصفو الجمیل البیوفان و فضیلت عشق نشان نشان
اولان خدا عشق کبریا کماله پیور و رب جبرله و لطف و حیوان
بیور حشره خلاصه بغضات کشته یعنی بود که عشق و صفی است
مقبولیه الصفا که سیرت ایوب سکار زمان ضروریان و وقت
وعصیان اندک که گنه گندان تجاوزی عادت ایلد فایده علم
وجها و مصداق جود و سخا حبيب خدا صلی استغالی علیه و علی التلیا
بر فر فرزه مست اندوز فرخ مکه کرده و در ساری و در وقت اولان
انواع جفا و ادا امور و بر روز آفتاب اتم الطلق پیور است بود
عفویان اطلاق و اراده **ولا تبرئک علیک** طومای مست است کوی او روز
ترده و صفی در وقت **و لا یعدی عاصمت** خود ما بچون کنیم

بر درگاه آه بالا نوشتنیر و آنک دفع نظام ایون تها اولان مجلسه
 کرب سکنشستی حکایت و جور دیده و خفت کشیده ام
 دیوشکایت ایچک نوشتنیر وان دروغ سولر زار اعلا قرآینه
 حبیبی ایلوک آه فاست اولاند رحیل و سکن اولدوغلی مکر زور
 ایدی کویشی مظلوم در کل نظام و ضمه مظلم در دیدی احوالی آستخار
 ائند فده اولوغ معنول یونوغل اشکار اولدی . **بیت**
 فرست میوه دل برکشید . هر آن حالی که با ش فانیاید
ترجمه کوکل در تریق قور فرست . لکلور زور نور مکر کوکول حالت
حکایت توایخ ده مذکور در کبرکون برکونآه قینه بخوان
 مجلسه نظم کنان کلوب فلان کیم . بکا جور مجذ ایدی
 جور بر عهد ایچک نوشتنیر وان ایدی مرد فقیر خفته
 بکجه جفا به تصدی و جور و تعذدی ایده مزه اول مردکونآه
 بالانای ش ه والاکا جور و تعذدی قهیر مایکین کیم
 بنان قصیر ایدی دیوچک نوشتنیر وان بتسم کنان فان
 ایروب جمنی الویر مکر مظهر لطف و رحمان ایدی .
 فارس میدان خندان . مسلم عالی و ادانی و مقبول و قدح
 هر فامی ودانی بی ماملی معنول . هر سینه علی بدانی صف

مناعت و موافقت ایروب باطن زنا لرین کسکلر بیخ شکر
 خنئی با کلیه جمع و قطع ایده دیوچک ایچک مجلس خوش و خوش
 کلوب فواج کت قدم عزت توامنه یوز سور دیر . و جاروب
 توبه و اسحتغفار الی مجردا خانه قلب زنی . شکر خنئی کی یوزور
شعری توتیر بشت پیمان امدان . بر روح نوسلان امدان
 عام را توبه زکار بد بود . حاصل را توبه زید بود
 گفت بگری کا ندین ره بشو . توبین ازیم جان غیبت
ترجمه توبه مناسی پیمان اولدر . باب حقه نوسلان اولدر
 کاسه بدون اوله هر کت توبه بی عجب نفسند کر لکه توبه بی
 راه معلومه دشمن بر پیشوا ماسودان توبه اولدر ایما
شعر نانی کولکن فرست کلمی کلک نظیر بر ایلم تحصیل و اشکل
 و بیامی عظامت و دلیل ایش کر در . و اغلب جواله اولان اولدر ایدم
 طایفه موافق . بیان اندکوری و جبهه مطالب کلوب . فلذا حکما
 اولم دلائل خصال اولان شامل باینده بر کتاب لطیف کیف
 امتداد ایدی که نوشنیر وان همیشه ملاحظه کن . و معنی غایم
 اندیش . ایروب بیجا مورد اقتضای فرست و یکست لکم
 اندکده واقعه ملاحظه کنو ایدردی . **حکایت** اولونکر کولک

مخاسد و نظام وایخ م
 فرست در کتا ده بلیی قویم دل و جان
 فرست در نمایان ایدی اسکر زینان
 قصیر

KAYNAKÇA

- Ahmed Muhammed el-Hufi, (1988), **Resûl ve Ahlâk**, terc. Doç. Dr. Bedrettin Çetiner-Yusuf Ertuğrul, Bayrak Matbaası Yay. , İstanbul.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, (1993), **İslâm Dini**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1989), “Alâeddin Ali Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 2, ss. 315-318.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1989), “Âlî Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 2, ss. 414-421 .
- ALTINPAY, Hüseyin, (2008), “*Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- ARSLAN, Mehmet(2004), “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler Pend-nâmeler ve Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.4, Sivas, s.25.
- AYAN, Gönül, (1994), “Lamiî Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Yıl: 1, S.1, s.54.
- AYDIN, Mehmet, (1989), “Ahlâk, 2. Kısım”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, ss. 10-12.
- Bursalı Mehmed Tâhir,(2002), **Ahlâk Kitaplarımız** (haz. Mahmut Kaplan), Malatya.
- CANAN, İbrahim, (1995), **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEYHAN, Âdem, (2008), **Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü (Gül-i Sad-Berg)** , Buhara Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞRICI, Mustafa, (1989), “Ahlâk” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**,

c.2, İstanbul, ss.1-9.

ÇAĞRICI, Mustafa, (2003), “Mahbûbu’l-kulûb”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.27, Ankara, ss.328-329.

ÇAĞRICI, Mustafa, (2006), *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yay. , İstanbul.

ÇINAR, Bekir, “Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler ve İki Şair (Tıflî/Tarzî) Arasında Kalan bir Vasiyetnâme”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2003.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1999), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.

ELBİR, Bilal, (2005), “ XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’in Önemi”, c.13, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, no: 2, s.626.

EMECEN, Feridun, (2002), “Şehzâde Korkut”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.26, İstanbul, ss.205-207.

ERDEM, Hüsamettin, (1989), “Ahlâk-ı Adudiyye”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, s.14.

GİBB, E. J. Wilkinson, (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi** (trc. Ali Çavuşoğlu), c.2, Ankara, s.98.

İLGÜREL, Mücteba, (1989), “Ahmed I”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, c.2, ss. 30-33.

İMAMOĞLU, M. Ragıp, (1965), **İyilerin Ahlâkı**, Ankara

İPŞİRLİ, Mehmet, (1987), “Asafnâme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul, s.456.

KAHRAMAN, Ahmet, (1989), “Ahlâk-ı Alâî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, ss.15-16.

KAPLAN, Mahmut, (1992), “Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 3, Van: Fen-Edb. Fak. Yay.

- KAPLAN, Mahmut, (2002), “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, c.11, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 791-799.
- KAPLAN, Mahmut, (2008), **Hayriyye-i Nabi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1996), “Bostân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.6, İstanbul, ss.307-308.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1999), “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.19, İstanbul, ss.16-18.
- KERSLAKE, Celia J. , (1993), “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul, ss.260-262.
- KILIÇ, Recep, (1996), **Ahlâkın Dini Temeli**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KURTULUŞ, Rıza, (2002), “Keykâvus b. İskender”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.25, İstanbul, s.357.
- KUT, Günay, (1989), “Ali Şir Nevâî Maddesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, ss. 449-452.
- KUT, Günay, (1991), “Âşık Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, ss. 1-3.
- KUT, Günay, (2003), “Lamiî Çelebi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.30, Ankara, ss. 96-97.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1962), “Siyâset-nâmeler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, s.167-194.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1963), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, ss. 63-115.
- Mehmet Ali Ayni, (1993), **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, Mustafa, (1993), “Cemâleddin Aksarâyî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul, ss.308-309.

- ÖZEK, Ali, (1998), **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**, Hisar Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (1989), **Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)**, Ankara.
- PALA, İskender, (2004), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail, (2006), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara.
- PEKOLCAY, Neclâ, (2002), **İslâmî Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SUCU, Nurgül, (2006), "Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2006, S. 19, Konya, ss. 125-148.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1989), "Ahlâk-ı Muhsinî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, s.17.
- Şemseddin Sami, (1998), **Kâmûs-i Türkî**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TUNÇ, Semra, (2002), "Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar, Konya, s.2, ss.155-168.
- Türkçe Büyük Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- UĞUR, Ahmet, (1987), **Osmanlı Siyâset-nâmeleri**, Kültür Sanat Yayınları, Kayseri.
- ÜNVER, İsmail, (1996), "Gülşen-i Envâr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 14, ss. 252-253.
- YAZICI, Tahsin, (1996), "Gülistân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.14, İstanbul, ss.240-241.
- Yeni Tarama Sözlüğü, (1983), (haz. Cem Dilçin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- YILDIRIM, Suat, (2007), **Kur'an-ı Hakim'in Açıklamalı Meali**, Işık Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Coşkun, (2003), “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1,S. 2, ss.299-338.

DİZİN

A

- Abdullah Tahir 122, 207
 Adalet 18, 38, 65
 Afv . 99, 106, 107, 117, 131, 133, 134, 135, 139,
 146
 Ahlâk ii, iii, v, vii, viii, ix, 1, 2, 4, 5, 6, 9, 11, 12,
 14, 22, 23, 28, 29, 30, 33, 34, 36, 39, 41, 44,
 48, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 69, 75, 87, 88, 89,
 94, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 107, 110, 116,
 117, 119, 130, 337, 338, 347, 348, 349, 350
 Ahlâk felsefesi 4
 Ahlâk-ı Muhsinî .. ii, iii, v, vii, ix, 1, 2, 9, 33, 39,
 69, 75, 87, 88, 89, 94, 96, 98, 99, 100, 101,
 103, 107, 110, 116, 119, 130, 337, 338, 347,
 350
 Ahmed I..... 100, 348
 Aristo..... viii, 7, 9, 12, 30, 31, 32, 49, 56, 71, 72,
 75, 122, 126, 135, 281

B

- Behrâm-ı Gûr 124
 Beyt .. 84, 85, 104, 115, 135, 136, 137, 138, 141,
 149, 150, 152, 153, 156, 160, 161, 165, 166,
 167, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 181,
 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 194, 195, 196, 201, 203, 206, 214, 215, 220,
 221, 222, 223, 231, 233, 238, 253, 259, 262,
 264, 269, 272, 273, 278, 279, 281, 290, 297,
 307, 310, 312, 314, 328, 329, 333, 334
 Büzürmihr..... 109, 118, 126, 127, 144, 280, 301

C

- Cahiliye 14, 15, 16, 17

D

- Dâvud 314
 Deylemi 264

E

- Ebu Cafer 125, 134
 Ebu Hureyre 103, 140
 Ebu Müslim 125, 263
 Efrasyab 123, 125, 261, 270
 Elsine-i Nakilin 123
 Emanet 99, 122
 Erdeşir Babek 124

F

- Farabi 72
 Feridun..... 46, 67, 112, 119, 199, 211, 311, 348

G

- Gayret 99, 117, 126

H

- Haccac-ı Zalim..... 123
 Hadis-i Şerif... 70, 140, 156, 167, 171, 202, 211,
 267, 289, 332, 334
 Hakim 126, 127, 350
 Hakk..... 19
 Halid bin Velid 125
 Halife 134, 207
 Halife Me'mun..... 207
 Harun Reşid 122, 204
 Hayrât 99, 117
 Hazm..... 29, 34, 99, 117, 125, 262
 Hazreti Ali 88, 96
 Hikmet 44, 66, 67, 98, 108, 213, 280
 Hilm 99, 117, 118
 Hocazâde Abdülazîz Efendi..... 89, 95, 97
 Horasan... 83, 125, 147, 157, 206, 208, 230, 255
 Hulk 4, 99, 117
 Hükema..... 119
 Hüseyin Baykara..... 61, 83, 85, 86, 87, 98, 128,
 331, 337
 Hüseyin Vâiz Kâşifî..... v, 2, 62, 83, 94, 98, 101,
 337
 Hüsrev-i Perviz 122, 127

İ

- İhsân..... 117
 İran I, 14, 38, 49, 50, 59, 64, 71, 75, 83, 87, 100,
 105, 116, 123, 124, 144, 227, 273, 311, 337,
 338
 İskender 38, 59, 61, 79, 118, 122, 124, 126, 128,
 135, 174, 240, 241, 279, 281, 286, 328, 349,
 350
 İskender-i Zülkarneyn..... 79, 124, 126, 128, 279

K

- Kasîde 46, 111
 Kayser 253

M

- Merhamet..... 8, 99, 117, 156

- Mesnevî.....38, 47, 86, 110
 Meşveret.....99, 117, 250
 Mevlânâ.....38, 110, 323
 Mısra 116, 134, 150, 158, 188, 190, 215, 223, 228
 Mülk..... 71, 158, 160, 224, 255, 302
 Mülûk.....75, 77, 100
- N**
- Nasîhat59
 Nasr bin Ahmed 122, 124, 248
 Nazm199
 Nişâbur83
 Nuşirevân68
- P**
- Padişah73
 Pend.... 37, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 56, 57, 59, 68, 71, 261, 273, 347
 Platonviii, 9, 10, 11, 12, 13, 135
- R**
- Rıfk155
 Rüstem273
- S**
- Saltanat.....98
 Sebüktekin..... 120, 157, 158
 Siyâset . ix, 31, 36, 37, 38, 49, 59, 69, 72, 73, 75, 76, 117, 349, 350
 Siyâset-nâme ... ix, 36, 37, 38, 59, 72, 73, 75, 76, 349, 350
 Sokrat9, 10
 Sultan ix, 1, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 57, 59, 68, 69, 73, 76, 77, 78, 79, 83, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 116, 117, 118, 120, 128, 157, 198
- Sultan Mahmud..... 120, 157
- Ş**
- Şâh323
 Şecâat..... 99
 Şefkat 99, 117, 120
 Şehzâde46, 348
 Şi 'r114, 142, 143, 144, 147, 151, 152, 156, 158, 159, 162, 174, 175, 178, 183, 186, 192, 194, 197, 202, 203, 204, 211, 213, 237, 244, 245, 247, 265, 268, 274, 276, 279, 282, 286, 287, 293, 296, 315
- T**
- Tamgaç Han..... 127
 Tedbîr..... 69
 Teemmül 99, 117
 Teenni 99, 124
 Tercümeviii, ix, x, 39, 59, 60, 68, 69, 81, 85, 88, 95, 97, 102, 337, 347
 Tevâzu 99, 117
 Teyakkuz 99, 117
- V**
- Vasiyyet53, 68
 Vefâ 93, 117
- Y**
- Yakub-ı Leys 123, 126
 Yemen...103, 110, 126, 140, 181, 187, 190, 193, 194, 195, 219, 272
 Yezdücerd.....298